

EURÁZSIA

SZEMLE

II. évf. 2022/3. szám

EURASIA
CENTER

EURÁZSIA SZEMLE

II. évf. 2022/3. szám

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Szilágyi István

Főszerkesztő-helyettesek:

Dr. Moldicz Csaba

Dr. habil. Salát Gergely

Felelős szerkesztő:

Dr. Horváth Levente

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Bernek Ágnes	Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet
Dr. habil. Csicsmann László	Dr. Obrusánszky Borbála
Dr. Csizmadia Norbert	Prof. Dr. Popp József
Dr. habil. Csoma Mózes	Dr. P. Szabó Sándor
Prof. Dr. Dövényi Zoltán	Prof. Dr. Rostoványi Zsolt
Dr. Háda Béla	Dr. Szatmári Péter
Prof. Dr. Hamar Imre	Dr. Szerdahelyi István
Prof. Dr. Hidasi Judit	Prof. Dr. Tarrósy István
Dr. Horváth Levente	Prof. Dr. Tózsá István
Dr. habil. Ittész Máté	Prof. Dr. Vasa László
Dr. Klemensits Péter	Dr. habil. Wilhelm Zoltán
Dr. Lehmann Kristóf	Zoltai Alexandra

EURÁZSIA KÖZPONT
NEUMANN JÁNOS EGYETEM

Budapest, 2022. október

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Szilágyi István

Főszerkesztő-helyettesek:

Dr. Moldicz Csaba

Dr. habil. Salát Gergely

Rovatvezetők:

Dr. Bernek Ágnes – Európa rovat vezetője

Dr. Horváth Levente – Kína és Kelet-Ázsia rovat vezetője

Dr. Klemensits Péter – Délkelet-Ázsia rovat vezetője

Prof. Dr. Rostoványi Zsolt – Közel-Kelet és az Iszlám világ rovat vezetője

Dr. Szatmári Péter – Oroszország és Közép-Ázsia rovat vezetője

Dr. habil. Wilhelm Zoltán és Dr. Háda Béla – India és Dél-Ázsia rovat vezetője

Zoltai Alexandra – Könyvismertető rovat vezetője

Borító terv és térkép illusztrációk:

Érsek-Csanádi Alexandra

Felelős kiadó:

Neumann János Egyetem, Kecskemét

Dr. habil. Fülöp Tamás, rektor

Jelen kiadványban megjelenő tanulmányok és annak következtetései kizárólag a szerzők magánvéleményét tükrözik és nem tekinthetők az Eurázsia Szemle Szerkesztőbizottsága álláspontjának.

TARTALOM

Bevezetés

HÁDA BÉLA

Előszó 4

Tanulmányok

WILHELM ZOLTÁN

A gazdasági modernizáció és a geopolitikai kelepce indiai módja 8

SZENKOVICS DEZSŐ

Quo vadis India? Az el nem kötelezettek mozgalmától a világhatalmi státusz felé? 36

TARRÓSY ISTVÁN

Kína árnyékában? Dél- és délkelet-ázsiai aktorok afrikai szerepvállalásainak lehetőségei a 21. században 64

KOSZTUR ANDRÁS

Oroszország és India kapcsolata a háború árnyékában 84

VERES SZABOLCS

A Közép-Ázsia és India közötti kapcsolatok áttekintése, aktuális helyzete és lehetőségei 104

ZAGYI NÁNDOR

Társadalmi hadszínterek és frontvonalak Indiában:
Kritikai megjegyzések az „Egység a sokféleségben” állameszméhez 124

MAJOROS PÁL

India integrációs törekvései 146

SZIVÁK JÚLIA

Válságban Bollywood? – Változó trendek az indiai médiapiacra 178

Kitekintő

LÁZÁR IMRE

Magyar női utazók Indiában a 19. században és a századfordulón 198

Könyvismertető

BOZSÓ PÉTER

Jong-Wha Lee: Ez lenne Ázsia évszázada 218

BEVEZETÉS

ELŐSZÓ

Dél-Ázsia túlzás nélkül a legek földje. Egy olyan hallatlanul sokszínű és összetett térség, mely voltaképpen egy kis világot alkot az emberiség nagy közösségén belül. E (nem is annyira) mikrovilág centruma pedig földrajzi, gazdasági, katonai, demográfiai és történelmi megközelítésben egyaránt az Indiai Köztársaság, Földünk hetedik legnagyobb területű és rövidesen legnépesebbnek számító állama.

India történelmének kezdetei az idők homályába vesznek, ám az mindenki számára ismert, hogy a városi szerveződés és fejlett mezőgazdasági kultúra i.e. 4. évezred második felétől datálható megjelenése a tágabb értelemben vett Indus-völgyében a legkorábbiak között volt az emberi civilizáció formálódása során. Igen régen indult tehát az indiai népesség társadalmi, anyagi és szellemi fejlődésének máig tartó, több évezredes útja. E történelmi gyökerek összefüggéseit a többi nagy ókori civilizációéval máig élénk diskurzus övezi, csakúgy, mint az indiai emberek szerepét az emberiség fejlődésének alakításában. Mindenképpen megalapozzák viszont az indiaiak azon felfogását, miszerint hazájuk nem csak egy nagyobb állam az ENSZ 193 tagállama közül, hanem egyúttal az emberi civilizáció egyik központja is, ahol 2022-ben immár a Föld népességének egyhatoda, nagyjából 1,4 milliárd ember él.

A ma is a világtérképen látható India idén ünnepli megalakulásának 75. évfordulóját. 1947. augusztus 15-re virradóra ütött az a bizonyos, azóta is sokszor emlegetett éjféle óra, mely a függetlenség elnyerését jelezte a brit gyarmatosítóktól. 1950-től az új alkotmány elfogadásával az ország köztársaság lett, politikai berendezkedése, deklarált alapértékei pedig a „világ legnépesebb demokráciájának” imázsát alapozták meg neki. Miután a rákövetkező bő évtized során a francia és portugál gyarmati pozíciók is megszűntek a szubkontinensen és betagozódtak az indiai szövetségi államba, a dekolonizáció befejezetté vált. Nem jelentette ez azonban azt, hogy nem maradtak tisztázatlan területi kérdések. Az e kiadványban is több helyen hivatkozott kasmíri konfliktus Pakisztánnal, a himalájai határok kijelölése pedig a Kínai Népköztársasággal képez máig fennálló, időről-időre kiélesedő területi vitát. Indiai szempontból sokkal sikeresebb volt a himalájai Szikkim státuszának és a bengáli területeken létező apró enklávék sorsának rendezése. Előbbi 1975-ben Indiába integrálódott, utóbbiakat pedig 2015-ben, határegyezményben osztotta fel egymás között India és Banglades.

A függetlensége óta eltelt évtizedekben ugyanakkor a modern indiai állam nem csak határait tudta megszilárdítani több vitatott térségben, de belső kohéziója is erősödött. Jóllehet, egyben tarthatóságát eleinte sokan kétségbe vonták, a 21. századra a belbiztonsági helyzetét korábban romboló szakadár mozgalmak vagy elhaltak, vagy kezelhető mértékűvé lanyhultak. Párhuzamosan ezzel,

Újdelhi hatalmi pozíciója is egyre erősödött. Mélypontot e szempontból a Kínával szemben 1962-ben elszenvedett háborús vereség jelentett, ám nem egészen három évvel később India már sikeresen védte meg kasmíri pozícióit a pakisztáni támadással szemben, majd Banglades 1971. évi függetlenné tételével már egyértelműen a dél-ázsiai térség regionális hatalmának minősült. A Szovjetunió összeomlását követően Dél-Ázsia vezető államának is komoly irányváltást kellett végrehajtania úgy kül- és biztonságpolitikai, mint gazdaságpolitikai vonatkozásban. Bár egyik folyamat sem volt zökkenőktől mentes, későbbi eredményeik tükrében alapvetően sikeresnek nevezhetjük őket. 1998 májusában az indiai állam öt sikeres nukleáris fegyverkísérlettel nyíltan kifejezte ambícióját arra, hogy a világ vezető hatalmainak sorába emelkedjék. Ezzel párhuzamosan, az 1991-től indult gazdasági reform nyomán nemzeti összterméke látványos növekedésnek indult, a gazdasági elemzők pedig ezt tapasztalva az ezredfordulót követő évektől a Kínai Népköztársaság mellett a második számú feltörekvő gazdaságként kezdték utalni rá. A Pekinggel folytatott fejlődési versenyben – legalábbis a statisztikai növekedés számait tekintve – sokáig hátrányban volt, ám az elmúlt években India éves GDP növekedése már rendre meghaladta Kínáét. Persze ezzel együtt is igen messze van még attól, hogy fejlett államnak lehessen tekinteni, de a függetlenné válást követő évtizedek gyenge gazdasági eredményei is múlttá váltak.

Az ezredfordulót követő évek más szempontból is vízvonalstót jelentettek. Az Amerikai Egyesült Államok, amely a hidegháborús beidegződéseknek engedve sokáig nem szentelt súlyának megfelelő figyelmet Indiának, kezdett komolyabban számolni az országgal saját stratégiai érdekeinek mérlegelésekor. 2001 után, de különösen az évtized közepétől látványos fejlődésnek indultak a világ leghatalmasabb és legnépesebb demokráciáinak kapcsolatai. Az emögött meghúzódó motiváció a terrorizmus elleni közös fellépés, a szabályokon alapuló világrend védelme és nem mellesleg a Kínai Népköztársaság hatalmi építkezésének ellensúlyozása voltak. Washington az együttműködés mélyítése érdekében elismerte India de facto atomhatalmi státuszát, valamint különleges biztonságsgoltató szerepét az Indiai-óceán térségében. Lényegében tehát elfogadta az indiai állam igényét a nagyhatalmi státuszra és a saját közvetlen stratégiai érdekszférájában való aktív jelenlétre. Dél-Ázsia vezető állama minden geopolitikai dilemmája ellenére is napjainkra az Eurázsia jövőjét meghatározó folyamatok egyik erős alakítója lett, és a jövő multipoláris világában e szerepe még hangsúlyosabbá válhat majd.

A fent leírtak nyomán aligha meglepő, hogy az Eurázsia Szemle kiemelt figyelmet szentel az Indiával összefüggő kutatási eredményeknek. Jelen lapszámunkat is ezeknek szenteltük. Szerzői a dél-ázsiai

óriás ismert szakértői, akik olyan témákkal ismertetik meg az olvasót, amelyekről Magyarországon nagyon ritkán hallunk. Wilhelm Zoltán az indiai gazdasági fejlődés és az ország fennálló konfliktusainak összefüggéseiben vizsgálja Újdelhi geopolitikai helyzetét. Szenkovics Dezső ezt követően India külpolitikájának korszakolásával hozza közelebb az óriásállam külpolitikai dilemmáit és eredményeit az érdeklődők számára. Tarrósy István még szélesebb kitekintésre vállalkozik, amikor az indiaiak szemében alapvető fontossággal bíró indiai-óceáni térség nyugati lezárását jelentő Afrikába kalauzolja az olvasót. Tanulmánya bemutatja a különböző dél- és délkelet-ázsiai népek afrikai szerepvállalásának lehetőségeit, ezzel pedig a szakirodalomban nagyon ritkán előforduló témát elemez. Kosztur András ugyanakkor egy napjainkban nagyon aktuális témával egészíti ki az India nemzetközi kapcsolatairól rajzolt képet. Újdelhi és Moszkva viszonyára az orosz-ukrán konfliktus 2022 februári, nyílt háborús eszkalációja különös figyelmet irányított. Nagyon is indokolt tehát az orosz-indiai kapcsolatok történetének áttekintése és a jelenlegi háború hatásainak elemzése erre a viszonyrendszerre nézve. Veres Szabolcs a magyar szakirodalom egyik nagy hiányosságát orvosolja az indiai-közép-ázsiai kapcsolatokról szóló művével. Nem vitás, hogy a térség a történelmi időktől fontos szerepet játszik az indiai világképben, a jövőben pedig az eddigieknél élénkebb figyelmet kell szentelnünk neki.

A kül- és biztonságpolitikai elemzések után szerzőink a hallatlanul sokszínű indiai társadalom belső életének egyes aspektusait vizsgálják. Zagyi Nándor számba vesz néhány mély társadalmi konfliktust a jelenkori Indiában, melyek legalábbis erősen árnyalják az elfogadó és békés indiai nemzet régóta létező képét, egyúttal súlyos kérdésekkel terhelik meg az ország jövőjét. Ezt követően Majoros Pál India integrációs törekvéseit emeli vizsgálatának középpontjába, hallatlanul adatgazdag tanulmányában. Szivák Júlia viszont egy könnyedebb témával foglalkozik: a világszerte ismert indiai filmipar átalakulásának folyamatát, illetve okait mutatja be Bollywood, azaz az észak-indiai eredetű, hindi nyelvű filmgyártás válságán keresztül. Végül Lázár Imre bemutat nekünk néhány rendkívüli magyar hölgyet, akikről minden bizonnyal illett volna korábban is hallanunk. Nem csak férfiak voltak ugyanis, akik a 19. század során elkezdték megismertetni Indiát a magyar közvéleménnyel, hanem vállalkozó szellemű hölgyek is, akiknek megfigyelései, hozzájárulásuk a szubkontinensről kialakult korai tudásunkhoz méltatlanul szorultak ki a köztudatból.

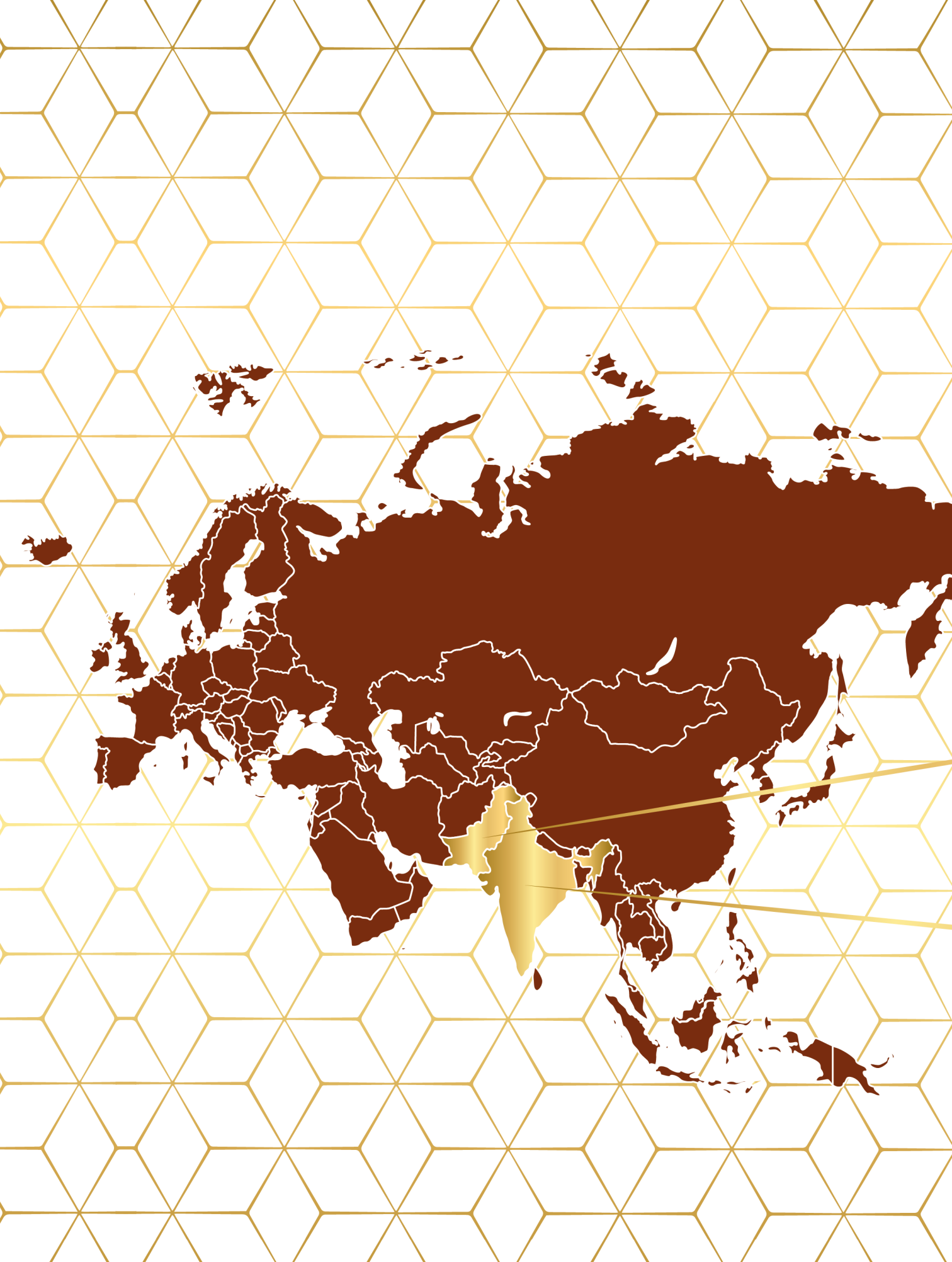
Mindezek a témák persze csak kiragadott elemek abból a páratlanul nagy halmazból, amit az Indiával összefüggő kutatási lehetőségek alkotnak. Azzal a reménnyel prezentáljuk őket, hogy az olvasó legalább annyira hasznosan forgatja majd az Eurázsia Szemle ezen tematikus számát, mint amilyen örömmel mi készítettük azt.

Az Eurázsia Szemle India és Dél-Ázsia rovatának társvezetője:

Dr. Háda Béla

WILHELM ZOLTÁN

A gazdasági modernizáció
és a geopolitikai kelepce indiai módja

A GAZDASÁGI MODERNIZÁCIÓ ÉS A GEOPOLITIKAI KELEPCE INDIAI MÓDJA

WILHELM ZOLTÁN¹

Absztrakt

India globális világban betöltött demográfiai súlya az elmúlt évszázadokban fokozódott, azonban gazdasági szerepe, és így geopolitikai súlya halványult. Az 1947-es függetlenedés óta több fronton küzd az elhibázott, szocialista irányultságú gazdaságpolitikából fakadó társadalmi-gazdasági károk elhárításán, illetve a külső-belső konfliktusainak megoldásán. Az 1990-es évek elejének gazdasági rendszerváltoztatása felszámolta a stagnálás („hindu növekedési ráta”) okainak jelentős részét, új, stabil növekedési pályára állítva az országot. A gazdaság reorganizációja felszabadította azokat a fejlődési energiákat, amelyeket a sajátos indiai társadalmi mozaik rejtett. A vallási sokszínűség, ezen belül a hindu tolerancia, az állam mellett és azzal szemben kifejlődött kreativitás, valamint innovációs képességek a digitális forradalom nemzetközivé válását segítették elő. Az IT technológiák fejlődése és indiai fejlesztése lehetővé tette a globális világgazdaság színpadán való olcsó megjelenést. A demográfiai jutalék, a minőségében is javuló felsőoktatás, illetve az angol nyelv széleskörű ismerete tette Indiát a Föld szolgáltatás-exportőreinek vezető hatalmává, a „világ hátsó irodájává”. India nemzetközi tekintélye érezhetően megnőtt, ugyanakkor belső és nemzetközi konfliktusait továbbra sem képes megoldani, nemzetbiztonsági kockázatai geopolitikai erejét nagyban leértékelik. A legjelentősebb ezek közül a kashmiri kérdés, amely az Egyesült Nemzetek Szerződésének második legrégebbi misszióját foglalkoztatja és a világbékét is veszélyezteti. Tanulmányomban a gazdasági növekedés és a térség kiemelkedően veszélyes konfliktusának geopolitikai aspektusaira kívánok rávilágítani.

Kulcsszavak: India, Pakisztán, hindu tolerancia, gazdasági növekedés, kashmiri konfliktus

¹ Dr. habil. Wilhelm Zoltán, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék; Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Ázsia Központ igazgatója; az Eurázsia Szemle India és Dél-Ázsia rovat társvezetője.

Abstract

In the past centuries, India's demographic weight in the global world has increased, while its economic and geopolitical role decreased. Since gaining its independence in 1947 she struggles with the socio-economic consequences of the socialist economic policy and to solve her internal-external conflicts. The change in the economic system ceased most of the causes of stagnation (Hindu growth rate) at the beginning of the 1990's, thus putting the country on a path of a new, stable growth. The reorganization of the economy released the energies of development hidden within the unique mosaic of India's society. The religious diversity, the Hindu tolerance, the creativity against and with the state and the innovation capabilities have helped the internationalisation of digital revolution. The expansion of IT technologies and their Indian development allowed a cheap appearance on the stage of world economy. The demographic dividend, the improving quality of higher education and the widespread knowledge of English language made India the leading power among the service exporters and the world's back office. The international reputation of India has grown significantly, though she is still unable to solve her internal and external conflicts, thus her national security risks devalue her geopolitical power. The most significant of these is the Kashmir conflict, which employs the second oldest mission of the United Nations and risks world peace. In my study I would like to highlight the geopolitical aspects of economic growth and the extremely risky conflicts of the region.

Keywords: India, Pakistan, Hindu tolerance, economic growth, Kashmir conflict

1. Bevezetés

Az indiai gazdaság dübörög. Amíg néhány évvel ezelőtt csak a figyelmesebbeknek, illetve a high-tech iparágakkal kapcsolatban állóknak tűnt fel, ma mindannyiunk számára nyilvánvalóvá vált: a Föld – Kína után – második legnépesebb országának gazdasági lokomotívja lendületbe jött. E mozdony energiaéhsége – már meglódulásakor és az egész világon érezhető módon – világpiaci tényezővé vált. Az európai – és a „fejlett világ” béli – üzemanyagtöltő állomások árjelző táblái előtt fejüket tanácstalanul vakaró autósok (is) az ázsiai gigászok áldozataivá váltak. Miközben a multinacionális kereskedelmi hálózatok a legnagyobb kontinensről származó olcsó áruikkal csábítják vásárlóikat, a mérsékelt árú munkaerejével izmosodó ázsiai középosztály fogyasztásának felfutását komolyan megérezzük. A szubkontinens és a környező szigetek, vagy inkább geográfiai értelemben helyesebben; Dél-Ázsia (India, Pakisztán, Banglades, Nepál, Srí Lanka és a Maldív-szigetek) népessége jelentős növekedést mutatott az elmúlt évtizedekben, napjainkra 1,85 milliárdos populációjával Földünk legnépesebb nagyrégiójává vált, ahol a bolygó lakosságának közel negyede él. Hatalmas népessége, gazdasági növekedése és ereje, valamint konfliktusai a globális világ kiemelkedő fontosságú térségévé teszik.

A szubkontinens vezető állama India, melynek különleges társadalmi-gazdasági adottságai alapvetően meghatározzák geopolitikai viszonyrendszerét is. Vezető geopolitikai gondolkodók különböző elméleteikben más-más jelzőkkel illették Indiát, regionális, esetleg nagyhatalmi szerepre törő

geostratégiai játékos, vagy éppen tengelyállam, de mindenesetre az Indiai-óceáni övezet hatalmi központja (Szilágyi, 2018).

Cikkemben arra keresem a választ, hogy az ország nemzetközi tekintélyének erősödését megalapozó látványos gazdasági növekedés mennyiben új keletű? Honnan származnak különleges gyökerei? Ugyanakkor – minden bizonnyal – a világ legsokszínűbb állama a gazdasági fejlődés mellett képes lesz-e szembenézni a területi integritását, nemzetközi szerepvállalását, társadalmi békéjét erősen veszélyeztető szeparatizmussal, illetve terrorizmussal?

2. Saját recept alapján erősödő gazdaság

Annak ellenére, hogy a világ csak most szembesült vele, az indiai gazdasági sikertörténet nem új keletű. A függetlenség elnyerését követő 30 szűk esztendő után, 1980 és 2002 között évi átlagban 6%-kal bővült gazdasága, mely ezt követően, hasonló terminusokkal számolva 7,5%-ra emelkedett, ekként belépve a leggyorsabb ütemben növekvő gazdaságok sorába. Az indiai középosztály – létszámát tekintve – az utóbbi húsz évben megnégyszereződött, mára megközelíti a 250 millió főt! Mindeközben az ország nélkülözőinek évente 1%-a küzdött fel magát a szegénységi küszöb fölé. Ezzel párhuzamosan a népességnövekedés 2,2%-ról 1,7%-ra csökkent. Időközben az egy főre eső éves jövedelem 1178 dollárról 3051 dollárra nőtt (vásárlóerő paritáson számolva). India jelenleg a világ negyedik legnagyobb gazdasága, rövidesen – Japánt maga mögé utasítva – a harmadik lesz² (Das, 2006; Wilhelm, 2015; Zagyai et al., 2021). (A hurráoptimizmust elkerülendő: India foglalkoztatottjainak mindössze 0,2%-a dolgozik a high-tech szektorban, ha ehhez hozzáadjuk az exportra termelő iparban alkalmazottakat, még mindig csupán 2%-nál tartunk) (Friedman, 2006, p. 310).

India, szemben a klasszikus ázsiai sémák másolásával – alacsony árú, munkaintenzív késztermékeket a „fejlett világba” exportálni –, saját útját járta. Inkább függött a belső piactól, mint az exporttól, a fogyasztástól, mint a beruházásoktól, a szolgáltatásoktól, mint az ipartól, a high-techtől, mint az alacsony hozzáadott értékű termékektől. Ez a megközelítés jórészt a világ gazdasági leszálló áramlaktól való elszigetelődést jelentette, bővülés helyett inkább bizonyos fokú stabilitást tükrözve. A fogyasztás vezérelte modell, kedvezőbb hatású volt a társadalomra, mint más fejlődési stratégiák, így a társadalmi különbségek, a többi fejlődő országgal ellentétben, kevésbé gyorsan nőttek. Az ország Gini indexe – a jövedelemkülönbségeket egy 0-tól 100-ig terjedő skálán mutató mérőszáma – 33, szemben az Egyesült Államok 41-es, Kína 45-ös és Brazília 59-es értékével. Továbbá a GDP bővülés 30-40%-át a termelékenység növekedése adja, az egészséges és hatékony gazdaság legfőbb jeleként, szemben a tőke, vagy a munkaerő gyarapodásával (Das, 2006).

Az indiai gazdasági fejlődés figyelemreméltó sajátja, hogy az állami támogatással szemben, jobbra az állami beavatkozás ellenében fejlődött. India sikertörténetének fókuszában egyértelműen a kiemelkedő versenyképességű magáncégek, a fellendülő értéktőzsde és a modern pénzügyi rendszer

² Vásárlóerő-paritáson számítva már a harmadik (CIA.gov, é. n. a).

áll. 1991-től pedig az állam deklarálta, hogy igyekezett a gazdaságirányítás bizonyos területeiről kivonulni, egyidejűleg jelentős reformokat életbe léptetve. Igyekezett megszüntetni a kereskedelmi korlátokat és állami monopóliumokat, csökkentette az adókulcsokat, ösztönözte a versenyt és az ipari termelést, illetve nyitott a világpiac még felfedezetlen területei felé. A reformintézkedések lassúak voltak, de idővel hatásuk összeadódott (Das, 2006).

India történelmében a mozdulatlanság a fő elem. Ezzel szemben a gyors növekedés folytatása, sőt tovább fokozása a kívánatos. Dél-Ázsia legnagyobb országában azonban ez egyáltalán nem garantált. Az államadósság jókora, mely akadályozza az infrastrukturális beruházásokat. A túlságosan szigorú munkaügyi törvények, annak ellenére, hogy a munkavállalók nagyjából 10%-ára érvényesek csak, visszatartják a munkaadókat attól, hogy új, esetleg jobban felkészült dolgozókat toborozzanak. Az állami szektor, bár jóval kisebb, mint a kínai, még mindig túlságosan nagy és rossz határfokkal működik, a növekedés kerékkötőjét jelenti a vállalkozóknak, de teher a fogyasztóknak is. Noha India sikeresen alapított jó minőségű, tőke- és tudásintenzív termékeket gyártó ipari ágazatokat, sikertelen maradt a széles bázisú, munkaintenzív termékeket készítő ágazatok megteremtésében, így a gazdasági növekedés nem a munkaerő bővülésén alapul. Ugyanakkor a vidéki népesség sokat szenved az állam által a mezőgazdaságban indukált termelési és elosztási anomáliáktól, mivel az őstermelők a gyümölcsök és a zöldségek kiskereskedelmi árának mindössze 20-30%-át tudják nyereségként realizálni, ellentétben az amerikai farmerekkel, akik 40-50%-át (Wilhelm, 2015).

3. A szocialista előélet következményei

Fél évszázaddal a függetlenség kivívása előtt az indiai gazdaság stagnált. A gazdasági növekedés 0,8% volt évente, mely megegyezett a népességnövekedés rátájával, így az egy főre jutó jövedelem nem változott. A függetlenség első évtizedeiben ez évi átlagban – 1950 és 1980 között – 3,5%-ra nőtt. Egyúttal a népességnövekedés is felgyorsult, melynek következtében az egy főre jutó növekmény csak 1,3% volt (Wilhelm, 2010).

Az indiaiak szomorúan jegyezték meg: ez a „hindu növekedési ráta”. E számnak persze nem sok köze volt a hinduizmushoz, annál inkább a fábiánus-szocialista³ Jawaharlal Nehruhoz – India első miniszterelnökéhez – és a később szintén a miniszterelnöki székbe ülő, ellentmondást nem tűrő lányához, Indira Gandhihoz, aki a modernkori India legsötétebb gazdasági évtizedeit felügyelte⁴. Apa és lánya béklyóba verte az indiaiak energiáit a kapitalizmus és a szocializmus legrosszabb vonásaiból kevert gazdaságban. Az ő modelljük inkább volt befelé forduló és import-pótló, mint kitekintő és exportorientált, mely megakadályozta az országot abban, hogy kivegye a részét a II. világháború utáni globális kereskedelem felütéséből eredő prosperitásból. (Ebben az időszakban, a harmadik világ országainak átlagos évi növekedési rátája 3%-os volt, majdnem a duplája az indiaiaknak.) Ne-

³ 1884-ben alakult értelmiségi társaság, mely a szocializmus lassú reformok útján való megvalósítását hirdeti.

⁴ Mint a volt szocialista blokkban mindenütt, hazánkban is komoly nimbuszt szóttek apa és lánya köré. Ma már tudjuk: aki megszerzi a hatalmat, nem biztos, hogy hős. Vö: Kalmár (1985).

hru rossz hatásfokú, monopolizált állami szektort épített ki az agyonszabályozott magánszférával szemben. Létrehozta a világ legszigorúbb ár- és termelésellenőrzési rendszerét. Gátolta a külföldi befektetéseket, megfosztva ezzel az indiai gazdaságot a külföldi technológiától és versenytől egyaránt. A szervezett munkásság dédelgetésével elősegítette a hatékonyság csökkenését és elhanyagolta az alapoktatás színvonalának javítását.

Az 1980-as években a kormányzat magánszférához való viszonya kezdett megváltozni, jórészt az új miniszterelnök, Rajiv Gandhi hatására. Óvatos liberális reformok – különösen a felső adókulcsok leszállítása, némi mozgáster biztosítása a gyártóknak – és máris 5,6%-os gazdasági növekedés köszönt az országra. Egyszerűsített az 1980-as évek politikája indokolatlan költségeit is eredményezett, mely az 1990-es évek elejére pénzügyi válságot szabadított Indiára. A krízisre gyógyírt jelentettek az 1991-es reformok, melyek nem csak pillanatnyi lélegzetvételhez juttatták az államot, hanem lehetővé tették Indiának a globalizált gazdasághoz való csatlakozást és megalapozták a növekedést. A reformfolyamat főépítészé a pénzügyminiszter, Manmohan Singh volt, akit később az ország miniszterelnökévé választottak. Csökkentette a vámokat, illetékeket, adókat és egyéb, a kereskedelmet korlátozó gátakat szüntetett meg, könnyítette a gazdasági tevékenységek engedélyeztetési eljárását, leértékelt a rúpiát, ösztönözte a külföldi befektetéseket, visszaszorította a pénzforgalmi korlátozásokat. Az intézkedések többsége fokozatosan lépett életbe, de ezek így is éles határt jelentettek India gazdaságtörténetében. A változtatások gazdaságélénkítő hatása azon nyomban megmutatkozott: gyengült az inflációs nyomás, élénkült az export, nőttek a valutatartalékok (1991-ben Indiának már csak egy milliárd dollár valutatartaléka volt, szemben a 2005-ös 118 milliárddal) és persze a gazdasági fejlődés üteme (Das, 2006). A szemléltetés kedvéért: ha az indiai gazdaság az 1980-as évek előtti pályán maradt volna – 3%-os évi GDP és 1,1%-os egy főre jutó jövedelememelkedés –, akkor az egy főre jutó jövedelem értéke 2250-re érte volna el az Egyesült Államok mai szintjét. Az 1980-as évek utáni ütemet tartva azonban 2066-ra, 184 évet nyerve sikerülhet ugyanez (Das, 2006).

India jelentős mértékben javította versenyképességét 1991 óta. Telekommunikációs forradalom zajlott az országban, a kamatlábak csökkentek, tökéletesség jellemző (mindemmellett néhány kockázatteljes állami bankigazgató még mindig visszautasítja a kisvállalkozások kölcsönkérelmeit), az ingatlanpiac átláthatóbbá vált. Az infrastrukturális beruházások sokasodnak, utak, kikötők épülnek. Azonban ezt a fejlődést is csak az indiai kiindulási alaphoz viszonyítva nevezhetjük jelentősnek. Friedman, T. L. (2006) idézi „És mégis lapos a Föld” című könyvében Craig Barrettet, az Intel elnökét: „Nincs infrastruktúra. Naponta négyszer van áramszünet.” (Friedman, 2006, p. 263). Ez valóban így is van, azonban az indiai IT forradalom folyamánként a fontosabb számítógépes munkaállomások csaknem mindegyike rendelkezik már szünetmentes táppal. A nagyobb munkahelyek pedig generátorházakat működtetnek. Nem is gondolnánk, hogy a bizonytalan áramellátás településmorfológiai konzekvenciákat is magában rejt. A feljövő országok nagyvárosaival ellentétben, az indiai metropoliszokban sokáig nem találtunk toronyházakat, hiszen a gyakori áramkimaradások bizonytalanná tették a felvonók működését...⁵

⁵ Vö. Dinekar Singh befektetési-alap-kezelő nyilatkozatával (Friedman, 2006, p. 268).

Mostanáig az indiai növekedést a szolgáltatások és a belső fogyasztás bővülése vezérelte. A fogyasztás adja az ország GDP-jének 64%-át, szemben Európa 58, Japán 55 és Kína 42%-ával. Ugyanakkor a fogyasztói társadalom visszautasítása sok-sok indiainak erkölcsi kérdés, ragaszkodva az aszketizmus tanításaihoz. Mindemmellett számos közgazdász az indiai fogyasztás-vezérelt gazdasági növekedést kiegyensúlyozottnak tartja, mint az erőforrások mobilizációjára építő kínait.

Az indiai, vállalkozásokra épülő minta és a kínai, állami irányítású modell közti különbség jól látható. A kínai siker az állami szektor vállalatai és a külföldi tulajdonú cégek exporttevékenységén nyugszik, az ezredfordulót követően is a költségvetési előirányzat terhére felhasználható hitelek mindössze 10%-át kapják a vállalkozások, ugyanakkor a foglalkoztatottak 40%-a a magánszektorban talál megélhetést. Indiában a hitelek 80%-át vállalkozók veszik fel. Indiának ez a sajátos fejlődési útja – a munkaintenzív termékeket létrehozó iparágak mellőzése – azonban sok tízmillió embert, jórészt a vidéki nincsteleneket tartotta továbbra is a szegénységi küszöb alatt. Egy sereg indiai tartja követendőnek a kínai mintát: alacsony hozzáadott értékű termékekkel – játékok, ruhák, szórakoztató elektronika – elárasztani a világpiacot, így hazai munkahelyek garmadáját létrehozni. Többen úgy vélik, hogy India egyszerűen kihagyja a saját „ipari forradalmát”, agrárországból a szolgáltatások vezérelte gazdaságot épít. A világ országainak legtöbbször a primer gazdaság fölényétől a szekunderen keresztül jutott el a terciér ágazatok túlsúlyáig. Úgy tűnik, India kihagyja a középső lépést. Ma a szolgáltatások több, mint 60%-kal járulnak hozzá az ország GDP-jéhez, míg a mezőgazdaság csak 15, az ipar pedig 23%-át adja (szemben a kínai 41%-kal) (CIA.gov, é. n. b). Ráadásul az indiai ipar jórészt high-tech és magas feldolgozottságú termékeket gyárt (Das, 2006). Megjegyzendő azonban – az amúgy sem egyszerű képet tovább árnyalandozó –, hogy az elmúlt évtizedekben a világgazdasági paradigmaváltás következtében lényegesen megváltozott a szolgáltatások gazdasági növekedésben és területi fejlődésben játszott szerepének az értelmezése. A szolgáltatások, elsősorban az üzleti szolgáltatások⁶ ma már a modern gazdaság egyre bonyolultabb termelési és elosztási rendszereiben meghatározó fontosságú tényezőkké váltak, amelyek elválaszthatatlanok a gazdasági növekedés hagyományos motorjának tekintett feldolgozóipari tevékenységektől (Begg, 1993; Coffey & Polèse, 1989; Keeble, Bryson & Wood, 1997; Raffay, 2006).

Egyúttal a szolgáltatás alapú gazdasági növekedés legádázabb védelmezői sem vitatják: több ipari munkahelyre van szükség (akármennyire is összefonódik a két gazdasági ág). A szélesebb alapokon nyugvó ipari átalakítás kudarca részben a rossz politikai megközelítésből fakad. A függetlenség után Nehru megkísérelte az állam vezette ipari forradalmat véghezvinni. Mivel a magánszférában nem bízott, a vállalkozót a kormányzattal próbálta helyettesíteni, persze sikertelenül. A túlbonyolított adminisztráció és ellenőrzés béklyójában vergődő vállalkozások mellett az állami szektortól is megtagadta az önállóságot. Minden bizonnyal a legnagyobb baklövés annak a mintegy 800 ipari ágazatnak a fenntartása volt, az ún. „kisipar” (small-scale industry = SSI) keretében, melynek kisüzemei képtelenek voltak a külföldi versenytársakkal lépést tartani. A nagyüzemeknek lehetetlenné tették

⁶ Üzleti szolgáltatásokon azokat a köztes funkciókat értjük, amelyek termékek vagy más szolgáltatások előállításához inputként szolgálnak, és ezáltal közvetett módon részt vesznek a termelési folyamatban (vállalatvezetési tanácsadás, piackutatás, reklám, PR, humán erőforrásokkal kapcsolatos szolgáltatások, munkaerő-közvetítés és -képzés, számítógépes adatfeldolgozó és adatelemző szolgáltatások, kommunikációs szolgáltatások, pénzügyi, gazdasági, jogi és vagyongazdálkodási tanácsadás) (Raffay, 2006, p. 1).

az olyan termékek gyártását, mint pl. a ceruza, cipőpaszta, gyertya, lábbeli, ruházat, miközben ezek az árucikkek munkahelyek millióit biztosították Kelet-Ázsiában. 1991-ig az indiai kormányok nem mertek hozzányúlni az „SSI szent tehenéhez”, az SSI lobby válaszintézkedéseitől tartván. Utóbb azután az SSI lobby fantomnak bizonyult, mely alig volt több mint néhány hivatalnok politikusokat visszavágással riogató szájhősködése. Az utóbbi néhány évben a védett ágazatok listáját alaposan megkurtították, különösebb ellenreakció nélkül.

A vidéki szegények nyomorból való kiemelésére – rövidtávon – a leghasznosabb lenne egy fenntartható agrárforradalom elindítása. Az iparral szemben Indiának komoly potenciálja rejtőzik még a mezőgazdaságban: nagykiterjedésű művelhető területek, elegendő napfény és víz. A változáshoz, mindenekelőtt, a kisparaszti gazdaságok helyett az agrobizniszre⁷ kell fókuszálni, illetve a magántőkét a rurális terek felé csábítani. Ehhez meg kell szüntetni az elosztási rendszerre nehezedő kontrollt, lehetővé kell tenni, hogy a nagykereskedők közvetlenül szerződjhessenek a termelőkkel, investíció szükséges az öntözés elősegítésére, engedélyezni kell a vállalati fúziókat a mezőgazdaságban.

A gazdaságtörténet tanúsága szerint a nyugati ipari forradalom országonként más-más iparágakra épült. Angliában a textilipar, az Egyesült Államokban a vasútépítés volt a vezető tényező. Indiában is megtalálhatjuk azt a motort, melynek energiája a gazdasági fellendülést fedezte. Ez a fehérgalléros szolgáltatások kínálatának bővülése és világpiacon kerülése volt. A szoftver- és vállalkozásfejlesztés exportja 2008-ra már 35 milliárd dollárra emelkedett. Az ehhez szükséges kvalifikált, angolul beszélő munkaerő képzésére az indiai felsőoktatási rendszer felkészült.

A vállalkozásfejlesztést esetünkben rendkívül tágon kell értelmezni. Ide tartoznak az ún. „outsourcing” vagy kiszervezési folyamatok, amelyek számunkra hihetetlen méreteket értek el a legutóbbi dekádban. Ezek a szolgáltatások rendkívül sokrétűek. Ilyen például a könyvelés. 2003-ban mintegy 25 000 egyesült államokbeli adófizető adóbevallását készítették Indiában. 2004-ben ez a szám 100 000-re emelkedett. 2005-ben már 400 000 volt (Friedman, 2006, pp. 18-19). Indiában évente kb. 70 000 hallgató végez diplomás könyvelőként, ezek zömében hazájukban kezdenek dolgozni, havi 100 (!) dollárnak megfelelő rúpiáért (Accounting Today, 2004). Sokkal megdöbbentőbb azonban az egészségügyi szolgáltatások egy részének outsourcingja Indiába. Az Egyesült Államok számos kórházában a radiológusok indiai orvosokhoz helyezik ki a CT-, illetve MRI-képek elemzését és a diagnosztizálást. Amíg az amerikai orvosok az igazak álmát alusszák, addig – valószínűleg többségében Amerikában diplomázott – indiai kollégáik dolgoznak, lévén ott nappal van. Megint mások a telefonos ügyfélszolgálatokat telepítik Indiába. Létezik indiai vállalkozás, amely távasszisztensket kínál. Ha este nincs kedve, ideje a megrendelőnek, pl. egy PowerPoint előadás elkészítéséhez, rábízhatja az olcsón és jól dolgozó, képzett indiai távasszisztensére az adatgyűjtést és a prezentáció elkészítését, reggelre a postafiókjában lesz a kész file (Friedman, 2006).

⁷ Ilyenformán akár jó jelnek is tekinthető az agrobizniszben érdekelt ITC feljövetele, melynek hárommilliárd dolláros árbevétel mellett 503 millió dolláros profitja volt 2005-ben (a 2005. március 31-ig végződő költségvetési évet tekintve) és India egyik fő innovátorának számít (Business Week, 2005. p. 45).

Mindemellett a high-tech ipar, melyben az ország szintén komoly sikereket tud felmutatni, ugyancsak bővül. Előfordulhat, hogy a „világ műhelye”, Kína és a „világ hátsó irodája”⁸, India közti különbség lassan csökkenni fog, az indiai ipari termelés és a kínai szolgáltató szektor erősödésével (Das, 2006). Az Indiába irányuló outsourcing a „küldő” országnak legalább olyan hasznos, mint dél-ázsiai partnerének. Az USA-ból érkező megbízások indiai terjedése azt jelentette – pl. a Microsoft termékei futnak az indiai fél Intel-lelkű számítógépein, Lucent telefonokon fogadják a hívásokat a Carrier masinákkal légkondicionált irodákban, és természetesen amerikai üdítővel frissítik magukat –, hogy az amerikai cégek Indiába irányuló áru- és szolgáltatásexportja az 1990-es 2,5 milliárd dollárról 2003-ra megduplázódott (Friedman, 2006, p. 31).

Hiba lenne azt gondolnunk, hogy az outsourcing önmagában, légüres térben működhet. Szükségszerűen kíséri a K+F megjelenése is. Karnataka Információtechnológiai Hivatalának adatai szerint a Cisco Systems, az Intel, az IBM, a Texas Instruments és a GE indiai egységei már mintegy 1000 szabadalmi bejegyzést kezdeményeztek (2004-ig) az Egyesült Államok Szabadalmi Hivatalánál. A Texas Instruments egymaga 225 amerikai szabadalmat jegyzett indiai érdekeltségeiből, mely töretlenül növekszik (Friedman, 2006, p. 32).

Úgy tűnik tehát, hogy Indiában az egykor fetisizált Chota Nagpur nehézipari körzetének természeti erőforrásai helyett egészen más energiákra épül a fejlődés. Miután a Nehru-éra idején, 1951-ben Kharagpurban megalapították az ország első műszaki egyetemét, melyet további hat IIT (Indian Institute of Technology) követett, több százezer indiai szerzett mérnöki diplomát. Viszont ezek a kvalifikált emberek otthon – az elhibázott gazdaságpolitika folyományaként – nem találtak megfelelő munkahelyet. Így történhetett meg, hogy 1953-ra, már 25000, a legjobb indiai műszaki egyetemekről kikerült fiatal dolgozott az Egyesült Államokban (Friedman, 2006, p. 91). Ezek a műszaki értelmiségiek, hála az indiai adófizetők pénzéből kiváló minőségűre felhozott felsőoktatásnak, jelentősen növelték Amerika tudásalapját. Az információtechnológiai forradalom mára lehetővé tette az indiaiaknak, hogy hazájuk elhagyása nélkül csatlakozzanak a globális munkaerőpiachoz, évente nem is kevesen. 2,5 millió frissdiplomás mellett egy sereg jól képzett, korábban háztartásbeli nő is helyet kér ezen a „vásártéren”. Figyelemre méltó az MBA-diplomát szerzők évenkénti száma: 89 000! (Friedman, 2006, p. 34). Indiában az ezredfordulót követően már 2,4 millió fiatal pénzügyi és számviteli szakember dolgozott, míg az Egyesült Államokban 1,8 millió (Föld Napja Alapítvány, 2006, p. 25). Az amerikai National Science Board jelentése szerint a természettudományos képzésben is jelentős a legnagyobb földrész kvantitatív fejlődése. 2003-ban a világon természettudományos egyetemi alapképzésben részesült 2,8 millió diák közül 1,2 millió ázsiai egyetemen végzett helyi fiatal, 830 000 európai és 400 000 egyesült államokbeli (Friedman, 2006, p. 212). Bár a fenti szám jórészt kínai diákokat takar, az indiaiak részaránya is jelentős.

⁸ Friedman egyenesen a „világ legjelentősebb szolgáltatóközpontjának” nevezi Indiát (Friedman, 2006, p. 153).

4. A „gondoskodó állam”

Nagyszerű lehetőség a prosperitás terjedése az országban, annál is inkább, mivel a magángazdaság konjunktúrájának ellenére az indiaiak jó része a legegyszerűbb javakhoz sem jut hozzá.⁹ Mára a gazdasági attitűd esetében is fordult a kocka. Amíg a szocializmust építő időkben az indusok félték a növekedéstől, de büszkék voltak világszínvonalú igazságszolgáltatásukra, közigazgatásukra, rendőrségükre, addig a jó öreg centralizált és bürokratikus indiai állam biztos változáson megy keresztül. Ahol mindenképpen szükségeltetett volna – az alapoktatás megszervezése, egészségügyi szolgáltatások nyújtása, ivóvíz biztosítása –, ott szörnyű gyengén muzsikált. Ahol nem kellett volna jelen lennie, ott túlbuzgalmával a magánvállalkozásokat fojtogatta. Ez a szereptévesztéses magatartás csak most kezd változni. A munkavállalói jogok túlzott érvényesülése, nevezetesen az, hogy szinte lehetetlen volt elbocsátani egy fegyelmetlen, rosszul teljesítő munkást, szintén a fejlődés jelentős gátjának mutatkozott.

Kevés dolog keseríti el úgy az indiaiakat, mint a saját bürokráciájuk. Az 1950-es években Nehru a Brit Birodalom utáni stabilitást és folyamatosságot kívánta fenntartani a bürokrácia erősítésével. Az indusok maguk is elfogadták, hogy erős állami szféra szükségeltetik a sokszínű ország egyben tartására, illetve a miniszterelnök szocializmusból és kapitalizmusból kevert gazdaságának fenntartására. A szocializmus szent nevében az indiai bürokrácia az olyan szabályok ezreit kreálta, melyek 40 évig fojtogatták a vállalkozásokat (Das, 2006).

Ha egy vállalkozó odáig jutott, hogy a szabályok dzsungelén átvergődve beindíthatta cégét, ám az nem volt képes profitot termelni és csődbe ment, több mint tízéves csődjelzési procedúrára számíthatott!

Ma már az indiaiak többsége gondolja azt, hogy ez az apparátus a fejlődés fő akadály, a gazdasági reformok kerékkötője. Úgy vélik, hogy a bürokrata önzők, haszonlesők, korruptak, akiket munkaügyi törvények és élethosszig tartó szerződések védnek, így szinte felelősségre sem lehet vonni őket. A kivétel erősíti a szabályt alapon, említhetjük a delhi metróépítést, vagy a nemzeti főútrendszer bővítését. De ez azt is mutatja: milyen gyakorisággal marad alul a bürokrácia... Az indiai államigazgatás a kiemelkedő koponyák gyűjtőhelye. A legkiválóbb végzett hallgatók nehéz vizsgák teljesítése után lépnek be, de a magas IQ-juk ellenére jobbára megbuknak, mint menedzserek. Ennek egyik oka az abnormális ösztönző-rendszer, a másik a gyerekcipőben járó gyakorlati képzés. Az indusok hajlamosak a világnézetüket, vagy a demokráciát felelőssé tenni a kudarcaikért, igazság szerint azonban az ideáik teljesíthetetlenek. Hatalmas előrelépés történt a delhi metró esetében, nem csak azért, mert briliáns ötlet volt, hanem mert a vezetői világos, mérhető célokat határoztak meg, napi monitoringgal, állhatatosan felszámolva a nehézségeket. A legtöbb indiai politikus, illetve köztisztviselő, ezzel ellentétben, nem képes a saját projektjét jól megtervezni, átlátni, ellenőrizni. Mindezért persze javarészt garantált a kudarc.

Mégis az indiai vezetés legnagyobb balsikere a közoktatás. Egy különösen sokatmondó tanulmány

⁹ A CIA World Factbook 2011-es becslése szerint India lakosságának ötöde a szegénységi küszöb alatt élt (CIA.gov, é. n. c).

szerint – a kutatás vezetője Michael Kremer, a Harvard Egyetemről –, az állami általános iskolák négy tanára közül egy távol volt munkaidőben, a jelen lévő oktatók fele pedig nem tanított az előre be nem jelentett látogatások során. Más vizsgálatokból kiderül, hogy Mumbaiban, a negyedik osztályosoknak nem egészen a fele képes megoldani az elsős matematika feladatokat. A tarthatatlan viszonyok következtében a szegényebb indiai szülők is egyre nagyobb számban veszik ki csemetéiket az állami általános iskolákból és átíratják őket a slumokban, illetve a rurális térségekben szaporodó magániskolákba, ahol a tandíj havonta 1 és 3 amerikai dollárnak megfelelő összeg. (Indiában a magániskolák sora az elitnek fenntartott drága bentlakásos iskoláktól a piacokon létesített olcsó tanodákig terjed.) Mindemellett a magániskolák tanárainak átlagfizetése jóval szerényebb, mint az államiban oktató kollégáiké, ugyanakkor a diákjaik mégis jobban teljesítenek. Egy Pratham nevű civil szervezet friss vizsgálatából kiderül, hogy a rurális terek általános iskoláskorú gyerekeinek 16%-a már magániskolákban tanul. Ezek a gyerekek mind az írásbeli, mind a szóbeli vizsgáikon 10%-kal magasabb pontszámot érnek el, mint az állami iskolákban tanuló kortársaik.

Az indiai oktatási elit megrettent, látva az állami iskolákból való elvándorlást és igyekszik bezáratni a privát intézményeket. A NIIT Technologies, magánvállalként, 4000 képzési centrumot tart fenn országszerte, ez idáig sokmillió hallgatót képezett, ezzel hozzájárult Indiának az 1990-es években lezajlott információs forradalmához. Képzéseiket azonban nem akkreditáltatták. A sors iróniájaként, a törvényalkotók beismertve az állam oktatási téren elszenvedett kudarcát, egy új törvényt alkottak, melynek értelmében az alacsonyabb kasztokból érkezők számára helyek tarthatók fenn a magániskolákban. India sikertörténetének számos aspektusa arra tanít: ha problémákat kell megoldani, soha nem érdemes az „állambácsira” várni.

Az előzőekhez hasonlóan lehangoló történetet ismételhünk meg az egészségügyi- és a vízellátás tekintetében, melyek már szintén – de facto – privatizáltak. Indiában az egyéni egészségvédelmi hozzájárulás duplája az Egyesült Államokbélinek. Magánkutak biztosítják majdnem teljes egészében az ország megnövekedett öntözőkapacitását. Újdelhiben magánemberek hozzájárulásával alternatív vízellátórendszert építettek, megtakarítva így a városi vízdíj több mint felét. Ugyanakkor az állami egészségközpontokban az orvosok 40%-a, a nővérek egyharmada nem volt a munkahelyén (mulasztott), a vizsgált időben. A Világbank kutatása – Jishnu Das és Jeffrey Hammer végezték – szerint egy ilyen egészségközpontban 50% az esély arra, hogy az oda forduló betegnek ártalmas terápiát rendelnek.

Hogyan lehet valakinek megmagyarázni azt az ellentmondást, amely az állam által nyújtott általános javak, mint pl. a közoktatás, egészségügyi szolgáltatások, hulladékszállítás, kötelezettsége és aközött feszül, hogy egyre többen választják a magánszféra ajánlatát ezeken a területeken (is)? Az egyik lehetséges válasz szerint az indiai politikai és igazgatási apparátus számára megállt az idő, az állam és a közszolgálat, illetve az emberi szükségletek találkozásában bízva. Az indiai demokrácia politikusai zsákmánynak tekintik az igazgatási rendszert, ahol saját klientúrájuk számára teremtenek állásokat és jövedelmet. Az indiai állam nem hoz létre közjavakat, ellenben magánvagyon azoknak, akik a hatalmat gyakorolják. Következésképpen az indiai állam „természetellenes ösztönzők rejtvénye, melyet elszámoltatni majdnem lehetetlen”, állapítja meg a politológus Pratap Bhanu Mehta

(Das, 2006). Samuel Paul, aktivista és kutató, az indiai közszolgálatról készített tanulmányában így fogalmaz: „a kormányzás minősége ijesztő”. Mehta a The Hindu hasábjain fejt ki: „A választási fordulat az állam elleni tiltakozás, nem a piacgazdasággal szembeni vétó. A hatalom birtokosai elleni lázadás, nem a gazdagokkal szembeni. Ez annak a ténynek a megtestesülése, hogy az állam reformjai nem jutottak elég messzire (Mehta, 2004).

5. A növekedés ára

Mint már fentebb láttattuk, az indiai növekedés ragyogó eredményeit hosszan lehetne sorolni. Figyelemre méltó az is, hogy a népességnek az a hányada, amely – a szegénység félhivatalos meghatározása szerint – napi egy dollárnál kevesebből él, 1980 és 2001 között, több mint 50%-ról 35%-ra csökkent. Egyidejűleg az ENSZ Fejlesztési Programja által nyilvántartott HDI mutató esetében már nem beszélhetünk kiemelkedő eredményekről. India 177 ország közül a 127. Bangalore modern nagyvárosától távol, még mindig 800 millió indiai él napi kettő dollárnál kevesebből. 250 millió ember szenved a hiányos táplálkozás miatt. A világszínvonalú egyetemekről kikerülő diplomások és a PhD fokozatot szerzők kontrasztjaként az átlagos indiai öt osztályt végez, a lányok átlagosan eggyel kevesebbet.

A New York-i Blacksmith Institute kutatásai alapján felállított, a Világ legszennyezettebb területeit felvonultató listán több indiait is találunk, kettő a „Top 10-ben” is szerepel. Az Orissában lévő Sukinda-völgy kirívó nehézfém-szennyezettségével, a gujarati Vapi ezen kívül még egyéb vegyi anyagokkal való terheltsége folytán került fel a Földünk tíz legszennyezettebb helyét mutató térképre (Blacksmith Institute, 2007).

A gazdasági növekedés árnyoldalainak említésekor szükséges utalnunk a fosszilis energiahordozókra alapozott erőforrásokra, melyek felhasználásával a légszennyezettség nagy mértékben növekedett és mértékét tekintve a globális folyamatokra is komoly hatással van (1. és 2. táblázat).

1. táblázat: Fosszilis energiahordozók felhasználásának trendjei a vezető gazdaságokban 2004-ben

Ország	Szénfelhasználás olaj egyenérték (millió t)	Olajfelhasználás (millió t)	Fejenkénti olajfelhasználás (liter/év)	Nettó olajimport (millió hordó ¹⁰)	Olajimport arány (%)
Kína	957	6,7	302,08	3,2	48
India	205	2,6	143,09	1,7	65
Németo.	86	2,6	1891,95	2,6	100
Japán	121	5,3	2416,60	5,3	100
USA	564	20,5	4022,37	13,3	65

Forrás: A világ helyzete 2006. Föld Napja Alapítvány, Bp., p. 28. (módosítva)

¹⁰ A hordó (barrel) a kőolaj mennyiségének mérésére általánosan használt űrmérték. 1 barrel = 0,158987 m³ = 158,987146 liter.

2. táblázat: A legnagyobb gazdaságok szénkibocsátása 2004-ben, és a növekedés mértéke, 1990-2004

Ország vagy nagyrégió	Szénkibocsátás (millió t)	Fejenkénti szénkibocsátás (t)	Szénkibocsátás a GDP egységére (PPP) lebontva (t/millió USD)	Szénkibocsátás növekedése 1990-2004 (%)
Kína	1021	0,8	158	+ 67
India	301	0,3	99	+ 88
Európa	955	2,5	94	+ 6
Japán	338	2,7	95	+ 23
USA	1616	5,5	147	+ 19

Forrás: A világ helyzete 2006. Föld Napja Alapítvány, Bp., p. 29.

6. Népi hatalom

India nagysága az önmagában bízó, rugalmas népében rejlik. Képesek kedvező időszakokban felemelkedni, vagy ha rosszabbra fordul, túlélni. Ha nem kapnak megfelelő szolgáltatásokat az állami iskolarendszerben és egészségügyi ellátásban, olcsó magániskolákat és kórházakat nyitnak a slukokban. Az indiai vállalkozók megacélosodtak, nem csak a verseny miatt, hanem a korábban rájuk nehezedő állami nyomás következtében is. Összegezve: az indiai társadalom győzedelmeskedett az állam fölött.

Paul Johnson brit történész írja a Forbes magazin 2004. június 21-i számában: „India is jó példa. A hindu vallás természetéből adódóan toleráns, a maga furcsa módján megengedő. Magukra hagyatva az indiaiak (ahogy a kínaiak is) mindig prosperáló közösségeket alkotnak. Vegyük például az Ugandában élt indiai közösséget, akiket a szörnyű diktátor, Idi Amin száműzött, és akiket a sokkal toleránsabb brit közösség befogadott. Most több milliomos van köztük, mint bármely más, Nagy-Britanniába újonnan bevándoroltak közt. Ez is jól példázza, hogy a kemény munka, az erős családi kötelékek, és az odaadó tanulás milyen messzire juttatja azokat, akiket minden földi vagyontól megfosztottak.” (Johnson, 2004).

Ugyanakkor a megtett hosszú út során az állam nem csak negatív szereplő volt. A piacok nem működhetnek vákuumban. Szükségesek a szabályozók és intézmények, ahogyan a futballpályán a bírók, a vitás esetek eldöntéséhez. Ezek az intézmények nem maguktól lesznek, felállításuk időigényes. Mindemellett az indiai állam legnagyobb teljesítménye a közzféra megteremtése, illetve a világ – társadalmát tekintve – legváltozatosabb országának viszonylagos nyugalomban történő egyben tartása 75 éve. A függetlenség óta megszakítás nélkül működő demokrácia, szabad választásokkal. A 3,5 millió községi képviselőjéből 1,2 millió nő. Ezek olyan, büszkeségre okot adó tények, amelyek különösen figyelemre méltóak egy gyakran ügyetlenkedő, katasztrofális végrehajtási szakértelemmel rendelkező, a napi kormányzás során időről-időre kudarcot valló állami irányítás esetében.

Az ország népességének fele 25 év alatti (555 millió ember). A jelenlegi gazdasági növekedés indukálta kedvező folyamatokra alapozva India egyre nagyobb mértékben lesz képes a munkaerőpiacát bővíteni, és nem kell aggódnia az előregedő társadalma miatt. Ez az, amit a közgazdászok „demográfiai jutaléknak” neveznek, és ami segíthet elérni – India történetében először – azt, hogy a lakosság döntő többségének nem kell aggódnia az alapszükségleteinek kielégítése miatt (Das, 2006). Mindez azt is jelenti, hogy tíz indiai háztartás közül hatban van legalább egy potenciális *zippy*. Bennük nem csak a jó állások iránti felgyülemlett vágy munkálkodik, hanem magasabb életszínvonalra vágnak (Friedman, 2006, p. 153).

A gazdasági liberalizáció, a reformok, a növekedés, a „világ hátsó irodája” lét azonban fabatkát sem ér, ha India felett állandóan ott lebeg a ciklikus konfliktusok Damoklész kardja. A kashmiri kérdés miatt kirobbanó viszályok Pakisztánnal, az állandó terrorfenyegetettség, a nukleáris konfliktus lehetősége befektetők garmadáját riaszthatják el a dél-ázsiai üzletektől, megakasztva így az ígértes növekedést, India regionális hatalmi törekvéseinek továbbgondolását is. Honnan ered a világbékét is veszélyeztető, a szubkontinensen a terrorizmus melegágyát jelentő kashmiri konfliktus? Melyek a jellemzői, megoldási lehetőségei?

7. A terrorizmus réme Indiában

A University of British Columbia keretein belül működő Human Security Centre 2005-ös jelentése szerint, 1946 és 2003 között India szenvedte el a Világon a második legtöbb konfliktust (Human Security Report, 2005, p. 27) (3. táblázat). Konfliktus-éveinek száma 156 volt, ez az 58 éves periódus alatt évi 2,7 fegyveres összecsapást jelentett.

Ezeknek a konfliktus-éveknek csak töredékét adták India nemzetközi szinten viselt formális háborúi, Pakisztán ellen 1947-48-ban, 1965-ben és 1971-ben, illetve Kína ellen 1962-ben. A fegyveres összecsapások döntő részét az államon belüli konfliktusok jelentették, melyeknek elsöprő részét Újdelhi szeparatista, terrorista csoportoknak minősített szervezetekkel vívta. A dél-ázsiai terrorizmus-sal foglalkozó internetes portál (South Asia Terrorism Portal) adatai szerint, csak az 1994 és 2021 közötti időszakban, majdnem 70 000-en estek áldozatul az ország alacsony intenzitású konfliktusainak (4. táblázat) (South Asia Terrorism Portal, 2022). F. Gregory Gause számításai alapján, a demokratikus országokban elkövetett terrorcselekmények 75%-át Indiában regisztrálhatjuk (Gause, 2006). Az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumának globális terrorizmusról készült jelentéséből (*Patterns of Global Terrorism Report 2000–2003*) tudjuk, hogy a Világ legnépesebb demokráciájában 203 nemzetközi terrorista szervezet által elkövetett akciót regisztráltak 2000 és 2003 között (U.S. Department of State, 2017). Az országban nem csak a nemzetközi terrorhálózatok fejtik ki brutális tevékenységüket, hanem azoknál jóval nagyobb számban a regionális szervezetek is, melyek általában az elszakadást határozták meg célként.

3. táblázat: A leginkább konfliktus sújtotta országok 1946–2003 között

Konfliktus-év ¹²	Állam	Konfliktus-év	Állam
232	Burma (Mianmar)	40	Csád
156	India	40	Dél-Afrikai Köztársaság
88	Etiópia	40	Indonézia
86	Fülöp-szigetek	38	Portugália
79	Izrael	36	Portugália
77	Egyesült Királyság	36	Vietnami Köztársaság
66	Franciaország	35	Thaiföld
60	Irak	34	Szudán
60	Vietnámi Demokratikus Közt.	33	Guatemala
51	Oroszország (SZU)	31	Uganda
49	Egyesült Államok	31	Líbia
48	Irán	31	Törökország
44	Angola	31	Ausztrália
42	Kolumbia		

Forrás: Human Security Report 2005, p. 27.

Az adatokból kitűnik, hogy rettenetes tehertételt jelent az erőszak az országnak. Ha tovább vizsgáljuk ezeket a – megdöbbentő emberi tragédiákat takaró – számokat, az erőszakcselekmények meglehetősen idő- és térbeli koncentrátságát fedezhetjük fel (4., 5. és 6. táblázat, illetve 2. ábra), melyben kiugróan magas – közel $\frac{3}{4}$ – a Jammu és Kashmir területén elhunytak száma, 1988–2021 között több, mint 48000 ember, vagyis Nagykanizsa teljes lakossága (Wilhelm & Zagy, 2019).

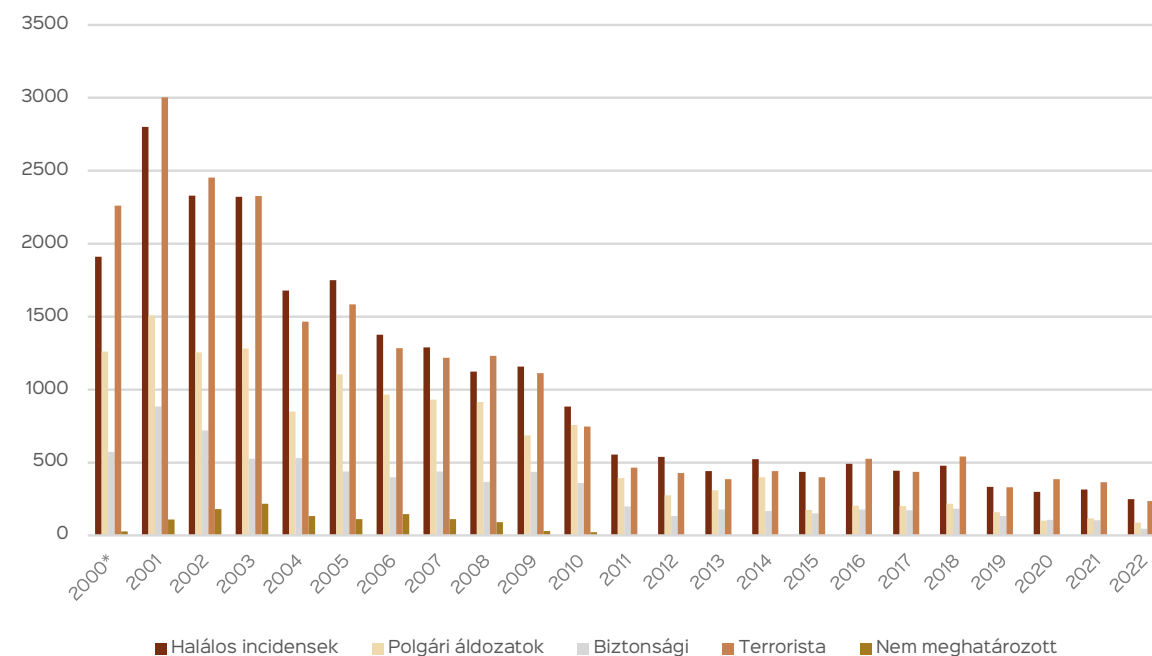
¹² Az egy naptári éven belüli fegyveres konfliktusok (külső, belső) szorozva a periódus éveinek számával, vagyis 58-cal.

4. táblázat: A terrorizmussal összefüggő erőszakcselekményekben elhunytak száma Indiában 1994-2021 között

Év	Áldozatok száma (az összes százalékában)			
	Terrorista	Polgári	Biztonsági	Összesen
1994	1919 (47,6)	1696 (42,1)	417 (10,3)	4032
1995	1603 (41,3)	1779 (46,0)	493 (12,7)	3875
1996	1482 (35,5)	2084 (49,8)	615 (14,7)	4181
1997	1734 (42,1)	1740 (42,3)	641 (15,6)	4115
1998	1419 (37,7)	1819 (48,3)	526 (14,0)	3764
1999	1614 (43,0)	1377 (36,7)	763 (20,3)	3754
2000	2384 (48,0)	1803 (36,2)	788 (15,8)	4975
2001	3425 (58,7)	1693 (29,0)	721 (12,3)	5839
2002	2176 (54,8)	1174 (29,5)	623 (15,7)	3973
2003	2095 (56,6)	1187 (32,1)	420 (11,3)	3702
2004	1322 (50,0)	886 (33,5)	434 (16,5)	2642
2005	1319 (52,4)	913 (36,2)	287 (11,4)	2519
2006	1283 (45,9)	966 (34,6)	400 (14,3)	2795
2007	1219 (45,0)	932 (34,5)	439 (16,2)	2703
2008	1232 (47,3)	915 (35,1)	366 (14,0)	2605
2009	1112 (49,1)	685 (30,3)	435 (19,2)	2263
2010	747 (39,6)	757 (40,2)	359 (19,1)	1884
2011	465 (43,9)	393 (37,1)	199 (18,8)	1059
2012	429 (51,3)	274 (32,7)	132 (15,8)	837
2013	386 (44,2)	308 (35,3)	177 (20,3)	873
2014	441 (43,6)	400 (39,5)	167 (16,5)	1012
2015	398 (54,6)	176 (24,1)	152 (20,9)	729
2016	525 (57,9)	204 (22,5)	178 (19,6)	907
2017	437 (53,8)	202 (24,9)	172 (21,2)	812
2018	540 (57,4)	217 (23,1)	183 (19,5)	940
2019	330 (53,1)	159 (25,6)	132 (21,3)	621
2020	385 (65,1)	100 (16,9)	106 (17,9)	591
2021	330 (61,8)	107 (20,0)	97 (18,2)	534
Összesen	32751 (47,8)	24946 (36,4)	10422 (15,2)	68536*

*A „nem meghatározott” kategóriába tartozó 417 elhunytal együtt.
Forrás: www.satp.org alapján szerkesztette a szerző

1. ábra: Az Indiában elkövetett halálos terrorcselekmények és áldozataik száma (2000-2021)

Forrás: www.satp.org alapján szerkesztette a szerző

Az indiai terrorista aktivitás nagymértékben erősíti a nacionalizmust, melynek hatására félkatonai szervezetek alakulnak, fokozva az erőszak megnyilvánulásait. A paramilitáris erők számának utóbbi időkben tapasztalt növekedése a globális biztonság szempontjából az egyik legszembetűnőbb fejlemény. A térség három legnagyobb hadsereget felvonultatni képes országa – Oroszország, Kína, India – esetében a félkatonai szervezetek a fegyveres erők harmadát-felét teszik ki (Human Security Report, 2005, p. 37). Ez a jelenség Indiában mindenképpen, de Ázsia esetében is szinte általánosnak mondható. 1975 és 1996 között a fegyveres erők lakossághoz viszonyított aránya Thaiföldön 29%-kal, Burmában 42%-kal, Kínában 63%-kal, Pakisztánban 64%-kal, Indiában 71%-kal, Srí Lankán 81%-kal nőtt (Collier, 1999).

Hogyan jelenik meg ez a túltengő erőszak egy olyan ország lakosainak gondolkodásában, ahol a tudvalévően békés és toleráns hindu vallásúak többségben vannak? A Human Security Centre megbízásából végzett, 11 országra kiterjedő (Brazília, Kanada, Franciaország, India, Japán, Oroszország, Dél-Afrikai Köztársaság, Thaiföld, Törökország, Egyesült Királyság, Egyesült Államok), 2003-as felmérés alapján igyekeztek meghatározni a „félelem földrajzát”. A különböző brutális eseményekhez való individuális viszonyt firtató kérdésekre a következő válaszok érkeztek.

Bűncselekmény áldozatául válástól tart a megkérdezettek 27%-a, 15%-a a terrorizmustól fél leginkább, egészségügyi vagy gazdasági fenyegetettségtől retteg 13%, balesettől vagy természeti csapástól 12% és háborútól 8%. Az indiai válaszadók nem kevesebb, mint 51%-a a terrorizmustól fél legjobban. 15%-uk a háborút jelölte meg, mint a személyes biztonságukat leginkább fenyegető rémet. Ugyan-

akkor a megkérdezett indiaiak 1%-a (Japánnal megegyezően) élt meg az előző öt évben erőszakot/bűncselekményt (szemben a brazilok 20 és a dél-afrikaiak 15%-ával). A megkérdezett indiaiak szintén 1%-a mondta, hogy családtagjait érte erőszak az elmúlt öt évben, ez az arány a japánoknál már 4% volt. Mindemellett a meginterjúvolt indiaiak 10%-a (a legalacsonyabb szám az országok között) tartott attól, hogy a következő egy évben bűncselekmény áldozatává válik (a japánok 14%-a, de a brazilok 75%-a!). Annak ellenére, hogy Indiában a legtöbben a terrorizmustól tartanak, mindössze 7%-uk mondta elsődleges állami célnak a terrorizmus elleni harcot, szemben a kormányzati gazdasági tevékenységgel (53%) (Human Security Report, 2005, pp. 50-54).

Mindebből következik, hogy a megkérdezett állampolgárok közül az indiaiak szembesülnek legkevésbé a „nyugati” típusú bűnözéssel, pl. lopással, rablással, betörésekkel stb. Az igazi problémát a terrorizmus jelenti számukra, ezen belül pedig a kasmíri viszály.

8. A kasmíri konfliktus problémaköre

Az Indiai Köztársaság Dél-Ázsia vezető hatalma. Ezt a pozícióját azonban olykor szomszédai megkérdőjelezi, pl. a kínai-indiai háború során 1962-ben, amelynek lezárultával a Középső Birodalom területeket foglalt el a Himalája vidékén, de leginkább Pakisztán – az ősellenség –, mellyel formális és gerillaháborúk sorát vívta. A két, egykor Brit India részét képező állam konfliktusai szinte kivétel nélkül Kasmír hovatartozásának tisztázatlansága miatt robbantak ki. Ezekre a hajdan elszigeteltnek tűnő öldöklésekre a Világ közvéleménye közömbösen tekintett, egészen a legutóbbi időkig, amikor Pakisztán is nyilvánvalóvá tette: rendelkezik atomfegyverrel és azt szükség esetén be is veti (Wilhelm et al., 2006).

A probléma gyökere a régmúltba nyúlik vissza, de a viszály mai formájában az 1947-es függetlenedési eseményekhez kapcsolódik. Vajon nem egyébbel állunk-e szemben, mint a Hartshorne-modell pesszimista dél-ázsiai manifesztációjával? A modell alapján – a mi értelmezésünk szerint – egy államban kohéziót jelent a közös nyelv és kultúra, tartós és békés történelmi együttélés, erős gazdasági és hatalmi központ centrális jelenléte, természetes határok (tengerpart, hegláncok, folyamok, sivatagok), ritkán benépesült határvidékek. Széthúzó erőként jelenhet meg a nyelvi, kulturális sokszínűség, a nagyszámú kisebbség, rövid történelmi együttélés, az erős gazdasági és hatalmi központ hiánya, vagy polarizált megjelenése, mesterséges határok, sűrűn benépesült határvidékek. Centrifugális erőként értelmezhetők még a jelentős területi-gazdasági differenciák, a bezárkózás és gazdasági nacionalizmus, továbbá a vitatott határvonalak.

A modellbe “életet lehelve” megállapíthatjuk, hogy az indiai történelem során a brit hatalom volt az első, amely az egész szubkontinensre kiterjedő fennhatóságot jelentett. Megteremtette a Pax Britannica-t, viszont meghagyta a korábbi politikai rendszer számos elemét, így a hercegi államok sora egzisztált, tudomást sem véve az angolszászok “*divide et impera*” taktikájáról. Az Indiai Köztársaságban – helyi használatban – 22 hivatalos nyelvet ismernek el, ezeken kívül legalább 1500 nyelvet és dialektust beszélnek még az országban. Az indiai államok alapvetően a legjelentősebb nyelvek

határait követik (2. ábra), vagyis nem beszélhetünk egységes indiai nyelvről. A jelenlegi főváros Újdelhi nem a legjelentősebb gazdasági központ és még csak nem is centrális elhelyezkedésű. Sokkal inkább Mumbai (Bombay) az ország gazdasági fővárosa, ugyanakkor sokan Kolkata-t (Calcutta) tartják kulturális fővárosnak. A legdinamikusabban fejlődő városok ugyanakkor délen találhatóak, a legjelentősebbek: Bangalore, Chennai, Hyderabad (utóbbit a számítógépiparra utalva találóan Cyberabad-ként is emlegetik).

India határainak jelentős része a tökéletes természetes határok közé sorolható, hiszen jórészt tengerpart. Magashegységek gerincrégióiban szintén hosszan húzódó határai vannak. A Thar-sivatag ugyancsak kedvező természetes határt jelent. Mindezek ellenére India határainak egy része vitatott, a már említett Kínával és Pakisztánnal sem sikerült dűlőre jutni ebben a kérdésben. Előbbivel – a kínaiak szerint – a disputát, a gyarmati időkben megállapított, vagyis az akkori „Ázsia beteg emberére” kényszerített diktátum okozza. Utóbbival a nézeteltérést, többek között, a Sir Cyril Radcliffe által térképre vetett határvonal eredményezi, melynek kiindulópontja főleg a vallási megoszlás volt. Ugyanakkor India határvidékeinek jó része sűrűn benépesült. A Pakisztánnal szomszédos Punjab vidéke, a nepáli határvidék és a Föld egyik legsűrűbben lakott térsége; Bengál, amely Bangladdal képez közös határt.

2. ábra: India szubnacionális egységei 2017-ben

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A regionális különbségek számottevőek Indiában. Ez tetten érhető majdnem minden humán (HDI) és gazdasági fejlettségre vonatkozó mutatóban is (Wilhelm 2011; Zagyi et al., 2021). Végül idézzük fel a modell kulturális sokszínűsége vonatkozó részét. Indiában a vallásnak különös jelentősége van, egyben kulturális identitást is jelent. A 2011-es népszámlálás hivatalos adatai szerint az ország lakosságának 80%-a hindu, 14,2%-a muszlim, 2,3%-a keresztény, 1,7%-a szikh, 0,7% buddhista, 0,4% dzsainista, 0,66%-uk egyéb vallást követ (majdnem 8.000.000 ember!), 0,24% nem tartja magát vallásosnak. A népesség döntő részét kitevő, kétség kívül a legősibb világvallást követő hinduk esetében sem beszélhetünk egységes vallási rendszerről, számtalan vallási irányzat, vallásgyakorlási forma él egymás mellett. Egyúttal a kasztrendszer is számtalan társadalmi dimenziót jelent (Wilhelm, 2018).

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a Hartshorne-modell szerint Indiában az államra jóval több a centrifugális erő hat, mint centripetális. A kasmíri konfliktus esetében is a szubkontinens szeparatista mozgalmainak egyike működik, amely a legrégebben veszélyezteti az állam egységét. A továbbiakban a viszály eredetét földrajzi megközelítésben igyekszünk bemutatni.

A második világhéget követően – főleg egy újabb, globális pusztítás megakadályozásának elkerülésére – létrejött Egyesült Nemzetek Szervezetének San Franciscoi Konferenciáján (1945. április-június) ülésező küldöttségek az egyik legfontosabb küldetésüként a világbéke fenntartását jelölték meg. Ezen cél gyakorlati alkalmazása mindenekelőtt a konfliktus-térségekben való fizikai megjelenést feltételezi. Paradox módon a békefenntartó missziókban az a Pakisztán a legaktívabb – a legtöbb kékszakost küldve –, mely közel 75 éve nem tud Indiával egyezsége jutni Kasmír hovatartozását illetően. A két állam között húzódó tűzszüneti vonal (LoC = *Line of Control*) (3. ábra), jórészt inkább állandósult frontvonal, mentén álltak munkába az ENSZ története során másodszer¹³ békefenntartók, akiknek a szerepe egyre halványul. Az 1972-es Shimlai Egyezmény óta India nem engedélyezi a tűzszüneti vonal mentén a megfigyelők munkáját, ugyanakkor Srinagarban továbbra is működik egy, az ENSZ által működtetett iroda, a korábbihoz hasonló feladatkörrel.

Kőrösi Csoma Sándor Kasmírt, kortársaival egyetemben, még a „Boldog Völgy” országának nevezte, miután 1820-ban, egyhónapos srinagari tartózkodást követően valós képet alkothatott a természeti szépségekben bővelkedő, gazdag és békés területről. Mi változott meg ebben a földi Paradicsomban az utóbbi évtizedekben, mi az oka annak, hogy a Világ egyik legtartósabb és legvéresebb konfliktus-sorozata zajlik a tehetetlen nemzetközi szervezetek és nagyhatalmak szeme láttára? Miért vív egymással költséges háborúkat a számos egyéb problémával sújtott két ország?

Kasmír 228.000 km²-es területével az egykori Brit India legnagyobb fejedelemségének számított (Szegedi & Wilhelm, 2008). Sokáig Jammuval együtt az Indiai Köztársaság legészakibb tagállama volt (2. ábra). 1947-től pakisztáni megszállás alatt áll a tartomány északi és nyugati része, mintegy 84.000 km². Észak-keleten az 1962-es kínai-indiai háború óta, a rendkívül gyéren lakott Ladakhi Szóda- és Lingzi Thang-fennsík 35 000 km²-ét Kína vallja magáénak. (Más források szerint Jammu és Kashmir kiterjedése csak 222.236 km², amelyből 78.932 km²-t foglalt el Pakisztán.) (Gordon,

¹³ Az első békeköténgest (UNTSO = United Nations Truce Supervision Operation) a Közel-Keleten „vetették be” 1948-ban.

3. ábra: A megosztott Jammu és Kashmir

Forrás: http://www.hkvysehrad.cz/mapy/kashmir_UNMOGIP.gif alapján szerkesztette a szerző

1998, p. 191). India ezen közigazgatási egysége a 3.287.590 km²-es országterület közel 7%-a, tényleges indiai ellenőrzés alatt azonban csak India teljes területéhez viszonyítva 3,3-3,4% áll.

A vad, eljegesedett hegyvidéket kiemelkedő fontosságú hágók szabdalják: a Karakoram-hágó Belső-Ázsia irányába, a Kunjerab-hágó és a Minthaka-hágó Közép-Ázsia felé. Az államon belül igen fontos a Banihal-hágó (Jammu-Srinagar), a Zoji-hágó (Srinagar-Dras), a Kardung-hágó (Leh-Karakoram-hágó).

A Kasmír-völgy nagyon kellemes a trópusi körülmények közül menekülő emberek számára. Nem véletlen, hogy a mogul uralkodók egyik legkedveltebb pihenőhelyeként vált ismertté Srinagar, melyet pazar kertjei, pompás palotái, fenséges mecsetjei miatt neveztek „földi Paradicsomnak”. Az itteni klíma hasonlít leginkább a Nyugat- és Közép-Európában tapasztalhatóra, így az európaiak is szívesen időztek itt.

A muszlim hódítók megjelenése a területen (11.-12. század) az a változás, amely a mai napig az egyik legfontosabb tényező Jammu és Kashmir életében. Az államban mind a síitáknak, mind a szunnitáknak jelentős közössége él. Kashmirban alapvető szerepet a Delhi Szultánátus, majd a Mogul Birodalom játszott.

A 19. század közepére a britek az indiai szubkontinens elvitathatatlan uralkodóivá váltak. A birodalom két eltérő politikai entitásból tevődött össze: egyrészt Brit Indiából, amely közvetlenül a brit kormány és a brit korona fennhatósága alá tartozott, másrészt az Indiai hercegi államokból, melyeket saját uralkodók irányítottak a brit koronához fűződő hűbéri viszonyuk függvényében. Ezt a rendszert a Királynő 1858-as kiáltványa intézményesítette. A kiáltvány lefektette az Indiai hercegi államokkal kapcsolatos brit politika alapjait. Ez a dokumentum egyértelműen kihangsúlyozta az Indiai politikai összetételében meglévő dualizmust.

Jammu és Kashmir az 562 indiai hercegi állam közül a legnagyobb volt és az Indiai Brit Birodalom területének mintegy egyharmadát tette ki (Lamb, 1992, p. 4). Az Indiai hercegi államok alkotmány-elméletileg jelentősen elkülönültek a tulajdonképpeni Brit Indiától, mert közvetlenül a Brit Koronának fogadtak hűséget. Az indiai hercegi államok uralkodói azáltal váltak az Indiai Birodalom részévé, hogy elismerték a Brit Korona fennhatóságát. Miután elfogadták az Indiai Kormányról szóló 1935. évi törvényt, a Brit Korona fennhatóságát a hercegi államok felett a Korona Képviselője gyakorolta. A gyakorlatban Brit India főkormányzója és a Korona Képviselője egy személy volt. Az utolsó, aki ezt a két tisztséget betöltötte, Lord Mountbatten tengernagy volt (Wilhelm, 2002; Wilhelm & Zagyi, 2019).

Jammu és Kashmir Államot a Lahorei és az Amritsari Szerződés hozta létre. Jammu maharadzsa, Gulab Singh és a brit kormány 1846. március 16-án írta alá az Amritsari Szerződést. Ez a szerződés rendelkezett úgy, hogy a Jammu, Kashmir, Ladakh, Gilgit és Baltistan tartományok feletti fennhatóságot átruházzák Gulab Singh maharadzsa. A maharadzsa önállóan rendelkezhetett a fent említett területek belügyei felett is. Cserében, azonban Gulab Singhnek el kellett ismernie a brit fennhatóságot (Wilhelm, 2002).

A 20. század elején megkezdődött a brit uralom rohamos gyengülése, Brit Indiában éppen kialakulóban volt a nemzeti erők mozgalma, melyet az Indiai Nemzeti Kongresszus képviselt, amikor Kasmírban 1927-ben létrehozták az Össz-Indiai Hercegi Államok Népkonferenciáját. A konferenciát Sheikh Abdullah vezette, aki a kor egyik legjelentősebb politikai alakja volt. A Konferencia végső célként a felelős önkormányzás megteremtését tűzte ki. Az államok mozgalma bizonyos mértékben integrálódott az általános nemzeti mozgalmába. 1932-ben Sheikh Abdullah létrehozta az Össz-Jammu és Kashmir Muszlim Konferenciát, amelyet 1939-ben megújítottak és átkereszteltek Nemzeti Konferenciává, válaszul arra az igényre, hogy az egész lakosságot be kell vonni az önkormányzásért vívott harcba. Ettől kezdve a párt egy progresszív, világi mozgalom alapját képezte és Sheikh Abdullah Kasmír politikai életének népszerű vezéralakjává vált. Azonban az Indiai Nemzeti Kongresszus és a Muszlim Liga konfliktusa nem kerülte el Kasmírt. Az utóbbit a Muszlim Konferencia képviselte, Ghulam Abbas vezetésével. A két párt közötti ellentét végül is ugyanolyan konfliktushoz vezetett, mint amilyet Brit India esetében már láttunk.

A brit fennhatóság kérdéséről végül az Indiai Függetlenségi Törvény rendelkezett, amelynek 7. cikkelyében a következő áll: „Őfelsége hűbéri hatalma a hercegi államok felett hatályát veszti” (Hussain, 1998, p. 4). Így az uralkodók mentesülnek a Koronával szembeni összes kötelezettségük alól. Ezen rendelkezések jogkövetkezményeként az összes hercegi állam függetlenné és szuverénvé lett. India azonban világosan kifejezésre juttatta: nem hajlandó ezeket önálló államokként elismerni és nyomatékosan azt tanácsolta nekik, hogy csatlakozzanak vagy hozzá, vagy Pakisztánhoz. 1947. augusztus 15-ig Junagadh, Hyderabad és Kashmir kivételével az összes hercegi állam csatlakozott Indiához vagy Pakisztánhoz, összhangban azzal az elvvel, amelyen Brit India területi felosztása alapult (Hussain, 1998, p. 5).

A területi felosztás idején a helyzet Kashmirban eléggé egyedi volt, hiszen belső különbségei, történelme során még soha nem látott feszültséghez vezettek. A 13. század óta, amikor a muszlim hit először vált többségi vallássá Kasmírban, a muszlimok és hinduk viszonylagos békében és egyetértésben éltek egymással. A vallási különbségek nem váltottak ki jelentős konfliktusokat a régióban, mivel bizonyos értelemben mindig is sokvallású, többnyelvű és soknemzetiségű állam volt. A kasmíri hinduk, akiket panditoknak is neveztek, és a muszlimok ugyanazokat a helyi szenteket tisztelték, ugyanazokon a kegyhelyeken imádkoztak (Hermann, 2005). Több, mint hétszáz éven át a „kashmiriség, kashmirizmus” – amely barátságosságot és vallási toleranciát jelentett – láthatatlan megállapodás, útmutató volt az embereknek. Olyan legendás volt a kasmíri barátság és erőszakmentesség szelleme, hogy Mohandas Gandhi, látva a hindu-muszlim összecsapásokat Indiában, ezt mondta: „Ha látok némi reménysugarat, akkor csak Kashmirban” (Wilhelm & Zagyi, 2019). Az 1947-es tragédia és a Kashmir birtoklásáért azóta is tartó állandó harc, nem kevesebb, mint a vallási toleranciára és egyszerű barátságosságra épülő hétszáz éves azonosságtudat tönkretétele és kulturális megsemmisítése.

A hatalom-átruházás pillanatában Jammu és Kashmir állam lakosságának 77%-a volt muszlim, azonban az uralkodó hindu maharadzsa volt. Az állam földrajzi elhelyezkedése olyan, hogy elméletben mindkét államhoz csatlakozhatott volna, bár volt néhány olyan elem, amely révén szorosabb volt a kapcsolat Pakisztánnal. Az állam gazdasága összefonódott a későbbi Pakisztán területével, legfontosabb közlekedési összeköttetései a külvilággal, az egyetlen egész éven át járható út és a vasúti összeköttetés is Pakisztánon át vezetett, emellett Jammu és Kashmir folyói nélkülözhetetlenek voltak Pakisztán mezőgazdasága számára.

Indiának is, Pakisztánnak is hallatlan fontos ez a terület, kiváltképpen az északi határ védelmében betöltött stratégiai jelentősége miatt. A hagyományos „India kapuja”, a Khaibar-hágó ellenőrzésére is lehetőség nyílik erről a vidékről. Geopolitikai helyzete rendkívül figyelemre méltó – amely az afganisztáni háborúk óta még kifejezettebb –, mivel a kínai, az orosz, a muszlim és a buddhista tömb, illetve a hindu kultúrkör metszéspontjában helyezkedik el. Emellett Pakisztán állítása szerint az ország nem teljes a muszlim enkláve nélkül, India a maga részéről azonban azt akarta demonstrálni, hogy az iszlám hitű lakosság együtt tud/tudhat élni a hindu többséggel.

1947-től a kasmíri viszály állandó ciklikus mozgásban van. Egyfajta „alacsony intenzitású” konfliktus kontinuos jelenléte (Csicsmann, 2004, pp. 1-2) folyamatosan mérgezi a két ország viszonyát

(Chadha, 2005). A vélt, vagy valós sérelmek katalizálta válság az 1972-től napjainkig tartó időszakban néhány esetben majdnem elérte azt az ingerküszöböt, amelytől egyenes és gyors út vezetett volna a háborúig. Az időközben átalakult világpolitikai erőviszonyok tovább sokszorozták, illetve árnyalták a térség amúgy is számos problémáját (Csicsmann, 2004; Hermann, 2005; Wilhelm & Zagyi, 2019). Ez a konfrontáció azért jelent különösen nagy biztonsági kockázatot, mert már mindkét állam rendelkezik atomfegyverrel. Az indiai és a pakisztáni – hol titkolt, hol vállalt – katonai célú atomprogram mindkét országban az 1960-as években indulhatott, és 1998 tavaszán érkezett abba a fázisba, hogy a két fél bevethető nukleáris fegyverrel rendelkezett. Megszületett a szélsőségek által „iszlám”, illetve „hindu” atombombaként üdvözölt fegyver, bár Pakisztán és India vezetői is elhatárolódtak az elsőként való alkalmazástól. Annak ellenére, hogy az események hatására a „fejlett világ” szankciókkal sújtotta a két országot – Bill Clinton 2000-ben egyenesen a Föld legveszélyesebb térségének nevezte a régiót – egységes nemzetközi fellépés nem történt.

2001. október 1-jén a srinagari törvényhozás épületét érte terrortámadás, majd december 13-án a delhi parlament ellen intéztek támadást szélsőségesek. Az események hatására a két ország napokon belül az atomháború szélére sodródott. A határ mentén hatalmas hagyományos katonai potenciál nézett szembe egymással. Csak az indiai oldalon több mint egymillió harcos állt fegyverben. Bár 2002 januárjában a pakisztáni elnök és az indiai miniszterelnök találkozott Nepálban, a tárgyalások eredménytelenek maradtak.

A konfliktus – sokszor a két ország belpolitikai érdekeinek megfelelő – ciklusaiban fellángoló időszak, melyet mindkét részről, vezető politikai körökből igen kemény hangú nyilatkozatok követnek, komolyságát jelzi, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is többször előkészítette már állampolgárainak evakuálását a szubkontinensről (Csicsmann, 2004, p. 15).

Nemzetközi nyomásra, illetve belpolitikai folyamatok hatására – ezeket terjedelmi korlátok miatt ehelyütt nem tudjuk részletezni – 2004. januárjától a két ország közötti kapcsolatok elmozdultak a holtpontról és látványos javulásnak indultak. 2005. április 7-én történelmi jelentőségű buszjárat indult újtárá Kashmir indiai, illetve pakisztáni kontroll alatt álló részei között. Ezt követően ismét számtalan konfliktus lángolt fel a két ország között, legutóbb (2019) hónapokra ellehetetlenítve a nemzetközi légi közlekedést is a térségben. Az elszakadási törekvésekre, illetve a szeparatista csoportok helyi támogatására hivatkozva, válaszul Jammu & Kashmir államot az indiai törvényhozás 2019-ben felosztotta, a buddhista többségű Ladakh önálló szövetségi területi besorolást kapott, az indiai igazgatás alatt álló Kashmir szintén, amely a tagállam demokratikus jogainak nagymértékű elvesztését jelenti. Ez az indiai központi szerepvállalás erősödését, egyúttal újabb konfliktusforrást eredményez.

9. Összegzés

Narendra Modi, India jelenlegi miniszterelnöke, illetve pártja (Bharatiya Janata Party = BJP = Indiai Néppárt) többször deklarálta, hogy célja megteremteni a 21. század új, globális gazdasági és politikai erőcentrumát, melyhez az Egyesült Államok geopolitikai érdekei is fűződnek (Barack Obama [2015. 01. 26.]: „India és az Egyesült Államok nem csupán természetes partnerek, de úgy gondolom, Amerika India legjobb partnere lehet.” (The Economic Times, 2015). Ugyanakkor Modi – a poszt-reformer indiai eredményekre alapozva – a 21. századi Indiájának sarokköveit határozzák meg, pl. az öt T programjának elemei: Tradition, Talent, Tourism, Trade and Technology. Ezek már messze túlmutatnak azon a befelé forduló attitűdön, amely évezredekken keresztül jellemezte Indiát (egyek kasztoknak még az is tilos volt, hogy az óceánon átutazva elhagyják Indiát; v.ö. Kína bezárkózó politikájával), egy aktív, kezdeményező külpolitikai viselkedést tükröz.

Az indiai gazdasági rendszerváltoztatás felszabadította azokat a fejlődési energiákat, amelyeket a sajátos indiai társadalmi mozaik rejtett. A vallási sokszínűség, ezen belül a hindu tolerancia, az állam mellett – és azzal szemben – kifejlődött kreativitás, valamint innovációs képességek a digitális forradalom nemzetközivé válását segítették elő. Az IT technológiák fejlődése és indiai fejlesztése lehetővé tette a globális világgazdaság színpadán való olcsó megjelenést. A demográfiai jutalék, a minőségében is javuló felsőoktatás, illetve az angol nyelv széleskörű ismerete tette Indiát a Föld szolgáltatás-exportőreinek vezető hatalmává, a „világ hátsó irodájává”. India nemzetközi tekintélye érezhetően megnőtt, ugyanakkor belső és nemzetközi konfliktusait továbbra sem képes megoldani, nemzetbiztonsági kockázatai geopolitikai mozgásterét nagyban korlátozzák. A legjelentősebb ezek közül a kashmíri kérdés, amely az Egyesült Nemzetek Szervezetének második legrégebbi misszióját foglalkoztatja és a világbékét is veszélyezteti, de sajnos megoldásának távlatai egyelőre nem látszanak, továbbra is csapdában tartva India fejlődési energiáinak legjavát.

Felhasznált irodalom

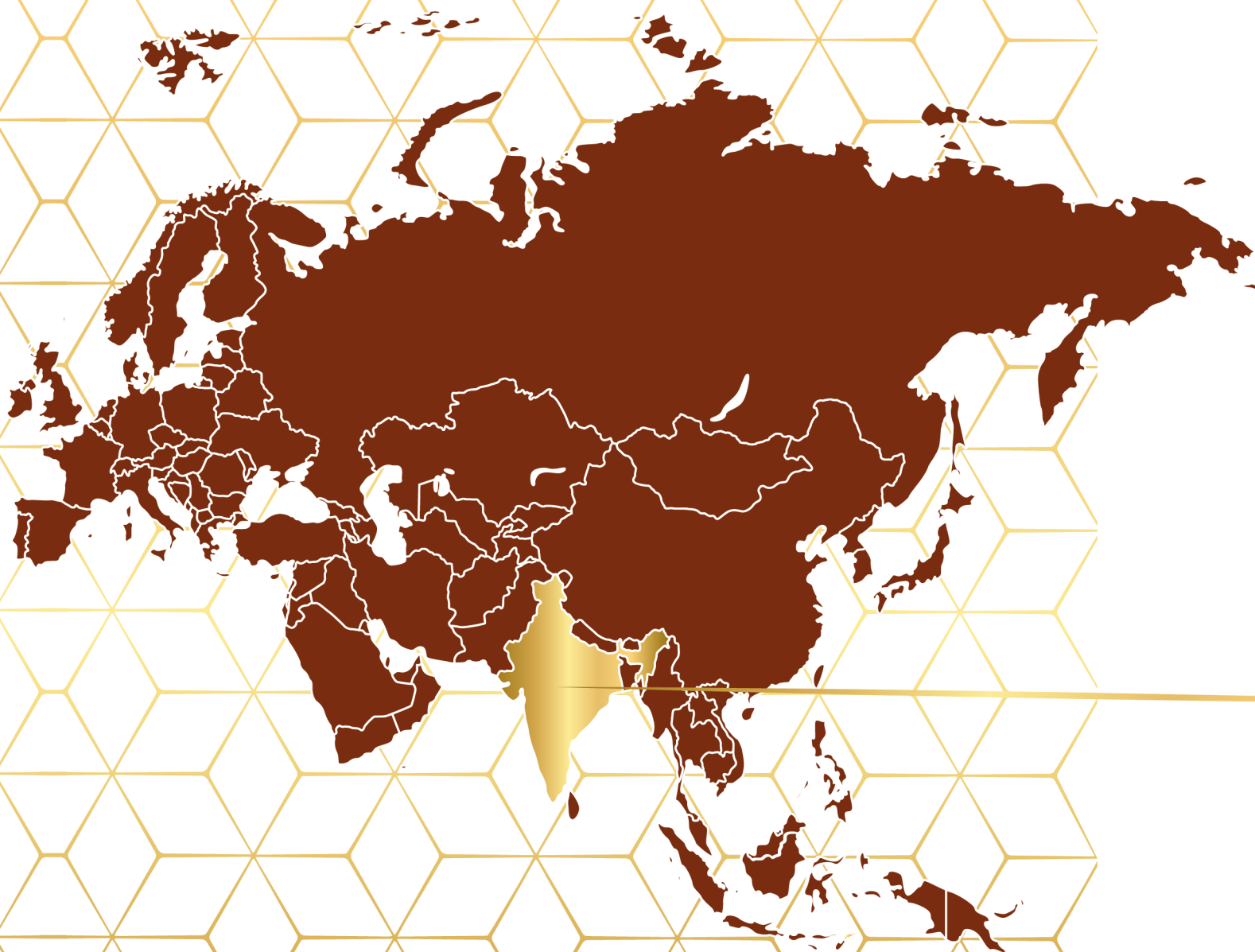
- Begg, I. (1993). The Service Sector in Regional Development. *Regional Studies*, 27(8), 817–825.
- Chadha, V. (2005). *Low Intensity Conflicts in India*. SAGE Publications.
- CIA.gov (é. n. a). The World Factbook, Country Comparisons Real GDP (purchasing power parity). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/real-gdp-purchasing-power-parity/country-comparison>
- CIA.gov (é. n. b). The World Factbook, Explore All Countries. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/>
- CIA.gov (é. n. c). The World Factbook, People and Society. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/india/#people-and-society>
- Coffey, W. J. & Polèse, J. (1989). Producer Services and Regional Development: A Policy-oriented Perspective. *Papers of Regional Science Association*, 67, 13–27.
- Collier, K. (1999) *The Armed Forces and Internal Security in Asia: Preventing the Abuse of Power*. East-West Center Occasional Papers, Politics and Security Series No. 2., 29 p. <http://www.eastwest-center.org/fileadmin/stored/pdfs/PSop002.pdf>
- Csicsmann L. (2004). *Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában, az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón*. In: *Kül-Világ*, 1(2). 1-2. www.freeweb.hu/kul-vilag/2004/02/csicsmann.pdf
- Das, G. (2002). *India Unbound*. Anchor Books..
- Das, G. (2006). *The India Model*. Foreign Affairs July/August 2006, <http://www.foreignaffairs.org/20060701faessay85401-p40/gurcharandas/the-india-model.html>
- Das, T. (2006). *A berlini fal leomlásának következményeiről*. In: Friedman, T. L. (2006): *És mégis lapos a Föld*. (pp. 48-49). HVG Könyvek.
- Friedman, T. L. (2006). *És mégis lapos a Föld*. HVG Könyvek.
- Gause, F. G. (2005). *Can Democracy Stop Terrorism?* Foreign Affairs 84(5). Elektronikus változat: <http://www.foreignaffairs.org/20050901faessay84506/f-gregory-gause-iii/can-democracy-stop-terrorism.html>
- Gordon, J. (1998). *Az Indiai Világ atlasza*. Helikon – Magyar Könyvklub.
- Hermann Zs. (2005). *A Kashmiri kérdés*. In: Keleti Kiskönyvtár 2-3.,(pp. 115-156).
- Hussain, I. (1998). *Kashmir – An international law perspective*. Quaid-I-Azam Chair.
- Kalmár Gy. (1985). *Indira Gandhi*. Kossuth Könyvkiadó.
- Lamb, A. (1992). *Kashmir – A disputed legacy*. Oxford University Press.
- Keeble, D., Bryson, J. & Wood, P. (1997). *Az üzleti szolgáltatások növekedése és regionális szerkezete az Egyesült Királyságban*. In: Horváth Gy. (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken. Régiók Európája 2.*, (pp. 203–225). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.

- Raffay Z. (2006). *A szolgáltatásfejlesztési politikák eredményességének mérése*. In: III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei, MTA FI.
- South Asia Terrorism Portal (2022). Home. <https://www.satp.org/>
- Szegedi N. & Wilhelm Z. (2008). *Dél-Ázsia társadalomföldrajza*. In: Horváth G. – Probáld F. & Szabó P. szerk.: *Ázsia regionális földrajza*, (pp. 403-562). Eötvös Kiadó.
- Szilágyi I. (2018). *Geopolitika*. PAIGEO.
- U. S. Department of State (2017). 2000 (Patterns of Global Terrorism). <https://2009-2017.state.gov/j/ct/rls/crt/2000/index.htm>
- Wilhelm Z. (2002). *A Kashmiri konfliktus politikai földrajzi alapjai*. In: Szabó L. – Ölbei T. – Wilhelm Z. szerk.: *Anyországok és (volt) gyarmataik. Afrika – Amerika – Ázsia Universitas Munkacsoport*, (pp. 209-222). PTE TTK – BTK.
- Wilhelm Z., Pete J. & Kisgyörgy P. (2006). *Adatok a kasmíri konfliktus politikai földrajzi elemzéséhez*. In: *Földrajzi Értesítő* 55(1-2). 213-237.
- Wilhelm Z. (2010). Dél-Ázsia. In: Tóth J. (főszerk.): *Világföldrajz*. (pp. 977-1029). Akadémiai Kiadó.
- Wilhelm, Z. (2011). The survey of spatial disparity in India with the application of SENTIENT Index. *Hungarian Geographical Bulletin* 60(1), 45–65.
- Wilhelm Z. (2015). *India regionális földrajza*. Publikon Kiadó.
- Wilhelm Z. (2018). Indiai mozaik. In: *Fókuszban India – Az ébredő nagyhatalom*. Antall József Tudásközpont 2018/4., 20–24.
- Wilhelm Z. & Zagyi N. (2019). *A kasmíri konfliktus: „military landscape” a „Boldog Völgy Országában”*. In: Zagyi N. & Szabó R. szerk.: *„Military landscape” Baranyában*. absztraktkötet, PTE TTK FFI PFFRTT, Pécs, p. 38.
- Zagyi N., Kuszinger R. & Wilhelm Z. (2021). Characteristics of recent urbanisation in India in light of the divergent development paths of metropolises. *Regional Statistics*, 11(3), 60–94.

SZENKOVICS DEZSŐ

Quo vadis India?

Az el nem kötelezettek mozgalmától
a világhatalmi státusz felé?

QUO VADIS INDIA? AZ EL NEM KÖTELEZETTEK MOZGALMÁTÓL A VILÁG- HATALMI STÁTUSZ FELÉ?

SZENKOVICS DEZSŐ¹

*“In this world of all against all,
India’s goal should be to move closer
towards the strategic sweet spot.”*

S. Jainshankar²

Absztrakt

A több ezer éves történelemmel, kultúrával rendelkező indiai szubkontinens, amely több száz nyelvnek és nyelvjárásnak, a világ egyik legfejlettebb civilizációjának, az Indus-völgyi civilizációnak, és négy vallásnak a szülőhazája, csupán csak 75 éve nyerte el függetlenségét és jött létre a független és egységes India. Az elmúlt hét és fél évtizedben ez a fiatal ország, minden nehézség és megpróbáltatás ellenére, egy látványos fejlődésen ment keresztül. A világ egyik legszegényebb és legkevésbé fejlett országa volt, ahol a születéskor várható átlagéletkor 1947-től számolva megduplázódott (mind a Világbank, mind pedig a statista.com adatai szerint 1950-ben a születéskor várható átlagéletkor mindössze 34 év körül volt, míg 2020-ban már elérte a 70 évet), írni-olvasni tudók száma a 15 évesnél idősebbek körében pedig 1951 és 2022 között több mint négyszeresére emelkedett. Ha az alfabetizmus 1951-ben a 15 évesnél idősebb lakosság 72%-át érintette, ma már ez az arány jóval alacsonyabb. Az Indiai Statisztikai Hivatal által végzett felmérések szerint az írni-olvasni tudók aránya ma már meghaladja a 77%-ot a 15 évesnél idősebb populáció körében. Hasonlóképpen elmondható,

hogy gazdasági tekintetben is jelentős fejlődésen ment át India. Míg az 1950-es években az egy főre eső GDP (nominális) mai árfolyamon számolva nem érte el a 80 amerikai dollárt, addig ma ez az érték meghaladja a 2200 USD-t. Világviszonylatban a nemzeti bruttó össztermék tekintetében is jelentős ugrást ért el az ország, az utolsó évtizedben a 11. helyről a 6. pozícióba küzdötte fel magát, maga mögé utasítva olyan gazdaságokat, mint például a francia, olasz vagy dél-koreai, sőt, 2022-ben minden valószínűség szerint a brit gazdaságot is megelőzve, az 5. legerősebb gazdaság lesz az indiai. A gazdasági fejlődés nemcsak a különböző mutatókban, hanem a fegyverkezésre fordított összegekben is megmutatkozik. India 2021-ben a katonai kiadások abszolút értéke tekintetében a világ országai közül a harmadik helyen állt, csupán az Amerikai Egyesült Államok és Kína előzte meg ebben a rangsorban. Jelen tanulmányban e minden tekintetben dinamikusan fejlődő ország geopolitikájában történt változások bemutatására teszek kísérletet.

Kulcsszavak: India, geopolitika, nagyhatalom, rivalizálás, együttműködés

Abstract

The Indian subcontinent, a region with thousands of years of history, home to hundreds of languages and dialects and to one of the world’s most advanced civilizations, the Indus Valley Civilization, the birthplace of four religions, gained its independence only 75 years ago, when India was created. In the last seven and a half decades, this young country, despite all difficulties and trials, has undergone a spectacular development. It was one of the poorest and least developed countries in the world, where the expected average age at birth doubled from 1947, and the ratio of literate people among those over 15 years increased more than fourfold between 1951 and 2022. Similarly, it can be said that India has also undergone significant development in terms of economy. While in the 1950s GDP per capita (nominal) calculated at today’s exchange rate did not reach US\$80, today this value exceeds US\$2,200. In global terms, the country has also achieved a significant jump in terms of GDP, in the last decade it has fought its way up from 11th to 6th position, leaving behind economies such as France, Italy or South Korea, moreover, in all probability, in 2022, surpassing the British economy, the Indian economy will become the 5th strongest economy. Economic development is reflected not only in various indicators, but also in the amounts spent on armaments. In 2021, in terms of the absolute value of military expenditure, India ranked third among countries in the world, with the USA and China occupying the first two places. In this study, I will attempt to present the changes in the geopolitics of this dynamically developing country.

Keywords: India, geopolitics, great power, rivalry, cooperation

¹ Dr. Szenkovics Dezső, egyetemi adjunktus, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvári Kar dékánja; a Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék oktatója.

² Az idézet S. Jaishankartól, India hivatalban lévő külügyminiszterétől származik, aki arra próbálja meg ráirányítani a figyelmet, hogy most, amikor a nemzetközi helyzet folyamatos változásban van, amikor a hidegháborút követő egypólusú világrend jövője megkérdőjeleződik, India számára is megnyílik a lehetőség, hogy saját magát újrapozícionálja a nemzetközi aktorok körében.

1. Bevezető gondolatok

Indiának, ennek a kontinensnyi országnak a világpolitikában, geopolitikában, nagyhatalmi játszmákban betöltött szerepéről a vélemények mindmáig megoszlanak. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az a tény, hogy Zbigniew Brzezinski *Stratégiai vízió* című könyvében úgy vélekedik, hogy India „külpolitikai elitje által vallott nézet, amely szerint India nem csupán Kína riválisa, hanem egyben a világ egyik szuperhatalma is, a józan realizmus hiányáról tesz tanúbizonyságot” (Brzezinski, 2013, p. 40). Az amerikai geopolitikus állítását azzal támasztja alá, hogy habár India gazdasági növekedése, földrajzi elhelyezkedése, népessége predestinálhatná egy világhatalmi szerepre, a valóság viszont azt mutatja, hogy az országon belüli feszültségek és problémák, mint például a vallási vagy etnikai konfliktusok, a megtermelt értékek igazságtalan újraelosztása következtében kialakult nagyfokú társadalmi egyenlőtlenségek, a hiányos és fejletlen infrastruktúra stb. ellehetetlenítik India számára azt, hogy a közeljövőben globális geopolitikai aktorrá váljon (Brzezinski, 2013).

Azonban vannak ezzel merőben szembenálló álláspontok is, mint például a Financial Times újdélhi tudósítója, John Elliotté, aki egyenesen azt állítja egy 2014-ben megjelent könyvében, hogy India sokkal kevesebbet számít a nemzetközi erőterben, mint amire demográfiai súlya, gazdasági fejlettsége, katonai kapacitása vagy éppen a puha hatalomként elkönyvelt kulturális és civilizatorikus ereje predestinálná (Elliott, 2014). Hasonlóképpen vélekedik erről a kérdéssel Henry Kissinger is, aki a *Világrend* című könyvében a következőket írja Indiával kapcsolatban: „Mindezen fejlemények közepette India szilárd támasza lesz a 21. századi nemzetközi rendnek: földrajzi adottságainak, erőforrásainak és hagyományosan magas színvonalú országvezetésének köszönhetően kihagyhatatlan szereplője azon régiók ideológiai evolúciójának és rendjének, amelyek találkozási pontjain és határvidékein fekszik” (Kissinger, 2015, p. 215).

India nemzetközi szerepével kapcsolatos geopolitikai elméleteket tovább lehetne árnyalni, de egyrészt lényegi információkkal nem gazdagítaná a kialakult képet, másrészt pedig a rendelkezésre álló terjedelmi keret sem teszi ezt lehetővé.

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy megrajzoljam India geopolitikai törekvésének fejlődési ívét az elmúlt 75 esztendő történéseinek, eseményeinek fényében.

A témával foglalkozó szakirodalom számos kísérletet tett már arra, hogy a függetlenség kikiáltása óta eltelt időszakot valamilyen értelmezési keretek között elemezze. Vannak olyan próbálkozások, amelyek a kül- és geopolitikában bekövetkezett változásokat szakaszolják, mint például Shivshankar Menon, aki India elmúlt évtizedeinek külpolitikájában három fontos geopolitikai pillanatot azonosít be³, míg más szerzők nem feltétlenül a korszakolás, hanem az egyes uralkodó irányzatok, iskolák, „ideológiák” mentén értelmezik az adott folyamatot.⁴

3 Menon, S. (2021). *India and Asian Geopolitics. The Past, Present*. Brookings Institution Press.

4 Erre tesz kísérletet Kanti Bajpai, aki egy tanulmányában azt fejtegeti, hogy az indiai külpolitikát tulajdonképpen három nagyobb és három kisebb iskola, irányzat befolyásolta. A három fontos iskola között említi a Nehru-követők táborát (*Nehruvians*), a neoliberalistákat és a hiperrealistákat, míg a három kisebb irányzatot a marxisták, a hindutva-követők, vagy másképp a hindu nacionalizmus hívei, valamint a gandhiánusok, azaz a Gandhi-követők alkotják.

Jelen tanulmányban a Shivshankar Menon által alkalmazott korszakolásból⁵ indultam ki, ezt vettem alapul, azonban az általa beazonosított három perióduson belül minimális korrekciókat végeztem, valamint a három nagy periódus helyett azt gondolom, hogy nyugodtan lehet négy nagy korszakról beszélni. Az én értelmezésemben ugyanis a Narendra Modi 2014-es megválasztását követő időszak kül- és geopolitikája, valamint az elmúlt időszak eseményei, egy új korszakot nyitottak meg a nemzetközi kapcsolatokban, amely felértékelheti India helyét és szerepét a nagyvilágban, a nemzetközi szinten.

2. Az első korszak (1947–1963)

A függetlenségének 75. évfordulóját ünneplő India történelmében a külpolitika, geopolitika tekintetében egy igencsak érdekes és nagyívű fejlődést, változást lehet végigkövetni. Az 1947-es függetlenséget követő évtizedekben az ország külpolitikáját leginkább az aktív semlegesség, az el nem köteleződés jellemezte, ami lehetővé tette India számára azt, hogy kellőképpen távol tudja tartani magát a bipoláris korszak két nagy domináns erópólusától, nagyhatalmától, az Amerikai Egyesült Államoktól és a Szovjetuniótól. Az a tény, hogy alapítótagja volt az el nem kötelezett országok mozgalmanak, valamint Mohandas Karamchand Gandhi személyisége, és a neve által fémjelzett erőszakmentes ellenállás szellemi-morális öröksége, az újonnan létrejött állam számára pozitív megítélést és szimpátiát eredményezett a nemzetközi szinten.

Maga Shivshankar Menon is azt vallja, hogy a független India külpolitikájának történetében az első másfél évtized, pontosabban az 1947 és 1960 közötti periódus egy jól meghatározható, körülírható korszakot fed le. A fentebb felsorolt érvek mellett Menon még arra hívja fel a figyelmet, hogy ebben a korszakban a nemzetközi életben India a dekolonizáció, a leszerelés és a multilaterális kapcsolatok mellett kötelezte el magát nagyon hangsúlyosan (Menon, 2021).

Ennek a korszaknak meghatározó személyisége Jawaharlal Nehru, a független India első miniszterelnöke, aki tulajdonképpen az 1964-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan kormányozta Indiát. Személyéről röviden annyit érdemes elmondani, hogy annak a híres Nehru-Gandhi dinasztiának a le származottja, amely a 20. század folyamán hosszú évtizedeken keresztül meghatározta India politikai életét. Édesapja, Motilal Nehru, híres ügyvéd, politikai aktivista, az Indiai Kongresszus Párt vezetője és Mohandas Karamchand Gandhi jó barátja volt. Jawaharlal édesapjától vette át a Kongresszus vezetését, és ettől kezdve a függetlenségi mozgalom második legfontosabb személyiségévé vált. Habár voltak viták Gandhi és Nehru között, mégis elmondható, hogy tulajdonképpen ők voltak azok, akik győzelemre vitték a függetlenségi mozgalmat, és felszabadították Indiát az évszázados brit uralom alól.

5 Menon az említett könyvében a következő három nagy korszakot azonosítja be: az 1947 és 1960 közötti periódus, amelyet a kétpólusú világrend kiépülése és a hidegháború határozott meg, és amelyre India az el nem kötelezettek mozgalomával, a dekolonizáció támogatásával és a leszerelés melletti határozott állásfoglalással válaszolt; a második korszak, amely az 1960 és az -1980-as évek közepe közötti éveket jelenti, amely a kínai-szovjet viszonyok megromlását és a kínai-amerikai szövetség létrejöttét eredményezte, és amelyre India a Szovjetunióval való kapcsolatának megerősítésével, valamint közvetlen földrajzi, geopolitikai környezetével való kapcsolatának újragondolásával válaszolt; és az 1989 utáni, vagyis az unipoláris pillanat korszaka, amikor India integrálja saját gazdaságát a globális gazdaságba és teljesen új alapokra helyezi az indiai-amerikai kapcsolatokat (Menon, 2021, p. 340).

Annak ellenére, hogy Nehru a függetlenség pillanatában egy számos belső kihívással és nehézséggel küszködő India élére került⁶, fontosnak tartotta, hogy a belső konszolidáció mellett, azzal párhuzamosan, a második világháború után felálló új világrendben India kellőképpen pozicionálja magát. Ezen törekvésében nagy segítségére volt az, hogy korán felismerte, hogy a világ az internacionalizmus (ma már ezt globalizációnak hívjuk) és az interdependencia irányába halad. Előre látta, hogy a nemzetközi kapcsolatok és még inkább az egyre globalizálódó gazdaság erős ok-okozati viszonyokat fognak kialakítani a világ legkülönbözőbb pontjain, ezért vallotta és hirdette, hogy a világ egyetlen és szétválaszthatatlan egész (Nehru, 1985, p. 947). Éppen az egymásrautaltság okán volt Nehru elkötelezett híve és hirdetője a békének, az együttműködésen alapuló nemzetközi rendnek. India külpolitikáját is ennek rendelte alá, melyet alapvetően öt fontos elv köré épített. Az első, amelyet érintőlegesen már említettem, a kolonializmus, imperializmus és rasszizmus elutasítása, amelynek köszönhetően az újonnan létrejött állam jelentős mértékben járul hozzá Ázsia és Afrika dekolonizációjához. Mondhatnánk, hogy ez szinte természetes, hogy a brit uralom alatt volt lehetősége saját hazájában mindezeket megtapasztalni, de mindezen túlmenően Nehru azt is nagyon tisztán látta, hogy mindaddig a békét a világon nem lehet fenntartani, ameddig ezek a rivalizálásra és versengésre ösztönző „izmusok” meg nem szűnnek létezni. Hasonlóképpen említettem már a nehru külpolitika másik fontos elemét, az el nem kötelezettség elvét. Nehru értelmezésében ez viszont nem befele fordulást, nem izolációt jelent, hanem aktív és hangsúlyos részvételt a nemzetközi porondon, amelynek azonban a célja a béke szigetének megteremtése a hidegháború két nagyhatalma, az Amerikai Egyesült Államok és Szovjetunió között. Nehru külpolitikai víziójában ebben a folyamatban nagyon fontos szerep jutott Ázsiának, ezért is hirdette azt, hogy a világbéke záloga egy erős, egységes és békés pán-Ázsia, ahol nem jelennek meg a nagyhatalmi játékok. A harmadik elv, amelyet Nehru nemcsak hirdetett, hanem alkalmazott is, az a nagyvilágban kialakuló konfliktusok mediátori szerepkörének felvállalása. Erre talán a legjobb példa India, és személyesen Nehru által a konfliktusban betöltött közvetítői szerepkör (Kux, 1993, pp. 72–78), valamint India és miniszterelnökének a nemzetközi fórumokon kifejtett tevékenysége a magyarországi 1956-os forradalom szovjet leverését követő időkben (Tóth, 2006, pp. 87–95). Mint a konfliktusok és háborúk elkerülésének egyik legkézenfekvőbb módja, a negyedik nehru elv a leszerelés mellett tör pácát, különös tekintettel a tömegpusztító fegyverekre. Az atomfegyverekről való részleges vagy teljes lemondás nemcsak a biztonság irányába tett fontos lépés lenne, hanem képes lehet a hosszantartó világbéke számára megteremteni a megfelelő feltételeket. Ugyancsak a kölcsönös bizalom, és ezáltal az együttműködés és biztonság céljait szolgálná a békés együttélés öt feltételének a nemzetközi, valamint a bi- vagy multilaterális szerződésekbe történő belefoglalása (Kalyanaraman, 2014, pp. 152–155).

6 Kelet-Pakisztán (ma Banglades) és Nyugat-Pakisztán (ma Pakisztán) kiválása, tömeges migráció, mintegy 15 millió ember kelt útra, a hinduk Indiába tartottak, a muszlimok pedig Pakisztánba, a hinduk és muszlimok között véres, áldozatokat követelő összetűzések alakultak ki, egyes területeken éhínség alakult ki stb.

A *Pancsa Sila* néven ismertté vált öt alapelv rögzíti, hogy a szerződő felek:

1. kölcsönösen tiszteletben tartják egymás területi épségét és szuverenitását;
2. megállapodnak abban, hogy tiszteletben tartják a kölcsönös meg nem támadás elvét;
3. egymás belügyeibe nem avatkoznak be;
4. megállapodnak, hogy kapcsolataik az egyenlőség és a kölcsönös előnyök biztosításán alapszanak;
5. megállapodnak, hogy mindennapi kapcsolatukat a békés egymás mellett élés jellemzi (Háda, 2019, pp. 31-37).

A fentebb leírtakat annak a geopolitikai realitásnak a fényében kell értelmezni, amely az indiai kormány számára már a függetlenség kikiáltásának pillanatában egyértelművé tette, hogy az országnak egy igencsak ellenséges környezetben kell fennmaradnia és fejlődnie. A Pakisztán és India között folyamatos feszültséget és fegyveres konfliktusok sorozatát eredményező kasmíri kérdés mellett további fenyegetést jelentett India biztonsága és szuverenitása szempontjából a Mao Ce-tung által vezetett Kínai Népköztársaság létrejötte. Mi sem jobb bizonyíték erre, mint az a tény, hogy annak ellenére, hogy India második nem-kommunista országként lépett a diplomáciai kapcsolatok útjára a független Kínával, hogy az 1950-es években India több alkalommal is kiállt Kína mellett a nemzetközi fórumokon⁷, valamint az, hogy 1954-ben aláírásra került egy nyolc évre szóló egyezmény⁸, amely tartalmazta azt, hogy India elismeri Tibetet, mint Kínához tartozó területet, és átadja Kínának a britek által tibeti területen épített infrastruktúrát (utak, épületek stb.), Kína 1962-ben mégiscsak támadást indított India ellen, amit India el is veszített, súlyos vereséget szenvedve.

Anélkül, hogy a kialakult háborút megelőző eseményekbe mélyen belemerülnénk⁹, érdemes inkább annak következményeivel foglalkozni. Miközben a világ nagyhatalmai éppen a kubai rakétaválság által okozott nukleáris fenyegetés jelentette szovjet-amerikai konfliktussal voltak elfoglalva, a kétfrontos kínai támadás (keleten az Északkeleti Határügynökség, angol nevén North East Frontier Agency, ami ma Arunachal Pradeshként ismert, nyugaton pedig a Ladakhban található Aksai Chin terület) teljes meglepetésként érte Indiát. A háború során elszenvedett vereség Nehrut megtörte és egyben kijózanította. Belátta, hogy azon törekvése, hogy megteremtse a békés együttélés és együttműködés feltételeit az ázsiai kontinensen, kudarcot vallott. Sokként érte őt, hogy a kínai támadás rákényszerítette idealista világszemléletének feladására, és egy sokkal realistább viszonyulásra a nemzetközi kapcsolatokban. Erről egy újságcikkben a következőképpen nyilatkozott: „Eltávolodtunk a modern világ valóságától.

7 India a kínai-tibeti kérdésben azon az állásponton volt az ENSZ-ben, hogy ezt a két félnek kell rendeznie békés eszközökkel, de ugyanígy kiállt Kína mellett például a koreai háború során is, amikor elismerte Kína beavatkozásának jogosságát. Továbbá ugyancsak Kína mellett állt ki akkor is, amikor a Tajvan és a szárazföldi Kína kérdésben elítélte azt a San Franciscóban aláírt békeegyezményt, amely nem rendezte a két Kína egyesülésének kérdését.

8 A kétoldalú szerződés kitért a békés együttélés öt pontjára is, innen származik a megállapodásnak adott *Pancsa Sila* név is.

9 A két ország között létező határvitákon túl, India 1959-ben menedékjogot adott a Tibetből elmenekült dalai lámának és népes kíséretének, ami természetesen Kína rosszállását váltotta ki. Itt érdemes megjegyezni azt, hogy a dalai láma és a pancsen láma a buddhizmus születésének 2500. évfordulója alkalmából 1956-ban Indiába látogatott. Ekkor a dalai láma hangot adott azon kérdésének, hogy India biztosítson számára menedékjogot és védelmet mert nem akar Tibetbe visszatérni, de Nehru hagyta magát a kínaiak által lebeszélni, és a dalai láma visszatért Tibetbe. Nehru ezt a döntését soha nem bocsátotta meg magának.

Egy saját magunk által megteremtett mesterséges légkörben éltünk, amelyből most kizökkentettek bennünket.”¹⁰ Mint ebből a Nehru idézetből is szépen kirajzolódik, a kínai-indiai fegyveres konfliktus jelentős mértékben alakította át az ország külpolitikáját, geopolitikai irányultságát.

3. A második korszak (1965–1989)

Ennek a második nagy korszaknak egyik fontos különlegessége talán abban áll, hogy szemben az előzővel, amelyet teljes mértékben Jawaharlal Nehru személye fémjelzett, az 1965 és 1989 között eltelt két és fél évtizedben India élén több miniszterelnök is megfordult. Nehru 1964-ben bekövetkezett tragikus halálát követően az indiai kormány élére átmenetileg a Nehru-kabinet belügyminisztere, Gurzalilal Nanda került, mint ügyvivő miniszterelnök, majd őt követte Lal Bahadur Shastri aki a hirtelen bekövetkezett haláláig, mintegy másfél esztendőn keresztül kormányozta az országot. Az ő neve által fémjelzett rövid periódus külpolitikai szempontból kiemelt fontosságú momentuma volt a Taskenti Megállapodás aláírása, amely tulajdonképpen lezárta az 1965-ös második indiai-pakisztáni háborút. Az Üzbég Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosában, a szovjetek mediálásával létrejött egyezmény reményt adott a konfliktus hosszú távú rendezésére, hiszen a felek beleegyeztek abba, hogy elismerik egymás katonai konfliktus előtti területeit, a saját fegyveres erőiket a háború kitörését megelőző pozíciókba vezénylik vissza, és a jövőben nem avatkoznak be egymás belügyeibe. Elkötelezték magukat a gazdasági és diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele terén és megállapodtak abban is, hogy a két ország között fogolycserére kerül sor. Az már a sors iróniája, hogy egy nappal a megállapodás aláírását követően Shastri még Taskentben hirtelen elhunyt. Miniszterelnöki pozícióba átmenetileg újra Gurzalilal Nanda került, aki mintegy 14 napon keresztül látta el az ügyvivői feladatokat.

1966. januárjában a Kongresszus Párt Indira Gandhit, Nehru lányát delegálta a miniszterelnöki székbe, aki 11 esztendőn keresztül vezette az országot. A három évtizedig tartó kongresszus párti kormányzást a jobboldali ellenzéknek az 1977-es választások eredményeképpen sikerült megtörni, amikor a több ellenzéki csoportosulásból létrejött Janata Pártnak sikerül legyőznie a Kongresszus Pártot, így Morarji Desai vezetésével alakult meg az új kormány. A kormányon belül megjelenő széthúzások azonban alig több mint két évig tették lehetővé a kormányzást, Desai lemondott, és az utódja, Chaudhary Charan Singh képtelen volt biztosítani a parlamenti többséget, így az államfő elrendelte az előrehozott választásokat, amelyet az Indira Gandhit támogató Kongresszus Párt nyert meg, így újra kormányt alakíthattak. A második Indira Gandhi vezette kormány azonban mindössze négy évig tevékenykedhetett, ugyanis 1984-ben szikh testőrei meggyilkolták a miniszterelnököt. A tragikus esemény megerősítette a Kongresszus Párt pozícióját, melynek köszönhetően 1984 decemberében nagy fölényrel nyerték meg a választásokat. A kormányalakítással a párt Rajiv Gandhit, Indira fiát bízta meg, aki 1984 és 1989 töltötte be a miniszterelnöki pozíciót.

¹⁰ “We were getting out of touch with the realities of the modern world. We were living in an artificial atmosphere of our own creation, and we have been shocked out of it.” Leon M. van der Mey a *The India–China conflict: Explaining the outbreak of war 1962* című tanulmányában.

Mint az a fenti rövid összefoglalóból is szépen körvonalazódik, a független India történetének ezen második korszaka messzemenően nem volt csendes sem belpolitikai, sem pedig külpolitikai, geopolitikai értelemben. Negyed évszázad alatt hat kormányfő és két ügyvivő miniszterelnök is egyengette a kontinensnyi ország sorsát, több vagy kevesebb sikerrel. De lássuk csak, kül- és geopolitikai értelemben melyek voltak a korszak legnagyobb kihívásai?

Elsőként talán azt érdemes itt megjegyezni, hogy a független India által a kezdeti években sikeresen kialakított pozitív országgép elég gyorsan megromlani, szétfoszlani látszott, aminek elég súlyos külpolitikai következményei voltak. Ennek egyik oka az volt, hogy az 1947-es függetlenség kikiáltásával együtt járt Kelet- és Nyugat-Pakisztán kiszakadása Indiából, ami mindmáig tartó feszültséget, fegyveres összetűzéseket eredményezett a két ország között. Az első, 1947-es háborút további fegyveres konfliktusok követték, mint arról már említést tettem, először 1965-ben, majd 1971-ben, legutóbb pedig 1999-ben robbant ki háború India és Pakisztán között. Mindezek mellett tovább rontotta India megítélését az is, hogy 1962-ben az ország háborúba keveredett Kínával is. Miközben India a Pakisztánnal folytatott háborúkból győztesen került ki, nem mondható ez el a kínai-indiai háborúról, amely India súlyos vereségével végződött.

Az 1971-es indiai-pakisztáni háború hátterének ismerete azonban számos magyarázatot adhat azokra az eseményekre, amelyek meghatározták India külpolitikai lépéseit.

Röviden, arról van itt szó, hogy 1969-ben, Ajub Khan pakisztáni államelnök lemondását követően Kelet- és Nyugat-Pakisztánban egyaránt tüntetések kezdődtek el, követelvén a demokratikus választások elrendelését. Kelet-Pakisztánban a helyzetet tovább eszkalálta az a tény, hogy az 1950-es és 1960-as évek során követelt jogok (Kelet-Pakisztán gazdasági kizsákmányolásának megszüntetése, a bengáli, mint második hivatalos nyelv bevezetése stb.), valamint az 1970-ben bekövetkező két nagy természeti katasztrófa, ciklon, amelyben több tízezer ember vesztette életét, és amely felmérhetetlen anyagi károkat okozott, elindította a függetlenségi mozgalom felerősödését, melynek hangadója az Avami Liga és vezérre, Mujibur Rahman volt. Az 1970-es választásokon Mujibur és mozgalma elsöprő győzelmet érnek el a választásokon, a kelet-pakisztáni döntéshozás 169 helyéből 167-et szereztek meg. A vezért, a függetlenséget követelő kijelentései és szakadár törekvései miatt letartóztatták.¹¹ Ezt követően, 1971 tavaszán, kezdetét vette a Searchlight (Jelzőlámpa) hadművelet fedőnevű, egy Nyugat-Pakisztánból vezérelt katonai akció, amely kimondottan a függetlenség-pártiak és a bangladesi hinduk ellen irányult. Az atrocitások elől több millió hindu menekült át a szomszédos Indiába. Mindeközben az indiai-amerikai kapcsolatok is eléggé feszültek voltak, hiszen Nixon amerikai elnök 1969-es indiai látogatása alkalmával jelentős gazdasági segélyről biztosítja Indira Gandhit, majd pedig rákövetkező esztendőben, India nagy felháborodására, mintegy 40-50 millió dollár értékben kötött szerződést fegyverzetet és haditechnika eladására a rivális Pakisztánnak. India megnyugtatása érdekében az „egyszeri kivételezés” címkével illeték a tranzakciót (Kissinger, 2019, p. 994). Az amerikai-indiai, valamint amerikai-pakisztáni diplomáciai viszonyokról maga Kissinger a következőképpen ír: „1971-re az elszántan erőltetett szívélyesség állapotába jutottunk

¹¹ Mujibur Rahman az elsöprő győzelem bejelentésekor arra is utalást tett, hogy az Avami Liga célja ezúttal a függetlenség kivívása.

Indiával, mintha amolyan se veled, se nélküled kapcsolatban élnénk. A Pakisztánhoz fűződő viszonyunkat a felületes barátságosság jellemezte, kevés konkrét tartalommal” (Kissinger, 2019, p. 994). Ugyanakkor itt érdemes azt is megemlíteni, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem szívesen fordított hátat Pakisztánnak, ugyanis fontos közvetítő szerepet töltött be az amerikaiak és a kínaiak között zajló titkos tárgyalásokban, amelyek később, Nixon 1972-es kínai látogatása alkalmával, a sanghaji kommunikációban csúcspontot értek el.¹² Mindezeket szem előtt tartva az indiai diplomácia úgy döntött, hogy saját geopolitikai érdekei azt kívánják meg, hogy a Kínától egyre inkább távolabb kerülő szovjetekhez közeledjenek, hiszen csakis az ő hathatós segítségükkel garantálható India biztonsága az egyre inkább nagyobb fenyegetést jelentő Pakisztánnal és Kínával, valamint a velük szövetséges Amerikai Egyesült Államokkal szemben. Az 1971. augusztusában aláírt, húsz évre szóló szovjet-indiai barátsági és együttműködési szerződés tovább rontotta India nemzetközi megítélését. A 12 pontból álló dokumentum értelmében az indiai vezetés semmilyen módon nem kötelezte el magát politikai-ideológiai vagy katonai értelemben Moszkva mellett, de rendszeresen konzultálnak a főbb nemzetközi problémák tekintetében. Ugyanakkor arról is rendelkezik a dokumentum, hogy a két félnek tartózkodnia kell mindenfajta segítségnyújtástól olyan harmadik ország esetében, amely nyílt konfliktusban áll a másik féllel. A szerződés azt is előírja, hogy ha bármelyik felet támadás éri, vagy fennáll ennek a veszélye, azonnali konzultációra kerül sor a szükséges lépések és intézkedések megtétele érdekében. Végezetül nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a szerződés aláírását követő esztendőben, nagy mennyiségben érkezett India területére szovjet fegyverzet és haditechnika, ami nem vetett jó fényt az újdélhi kormányra. Összességében elmondható, hogy ez a dokumentum egy igencsak világos és erős diplomáciai üzenet volt Kína és az Amerikai Egyesült Államok számára, miszerint India nincs egyedül a Pakisztánnal folytatott harcában. Mindez természetesen megkérdőjelezte India el nem kötelezettségét, illetve egyre inkább megerősítette az újdélhi vezetés azon szándékát, hogy az országból a szubkontinens vezető hatalma legyen.

Az Indiáról egyre inkább negatív kép kialakulásának folyamatát tovább erősítette az is, hogy India – Kína 1964-es atomhatalommá válása, a Pakisztánban, kínai segítséggel történő katonai célú nukleáris program felgyorsulása, valamint az Amerikai Egyesült Államok által a bangladesi háború alatt egy atommeghajtású repülőgép-hordozó Bengáli-öbölbe történő vezérlése után – elindította saját harcászati jellegű atomkísérleteit. Erre leginkább azért volt szüksége, hogy az immár atombombával rendelkező Kínával szemben¹³, akivel továbbra is rendezetlen határvitái voltak, és bármikor sor kerülhetett egy újabb fegyveres összetűzésre, valamint az ugyancsak ellenségnek minősülő Pakisztánnal szemben meg tudja védeni magát. Az első sikeres atombomba-robbantásra 1974-ben került sor, amikor a Pokhran I. nukleáris projekt keretében, a Thar-sivatagban a Mosolygó Buddhának (*Smiling*

12 A Kissinger által előkészített kínai–amerikai csúcstalálkozó alkalmával aláírt dokumentum, több mint két évtizednyi ellenségeskedésnek és diplomáciai elszigeteltségnek vetett véget. Ugyanakkor a dokumentum fontos volt a hidegháborús viszonyok között, ugyanis a washingtoni vezetés garanciát kapott Pekingtől arra vonatkozóan, hogy az ázsiai kontinensen Kína tevékenyen vesz részt a szovjet ideológia térnyerése elleni küzdelemben, az Amerikai Egyesült Államok pedig elismerte Kína és Tajvan egységét és biztosította Kínát arról, hogy nem fog együttműködni a Szovjetunióval a Breznyev-doktrína gyakorlatba való átültetésében.

13 Kína 1964-ben hathatós szovjet segítséggel sikeresen végrehajtotta az első atomrobbantást, majd további három év elteltével előállította az első hidrogénbombát is.

Buddha) elkeresztelt atombombát sikerült felrobbantani.¹⁴ Ezzel egy új helyzet állt elő a korszak atomnagyhatalmai körében és a nemzetközi erőterben, ugyanis India nemcsak a világ hatodik atomhatalmává vált, hanem egyben első olyan nukleáris kapacitással rendelkező állammá is, amely nem tagja az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsának. Mindez tovább fokozta azonban az országgal szembeni bizalmatlanságot, így számos olyan gazdasági szankció elszenvedője lett, amely megnehezítette a gazdasági fejlődést.¹⁵

Az Indira Gandhi nevével jelzett első miniszterelnöki periódus külpolitikai, geopolitikai tekintetben, mint láthattuk, tele volt kihívásokkal. Összességében nézve, talán elmondható, hogy a kormányfő ezen kihívások és fenyegetések jelentős részére megfelelő válaszokat tudott adni. Realistának tekinthető külpolitikáját a nyitottság, a múltbeli sérelmek fölé emelkedés képessége, valamint az ország nemzetközi helyzetének, pozíciójának erősítése jellemezte. Egy 1972-ben, a függetlenség elnyerésének 25. évfordulója alkalmából, a *Foreign Affairs* lapban közzétett esszéjében arról írt, hogy a független India egyik legfontosabb külpolitikai célja az volt, hogy minden nemzettel békés, testvéri kapcsolatot tartson fent. Ennek érdekében eltekintettek minden olyan múltbeli konfliktustól, amelyek terhelők lehetnek a kétoldali kapcsolatokra. Így tettek a régi gyarmattartó országokkal, a britekkel, a franciákkal, a portugálokkal, és mindent megtettek annak érdekében is, hogy a két Németországgal való külpolitikai kapcsolatukban se lehessen kivétnevet találni. Ugyanerre törekedtek Pakisztánnal és Kínával is, e két ország esetében azonban kevés sikerrel (Gandhi, 1972). De az indiai külpolitika irányvonalát igazolja az a tény is, hogy a megvívott háborúkat követően, amikor India visszahívta iszlámábádi és pekingi nagyköveteit, Indira Gandhi 1976-ban utasította külügyminiszterét, hogy mindkét országgal nagykövetségi szinten építsék újra ki a diplomáciai kapcsolatokat (Dogra, 2020). Végezetül itt kell megemlíteni azt is, hogy az 1971-es pakisztáni háború, amelynek következtében India katonai segítségével létrejött a mai Banglades, az ázsiai szubkontinens egyik legfontosabb geopolitikai eseményének tekinthető India 1947-es létrejöttét követően (Menon, 2021).

Az Indira Gandhi nevével fémjelzett két kormányzati ciklus között nemzetközi szempontból három olyan esemény történt, amelyet itt és most érdemes megemlíteni. Kronológiai sorrendben az első az iráni sah hatalmának megdöntése és Homeini ajatollah hatalomra kerülése. Ennek olyan értelemben volt relevanciája India tekintetében, hogy a Pakisztánnal és az Amerikai Egyesült Államokkal szimpatizáló sah helyére egy olyan vallási vezető került, aki az India számára fenyegetést jelentő nemzetközi aktorok ellensége. A második fontos esemény Kína Vietnám elleni háborúja, amely a kínai hadsereg számára egy óriási megaláztatással zárult. A harmadik említésre méltó nemzetközi konfliktus pedig a Szovjetunió Afganisztán elleni 1979-ben bekövetkezett támadása. Erről az eseményről annyit érdemes tudni, hogy a támadás pillanatában a megbízott kormányfői szerepet betöltő Chaudhary Charan Singh éles hangon ítélte el a támadást, elfogadhatatlannak tartva Afganisztán lerohanását, és határozottan felszólította a Szovjetuniót arra, hogy hadseregét azonnali hatállyal vonja ki Afganisztán területéről.

14 A Mosolygó Buddhának elkeresztelt atombomba 1,4 tonna súlyú, 1,25 m átmérőjű, kb. 10 kT robbanóerővel bíró bomba volt. Összehasonlításképpen, az Amerikai Egyesült Államok által Nagaszakiban ledobott *Fat Man* névre keresztelt atombomba 21 kT, míg a Hirosimában bevetett *Little Boy* 15 kT robbanóerővel bírt.

15 Ilyen gazdasági intézkedés volt például az Indiára kivetett uránium-embargó, vagy a technológiai transzferre kivetett szankció.

Indira Gandhi 1980-ban tért vissza az indiai kormány élére és egyik legelső közvetett és nyilvános állásfoglalása megbotránkozást és felháborodást eredményezett. Az ENSZ Közgyűlésén elhangzott indiai állásfoglalás ugyanis jelentős mértékben árnyalta Charan Singh korábbi kormányfő éles bírálatát, és egy sokkal finomabb, visszafogottabb pozíciót fogalmazott meg. Ennek értelmében az indiai külügy abbéli reményét fejezte ki, hogy a Szovjetunió tiszteletben tartja Afganisztán szuverenitását és függetlenségét, ezért csapatait csak és kizárólag addig tartja afgán területen, ameddig azt a helyzet szigorúan megköveteli. Ugyanakkor aggodalmának is hangot adott, kihangsúlyozva, hogy az Amerikai Egyesült Államok, Kína és Pakisztán válasza tovább ronthatja a helyzetet a régióban, ugyanis tovább fokozzák a hidegháborút, ami komoly veszélyt jelent India számára. Ezt követően India marginalizációja, izolációja még hangsúlyosabbá vált, főleg a Nyugat és az iszlám országok körében (Dogra, 2020).

Indira Gandhi 1984-ben bekövetkezett tragikus halálát követően a Kongresszus Párt fiát, Rajiv Gandhit bízta meg kormányalakítással. Fontos momentum volt ez India életében, ugyanis első alkalommal töltötte be a kormányfői szerepet egy olyan személy, aki nagyon fiatalon, mindössze 40 évesen vált kormányfővé, akinek nem igazán volt politikai tapasztalata és aki a függetlenségi mozgalom idején még kisgyerek volt. Ugyanakkor kormányát is hozzá hasonlóan fiatal technokratákból építette fel, hiszen elkötelezett híve volt a gazdasági reformnak és a közigazgatás minden szintjén elburjánzott korrupció elleni kemény fellépésnek. Mindezek mellett pedig adott volt az a külpolitikai helyzet, amelyben az Indiával szomszédos országok közül szinte egy sem volt nevezhető baráti országnak.

Miniszterelnöksége legelején már szembesülnie kellett a Pakisztán által jelentett fenyegetéssel, ugyanis a pakisztáni titkosszolgálatok szikh szeparatistákat hálózta be és készítettek fel India északnyugati területén elkövetendő terrorcselekmények végrehajtására. Banglades ellenséges magatartását az váltotta ki, hogy még Indira Gandhi idején döntés született arra vonatkozóan, hogy a nagyszámú illegális bevándorlás megfékezése érdekében India fizikai határt épít a közös határrészen. A nepáliakkal való viszonyt az terhelte meg, hogy észak indiaiak hatoltak be és telepedtek le Nepál déli részeire, az úgynevezett Terai síkságra. Az India és Srí Lanka között fennálló feszültség okát az képezte, hogy a szigetállam kormánya arra gyanakodott, hogy India támogatja a tamil felkelőket. Nem mutatott semmiféle javulást az indiai-kínai viszony sem, és továbbra is kihívást jelentett az amerikai-indiai kapcsolatok rendezése is (Dogra, 2020).

A következőkben három olyan fontos geopolitikai mozzanatot emelek ki Rajiv Gandhi kormányfői tevékenységéből, amelyek véleményem szerint jelentős mértékben meghatározták az Indiáról, annak külpolitikai, geopolitikai céljairól való gondolkodást, valamint a Kínához, az Amerikai Egyesült Államokhoz és a Szovjetunióhoz való viszonyát.

Nemsokkal hatalomra kerülése után, Gandhi hivatalos látogatást tett az Amerikai Egyesült Államokba. A látogatást megelőzően mindkét fél reménykedően nyilatkozott a négynapos hivatalos út során folytatott tárgyalások végkimenetelét illetően. Az amerikai fél azonban jelezte, hogy jelentős áttörést, kimagasló eredményeket nem várnak a látogatástól. Maga Gandhi is úgy nyilatkozott, hogy

a célja nem megállapodások és egyezmények megkötése. Az amerikai fél arról nyilatkozott, hogy az áttörő sikerek helyett ők abban reménykednek, hogy a kormányfővel való találkozás lehetővé teszi számukra azt, hogy képet alkossanak India jövőjéről, valamint arról, hogy ebben a jövőképben milyen helye és szerepe lehet az Egyesült Államoknak (Weinraub, 1985).

Indiai szemmel nézve a látogatásnak három fontos eredménye volt. Mindenekelőtt az, hogy Gandhinak sikerült meggyőznie az amerikai felet arról, hogy India el nem kötelezett státusza mit sem változott, hogy ez a státusz országa számára egyszerre értékelv és pragmatikus megközelítése a külpolitikának, éppen ezért, a Szovjetunióval aláírt szerződést nem kell egy amerikaellenes gesztusként értelmezni. Hozzáfűzte, hogy India semmivel sem érez erősebb vonzódást a Szovjetunióhoz, mint az Amerikai Egyesült Államokhoz, és semmiképp sem szeretné hozzákötni magát egyetlen nagyhatalomhoz sem. Ugyanakkor itt kell megemlíteni Gandhinak a Kongresszus két háza előtt megtartott beszédét is, amely elismerést és megbecsülést hozott számára. Először a konzervatív politikusok és Reagan elnök demokrata ellenfeleinek szimpátiáját nyerte el, amikor beszédében kritizálta az elnök stratégiai védelmi kezdeményezését, ismertebb nevén csillagháborús projektjét (Strategic Defence Initiative, SDI), amelynek célja az volt, hogy a földön és az űrben olyan fegyverek telepítésére kerüljön sor, amelyek képesek megsemmisíteni a stratégiai atomfegyvereket hordozó ballisztikus rakétákat, még a célpont elérése előtt. Azonban az igazi sikert felszólalásának utolsó része hozta el, amikor egyértelművé tette, hogy az ő álma egy olyan erős, szabad, független és önálló India, amely a világ nemzeteinek szolgálatát tartja a legfontosabb küldetésének (Ashwini, 2019). Történt mindez annak ellenére, hogy a Reagan-adminisztrációt kemény szavakkal kritizálta négy napos hivatalos látogatása alatt többször is. Végezetül pedig érdemes arra is kitérni röviden, hogy miként sikerült Pakisztánnal kapcsolatban egy újfajta megközelítés és diskurzus alapjait leraknia. Szakított ugyanis az addig bevett diskurzussal, és ahelyett, hogy a Pakisztántól való félelemtől és folyamatos fenyegetésről beszélt volna, a hangsúlyt arra helyezte, hogy India tulajdonképpen nem fél Pakisztántól, hiszen bármikor képes megvédenie magát egy esetleges támadás esetén. India részéről problémát csupán az jelent, hogy amennyiben Pakisztán amerikai segítséggel modern fegyverekhez jut, az indiai kormány belekényszerül egy fegyverkezési versenybe, amely lényeges forrásokat von el a fontos gazdasági fejlesztésektől. Az amerikai fél ígéretet tett arra, hogy a jövőben ilyen értelemben is elemezni fogja a Pakisztánnak nyújtott katonai támogatásokat. A látogatás, mind az indiai, mind pedig az amerikai fél véleménye szerint, egy kimagasló siker volt, hiszen alapjaiban tudta újradefiniálni az indiai-amerikai viszonyt.

Gandhi kormányfői tevékenységének másik fontos momentuma az 1988-as pekingi látogatása. Már csak annak a fényében is történelmi pillanat, hogy az első miniszterelnök, aki Nehru 1954-ben tett látogatása után kínai földre lépett. Látogatásának egyik fontos apropója az 1986-87 során a Sumdorong Chu-völgyben kialakult feszült helyzet, amely a több évtizedes indiai-kínai határviták részét képezte. Ez a látogatás egy újabb kísérlet volt arra nézve, hogy a két fél diplomáciai úton rendezze ezeket a vitás kérdéseket. A fiatal Gandhit az akkor már idős Teng Hsziao-ping fogadta és találkozásukkor „fiatal barátomnak” nevezte Gandhit. Habár a hivatalos látogatás nem hozta el a határviták rendezéséről szóló végső megállapodást, jelentős mértékben járult hozzá a két ország közötti feszült-

ségek enyhüléséhez, valamint néhány, India számára is fontos gazdasági megállapodás is körvonalazódott. Ennek ellenére, diplomáciai feljegyzések arról is tanúskodnak, hogy Teng konkrét javaslatot is tett a határviták végleges lezárására, amit azonban Gandhi nem fogadott el.¹⁶

A miniszterelnök harmadik fontos geopolitikai lépése a pakisztáni kormányfővel való találkozás, amelyre 1988-ban, a Dél-ázsiai Regionális Együttműködési Szövetség¹⁷ iszlámábádi csúcstalálkozójára való kiutazása alkalmával került sor. Történelmi jelentőségű pillanat, hiszen 28 év után lépett indiai miniszterelnök pakisztáni földre. Pakisztán fiatal miniszterelnökasszonya, Benazir Bhutto eredetileg elkötelezett volt az Indiával való kapcsolatok rendezését illetően. Találkozásuk alkalmával a miniszterelnökasszony annak a reményének adott hangot, hogy kettőjük találkozása és együttműködése elhozza az új korszak hajnalát a két ország kapcsolatában. A látogatás alkalmával nagy áttörés nem történt a kétoldali kapcsolatokban, azonban apró lépésekre sort került. A felek aláírták a nukleáris objektumok meg nem támadásáról szóló kétoldali egyezményt, valamint kötelezettséget vállaltak a határvonal mentén lévő területeken található katonai egységek és fegyverzet csökkentésére. Ugyanakkor Benazir megerősítette, hogy Pakisztán felhagyott a Punjab területén élő szikhiek támogatásával is. A két fél közeledése azonban nem tartott sokáig, ugyanis a pakisztáni iszlamisták és konzervatív erők belpolitikai nyomás alá helyezték a kormányfőt, akit még azzal is megvádoltak, hogy indiai kém. Hatalmának megtartása érdekében Benazir a keményvonalas politikát választotta a pakisztáni-indiai kapcsolatok tekintetében, egészen addig, hogy egy 1990-ben adott interjúban teljes támogatásáról biztosította a kasmíri muszlim közösséget és a függetlenség kivívására biztatta őket.¹⁸ Ezzel párhuzamosan Benazir nemcsak támogatta a kasmíri fegyvereseket, hanem egyenesen elősegítette olyan terrorista szervezetek létrejöttét, mint a Lashkar e-Taiba vagy a Jeishe-Mohammed (Hughes & Shaffer, 2021, p. 931).

A fiatal miniszterelnök a Bofors-ügy¹⁹ miatt 1989-ben elveszítette a választásokat, a Kongresszus Párt ellenzékbe szorult. 1991-ben, miközben egy kampányrendezvényen vett részt, merénylet áldozata lett, akárcsak édesanyja. India életében egy újabb fejezet zárult le, amelyről a választások elvesztését követően ő maga úgy nyilatkozott, hogy kormányzásának öt éve alatt India történetében egy még soha nem tapasztalt fejlődés zajlott le, amelyet a nemzetközi szinten elfoglalt helyének megerősödése kísért (Dogra, 2020).

¹⁶ Egy kínai diplomata visszaemlékezéseire hivatkozva állítja Dogra, hogy Teng javaslatot tett arra, hogy India tegyen engedményeket a nyugati szektorban, Kína pedig hasonlóképpen cselekszik a keletben, így létrejöhetnek az új közös határok (Dogra, 2020).

¹⁷ Eredeti nevén South Asian Association for Regional Cooperation, SAARC.

¹⁸ „A kasmíri nép nem fél a haláltól, hiszen ők muszlimok. A kasmíriak ereiben a mudzsáhidok és gázik vére csörgedez. A kasmíriak ereiben a mudzsáhidok vére csörgedez, mert ők Mohamed próféta, Hazrat Ali és Hazrat Omár örökösei. És a kasmíri bátor nők? Ők tudják, hogy miként kell harcolni és ugyanakkor élni. És amikor élnek, méltósággal teszik. Minden falúból csak egyetlen hang szólal meg: szabadság; minden iskolából csak egyetlen hang szólal meg: szabadság; minden gyerek kiáltani fogja: szabadság, szabadság, szabadság” (Hughes & Shaffer, 2021, p. 931).

¹⁹ India 1986-ban 285 millió dollár értékben vásárolt fegyvereket egy svédországi cégtől. Svéd médiumok szerint a fegyvervásárlás jelentős pénzeszegek visszaosztásával járt, a korrupciós ügyben pedig számos indiai politikus is érintett volt, köztük maga a miniszterelnök, Rajiv Gandhi is.

Elvitathatatlan, hogy Gandhi miniszterelnöksége alatt India nagyot fejlődött. Neki köszönhető például az IT és telekommunikációs ipar megerősödése Indiában, de ugyancsak az ő kormányzása alatt ment át egy jelentős fejlesztésen a védelmi szektor is. Erre a célra India évente a bruttó hazai termék 4,5%-át fordította, szemben az azt megelőző és követő periódusokban, amikor ez az összeg 2% körül mozgott. Ennek köszönhető az, hogy a Franciaországtól, Németországtól, Svédországtól és a Szovjetuniótól vásárolt repülőgépek, rakéták, tengeralattjárók és más fegyvernek eredményeképpen az ország szárazföldi, tengeri és légi kapacitása egy jelentős minőségi fejlődést könyvelhetett el. Az indiai-amerikai kapcsolatok tekintetében is egy új fejezet kezdődött el. Összességében nézve a kormányfői teljesítményét, levonható az a következtetés, hogy miniszterelnökként méltó követője volt nagyapjának, Nehrunak, és édesanyjának, Indira Gandhinak (Dogra, 2020).

4. A harmadik korszak (1990–2013)

Az 1989-es választásokon egyetlen párt sem volt képes többséget szerezni a törvényhozásban, így végül hosszas egyeztetések után újra egy koalíciós kormány került az ország élére, melynek miniszterelnöke a jobboldali Janata Dal Párt elnöke, Vishwanath Pratap Singh volt. Kormányzása azonban még egy évet sem tartott, hiszen a többséget biztosító koalíció szétesett. Hasonlóképpen járt Chandra Sekar is, aki ugyancsak rövid ideig, mindössze hét hónapig töltötte be a kormányfői funkciót.

Az 1991-es választások alkalmával az akkor a Kongresszus Párt elnökeként kampánykörútra indult Rajdziv Gandhit egy öngyilkos merénylő megölte. Nagy valószínűséggel ez is hozzájárult ahhoz, hogy a többszörös jobboldali próbálkozás után megint csak a Kongresszus Párt volt az, amely – ugyan koalíciós partnerek segítségével – de képes volt egy stabil kormányt alakítani. Miniszterelnöknek Narasimha Raot nevezték ki, aki mintegy 5 esztendőn keresztül vezette az országot.

Az új kormányfőre mind belpolitikai, mind külpolitikai értelemben súlyos nyomás nehezedett. Belpolitikai tekintetben fontos megemlíteni az 1991-es gazdasági-pénzügyi válságot, amikor az ország a magas külföldi adósság és elszabadult infláció, valamint a devizahiány miatt az államcsőd szélére sodródott, és rákényszerült arra, hogy a súlyos pénzügyi gondok megoldását biztosító kölcsön garantálása fejében aranytartalékaiából mintegy 50 tonnányit a Bank of Englandben helyezzen letétbe (Dogra 2020). Ahhoz, hogy külföldi pénzpiacokról kölcsönt tudjon felvenni, saját aranykészletével kellett garanciát adnia. A súlyos gazdasági-pénzügyi helyzet rákényszerítette a kormányt, hogy liberalizálja a gazdaságot és a pénzügyi piacot, ami azt is jelentette, hogy az ország szakított a nehru szocialista gazdasági modellel és a piacgazdaság útjára lépett: megnyitotta a külföldiek számára az indiai befektetések piacát, jelentős adókedvezményeket biztosított számukra, privatizálta a bank-szektor egy jelentős részét, lehetővé tette a magántulajdonban lévő médiumok létrejöttét stb. Az eredmény nem váratott magára, India már 1992-től egy fejlődési pályára állt, amelynek eredményeképpen a vizsgált korszak végére az ország a világ tíz vezető gazdasági nagyhatalma között volt számontartva, éves gazdasági növekedését globális szinten egyedül a kínai szárnyalta túl.²⁰

²⁰ Lásd: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2021&locations=CN-IN&start=1961&view=chart>

Külpolitikai értelemben a világ geopolitikai átrendeződése jelentett kihívást és egyben lehetőséget India számára. A Szovjetunió meggyengülése, a kelet-európai szocialista blokk 1989-ben elkezdődő szétesése, majd magának a Szovjetunióknak az 1991-es felbomlása tulajdonképpen India számára egy új helyzetet eredményezett. A bipoláris világrend megszűnése és az Amerikai Egyesült Államok által dominált új, egypólusú világrend jelentős mértékben változtatta meg a globális erőviszonyokat és rendezte át a világ gazdasági folyamatokat. Ez az újonnan kialakult helyzet új lehetőségeket nyitott meg az el nem kötelezett országok számára is, ugyanis a Szovjetunió által képviselt egyik erópólus megszűntével relevanciáját veszítette maga az el nem kötelezett státusz is. India felismerve ezt az új helyzetet, arra törekedett, hogy stratégiai partnerségre lépjen a világ vezető politikai, katonai vagy gazdasági nagyhatalmaival. Kereste az együttműködés lehetőségét az USA-val, az Európai Unióval, Kínával, Oroszországgal és Japánnal is (Menon, 2021).

Az India körül megváltozott geopolitikai környezetet először Narasimha Rao kormányfő ismerte fel, aki egy 1991-ben elmondott beszédében utalt arra, hogy a hidegháború végével a konfrontáció helyét az együttműködésnek kell átvennie, ami egy teljesen új helyzetet teremt India számára is. Tekintettel a megváltozott geopolitikai helyzetre és az ország gazdasági-pénzügyi állapotára, utasította a külügyminisztériumi vezetőket, hogy a külpolitika sarokköve a gazdasági diplomácia kell legyen. Külföldi útjai alkalmával ő maga is ezt az álláspontot képviselte hangsúlyosan (Karnad, 2014). A külgazdaság fontosságára enged következtetni az a tény is, hogy az első indiai miniszterelnök volt, aki részt vett a Davosban megszervezett gazdasági világforumon, ezzel is hangsúlyozva azt, hogy felhagyott a szocialista gazdasági modellel és célja mielőbb integrálni Indiát a globális gazdasági és pénzügyi rendszerekbe, folyamatokba (Menon, 2021). Ugyancsak Rao miniszterelnök nevéhez fűződik a „Look East” (Kelet-felé fordulás) politika is, amelynek lényege az, hogy Indiának a tőle keletre, kelet- és délkelet ázsiai eső régiókra érdemes koncentrálnia, hiszen a világ gazdasági és pénzügyi centruma egyre inkább ebbe a térségbe tevődik át, és Indiának stratégiai célja bekapcsolódni a térség virágzó gazdasági körforgásába. Éppen ennek érdekében Rao fontosnak tartotta a diplomáciai kapcsolatok erősítését is, különös tekintettel a gazdasági diplomáciára (Dogra, 2020; Csicsmann, 2007).

Narasimha Rao kormányfői mandátumának legfontosabb külpolitikai megvalósítása között kell említeni egyrészt a Kínával folytatott tárgyalásokat, az amerikai-indiai kapcsolatok terén elért eredményeket, valamint a pakisztáni-indiai kapcsolatok kiépítésében játszott szerepét is.

A megváltozott geopolitikai helyzetet kihasználva, Rao megpróbálta a kínai-indiai viszonyt is úgy alakítani, hogy az országa érdekeit szolgálja. Kína számára a Szovjetunió szétesése, valamint a Tienanmen téren lezajlott események óvatosságra és félelemre adtak okot az amerikai-kínai viszony tekintetében. Kína attól tartott ugyanis, hogy a Szovjetunió megszűnte után az USA a kínai kommunista rezsim megdöntésére fog koncentrálni. Ebben az új geopolitikai helyzetben folytatta Rao a Rajiv Gandhi és Teng Hsziao-ping által elkezdett tárgyalásokat, amelyek eredményeképpen sikerült lezárni a két ország között létező határviták némelyikét. Ennek közvetlen következménye az volt, hogy a két ország közötti feszült politikai helyzet enyhült. Ugyancsak 1993-as kínai látogatásának közvetlen eredménye az is, hogy két ország között egy intenzív és gyorsan fejlődő gazdasági együtt-

működés bontakozik ki, amelynek eredményeképpen rövid időn belül India egyik legnagyobb és legfontosabb kereskedelmi partnerévé válik Kína. Végezetül pedig azt is meg kell említeni, hogy az 1990-es évek közepén radikálisan megváltozott Kínának a viszonyulása Pakisztánhoz. A sokkal inkább semleges viszonyulás egyik lenyomata Csiang Cö-min kínai elnök által a pakisztáni parlamentben elmondott beszéde, amelyben arra bízta az egykori partnert, hogy ugyanúgy járjon el Indiával, mint azt tette maga Kína is, azaz a nehéz és a kétoldali kapcsolatokat terhelő kérdésekről tárgyalni kell, miközben a két ország viszonyát az együttműködés, a kereskedés és a kiegyensúlyozott kapcsolat kell jellemezze (Menon, 2021).

Az amerikai-indiai kétoldali kapcsolatoknak a történelem folyamán általában két neuralgikus pontja volt. Az egyik, amely India számára volt elfogadhatatlan, az amerikai-pakisztáni kapcsolatokat érintette, a másik, amely az amerikai politikai vezetés tiltakozását váltotta ki, India atomnagyhatalmi státuszát érintette. Rao 1994-es hivatalos amerikai látogatásakor az amerikai-pakisztáni kapcsolatok éppen veszítettek intenzitásukból, ugyanis a szovjetek ellen folytatott afganisztáni háború ekkor már rég nem volt aktuális. Az atomnagyhatalmi státusz azonban továbbra is zavaró tényezőként volt jelen az amerikai-indiai kapcsolatokban. India ugyanis 1974-ben egyértelművé tette, hogy atomfegyver előállítására képes állam, aminek következtében a Nyugat ellehetetlenítette Újdelhi számára, hogy nukleáris technológiához jusson²¹, majd 1993-ban arról is meggyőzte a nemzetközi közvéleményt, hogy rendelkezik azokkal a hordozórakétákkal, amelyek segítségével a robbanófejeket be lehet vetni pakisztáni célpontok ellen. Ugyanakkor azonban az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei elérkezettnek látták a pillanatot arra, hogy megfékezzék a nukleáris fegyverek elterjedését, hiszen világszerte a nukleáris kísérletek száma meghaladta a 2000-et. Mindez azonban pontosan akkor következett be, amikor India biztonsági környezete jelentős mértékben megromlott: Pakisztán éppen a legkeményebb módon támogatta a Jammu és Kashmir területén tevékenykedő terroristákat és bejelentette, hogy rendelkezik atombombával. Mindezek eredményeképpen India nem írta alá az atomsorompó egyezményt,²² valamint nem állítja le az atomfegyverek előállításával kapcsolatos kísérleteket, hanem jelzi az Amerikai Egyesült Államoknak és más fontos partnerének azt, hogy az ország képes ezt bármikor megtenni, ezáltal pedig a nukleáris ütőképességről szóló hír hitelessége válik sokkal erősebbé (Dogra, 2020).

Tekintettel az India és Pakisztán között újra kiéleződő és elmérgesedő helyzetre (határon átnyúló terrorizmus felerősödése, Kargil melletti területek megszerzésére tett pakisztáni kísérlet, Kasmír helyzetének újra napirendre tűzése a nemzetközi fórumokon stb.), Rao Iszlámábádba küldte külügyi titkárát azzal a feladattal, hogy a pakisztáni kormányt próbálja meg rávenni arra, hogy egy, az 1993-ban Kínával megkötött egyezményhez hasonló megállapodást írjanak alá. Ugyanakkor, a kasmíri kérdésben, az 1994-es függetlenség napi díszbeszédében Rao egy nagyon erős és direkt üzenetet fogalmazott meg a pakisztáni kormány számára: „Veletek, nélkületek, ellenetek, Kasmír mindörökké

²¹ Ennek a kivetett szankciónak az egyenes következménye az, hogy India rákényszerült arra, hogy saját maga számára kitermelje az uránt, kidolgozza a nukleáris fűtőelemek és a nehézvíz előállításának technológiáját, a reaktortervezés és –építés csínját-bínját, a használt fűtőelemek újrafeldolgozását, valamint a nukleáris hulladékkezelést.

²² Pakisztán, Izrael, Észak-Korea és Dél-Szudán mellett egyike azon öt országnak, akik nem csatlakoztak az atomsorompó egyezményhez.

India szerves része marad!” (Dogra, 2020, p. 188). Rao elsődleges célja az volt, hogy az Amerikai Egyesült Államok és Kína segítségével semlegesítse az országra nehezedő pakisztáni fenyegetést és ellehetetlenítse, hogy a kasmíri kérdésből nemzetközi ügy szülessen.

Szokás mondani, hogy Nehru felfedezte Indiát és Indira Gandhi büszke országgá tette, azonban Narasimha Rao volt az, aki átalakította Indiát. Ötéves kormányzása alatt India bel- és külpolitikai értelemben is nagyot fejlődött. Ennek köszönhető az, hogy Indiára, mint növekvő és fontos államra kezdtek tekinteni, a Rao féle kormányzati ciklust pedig India történelmének egyik legdinamikusabb periódusaként írják le.

A Rao neve által fémjelzett ötéves kormányzati ciklus tulajdonképpen egy új korszakot nyitott India történetében. Igaz ez az indiai-kínai kapcsolatokra, a gazdaság szerkezeti átalakítására a piacgazdaságra való áttérés által, de igaz ez az ország külpolitikai irányultságára is.

Ezt a stabil és meghatározó kormányzatot egy sokkal jelentéktelenebb periódus követte, ugyanis 1996 és 1998 között az ország élén 3 miniszterelnök és számos pártkoalíció megfordult, ami nem feltétlenül a stabilitásról és kiszámíthatóságról árulkodik. Az ország politikai helyzete azonban 1998-ban, a Bharatiya Janata Párt (Indiai Néppárt, továbbiakban BJP) és a nevesített miniszterelnök, Atal Bihari Vajpayee körül kialakult kormánykoalíció következtében újra stabilizálódott.

A legjelentősebb hindu nacionalista párt hatalomra kerülésével egy új külpolitikai vízió is megfogalmazódott, amelynek alapját három nagyon fontos célkitűzés mielőbbi teljesülése jelentette. Mindenekelőtt az atomnagyhatalmi státusz megvalósítása, hiszen a térség barátságtalan országaival szemben csak ez biztosít védelmet és biztonságot. Ugyanakkor nagyon fontos, hogy India is részese lehessen a fontos világpolitikai döntéseknek, amelynek elengedhetetlen előfeltétele, hogy az ország állandó tagja legyen az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsának. És végezetül Indiának gazdasági téren is jelentős mértékben kell fejlődnie ahhoz, hogy a világgazdasági folyamatok megkerülhetetlen aktorává válhasson, a világ vezető gazdasági nagyhatalmai közé sorolhassa magát. A BJP víziójában mindezen feltételek egyidejű teljesülése szükséges ahhoz, hogy India elnyerhesse az őt megillető helyet a nemzetközi erőterben, hogy a világ vezető nagyhatalmai egyenrangú játékosként tekintsenek az országra (Csicsmann, 2007).

A három célkitűzés közül az atomnagyhatalmi státusz volt az, amelyik a legnagyobb dilemmát, fejtörést okozta a kormánynak. Az 1990-es évek elején, a Rao miniszterelnöksége alatt elindított gazdaságfejlesztési program hozta a várt eredményeket, India gazdasága folyamatosan jól teljesített, a legkisebb GDP növekedést az elmúlt három évtizedben (leszámítva a COVID-19 járvány által okozott világszintű problémákat, amely Indiában 2020-ban -6,6%-os gazdasági regressziót eredményezett) 2008-ban, a globális pénzügyi válság idején érte el, ekkor a GDP mindössze 3,1%-os növekedést mutatott.²³

Az 1974-es Pokhran I. sikeres atomprogram után azonban – a nemzetközi reakcióknak köszönhetően – az ország leállította ezeket a kísérleteket. Az atomnagyhatalmi státuszról szóló kormányzati

²³ Lásd: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2021&clocations=IN&start=1990>

diskurzus Narasimha Rao miniszterelnöksége alatt került újra előtérbe, de a nemzetközi, leginkább amerikai nyomásnak engedve, az 1995-re tervezett kísérleti robbantásokat leállították. A döntés hátterében gazdasági számítások voltak, ugyanis a gazdasági modellváltás Indiában jelentős külföldi támogatást, befektetést igényelt, és félő volt, hogy az atomkísérletek újraindítása következtében kiszabott szankciók ellehetetlenítik a reformok folytatását.

Vajpayee és a BJP hatalomra kerülésével azonban ez a kérdés újra napirendre került és 1998 májusában, Pokhran II. néven a Thar-sivatagban India öt sikeres földalatti robbantást végzett. Tette mindent azt követően, hogy 1995-ben nem írta alá az atomsorompó egyezményt, majd ezt követően 1996-ban elutasította az atomcsend egyezmény ratifikálását is. Ezzel párhuzamosan, jelentős előrelépés történt a nukleáris töltetek hordozására képes rövid- és középtávolságú rakéták fejlesztése terén is, ami azt jelentette, hogy India képes volt ezekkel a rakétákkal elérni akár Kínát is. A nemzetközi közvélemény megnyugtatása végett a BJP kormány bejelentette azt is, hogy az új indiai nukleáris doktrína defenzív jellegű, országa soha nem fog bevetni atombombát elsőként, illetve nem fog atomcsapást mérni olyan országra, amely nem rendelkezik nukleáris képességekkel. Ugyanakkor azonban a kormány azt is egyértelművé tette, hogy túl a Pakisztán és Kína által jelentett veszélyeken, India atomnagyhatalmi státusza az ország nagyhatalmi törekvéseinek szerves részét képezi (Csicsmann, 2007; Háda, 2019; Sisodia, 2014).

A sikeres indiai atomprogram azonban nem maradt válasz nélkül. Habár az Amerikai Egyesült Államok próbálta lebeszélni Pakisztánt, hogy ne folytassa a nukleáris kísérleteket, kudarccal járt és nemsokkal a sikeres indiai robbantások után a szomszédos és ellenséges ország is atomhatalommá vált. Másrészt pedig a nemzetközi közösség is szankciókat foganatosított Indiával szemben, amelyek ugyan egy minimális visszaesést okoztak a gazdasági fejlődésben, arra azonban nem voltak elégségesek, hogy leállítsák az atom- és rakétafejlesztési programok működtetését (Dogra, 2020). Ugyanakkor a két szomszédos ország atomhatalommá válása sem vitte közelebb a feleket a békés egymás mellett éléshez. Annak ellenére, hogy Vajpayee a hindutva ideológiát képviselő BJP színeiben volt kormányfő, két alkalommal is találkozott Pakisztán kormányfőjével, de egyik találkozó sem hozta meg a várt eredményeket. Az 1991 februárjában Vajpayee és Navaz Sharif között lezajlott lahore-i egyeztetések legnagyobb eredménye az volt, hogy a két miniszterelnök kölcsönösen biztosította egymást, hogy az atomfegyverek elsőként történő bevetése egyik országnak sem célja. Azonban alig egy hónappal a két miniszterelnök találkozása után a pakisztáni katonák a kasmíri fegyveres erők segítségével támadást indítottak Kargil ellen, amit India nagyon határozott lépésekkel vert vissza. A második tárgyalásra Vajpayee és Pervez Musharraf között Agrában került sor, azonban ez sem hozott semmiféle áttörést a kasmíri kérdésben. A két, immár atomhatalom közötti folyamatos feszültséget és fegyveres konfliktusokat a nemzetközi közösség aggodalommal figyelte, attól tartva, hogy beláthatatlan következményekkel járó atomháborúhoz vezethet.

India nemzetközi megítélésében és geopolitikai szerepének felértékelődésében fontos szerepet játszott a 2001. szeptember 11-én az Amerikai Egyesült Államok ellen elkövetett terrortámadás-sorozat, valamint később, a 2000-es évek közepétől, Kína erőteljes gazdasági megerősödése és világnagyhatalmi vágyainak a politikai elit által történő konkrét és tudatos megfogalmazása (Háda, 2019).

Az Amerikai Egyesült Államokat a történelem folyamán először a saját területén ért támadás arra kényszerítette a világ vezető nagyhatalmának politikai elitjét, hogy nyílt hadat üzenjen a terrorizmusnak, valamint azoknak az államoknak, amelyek nyíltan vagy burkoltan támogatták a terrorista csoportosulásokat. Tekintettel arra, hogy ezen országok jelentős része földrajzilag nagyon távol esett az amerikai kontinensről, az USA-nak szüksége volt a térségben egy megbízható partnerre. Ezt a partnert látta meg az amerikai vezetés a világ legnagyobb demokráciájában. India regionális szerepe még inkább felértékelődött az amerikai-kínai viszony kiéleződésének pillanatában, ugyanis az ázsiai térségben mind katonai, mind demográfiai, mind gazdasági tekintetben csak és kizárólag India képes az USA segítségére lenni Kína világnagyhatalmi törekvéseinek késleltetése, esetleges meggátolása érdekében kifejtett tevékenységben.

A két ország közötti viszony gyökeres megváltozásáról árulkodik például az a tény, hogy George W. Bush és a Kongresszus Párt színeiben 2004-ben hatalomra kerülő Manmohan Singh 2005-ben megállapodást írt alá az amerikai-indiai nukleáris együttműködésről²⁴, és hogy többé India atom-sorompó egyezményt elutasító magatartása és a nukleáris proliferáció kérdése nem lesz szankciókra okot adó magatartás. Ugyanakkor ez a megállapodás és ezzel egyetemben a kivetett szankciók feloldása jelentős élénkülést eredményezett a két ország közötti gazdasági és kereskedelmi együttműködésben, valamint új lendületet adtak a politikai és diplomáciai kapcsolatoknak is. A két ország között kialakuló jó kapcsolatok fokmérője lehet talán az a beszédes tény is, hogy amíg 1947 és 1990 között mindössze három amerikai elnök látogatott el Indiába²⁵, addig a vizsgált periódusban (1990–2013) is három hivatalos államelnöki látogatásra került sor.²⁶

A gazdaságilag megerősödött és a nemzetközi gazdasági folyamatokba egyre inkább integrálódott²⁷, demográfiai szempontból fontos tényezőként nyilvántartott és immár atomhatalomként számontartott India számára a 21. század eleje új külpolitikai lehetőségeket nyitott meg. Manmohan Singh kormányának külpolitikája, a lényegi elemek tekintetében, nem sokban különbözött az elődje, Vajpayee által képviselt elvektől. Külpolitikájának egyik fő célja továbbra is a külgazdasági kapcsolatok erősítése, és ezáltal az ország gazdasági és technológiai értelemben történő fejlesztése volt. Meggyőződéssel vallotta, hogy India alapvető érdeke az, hogy a világ összes nagyhatalmához konstruktív, együttműködésen és kölcsönös előnyökön alapuló kapcsolatok fűzzék. Továbbá az ország stratégiai biztonsága tekintetében fontosnak tartotta azt is, hogy a modern tudományok és technológiák segítségével saját védelmi kapacitásokat fejlesszen (Sisodia, 2014).

A Singh-kormány külpolitikájában is fontos szerep jutott az indiai-pakisztáni kapcsolatoknak. Az Afganisztán-Pakisztán-India által körülzárt régióval kapcsolatos álláspontját a kormányfő egy

²⁴ 2008-ban hasonló megállapodást írtak alá Oroszországgal is.

²⁵ Dwight D. Eisenhower (1959), Richard Nixon (1964) és Jimmy Carter (1978).

²⁶ Bill Clinton (2000), George W. Bush (2006) és Barack Obama (2010).

²⁷ India történelmében a 2000-es évek azok, amikor a gazdaság éves növekedése átlagosan 7% körüli volt, amikor az első indiai nagyvállalatok (TATA Motors, TATA Steel, TATA Communication, Himalaya Herbal Care, Ranbaxy, Mahindra stb.) megjelentek a világpiacon, amikor az indiai IT szektor exponenciális fejlődése elindult, és Bangalore városát az indiai Silicon Valleyként, Haidarabádot pedig Cyderabádként kezdték emlegetni.

2007-ben kifejtett gondolata nagyon szépen leírja: „Egy olyan napról álmodom, amikor megtartva nemzeti identitásunkat, reggelizhetünk Amritsarban, ebédelhetünk Lahoreban és vacsorázhatunk Kabulban. Így éltek az őseim. Azt akarom, hogy az unokáink így éljenek” (D’Souza, 2014, p. 396). A két ország kapcsolatának idealizált megközelítése sok kritikát eredményezett, főleg azt követően, hogy a 2008. november 26–29. között Mumbaiban lezajlott terrortámadások²⁸ után Singh hajlandó volt leülni az el nem kötelezettek mozgalmának Sharm-el-Sheikhben megszervezett találkozóján Pakisztán miniszterelnökével, Raza Gilanival. A találkozó eredményeképpen megszületett egy dokumentum, amely azonban mindkét fél számára számos kritikát eredményezett.

Végezetül szólni kell az indiai-kínai kapcsolatokról is. A határviták esetében három próbálkozás is volt ezek hosszútávú rendezésére (2005, 2012 és 2013), amelyek eredményeképpen 2013-ban megszületett az a megállapodás (*India és Kína közötti Határvédelmi Együttműködési Megállapodás*), amelynek célja minimalizálni annak az esélyét, hogy a vitatott területeken fegyveres konfliktusok alakuljanak ki. Mindennek ellenére azonban ma már tudjuk, hogy ez a megállapodás sem volt képes teljes mértékben de-eszkalálni a két ország közötti feszültségeket, így Kína továbbra is megmaradt India számára egyszerre lehetőségként és veszélyforrásként. Lehetőséget a pénzügyi-gazdasági együttműködések kapcsán jelentett, amelynek nagyságrendje jelentős mértékben megnövekedett, így Kína India elsőszámú kereskedelmi partnerévé vált. Veszélyt továbbra is a vitatott területeken potenciálisan kialakuló konfliktusok jelentenek, mint ahogy ezt láttuk 2017-ben, majd pedig legutóbb 2020–2021-ben is (Dogra, 2020).

Manmohan Singh kormánya végül a korrupció áldozatává vált, a magasrangú tisztviselőket érintő korrupciós botrányok azonban nemcsak a kormányt söpörték el, hanem jelentős mértékben megkérdőjelezték a Kongresszus Párt hitelességét is, ami a 2014-es választások elbukásához vezetett. Tíz év után visszatért a hatalomba a BJP, élén Gujarat volt főminiszterével, Narendra Modival, és abszolút többséggel az indiai törvényhozásban. Ezzel egy új fejezet nyílt meg India külpolitikájában.

5. A negyedik korszak: a Modi-korszak (2014–napjainkig)

Eltérően a Menon által alkalmazott korszakolástól, azt gondolom, hogy a BJP és a Narendra Modi által fémjelzett korszak, India külpolitikája tekintetében, egy jól elkülöníthető és leírható fejezetet képez, amely minimum három elemében tér el az azt megelőző, mintegy negyed évszázadot felölelő korszaktól.

Egyik fontos különbség abban érhető tetten, hogy a Narendra Modi miniszterelnöksége alatt létező törvényhozási többség és az ezzel együtt járó erős politikai legitimitáció, valamint a BJP-re jellemző hangos, néha a szélsőségektől sem mentes politizálás, sokkal magabiztosabb, határozottabb, aktívabb fellépésekben, állásfoglalásokban nyilvánult meg bel- és külpolitikában egyaránt. Ehhez még

²⁸ Pakisztáni terroristák egy szervezett akcióorozat keretében, több helyszínen hajtottak végre terrorcselekményeket, melynek mintegy 200 halálos áldozata és több mint 300 sebesültje volt, köztük számos külföldi turista is.

hozzáadódik Narendra Modi karizmatikus személyisége, akiben az indiai nép nem egy egyszerű miniszterelnököt látott, hanem egy olyan vezetőt, aki képes lesz elhozni a változást India számára, aki képes lesz az országot a fejlődés egy újabb szintjére emelni (Dogra, 2020). Ugyanakkor, az előző korszakokhoz képest fontos különbség az is, hogy Narendra Modi színrelépése egy olyan momentumban következett be, amikor a nemzetközi erőterben egyre hangsúlyosabban jelent meg az a diskurzus, miszerint az Amerikai Egyesült Államok által dominált unipoláris világrend repedezni látszik, amikor a nemzetközi aktorok közötti (erő)viszonyok mind a nemzetállamok, mind pedig a nemzetközi szervezetek szintjén jelentős átalakuláson mentek keresztül. Elég, ha arra gondolunk, hogy az egykori kínai-amerikai partnerség ma már nemcsak, hogy nem létezik, hanem a két ország kapcsolatát a folyamatos feszültség jellemzi, vagy ha az egykori orosz-kínai rivalizálást említjük, amelynek helyére a 2014-es orosz-ukrán konfliktus kitörését követően az együttműködés, a partnerség lépett, ami Ukrajna 2022. február 24-i lerohanása után sem tűnik úgy, hogy változott volna. Ráadásul a globalizáció, és az általa megteremtett jólét mítosza is megdőlni látszik a koronavírus okozta pandémia és az orosz-ukrán háború tükrében. Az utóbbi évek e két nagy kihívása ugyanis egyértelművé tette, hogy mind az ellátási láncok, mind pedig az energiafüggőség tekintetében a globalizáció kiszolgáltatottabbá tette a világ gazdaságot, az interdependencia foka olyan mértékűvé vált, ami már a teljes globális gazdaság számára nagyfokú veszélyt jelent. Harmadikként pedig szólni kell arról is, hogy a 2010-es évekre egyértelművé vált az is, hogy a világ hagyományosnak tekintett gazdasági és stratégiai erőközpontjai meggyengülni látszanak, az erős Nyugat egyre inkább a töredezettség, a gyengeség jeleit kezdte mutatni, miközben Ázsia keleti és déli részein új erőközpontok kezdtek kialakulni.

Ebben a geopolitikai, geoökonómiai kontextusban kell vizsgálni mindazt, ami a Modi-kormányok külpolitikáját, annak sarokköveit képezik, és amelyeket az „Act East” (Cselekedj Keleten) és a „Link West” (Csatlakozz Nyugatra) stratégiákkal szokás leírni. Az első, amely a Rao miniszterelnök által meghirdetett „Look East” stratégia folytatásaként és megerősítéseként is értelmezhető, éppen a megváltozott világ gazdasági és geoökonómiai folyamatokra figyelve jelöli ki az új irányt India számára. Modi elkötelezett híve ugyanis annak, hogy országa diplomáciai, gazdasági, biztonsági és katonai kapcsolatait megerősítse a világ új geoökonómiai erőközpontjával, a kelet- és délkelet-ázsiai országokkal. Mindeközben a „Link West” stratégia azt a cél tűzte ki, hogy az Indiától ugyan nyugatra, de tulajdonképpen a Közel-Kelet térségében található országokkal (Szaúd Arábia, Irán, Egyiptom, Izrael stb.) egy szorosabb és több területre kiterjedő együttműködés alakuljon ki.

Jelen tanulmány keretében leginkább a Modi-korszakra jellemző indiai-orosz, indiai-kínai és indiai-amerikai kétoldalú kapcsolatok rövid elemzésére vállalkozok, ugyanis azt gondolom, hogy a jelen geopolitikai helyzetben ezek a legfontosabbak.

Az orosz-indiai kapcsolatok tulajdonképpen Narendra Modi hatalomra kerülését követően sem romlottak. Rögtön a Modi-kormány munkába állását követően az indiai külügy igyekezett kihangsúlyozni, hogy Oroszország továbbra is egy speciális helyet foglal el az indiai külpolitikában, és az új kormány törekedni fog arra, hogy a két ország között létező jó kapcsolatok tovább fejlődjenek. Vlagyimir Putyin orosz elnök 2015-ben tett indiai látogatása alkalmával újra megerősítette azt, amit

a 2000-ben tett látogatás alkalmával is hangsúlyozott: Oroszország elkötelezett annak érdekében, hogy a világon fenntartsa a stratégiai egyensúlyt. Ebben pedig Indiának, mint a világpolitika egyik fontos aktorának, lényeges szerepe van. Éppen ezért Oroszország maximálisan érdekelt abban, hogy Indiával jó kapcsolatokat tartson fent. Mindez pedig nemcsak a gazdasági, védelmi, tudományos és technológiai együttműködések területére igaz, hanem a bilaterális kapcsolatok egészére, ugyanis csak így lehet a modern, demokratikus világrendet fenntartani (Usha, 2018). Mindebből nagyon egyértelműen következik az, hogy Oroszország egy hosszútávú partnerségben érdekelt Indiával, amiről hasonlóképpen gondolkodik az indiai kormány is. Ennek legszebb példája talán az, hogy mind a Krím-félsziget 2014-es annektálását (amit nem ismert el), mind pedig Ukrajna katonai lerohanását és a háború kirobbantását követően India nem állt be az orosz agressziót elítélő államok sorába, hanem egy sokkal semlegesebb álláspontot képviselt. Barack Obama 2015-ös hivatalos látogatása alkalmával nemcsak a Vörös Erődben felállított színpadról mondott díszbeszédet az ország nemzeti ünnepe, a köztársaság napja alkalmából, hanem annak a véleményének is hangot adott, hogy 2014 márciusa után nem szerencsés Oroszországgal üzletelni. A kijelentés azonban nem hozta el a várt eredményt, ugyanis az ország magasrangú politikusai, köztük maga a miniszterelnök is azzal reagált az amerikai elnök által megfogalmazott nyomásgyakorlásra, hogy India és Oroszország elkötelezettek a globális stratégiai stabilitás, a modernizáció, a prosperitás és a többpólusú demokratikus világrend iránt, ezért a közöttük lévő kapcsolatok tekintetében semmiféle lényeges változás nem várható. Indiában ugyanis minden kisgyerek tudja, hogy Oroszország a legjobb barát (Usha, 2018). Ehhez hasonló nyilatkozatok sora egyértelműsítette az Amerikai Egyesült Államok mögé felsorokozott, Oroszország elleni szankciókat kidolgozó nyugati világ számára, hogy India tulajdonképpen ma is az el nem kötelezettség útját választotta akkor, amikor nem hajlandó feladni stratégiai függetlenségét. Hasonlóképpen viselkedett India 2022. február 24-e után is, amikor a nemzetközi közösség próbált nyomást gyakorolni Indiára a kasmíri kérdéssel²⁹, vagy amikor India több alkalommal is tartózkodott azon ENSZ közgyűléseken, ahol az orosz agresszió, az orosz-ukrán háború elítéléséről kellett döntenie. Mindez egyértelmű India számára: a demokratikus Nyugat nem nézi jószemmel azt, hogy az újdélhi kormány továbbra is semleges álláspontot képvisel az orosz-ukrán háború kérdésében, ezért megpróbál nyomást gyakorolni saját álláspontjának megváltoztatására érdekében. India azonban mindeddig nem változtatott az Oroszországgal kapcsolatos külpolitikáján, habár a legutóbbi G-20 csúcstalálkozón hangot adott azon véleményének, hogy elérkezett a háború végének ideje (Kugelman, 2022).

Az indiai-kínai viszony tekintetében, az előbbi korszakokhoz képest túl sok újdonság nem mondható el. A közös határok mentén kialakuló területi viták okozta fegyveres összetűzésekre a Modi-kormány idején is több alkalommal sor került. A 2017-es Doklam-fennsíkon történt összetűzések, majd a 2020 és 2022 között több helyszínen lezajlott fegyveres harcok azt mutatják, hogy ezt a kérdést mindmáig nem lehetett megnyugtató módon rendezni. Ugyanakkor, a két ország amúgy is feszültségekkel teli kapcsolatát tovább terheli az a tény is, hogy Kína, az Övezet és Út kezdeményezés kereté-

²⁹ 2022. októberében például Annalena Baerbock német külügyminiszter beszélt arról, hogy a kasmíri kérdést német segítséggel kellene rendezni, majd ezt követően az USA pakisztáni nagykövete, Donald Blome tett egy háromnapos látogatást Kasmír Pakisztán által ellenőrzött régiójába, jelezve ezzel azt, hogy Washington kész megerősíteni együttműködését Pakisztánnal.

ben, az Ázsiát Európával összekötő szárazföldi útvonal mentén ki akarja építeni a Kínai-Pakisztáni Gazdasági Folyósónak keresztelt úthálózatot. Ez viszont jelentős mértékben sérti India térségbeli gazdasági érdekeit. Végezetül pedig arra is érdemes kitérni, hogy India aggodalommal figyeli az utóbbi években Kína és Oroszország között kialakult szoros együttműködést, amely az ukrán-orosz háború fényében nemcsak szintet lépett, hanem egy új értelmezési keretet is nyert. Az ukrán-orosz háború elhúzódása és a nyugati világ által alkalmazott szankciók ugyanis még tovább erősíthetik a két ország közötti együttműködést, ami nagymértékben megnehezítené India geopolitikai játékát a térségben. Egy meggyengült Oroszország és egy megerősödött Kína aszimmetrikus kapcsolatának dinamikája teljes mértékben felborulhat a jelenleg létező geopolitikai helyzet, egyensúly, ami nyugtalanítja az újdelhi vezetést.

Az indiai-amerikai kapcsolatok terén a Modi-kormány jelentős eredményeket ért el. A Nehru-Modi kormányok által közrezárt külpolitika fejlődési ívét leginkább az „elidegenedett demokráciák” és a „stratégiai partnerek” kifejezések írják le a legtalálóbban (Ayres, 2017). A Modi-kormányzat 14 éve alatt több mint tíz magasszintű amerikai-indiai hivatalos találkozóra került sor, amelyek keretében a két ország számos fontos gazdasági, kereskedelmi, katonai-védelmi, kutatási, oktatási stb. megállapodást írt alá. Kína felemelkedése jelentős szerepet játszott a két ország közötti stratégiai partnerség létrejöttében. Ez azonban az utóbbi időben változni látszik, ugyanis az amerikai törvényhozás és kormányzat képviselői elvárják a világ legnagyobb demokráciájától, hogy az orosz-ukrán háború kérdésében a demokratikus és fejlett Nyugat mellett foglaljon mindenképp állást, ítélje el az orosz agressziót, vezessen be szankciókat Oroszországgal, az orosz emberekkel szemben. A pragmatikusan politizáló, a világot realistán szemlélő Modi azonban semmiféle jelét nem mutatja egyelőre annak, hogy eleget tegyen ezen nyugati kérésnek. Ugyancsak negatív fényt vetett a kétoldalú kapcsolatokra az is, hogy a kormánypárt időnként diszkriminatív módon tesz különbséget ember és ember között, csupán csak a vallás alapján. A BJP mögött álló hindu nacionalizmus, a hindutva, nem idegen a miniszterelnöktől sem, ami ugyancsak negatív kihatással lehet az amerikai-indiai kapcsolatokra is. Egyrészt megkérdőjeleződik India demokratikus mivolta³⁰, másrészt pedig a nacionalista eszmék nagyon gyorsan nyomot hagynak a külpolitikai kommunikációban, stratégiákban.

Ugyanakkor viszont látni kell azt, hogy ha India megmarad a demokrácia útján, akkor az amerikai geopolitikai érdekek szempontjából elengedhetetlenül fontos lesz egy erős India, amely képes lesz a térség biztonságát és stabilitását garantálni.

³⁰ A V-Dem Institute 2022-es jelentése (Democracy Report 2022. Autocratization Changing Nature?) például Indiát már az autokrata országok közé sorolja. Lásd: https://v-dem.net/media/publications/dr_2022.pdf

6. Következtetések

India a világ legnagyobb demokráciája, a világ 2. legnépesebb országa, 3. legnagyobb hadsereggel rendelkezik élőerő tekintetében, atomhatalom, az 5. legnagyobb védelmi költségvetéssel, és az 5. legnagyobb gazdasággal rendelkezik, megelőzve már az Egyesült Királyságot is. India úgy jelenik meg a nemzetközi erőterben, mint az első gazdaságilag erős, kulturális szempontból sokszínű és gazdag, multietnikus és többnyelvű, több vallású demokrácia, amely nem a Nyugat része (Mohan, 2006). Ugyanakkor az ország *soft power* tekintetében sem áll rosszul, vallásainak, színes és exotikus kultúrájának, bollywoodi filmjeinek, fantasztikus konyhájának köszönhetően fontos befolyást gyakorol globális szinten. Ma már az ország képes a menekültek ellátására, képes más országoknak segíteni természeti katasztrófák esetén, mint ahogy az kiderült a nepáli földrengés, vagy az Indiai-óceánon bekövetkezett cunami esetében, de akár békefenntartásra is alkalmasnak mutatkozott (Mahapatra, 2018). Mindezek fontos mutatói annak, hogy Indiának is ott kell lennie a világhatalmak sorában. Mindezek ellenére azonban ez az óriás a nemzetközi közösségen belül egy törpe, hiszen egyetlen fontos és globális nemzetközi intézményben sem jutott vezető szerephez. Nem tagja az ENSZ Bizottsági Tanácsának, úgy ahogy nem tagja a világ vezető gazdaságait tömörítő G7-eknek sem.

India globális geopolitikai aktorrá válása nagyban függ a nemzetközi erőterben bekövetkező változásoktól és az országon belüli politikai, gazdasági, pénzügyi és társadalmi folyamatoktól egyaránt. Az elmúlt 75 esztendőben tapasztalt fejlődés, valamint az egypólusú világrend várható átrendeződése egy jó lehetőséget kínál India számára is. Az a tény ugyanis, hogy az orosz-ukrán háború kapcsán az egypólusú világrend kialakulása óta először tapasztaljuk azt, hogy a világhatalom Amerikai Egyesült Államok által előterjesztett, a katonai agressziót elítélni kívánó határozattervezet az ENSZ Közgyűlésében vitát gerjeszt, öt állam a határozat elfogadása ellen voksol, 35 pedig tartózkodik (köztük Kína, India, Dél-Afrikai Köztársaság stb.), arra enged következtetni, hogy az USA hegemoniája, legalábbis politikai értelemben, megtörni látszik.

India világhatalmi szerepéről a következőképpen vélekedtek az elmúlt évtizedek amerikai elnökei: Washington 2002-ben például úgy tekintett Indiára, mint a 21. század potenciális nagyhatalmára. Négy évvel később, az akkori államelnök, George W. Bush által vezetett kormányzat úgy tekintett Indiára, mint a regionális és globális gazdasági növekedés egyik motorja. Az Obama adminisztráció úgy jellemezte Indiát, mint a 21. század egyik fontos befolyásolási központja, Trump pedig egyenesen úgy beszélt az országról, mint az egyik globális vezető nagyhatalomról (Mahapatra, 2018).

India rendelkezik tehát a világnagyhatalmi vágyainak megvalósításához szükséges területi, geopolitikai, gazdasági, demográfiai, katonai potenciállal, valamint a követendő pozitív példakép *soft power*-ével. Kérdés csupán az, hogy az átalakuló világrendben miként tud mindezekkel sáfárkodni? Illetve tudja-e kezelni a külső és belső fenyegetettségeket, kockázatokat: Pakisztán, Kína, etnikai és vallási megosztottság, mélyszegénység, gazdasági növekedés fenntarthatósága. Ha képes lesz, minden esélye megvan, hogy egy többpólusú világrendben az egyik meghatározó hatalmi központtá váljon.

Felhasznált irodalom:

- Ayres, A. (2017). Will India Start Acting Like a Global Power? New Delhi's New Role. *Foreign Affairs*, 96(6), 83–92.
- Bajpai, K. (2014). Indian Grand Strategy. Six Schools of Thought. In Bajpai et al (Eds.), *India's Grand Strategy. History, Theory, Case* (1st ed.). (pp. 113–150). Routledge Taylor and Francis Group.
- Ashwini, B. (2019). *The Lotus Years. Political Life in India in the Time of Rajiv Gandhi*. (1st ed.). Hachette. (Ebook edition ISBN 978-93-88322-57-7).
- Brzezinski, Z. (2013). *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága* (1. kiadás). Antall József Tudásközpont.
- Csicsmann, L. (2007). Az indiai külpolitika útkeresése a poszt-bipoláris korszakban. In Rada, P. (szerk.), *Új világrend? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*. Grotius könyvtár (1). (pp. 119–134). Corvinus Külügyi és Kulturális Egyesület, Ifjú Közgazdászok Közhasznú Egyesülete.
- Dogra, R. (2020). *India's World. How Prime Ministers Shaped Foreign Policy*. (1st ed.). Rupa Publications India Pvt.
- D'Souza, S. M. (2014). India, Afganistan and the 'End Game'? In Bajpai et al (Eds.), *India's Grand Strategy. History, Theory, Case* (1st ed.). (pp. 376–411). Routledge Taylor and Francis Group.
- Elliott, J. (2014). *Implosion: India's Tryst with Reality* (1st ed.). Harper Collins Publisher (epub edition).
- Gandhi, I. (1972). India and the World. In. *Foreign Affairs*, 51(1), 65–77.
- Háda, B. (2019). *India biztonságpolitikájának evolúciója 1947–2017* (1. kiadás). Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- Hughes, R. G. & Shaffer, R. (2021). The Bhutto family and Pakistan: power, politics, and the deep state. In. *Intelligence and National Security*, 36(6), 925–936, <https://doi.org/10.1080/02684527.2021.1877418>
- Jayant, P. (2018) India's Deterrence and Disarmament: The Impact of Pokhran-II. *Strategic Analysis*, 42(3), 260–280. <https://doi.org/10.1080/09700161.2018.1468132>
- Kalyanaraman, S. (2014). Nehru's Advocacy of Internationalism and Indian Foreign Policy. In Bajpai et al (Eds.), *India's Grand Strategy. History, Theory, Case* (1st ed.). (pp. 151–175). Routledge Taylor and Francis Group.
- Karnad, B. (2014). An Elephant with a Small 'Footprint'. The Realist Roots of India's Strategic Thought and Policies. In Bajpai et al (Eds.), *India's Grand Strategy. History, Theory, Case* (1st ed.). (pp. 201–233). Routledge Taylor and Francis Group.
- Kissinger, H. (2015). *Világrend* (1. kiadás). Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Kissinger, H. (2019). *Fehér házi éveim 1970–1971* (1. kiadás). Budapest: Antall József Tudásközpont.

- Kugelman, M. (2022. október 13). *Can India Keep Balancing Russia and the West?* <https://foreign-policy.com/2022/10/13/india-russia-west-balancing-ukraine-war-kashmir-pakistan/>
- Kux, D. (1993). *India and the United States: Estranged Democracies 1941–1991* (1st ed.). Washington: National Defence University Press.
- Mahapatra, C. (2018). India: The New Power in the Emerging Global Order. *Indian Foreign Affairs Journal*, 13(2), 101–106. <https://www.jstor.org/stable/45341119>
- Menon, S. (2021). *India and Asian Geopolitics: The Past, Present*. Brookings Institution Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7864/j.ctvbd8j0q>
- Mohan, R. C. (2006). India and the Balance of Power. *Foreign Affairs*. 96(6), 17–32.
- van der Mey, L. M. (1994). The India–China conflict: Explaining the outbreak of war 1962. *Diplomacy & Statecraft*, 5(1), 183–199. <http://dx.doi.org/10.1080/09592299408405913>
- Nehru, J. (1985). *Glimpses of World History*. Jawaharlal Nehru Memorial Fund, Oxford University Press.
- Sisodia, N. S. (2014). Economic Modernisation and the Growing Influence of Neoliberalism. In Bajpai et al (Eds.), *India's Grand Strategy. History, Theory, Case* (1st ed.). (pp. 176–199). Routledge Taylor and Francis Group.
- Terényi J. (2015). A „stratégiai autonómia” és a „stratégiai befolyásgyakorlás” határán. India külpolitikája a globális átrendeződések korában. *Nemzet és Biztonság*. 2015(1), 112–143.
- Tóth M. (2006). *India és a magyar forradalom. Dokumentumok az Indiai Köztársaság Külügyminisztériumának archívumából* (1. kiadás). Argumentum.
- Usha, K. B. (2018). India-Russia Relations in the Emerging World Order. In Josukutty C. A. and Prabhash L. (eds.), *India's Bilateral Relations and Foreign Policy*. (pp. 110–130). New Century Publications.
- Weinraub, B. (1985. június 12). As Gandhi Arrives, U. S. Sees Better Relations. *New York Times*. Section A. p. 6., <https://www.nytimes.com/1985/06/12/world/as-gandhi-arrives-us-sees-better-relations.html>

TARRÓSY ISTVÁN

Kína árnyékában? Dél- és délkelet-ázsiai
aktorok afrikai szerepvállalásainak
lehetőségei a 21. században

KÍNA ÁRNYÉKÁBAN? DÉL- ÉS DÉLKELET-ÁZSIAI AKTOROK AFRIKAI SZEREP- VÁLLALÁSAINAK LEHETŐSÉGEI A 21. SZÁZADBAN

TARRÓSY ISTVÁN¹

Absztrakt

A tanulmány az afro-ázsiai kapcsolatok rendszerével foglalkozik és számba vesz több olyan ázsiai szereplőt, melyek afrikai szerepvállalásairól a globális média is meglehetősen keveset tudósít. A tudományos publikációk között ritkán fellelhető (különösen magyar nyelvű) írások sorát kívánja gyarapítani azzal, hogy Malajzia, Thaiföld, Indonézia, Pakisztán és Banglades afrikai kapcsolatait, aktivitásait, illetve meglévő avagy éppen formálódó politikáit tekinti át és veti össze egymással, miután viszonyítási keretként a Kína-India-Japán által életbe léptetett stratégiákat és az általuk működtetett mechanizmusokat húzza meg. A tanulmány igazolja, hogy ezen ázsiai szereplők afrikai jelenléte és motivációik nagyfokú hasonlóságot mutatnak: politikáikat a külgazdasági-külkereskedelmi vonulat dominálja, befektetéseket és üzleti lehetőségeket keresnek amellet, hogy az afrikai nyersanyag-vagyoni kiaknázása (nekik) is érdekük, és mindezekon túl, fontos szálként kötik be a fiatal afrikai lakosság megszólítását a megannyi képzési és kulturális ajánlataikkal. Az írás bizonyítja, hogy a mai nemzetközi kapcsolatok rendszerének vizsgálata egyre kevésbé hagyhatja figyelmen kívül az afro-ázsiai dinamikákat.

Kulcsszavak: afro-ázsiai kapcsolatok, Bandung, BRI, afrikai szerepvállalások, geopolitika

¹ Prof. Dr. Tarrósy István, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék és PTE Afrika Kutatóközpont.

Abstract

The paper deals with the system of Afro-Asian relations and looks at numerous Asian actors whose engagements are rather scarcely reported in the global media. It intends to add to the relatively few publications (especially in Hungarian) about the African relations and policies of Malaysia, Thailand, Indonesia, Pakistan and Bangladesh, after it sets the context with reference points connected to China, India and Japan and their strategies and mechanisms regarding Africa. The paper confirms that the presence and motivations of these Asian countries across Africa show similarities to a great extent: they are dominated by economic considerations and foreign trade, all of them search for business and investment opportunities in addition to fostering their interests in natural resource extraction, which are coupled with offers in the fields of education, training and culture to the young African populations. It finally proves that analyzing today's international system cannot neglect what Afro-Asian dynamics entail.

Keywords: Afro-Asian relations, Bandung, BRI, African engagements, Geopolitics

1. Bevezető gondolatok

A nemzetközi rendszer hosszú évszázadokon átívelő fejlődési dinamikájában az egyes régiók változó szerepkörökben vették ki a részüket. Az erő és hatalom gravitációs centrumai nem voltak mindig ugyanott, ugyanazon szereplő(k)höz kötve, sokkal inkább egyik koordinátáról a másikra „vándoroltak”, mígnem a 20. század második felében két pólus köré rendeződtek. A mai világ globalizált, interdependens és transznacionálisan komplex – Lacoste (1976) szerint ötdimenziós – geopolitikai térben számos gravitációs erőter létezését konstatáljuk, egyfajta sokpólusúvá váló világ rajzolódik ki előttünk. Ha történeti ív mentén szemlélődünk, az ókori világban modellértékű referenciákat hozott Afrika, Ázsia, a Közel-Kelet számos szereplője, akár gazdasági-kereskedelmi, akár civilizációs értelemben vizsgálódunk. Afrika több régiójában is jelentős királyságok, birodalmak működtek, melyek közül több igazán említésre méltó: a 4. században virágkorát élő Aksum, amely az egész makró régió legmervadóbb politikai, gazdasági és kulturális entitása volt; vagy a Ghánai Királyság, amelyet az egyik legerősebb nyugat-afrikai államalakulatként ismertek, amely birodalomként a 11. században élte fénykorát; illetve akár a Mali Birodalom, amely a 13. század közepétől először Szungyata Keita, majd Musza mansza idejében „stabil állam és virágzó kereskedelmi központ volt” (Faal & Suha, 2008, p. 36). Az ősi selyemút-hálózat (Frankopan, 2015, Bárdi 2005) mentén kiépült összeköttetések nem csupán a termények és termékek cseréjét, hanem a gondolatok, ötletek, ideák találkozásait és kicserélődését is eredményezték, ezzel naggyá téve az út mentén fejlődő ázsiai, közép-ázsiai és közel-keleti városokat, kereskedelmi központokat, többek között a szíriai Palmürát, az egykori virágzó karavánközpontként funkcionáló Petrát, vagy éppen Bagdadot, Baszrát és Moszult.

Ahogy Carvalho (2018, p. 2) jelzi, a 18. század végéig a „világ afro-ázsiai volt”, hiszen a nemzetközi interakciók jelentős része e geopolitikai térben – Egyiptom markáns centrális szerepével – zajlott,

illetve a kapcsolatrendszer hatotta át azokat. Természetesen meg kell jegyezzük a 15. század elejétől globális aspirációkkal rendelkező Portugáliát, amely a 16. századra „elképesztette az egész világot [...] [azzal, hogy elsőként] tör[t] utat magának Keletre, kapcsol[t]ja össze a két féltekét, és hoz[t]a létre az első világbirodalmat” (Crowley 2021, pp. 435-436), illetve Amerika 1492-es „felfedezését”. Mindezek, később pedig a 19. század elejétől megvalósított technológiai innováció folyamatosan alakították át a sokáig afro-ázsiai [sic] centrikus világképet eurocentrikussá. Az európai politikai dominancia 19. századtól induló kialakulásának megértését is érdemes az afro-ázsiai [sic] térség „ön-álló nemzetközi kapcsolati történetének feltérképezésével kezdeni.” (Hervainé et al., 2022, p. 116).

Az európai gyarmatosítás az egész világra kiterjedt módon építette ki az idegen uralmat, a függőségi és alárendelt szerepeket az Európán kívüli térségekben. A „gyarmati területek a világgazdaság szerves, de alávetett és vesztes részei lettek. [...] Az Európától való függés a kultúra és a politikai eszmék területén is felszámolta a folyamatosságot.” (Balogh, 2002, p. 11). Persze, ahogyan Benkes Mihály (2009) írja, „nem mellékes hatás [volt], hogy az európai expanzió révén a gyarmatok is részesedtek az ipari forradalom hozadékaiból, jöllehet ennek határt szabott a gyarmatosítottak politikai, jogi, gazdasági függősége, kirekesztettsége.” (Benkes, 2009, p. 32). A dekolonizációs folyamat vizsgálódásunk tárgyát illetően is lényeges, és amit Afrika esetében láttunk, ahogyan Búr Gábor (2005) jelzi, „történelmileg gyors lefolyású” volt, melynek okai között elsősorban e kontinensen kívüli elemeket találjuk: „a második világháború, az Atlanti Charta, az ENSZ létrejötte, India függetlensége és a gyarmatosítást elvető két szuperhatalom felemelkedése.” (Búr, 2005, p. 251). Ebben a dekolonizációs kontextusban került sor 1955 áprilisában az afrikai-ázsiai kapcsolatok egyik kitüntetetten fontos eseményére az indonéziai Bandungban. Jelen elemzés szempontjából a bandungi szellem(iség) visszatérő vonatkoztatási pont marad a mai afroázsiai, de általában Dél-Dél dinamikák értelmezésében.

Ha nem is lehetünk abban bizonyosak, hogy az „ázsiai évszázad” (és annak vége, ahogyan Auslin (2017) könyvének címe jelezte, vagy éppen folytatása?) a 21. század harmadik évtizedétől átvált vagy kiegészül egy afrikaival is, de azt dokumentáltan nyomon követhetjük, hogy az afroázsiai Dél-Dél interakciók minden bizonnyal globális mértékben válnak meghatározóvá szerte a nemzetközi porondon. Miközben elfogadjuk, hogy „megnőtt az eurázsiai magtér és szélesebb értelemben véve az Európát és Ázsiát magában foglaló eurázsiai szuperkontinens katonai, gazdasági, politikai és biztonságpolitikai súlya és jelentősége” (Szilágyi 2021, p. 4.), rögzíthetjük a Globális Dél aktorainak sűrűsödő és súlyosbodó lábnyomait, jelenlétét, valamint hallhatjuk erősödő hangját.

A tanulmány a Dél-Dél kontextusban vesz górcső alá több afroázsiai interakciót, elsősorban dél-, délkelet-ázsiai aktorok afrikai szerepvállalásainak bemutatásával, e szereplők oldaláról közelítve a kapcsolatokat. Ennek megfontolása azon a tényen alapszik, melyet Oloruntoba és Ndlovu-Gatsheni (2018, p. 23.) is határozottan húzott alá írásukban, miszerint „amíg az ázsiai jelentős gazdasági, és több esetben, politikai eredményeket értek el Afrikában, ugyanez nem mondható el az afrikaiakról Ázsia-szerte.” Az afroázsiai keretben igazán meghatározó ázsiai szereplők – így Kína, India és Japán – pozícióinak rövid áttekintését követően, e mostani írásban inkább a kevesebb médiafigyelmet kapó dél- és délkelet-ázsiai aktorok közül a következőre fókuszálunk: Malajzia, Thaiföld, Indonézia, Pakisztán és Banglades afrikai szerepvállalásaira, illetve azok összehasonlítására.

Kutatói kérdéseim:

1. Milyen töről fakad az adott ázsiai szereplő afrikai jelenléte és létezik-e az adott kormányzat által megalkotott stratégia, amely ennek kiteljesítését szorgalmazza? Milyen motivációi vannak az adott ázsiai szereplőnek „Afrika-politikája” megalkotásában?
2. Továbbá milyen intenzitású a kapcsolatok lefolyása, illetve milyen kézzel fogható megvalósulások vannak a jelenkori dinamikáknak?
3. Van-e különbség az egyes ázsiai szereplők afrikai jelenlétét, aktivitásait illetően?
4. Végül, mindezek hogyan befolyásolják az együttműködő felek térségi, illetve nemzetközi értelemben vett pozicionálását?

2. A „nagyok” által kijelölt referenciapontok: Kína, India és Japán afrikai kapcsolatépítései

Míg az első jelentősebbnek mondható kelet-afrikai és kínai kapcsolatfelvétel időpontja a 15. század elejéhez köthető, köszönhetően a kor legnagyobb admirálisának, Cseng Honak, addig az indiaiak legelső kereskedelmi jellegű, ugyancsak kelet-afrikai kapcsolatairól az „Erythraei Tenger körülhajózása” című, Kr.u. 60-ból származó munkában olvashatunk (ld. Szentés, 1967, idézi Tarrósy, 2016, p. 54). Ezen „évszázados barátság” (de legalábbis kapcsolatra) történő hivatkozás különösen a kínai politikai retorikában érhető tetten; az indiaiak ezzel szemben valós, több évszázadra visszatekintő folyamatos jelenléttel tudnak kalkulálni gazdasági és politikai értelemben egyaránt nem elhanyagolható kelet- és dél-afrikai diaszpórájuk nyomán, melynek tagjai meghatározó szereplői számos térségi ország jelenének és jövőjének egyaránt.

Az afroázsiai kapcsolatok fejlődésében fontos mérföldköveknek számítottak azok az első nagy infrastruktúráis beruházások, amelyeket a volt gyarmatosító európaiak indiai és kínai „hozzáadott értékkel” valósítottak meg. Ilyen volt az Uganda Vasút, melyet 1896-ben kezdtek megépíteni a britek. A korabeli brit sajtóban „örült expressznek” keresztelt beruházásra 30 ezer főnyi szerződött munkást hoztak a gyarmatosítók Indiából – közülük nagyjából 7 ezren le is telepedtek a mai Kenyában (Tarrósy, 2016. pp. 55-56). A korabeli kínai híradások szerint az 1906-ban a német gyarmatosítók által az akkori szomszédos Tanganyika környéki területekre szerződött közel ezer kínai munkás teljesítette ki az első vasútépítési projektet, mely olyannyira nyomott hagyott, hogy a „nyomvonal mentén az egyik falut Sanghajra keresztelték át a helybeliek” (Bailey, 1975 in Tarrósy, 2016, p. 75). A konnektivitás, ahogyan Vörös kiemeli, „Kína egyik fő hívó szava lett a jövőre nézve. [...] [ennek fejlesztésével] egy globális igényre is reagál: az infrastruktúra hiányra, illetve a befektetések hiányára az infrastruktúráis eszközök és projektek terén” (Vörös, 2022, pp. 16-17).

Japán az 1880-as évektől meginduló iparosodása egyik eredményeként először Észak-Amerikában és Európában hozta létre diplomáciai és kereskedelmi képviselleteinek hálózatát, majd az első világháborút követően a Közel-Keletet és Afrikát vette célba, hogy a japán termékeknek bővülő piacot

biztosítson. Az első jelentős afrikai partnerek körét Kenya, Uganda, az akkori Tanganyika (később Tanzánia), később Egyiptom, Ghána, Nigéria és az akkori Zaire (később Kongói Demokratikus Köztársaság) jelentette. A pusztán gazdasági motivációkat egészítette ki az a japán „büntudat”, melyet a Japán által a délkelet-ázsiai térség több szereplője ellen vívott háborúk, megszállások, fenntartott konfliktusok indukáltak. A második világháborút követően Japán komoly figyelmet fordított ezáltal a közvetlen környezetében fekvő országok támogatására, egyúttal a formálódó afroázsiai szolidaritás politikai-gazdasági hálója okán az afrikai országokkal kiépíthető együttműködésekre.

Az afroázsiai dinamikák talán legfontosabb történeti keretét az 1955-ös bandungi Ázsiai-Afrikai Konferencia jelölte ki. Ahogyan egy korábbi tanulmányomban kifejtettem (Tarrósy, 2006), érdekeik hathatósabb és globálisabb képviselése érdekében a függetlenné vált, illetve a függetlenség útjára lépett volt gyarmati országok közül huszonkilenc afrikai és ázsiai aktor 1955. április 18. és 24. között az indonéziai Bandungban konferenciára gyűlt össze, hogy megalkossa a békés egymás mellett élés tíz alapelvét (Dasza Sila Bandung). „Mivel egyik [akkori] tömbbe sem kívántak belépni, inkább [...] az el nem kötelezettséget vállalták.” (Fischer, 1996, p. 180). A mozgalom elindulásának többek között a dekolonizációs folyamat felgyorsításában is fontos funkciója volt, főleg szubszaharai Afrikára vonatkozóan, ahonnan 1960 őszen például 15 függetlenségét kivívott országot vettek fel az Egyesült Nemzetek Szervezetébe. Bandung szellemének kiteljesedése 1961-ben következhetett be, amikor is először Kairóban (1961. június 5-12.), majd Belgrádban (1961. szeptember 1-6.) külügyminiszteri szintű, valamint állam- és kormányfői csúcsertekezletet tartottak. A belgrádi csúcsertekezleten India miniszterelnöke, Javaharlal Nehru, Ghána miniszterelnöke, Kwame Nkrumah, Egyiptom elnöke, Gamal Abdel Nasser, Indonézia elnöke, Sukarno és Jugoszlávia elnöke, Josip Broz Tito együttes javaslatára elfogadták a szervezet hivatalos kereteit, és létrehozták az El nem kötelezettek mozgalomát (Non-Aligned Movement – NAM). A NAM valamennyi ázsiai szereplő számára a mai napig – most már, mint Dél–Dél együttműködés, valamint a Globális Dél kiterjedt gyökérrel rendelkező kapcsolatfejlesztési referenciája – viszonyítási pont, különösen az Indonézia által a bandungi találkozó 50. évfordulóján, 2005 áprilisában útjára indított Új Ázsia-Afrika Stratégiai Partnerség (New Asian African Strategic Partnership – NAASP) miatt. A NAASP deklarációja kimondja, hogy a már létező afroázsiai együttműködési kezdeményezések, így a Tokiói Nemzetközi Afrikai Fejlesztési Konferencia (Tokyo International Conference on African Development – TICAD), a Kína-Afrika Együttműködési Fórum (Forum on China-Africa Cooperation – FOCAC), az India-Afrika Fórum (India-Africa Forum Summit – IASF), továbbá számos egyéb ázsiai aktor által működtetett mechanizmus – mint például a Korea-Afrika Fórum (Korea-Africa Foundation – KAF), az Indonézia-Afrika Fórum (Indonesia-Africa Forum – IAF) vagy akár a Pakisztán-Afrika Kereskedelemfejlesztési Konferencia (Pakistan-Africa Trade Development Conference – PATDC) – tevékenységét is kiegészítheti a NAASP (Tarrósy, 2016. p. 125). Mindezeket túl Japán afrikai országok irányában kifejtett külpolitikai aktivitását is visszavezethetjük egészen az 1955-ös konferenciáig, ahol az akkori fejlett országok egyedüli képviselőjeként vett részt, és amelyhez kapcsolódóan egynemely japán kutató ma is úgy vélekedik, hogy a TICAD-on keresztül megfogalmazott japán kezdeményezésekre tekinthetünk a bandungi vállalkozások kiterjesztéseként (Kitagawa, 2013, idézi Tarrósy, 2016, p. 145).

A Területi Statisztika folyóiratban megjelent írásomban (Tarrósy, 2019) a következőképpen érveltem Kína globális felemelkedése kapcsán: Az 1990-es évek végére Kína egyre aktívabb és határozottabb szerepvállalással tűnt fel a nemzetközi színtéren az ún. Going Global nyitási stratégia által, amely megágyazott az Övezet és Út kezdeményezésnek (Belt and Road Initiative – BRI). A kínai kormányzat nyíltan arra buzdította az állami és a magántulajdonban lévő vállalkozásokat, hogy váljanak minél több helyi piac aktív szereplőjévé, előnyt kovácsolva a világkereskedelem új, dinamikus szakaszának sajátosságaiból és a fejlődő régiók infrastrukturális beruházások iránti éhségéből. Az ősi Selyemút, a Han-dinasztia által létrehozott kereskedelmi úthálózat mintájára kialakított BRI révén Xi Jinping elnök vezetésével Kína geopolitikai helyzetének javítására és pozíciójának megerősítésére törekszik, saját régiójában és világszinten is. A BRI egy gondosan kidolgozott hatalmi-stratégiai vízió – Vörös (2022, p. 17) szerint „sorsfordító vízió” –, amely nem csupán Euráziát és Afrikát öleli fel, hanem az egész világot igyekszik behálózni a kínai külpolitika fő prioritása mentén (Brinza, 2018).

A geopolitikai rivalizáció afroázsiai dimenziójában eme kínai ambíciókat aggodalmasan szemlélő szereplőkhöz képest, sőt, kooperációra lépve közülük nem eggyel, India „változatos eszközökkel igyekszik megszervezni szövetségi hálózatát [...] Katonai támaszpontok használatától kezdve átfogó gazdasági és biztonsági együttműködésekig terjedt a megállapodások tartalma. Az Indiai-óceán térségben 2022-ig Mauritius, a Seychelle-szigetek, Omán, Indonézia és Irán alkotják [az ún.] gyémántnyaklánc [koncepció] gyémántjait.” (Háda, 2021, p. 56). A FOCAC sikereit alaposan kielemezve Japán is képes volt módszertanát csiszolni: már nem csupán Japán helyszínen fogadja a TICAD-ra érkező afrikai képviselőket, hanem maga is – ahogyan a kínaiak teszik – afrikai fővárosokba átmozgatja a csúcstalálkozóinak egy részét: a 2016-os TICAD VI-ot követően, melynek Nairobi adott otthont, 2019 után (ekkor ismét Japánban volt az esemény) 2022. augusztus végén a TICAD8-ra Tunéziában került sor.² Összességében úgy vélekedhetünk, hogy egyfelől minden szereplő saját kezdeményezéssel igyekszik megtalálni és kimozzgatni a kapcsolatokban rejlő kölcsönösen hasznos lehetőségeket, másfelől azonban nagyon hasonló eszközrendszerrel (pl. csúcstalálkozók, üzleti fórumok, ösztöndíjprogramok stb.) építik tovább az afroázsiai kapcsolati rendszert. A következőkben néhány talán „csendesebben”, nem olyannyira látványosan, de feltétlenül egyre magabiztosabban építkező ázsiai aktórral foglalkozunk.

3. Malajzia afrikai terepen

A kortárs maláj-afrikai kapcsolatok értelmezési kontextusa leginkább a ma 97 éves Mahathir bin Mohamad maláj exminiszterelnökhöz és az ő általa vezetett kormányzatokhoz köthető az 1980-as évek végétől. Mahathir egyébként 1981 és 2003, majd 2018 és 2020 között volt az ország miniszterelnöke. Gyors ütemű gazdasági fellendülését követően – ahogyan Egedy Gergely tudósította a Magyarország című hetilapot 1986 májusában: Malajziában „1970 és 1980 között a gazdasági növekedés üteme évi átlagban 7-8 százalék körül mozgott” (Egedy, 1986, p. 12) – a maláj kormány az

² Lásd TICAD8 hivatalos honlapja: <https://www.ticad8.tn/>

akkori „harmadik világ” és különösen az el nem kötelezett országok felé demonstrált szolidaritás és támogatás mellett kifejezetten pragmatikus, elsősorban kereskedelmi diplomáciát erősített fel. Ez utóbbi tekintetében, ahogyan Steinecke (2016) jelzi, Mahathirnak Afrika volt az utolsó meghódítandó térség. A gyors gazdasági növekedés egyik hajtóereje bizonyosan az olajszektorhoz kötődött, benne pedig a Petronas nemzeti olajtársasághoz, amely a hazai sikereket követően nemzetközi terjeszkedésbe kezdett. 1995-ben az egyik első külföldi befektetőként e cégen keresztül éppen Malajzia jelent meg Szudánban, mellyel 1973 óta ápolt hivatalos diplomáciai kapcsolatot. 2021 októbere óta – az addig virágzó – maláj-szudáni kapcsolatok konfliktusokkal terhessé váltak, miután az átmeneti szudáni kormány illegális terjeszkedéssel vádolta meg a Petronast, és kvázi elkobozta a tulajdonában lévő akvizíciók egy részét. A Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központja (ICSID) által folytatott eljárást (melyet a Petronas kezdeményezett a szudáni kormány ellen) 2022 júliusában felfüggesztették.

Számos tényező segíthet Malajziának kedvező(bb) pozíciókat szerezni akár a többi ázsiai (és egyéb külső) szereplővel szemben. Ezek között Steinecke (2016) megemlíti azt, hogy a maláj befektetési portfólió meglehetősen diverzifikált, valamint némely kifejezetten jelentős puha erő elemmel – így többek között a turizmus és a gasztronómia területein, Hussin (2018) szerint például Malajzia kiemeltan attraktív desztináció muszlim turisták körében – modern muszlim országgént olyan piacokra is képes belépni, ahová még Kína és India is igen nehezen tud/ott. A kereskedelemre fókuszáló külpolitika hátterében – támogató tételekként – találunk egy kiszámítható és meglehetősen rugalmas vízümpolitikát, továbbá egy megfizethető és jó minőségű felsőoktatási szektort, amely egyre több afrikai fiatal vonz. Ez utóbbit egy 2019. júniusi maláj-afrikai fórumon a Kuala Lumpurba akkreditált egyiptomi nagykövet, Gamal A. Metwally is hangsúlyosan kiemelte (Malaymail, 2019).

A kőolajon túlmenően számottevő kereskedelem kötődik a pálmaolajhoz (Malajzia Indonéziával együtt a világ vezető pálmaolaj-termelői), illetve a *halal*³ ételekhez és szolgáltatásokhoz. Az 1. táblázat Malajzia legfontosabb afrikai export- és importpartnereit foglalja össze 2021-es IMF-adatok alapján.

A jövőt illetően két területen látszik igény a kapcsolatok fejlesztésére, bővítésére: egyrészt a hivatalos diplomáciai jelenlét számszerűségének emelésében – Malajzia több ázsiai versenytársához képest kevesebb nagykövetséggel és egyéb diplomáciai képvisellel van jelen Afrika-szerte (ld. 2. táblázat) –, másrészt a konnektivitás erősítésében, elsősorban a légi közlekedés, és kifejezetten a közvetlen repülőjáratok bővítésében.

3 Arab szó, melynek jelentése: megengedett vagy jogszerű az iszlám jog szerint. Olyan élelmiszerek és kapcsolódóan szolgáltatások (tehát az élelmiszerek előkészítése és elkészítése például) körét takarja, amelyek fogyasztása megengedett az iszlám táplálkozási irányelvek és hagyományok szerint.

1. táblázat: Malajzia legfontosabb afrikai kereskedelmi partnerei (export-import) (millió USD)

	Export		Import
Kenya	1.120,9	Elefántcsontpart	885
Nigéria	906,1	Dél-afrikai Köztársaság	477
Dél-afrikai Köztársaság	828,9	Ghána	462,3
Egyiptom	686,8	Nigéria	364,8
Ghána	568,8	Egyiptom	226,3
Mozambik	481,1	Gabon	218,2
Tanzánia	393,3	Algéria	211,1
Togo	329,9	Angola	140,5
Angola	183	Kongói Köztársaság	131,6
Dzsibuti	181,4	Szudán	114,1

Forrás: IMF, 2021 (data.imf.org), saját szerkesztés

2. táblázat: Tíz ázsiai ország afrikai diplomáciai képviselteinek száma 2022-ben

	India	Pakisztán	Banglades	KK	KNDK	Indonézia	Thaiföld	Malajzia	Japán	Kína
Nagykövetségek száma	26	10	6	23	12	17	8	7	35	53
További diplomáciai képviselvek ⁴ száma	23	7	4	2	-	1	1	5	1	9

Forrás: List of diplomatic missions, Wikipedia, 2022, valamint az egyes kormányzati honlapok, saját szerkesztés

3. Thai-afrikai kapcsolatok

Thaiföld 2013-ban fogalmazta meg „Nézz Nyugatra” politikáját (Look West Policy), melynek leágazásaként önálló Thai-Afrika Kezdeményezés (TAI) látott napvilágot. Ugyan ezt később 2017-ben kormányzati szinten finomhangolták, 2021-2022-es nyilvános anyagokban nem látható a további fejlődési ív. Ezzel együtt azonban a fejlesztési együttműködések szorgalmazó TAI bizonyosan számos kooperációnak adott ösztönzést. Ezek közül említésre méltó a Thai-Afrikai Kapcsolatok Szervezete kezdeményezés, melyet Pakorn Punlee thai üzletember hozott létre,⁵ és folyamatosan nagyköveti, miniszteriális szinteken mozgósítja a kapcsolatok fejlesztését – legutóbb 2022 júniusában vett részt a thai-egyiptomi energiaügyi együttműködések előmozdító kormányközi tárgyalásokon. Mérvadónak számít a 2005-ös NAASP Deklarációt követően 2009-ben regisztrált AsiAfrica

4 Pl. High Commission (ez főként a Nemzetközösség tagországaiban a misszió elnevezése), Assistant High Commission, Consulate-General

5 Lásd: Thai-Afrikai Kapcsolatok Szervezete hivatalos honlapja: <https://thaiafrica.org/>

Foundation (ASAFO), amely főként az oktatás, kultúra, sport területein dolgozik a kapcsolatok minőségi fejlesztésén.⁶ Dhawan (2015) erőteljesen negatív kritikáját követően a Thai Nemzetközi Együttműködési Ügynökség (Thailand International Cooperation Agency – TICA) által 2017-ben, a Japán Nemzetközi Együttműködési Ügynökséggel (JICA) partnerségben megszervezett szakmai tanácskozáson az „Észak-Dél-Dél Kooperáció” jegyében thai-afrikai-japán háromszög-együttműködési projektekről esett szó (JICA, 2017). A japán fejlesztési kormányzat régóta kedveli a háromszög-együttműködéseket, mert azt vallja, hogy az nem csupán az afrikaiaknak képes adekvát megoldásokat közösen megtalálni, hanem hozzájárul ahhoz is, hogy fejlődhessenek a jószomszédi, mi több Dél-Dél és Dél-Észak kapcsolatok a délkelet-ázsiai térségben.

A thai motivációk mögött hasonló tételeket találunk, mint bármely más ázsiai szereplő afrikai jelenlétének igazolása esetében: az afrikai kontinens a thai termékeknek és befektetéseknek is vonzó piacot jelent (het). 2018-ban Thaiföld az ASEAN régióból Afrika legmérvadóbb rizszállítójává vált, valamint az egyik legfontosabb ASEAN-befektetőként jelent meg számos szektorban (ld. Pramudwinai külügyminiszter – aki 2020 augusztusától miniszterelnök-helyettes is – 2017-es Afrika Napon tartott beszéde idézi Tarrósy 2018). Többek között a PTT Exploration and Production (PTTEP) nevű cég az energiaszektorban, a Dusit Group a hotel üzletágban vállalt szerepeket (Dusit, 2015). A kis- és középvállalkozások tekintetében pedig thai éttermek és masszázsszalonok sokasága találta meg számításait Afrika-szerte. A Thaiföld által előtérbe helyezett „inkluzív diplomácia” egyrészt az egyének szintjén (*people-to-people*), másrészt a gazdasági szereplők számára igyekszik szorgalmazni a kapcsolatok intenzifikálását. Ehhez a kormányzat új nagykövetségek nyitását (2018-ban hét, mára nyolc afrikai nagykövetséggel rendelkezik Thaiföld, ld. 2. táblázat), illetve a kereskedelmi volumen emelését vállalta. (ld. 3. táblázat a 2021-es nagyságrendekről Thaiföld tíz-tíz legfontosabb afrikai export-import partnerére vonatkoztatva.)

3. táblázat: Thaiföld tíz-tíz legfontosabb afrikai kereskedelmi partnere (export-import) (millió USD)

	Export		Import
Dél-afrikai Köztársaság	2.951,9	Angola	1.522,5
Egyiptom	1.155,9	Líbia	1.081,4
Nigéria	273,7	Nigéria	987,5
Kenya	205	Dél-afrikai Köztársaság	780,7
Líbia	188,3	Ghána	257,5
Mozambik	179,2	Kongói Köztársaság	241,8
Benin	163,3	Libéria	125,5
Angola	145,4	Ruanda	82,7
Ghána	144,2	Zambia	82,1
Elefántcsontpart	143,8	Marokkó	58,4

Forrás: IMF, 2021 (data.imf.org), saját szerkesztés

Hosszú távon a thai kormányzat számára a tudás- és technológiatranszfer, és általában a humán

⁶ Lásd: AsiAfrica Foundation (ASAFO) hivatalos honlapja: <https://www.asiafricafoundation.org/>

erőforrás- és kapacitásfejlesztés fontossággal bír az afrikai kapcsolatok területén is. Az 1997 márciusában az Indiai-óceán parti államainak kooperációjaként létrehozott kormányközi peremszövetség, az Indian Ocean Rim Association (IORA)⁷ Thaiföldnek (aki e szövetség tagja) is tartogat további lehetőségeket többek között az oktatási és kutatási együttműködések intenzifikálásában.

4. Indonézia újraexponálja magát

2015 áprilisában, a bandungi konferencia 60. évfordulójára rendezett ünnepi találkozón Joko Widodo „Jokowi” indonéz elnök az afroázsiai kapcsolatok újjáéledéséről szolt. Az elnök az afrikai szereplőkkel történő kapcsolatfejlesztést országa külpolitikai prioritásaként jelölte meg, fókuszban a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok ösztönzésével. Retno Marsudi külügyminiszter a „remény kontinensének” nevezte Afrikát, melyhez Indonézia hosszú évtizedek óta szövetségi relációban kötődik (Marsudi, 2017). A kétoldalú kereskedelmi aktivitások – ugyan még mindig töredékét képezik a kínai-afrikai, illetve indiai-afrikai volumeneknek – felívelő tendenciát mutatnak, és a 2021-es adatok szerint visszaigazolják az elmúlt lassan húsz év politikáit (ld. 4. táblázat). Azzal, hogy 2018 áprilisában Balin az indonéz kormányzat megtartotta az első Indonézia-Afrika Fórumot (IAF), egy gazdaságdiplomáciát előtérbe helyező pragmatikus Afrika-politikát hirdetett meg. A 2005-ös NAASP, a 2015-ös 60 éves emlékkonferencia, valamint az IAF alkotta három „pillér” Jokowi elnök szerint túl kell, hogy mutasson a bandungi örökségen (Dorigné-Thomson, 2021). A pragmatikus szemlélet egyértelműen az indonéz nemzeti érdekeket szolgálja, különösen arra gondolva, hogy Indonézia regionális középhatalmi ambícióit, szélesebb körű nemzetközi elismertségét és súlyát az afrikai kapcsolatrendszer képes támogatni. Mindezekkel együtt azonban az indonéz magánszektor a kiterjedt és egyre nagyobb vásárlóerővel rendelkező saját belső piacra összpontosít, egyúttal Ázsia felé terjeszkedik. Az ázsiai hangsúlyokkal együtt is Indonézia több szektorban határozottan erősíti jelenlétét Afrika-szerte.

Afrika három legerősebb gazdaságával (Nigériával, Egyiptommal és a Dél-afrikai Köztársasággal) több indonéz cég tart fenn stabil, egyúttal bővülő kapcsolatrendszert. A nyersanyagok kitermelésén és kereskedelmén túl az indonéz export fő kiviteli cikkek között találjuk a pálmaolajat, a különböző papírtermékeket, gyógyszereket, elektronikus termékeket, háztartási termékeket, valamint élelmiszereket (Rubiolo, 2016).

⁷ Lásd: Indian Ocean Rim Association (IORA) hivatalos honlapja: <https://www.iora.int/en>

4. táblázat: Indonézia tíz legfontosabb afrikai export és import partnere (millió USD)

	Export		Import
Egyiptom	1.653,4	Nigéria	2.047,4
Dél-afrikai Köztársaság	966,1	Dél-afrikai Köztársaság	1.835,1
Kenya	532,5	Angola	463,5
Nigéria	464,3	Gabon	312,7
Tanzánia	361,8	Algéria	300,2
Dzsibuti	311,3	Elefántcsontpart	236,5
Togo	259,2	Egyiptom	212,2
Benin	249,3	Egyenlítői Guinea	149,2
Ghána	208	Marokkó	91,4
Angola	170,4	Kongói Köztársaság	87,8

Forrás: IMF, 2021 (data.imf.org), saját szerkesztés

A 2018-os IAF egyik fő kimenetele annak a bizottságnak (Task Force on Indonesian Infrastructure to Africa) a felállítása volt, amely kormányzati és privát szektorbeli szereplőkkel közösen térképezi fel az Indonézia által potenciálisan megvalósítható afrikai infrastrukturális fejlesztéseket (fejlesztési igényeket). 2019. augusztus 20–21. között ugyancsak Balin 700 résztvevővel, 53 afrikai ország jelenlétével került megrendezésre az ún. Indonesia-Africa Infrastructure Dialogue csúcs, amely további kétoldalú együttműködéseknek adott platformot. Az egymásra épülő stratégiai szintek határozott indonéz politikát testesítenek meg, amely az afrikai partnerek számára bizakodásra ad okot. A Jokowi elnök által megnevezett intézkedések végrehajtásában orosz-lánrészt vállal az egyetlen magánbefektetői érdekeket védő országos ernyőszerkezet, a Kamar Dagang dan Industri (Kadin), a jakartai Kereskedelmi és Iparkamara.

Az elmúlt évtizedek eseményeit áttekintve egyértelműen kitűnik, hogy Indonézia az 1955-ös bandungi konferencia irányvonalai mentén, de azokon túlmutatva fogalmazta meg stratégiai elképzeléseit az afrikai kooperáció kereteiről. 2018-tól kifejezetten markáns lépésekkel halad előre pragmatikus, kereskedelem és beruházás által vezérelt külpolitikája kiteljesítése érdekében. Érdekeinek érvényesítése során valójában Indonézia sem különbözik a többi meghatározó külső szereplő afrikai szerepvállalásaitól. Persze a bandungi szellemiség feléléstésével, még inkább egy sajátos „bandungi hang” felerősítésével talán az afro-ázsiai közegben akár a többi ázsiai szereplőhöz képest kedvezőbb pozícióba juttatja az országot. E vonatkozásban is (ahogyan minden egyéb külső szereplő afrikai jelenlétével, szerepvállalásával kapcsolatban felmerül) persze sokak számára a fajsúlyos kérdés az, hogy e folyamatokból miként profitálhat maga Afrika (Tarrósy, 2016).

5. Pakisztán afrikai partnerségi hálója

Pakisztán határozottan szervezi afrikai kapcsolatait, melyhez komoly löketet adott a Kínával való szorosabb együttműködés által fellendülő gazdasági teljesítmény. Itt elsősorban a Kína-Pakisztán Gazdasági Folyosóra (China-Pakistan Economic Corridor – CPEC) kell gondolnunk, amely 2013-as indulása óta deklaráltan a regionális konnektivitást, ezáltal regionális fejlődést szolgálja⁸ – természetesen Kína érdekeinek érvényesülése mellett, illetve nem figyelmen kívül hagyva az indo-pakisztáni térségi viszonyrendszert sem, amely nem mentes a konfliktusoktól (Boniface, 2017, pp. 92-95). Afrikát illetően Iszlámábád 2017 augusztusában indította el a „Look Africa” névre keresztelt kormányzati kezdeményezést, mellyel Pakisztán és az afrikai kontinens közötti összeköttetéseket akarja sűrűbbé tenni – talán malíciózusnak tekinthető indiai kritika szerint Kína proxijaként a kínai Övezet és Út kezdeményezés infrastrukturális elvárásait támogatva – és egy hangsúlyosan kereskedelemfejlesztési tervet megvalósítani.

Az 5. táblázat szerint 2021-ben szerteágazó kapcsolati hálóban építkezik Pakisztán, különösen, hogy 2020 januárjában, Nairobiban, a Kereskedelmi Minisztérium mérvadó konferenciáján a kontinens valamennyi régiójából érkeztek képviselők (nagyjából 200 fő), hogy a kétoldalú kereskedelem fejlesztését megvitassák. A több száz résztvevő között ott volt 100 vezető pakisztáni vállalat és cég vezetője, akik mind afrikai szerepvállalásaiknak, befektetéseiknek volumenét akarják növelni (Wasike, 2020). Ahogyan arról Khan (2021) elemzésében olvashatunk, a folyamat részeként a pakisztáni kormányzat térségi értelemben is meghatározónak szánt kereskedelmi kirendeltséget nyitott Algériában, Egyiptomban, Etiópiában, Szudánban és Tanzániában, és helyi képviselőket bízott meg azzal, hogy üzleti-kereskedelmi kapcsolatokat fejlesszenek, előmozdítva a vámmentességről szóló egyezmények megalkotását, amelyek többek között számos pakisztáni termék – így a rizs, fagyasztott élelmiszer, textil, gyógyszeripari termékek és például mezőgazdasági gépek – könnyebb exportját szolgálhatják. E kormányzati erőfeszítések egyik sikertörténete volt az a megállapodás, melynek értelmében a Millat Tractors vállalat 600 traktort szállításáról írt alá szerződést Angolával (az első 150 járművet 2021 év elején szállították le az angolai félnek, ld. PakistanDefence, 2021).

A kétoldalú kapcsolatok elmélyítését Khan (2021) szerint további puha erő eszközök is segíthetik a kulturális diplomáciától a sportig bezárólag – például Pakisztán „krikett diplomáciájára” gondolva, amely az Indiával fennálló kasmíri konfliktust (is) igyekezett enyhíteni az 1980-as évek végétől kezdve (ld. Jha, 2017). Pakisztán számára az afrikai kontinens geostratégiai felértékelődése egyértelmű válaszokat eredményezett, így például 2020 év végén az ország megnyitotta új nagykövetségét Dzsibutiban, illetve afrikai együttműködéseinek fokozására kötelezte el magát az „Engage Africa Policy” képében (The Nation, 2020).

⁸ Lásd: CPEC hivatalos honlapja: <https://cpec.gov.pk/index>

5. táblázat: Pakisztán legfontosabb afrikai kereskedelmi partnerei
(export-import) (millió USD)

	Export		Import
Kenya	249,2	Dél-afrikai Köztársaság	1.725,8
Dél-afrikai Köztársaság	221,5	Nigéria	9.143
Mozambik	117,4	Marokkó	578,9
Tanzánia	109,9	Egyiptom	515
Egyiptom	105,5	Kenya	511
Madagaszkár	88,4	Angola	317,7
Szomália	70,1	Elefántcsontpart	173,2
Dzsibuti	54,4	Tanzánia	90,9
Ghána	53,6	Zambia	87,7
Elefántcsontpart	40,4	Nigéria	74,5

Forrás: IMF, 2021 (data.imf.org), saját szerkesztés

6. Banglades afrikai kapcsolatai

Ahogy valójában valamennyi ázsiai szereplő afrikai aktivitásaiban hasonló módon találunk hivatkozásokat a NAASP-ra, illetve több országnál az IORA-ra, Banglades esetében is látjuk az elmúlt évek építkezését e keretek segítségével, a meghatározó kétoldalú kapcsolatok mellett – ez utóbbinál a Dél-afrikai Köztársasággal és Marokkóval bonyolított kereskedelme számottevő (ld. 6. táblázat). A Banglades által is hangsúlyozott kereskedelem-orientált pragmatizmus olyan kétoldalú egyezményeket igyekszik tető alá hozni, amelyek a magas importvámokat képesek megfelelően redukálni, illetve kétoldalú szabadkereskedelmi egyezményeken keresztül igyekeznek befektetéseket ösztönözni Afrika különböző térségeiben (Karim, 2022). Az ország kereskedelmi minisztériuma a bangladesi gyógyszeripari termékeket érzi jól pozicionálhatóknak Afrikában – bár elgondolkodhatunk azon, hogy nem egyedüli ázsiai szereplőként (a Globális Észak meghatározó entitásairól nem is beszélve) igyekeznek piacot szerezni maguknak.

A Dhaka Kereskedelmi és Iparkamara (DCCI) által 2021. október végén szervezett Banglades Kereskedelmi és Beruházási Csúcstalálkozó 2021 elnevezésű rendezvényen az ország afrikai szereplőkkel folytatott együttműködését vitatták meg, kiemelve a privát szektor potenciálját, különösen az élelmiszeripar és a mezőgazdaság területein. E találkozáson is kiemelték az importvámok problematikáját, amely a hosszú távon sikeres bangladesi jelenlét visszatartói lehetnek – ha maradnak. A hétnapos nagyszabású eseményen bejelentésre került a kormányzat azon terve, miszerint speciális gazdasági övezetet (SEZ) hoz létre a helyi és külföldi beruházások ösztönzése érdekében – itt is számolva afrikai kooperációval – elsősorban a cipőgyártás szektorában (The Financial Express, 2021).

6. táblázat: Banglades tíz legfontosabb afrikai kereskedelmi partnere
(export-import) (millió USD)

	Export		Import
Dél-afrikai Köztársaság	107,8	Marokkó	449,7
Egyiptom	53,8	Mali	231,7
Szudán	38,2	Burkina Faso	230,7
Elefántcsontpart	25	Kamerun	213,6
Marokkó	24,2	Dél-afrikai Köztársaság	127,9
Kenya	19,9	Elefántcsontpart	127,8
Szomália	15,7	Egyiptom	107,7
Mauritius	10	Tunézia	106,6
Etiópia	9,5	Zambia	58,2
Nigéria	9,2	Csád	50,6

Forrás: IMF, 2021 (data.imf.org), saját szerkesztés

A textíliák területén bangladesi cégek nem egy afrikai ország ipari parkjában vannak már jelen. A 2017 júliusában felavatott Mekelle Ipari Parkban, az északi Tigré szövetségi tartományban – 2020-as terepmunkánk idején (Tarrósy et al., 2020) – az egyik befektető éppen Bangladesből érkezett. Az 1991-ben alapított DBL Csoport önálló textilgyárat létesített Mekelle határában, és az első néhány év sikereit követően – miután sok ezer helyi munkással többek között a svéd H&M-nek varrtak ruhákat – a kialakult polgárháborús helyzet miatt kénytelen volt felfüggeszteni e jövedelmező afrikai jelenlétét (Paul et al., 2020).

A jövőt illetően aktívabb bangladesi diplomáciára lesz szükség, további képviseltek nyitásával, valamint az afrikai partnerek bangladesi jelenlétének ösztönzésével. A Dél-Dél együttműködési keret mindkét félnek kínál lehetőségeket és kimondottan afrikai szemüvegen keresztül tud felértékelődni a kapcsolatok diverzifikációja, elkerülve új függőségi relációk létrehozását, és újabb Afrika számára előnytelen kapcsolatok létrejöttét.

7. Záró gondolatok

Az írás elején feltett kutatói kérdésekre a tanulmány alapján a következő válaszok adhatók:

1. Úgy tűnik, hogy a Globális Dél ázsiai aktorai határozott lendülettel igyekeznek pozicionálni magukat a nagy lehetőségekkel és reményekkel kecsegtető „afrikai piacon”. Az erősödő délkelet-ázsiai szerepvállalások afrikai oldalon kiegészíthetik a többi partner által ki nem töltött teret, avagy éppenséggel változatosabbá tehetik azt testre szabott ajánlataikkal. Persze, valójában meglehetősen hasonló töről fakad ezen ázsiai szereplők afrikai jelenléte, motivációik nagyfokú hasonlóságot mutatnak, hiszen mindannyian az ígéretes gazdasági

potenciál, a befektetési és üzleti lehetőségek miatt, a gazdag nyersanyag-vagyon kiaknázása kapcsán, az egyre terebélyesebb piac és benne az egyre nagyobb vásárlóerővel rendelkező afrikai közösségek okán, és nem utolsósorban a fiatal korfájú népesség megnyerése (akár oktatási-képzési kínálat, akár jó munkalehetőségekkel) végett fokozzák aktivitásaikat Afrikában.

2. A tanulmány öt konkrét dél- és délkelet-ázsiai példán keresztül, de további három meghatározó referenciapont rögzítésével (Kína, India és Japán) mutatta be a jelenkori dinamikák kézzel fogható megnyilvánulásait, hangsúlyosan a kereskedelmi kapcsolatokra, hiszen mindegyik esetben ezek dominálják az adott szereplők aspirációt, közép- és hosszú távon tervezett politikáit. A Globális Dél e szálak mentén szövődő új világa egy formálódó új erőter a nemzetközi arénában, és benne Afrika felértékelődése mára nem megkérdőjelezhető. Amit konstatálhatunk, az egy újabb versenyfutás (scramble) „Afrika kegyeiért”, (melyek manifesztációja a piacok és nyersanyagok megszerzésének köre), és ebben a folyamatban Afrika számára is nyílik lehetőség a saját, valódi fejlődésre – amennyiben megszületnek a szintén pragmatikus afrikai politikák, melyek éppen e fejlődést szorgalmazzák, illetve mozdítják elő.
3. Természetesen vannak különbségek, inkább sajátos megközelítések az egyes ázsiai szereplők afrikai aktivitásaiban, és általában Afrika-politikáiban. Ahogyan egy korábbi írásomban aláhúztam, más a megközelítés is fontos, bár önmagában nem elégséges a baráti közelségből (akár egy régi közös platform, ld. az el nem kötelezettek mozgalmának összekötő szellemisége) folytatott kommunikáció (Tarrósy, 2016, p. 181). Az afrikaiak egyre világosabban várják el a velük együttműködőktől a saját nemzeti érdekeikből fakadó fejlesztési elvárások teljesülését. Az egyes ázsiai aktorok ezekre megfelelő válaszokkal szükséges, hogy érkezzenek.
4. Végül, mindezen dinamikák mindkét oldalon pozitívan befolyásol(hat)ják az együttműködő felek térségi, illetve nemzetközi értelemben vett hatékonyabb pozicionálását. E dinamikákkal a Globális Dél aktorai sűrűsödő és mélyülő lábnyomokat hagynak, illetve erősödő hangokat hallatnak maguk után. A Kína által kifejlesztett BRI új selyemút-rendszere számos lehetőséget kínál újfent – hasonlóan az ősi időkhöz – az utak mentén található entitások számára. Ezek kiaknázásához pragmatikus politikákra van szükség.

Felhasznált irodalom

- Auslin, M.R. (2017). *The End of the Asian Century. War, Stagnation, and the Risks to the World's Most Dynamic Region*. Yale University Press.
- Bailey, M. (1975). Tanzania and China. *African Affairs*. 74. (294.) 39-50.
- Balogh A. (2002). A nemzeti kérdés az Európán kívüli világban. In Balogh, András – Rostoványi, Zsolt – Búr, Gábor – Anderle, Ádám (szerk.), *Nemzet és nacionalizmus*. (pp. 7-17.). Korona Kiadó.
- Bárdi L. (2005). *Homokba temetett karavánutakon*. Masszi Kiadó.
- Benkes M. (2009). Az afrikai államiság természete és a nemzetközi rendszer. In Csizmadia S. & Tarrósy I. (szerk.) *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. (pp. 29-50). Pécs: Publikon.
- Brinză, A. (2018. március 20). Redefining the Belt and Road Initiative. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2018/03/redefining-the-belt-and-road-initiative/>
- Búr, G. (2005). Afrika. In Németh, István (szerk.), *20. századi egyetemes történet. 2. kötet. Európán kívüli országok*. (pp. 251-272), Budapest: Osiris Kiadó.
- Boniface, P. (2017). *La géopolitique*. Eyrolles.
- Carvalho, P. M. A. R. de M. (2018). Introduction: is it too early for an Afro-Asian view of the world? 'New' research perceptions between Africa and Asia In Carvalho, P. M. A. R. de M, Arase, D. & Cornelissen, S. (eds.), *Routledge Handbook of Africa-Asia Relations*. (pp. 1-18.). Routledge.
- Crowley, R. (2021). *Hódítók* (2. kiadás). Park Könyvkiadó.
- Dhawan, V. (2015. február 16). What next for Thailand-Africa relations? *Bangkok Post*. <https://www.bangkokpost.com/business/476377/what-next-for-thailand-africa-relations>
- Dorigné-Thomson, C. (2021). Indonesia's African Foreign Policy Shift under President Jokowi. *Journal of Social and Political Sciences*. 4(3.) 36-46.
- Egedy G. (1986). A doktor diagnózisa. *Magyarország*. 23(21.) 12.
- Faal, D. & Suha, Gy. (2008). *Gambia. Afrikai történelem egy folyó völgyében*. Pécs: Publikon.
- Frankopan, P. (2015). *The Silk Roads. A New History of the World*. London: Bloomsbury.
- Háda, B. (2021). Geopolitikai játszmák és hatalmi építkezések Dél-Ázsiában a 21. század harmadik évtizedének elején. *Eurázsia Szemle*. 1(1.) 46-61.
- Hervainé Sz.Gy., Suha Gy. & Szatmári P. (2022). *A globalizáció selyemútas és atlanti ösvényei*. L'Harmattan.
- Hospitalitynet. (2015. július 27). Duit Signs Agreement to Expand its Reach in Africa. <https://www.hospitalitynet.org/news/4071178.html>
- Hussin, H. (2018). Gastronomy, Tourism, and the Soft Power of Malaysia. *SAGE Open*. 8(4.) 1-11. <https://doi.org/10.1177%2F2158244018809211>
- Jha, M. (2017. március 15). India and Pakistan's Cricket Diplomacy. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2017/03/india-and-pakistans-cricket-diplomacy/>

- JICA (2017. szeptember 15). The Third TICA Connect. <https://www.jica.go.jp/project/english/thailand/021/news/general/170915.html>
- Karim, R. (2022. május 1). Bangladesh sets sights on export possibilities in Africa. *The Financial Express*. <https://thefinancialexpress.com.bd/trade/bangladesh-sets-sights-on-export-possibilities-in-africa-1651374010>
- Khan, A. A. (2021. július 12). Pakistan's Engage Africa Policy and the Future of Pak-Afro Ties. *Centre for Strategic and Contemporary Research*. <https://cscr.pk/explore/themes/trade-economics/pakistans-engage-africa-policy-and-the-future-of-pak-afro-ties/>
- Kitagawa, K. (2013). Retrospective on and Prospects for Japanese Policy on Africa. Focusing on the Tokyo International Conference on African development (TICAD) Process. *Kansai University Review of Economics*. 15.
- Lacoste, Y. (1976). *La géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*. Éditions François Maspero.
- Malaymail (2019. július 19). Malaysia an increasingly favourite destination for African students, says ambassador. <https://www.malaymail.com/news/malaysia/2019/07/19/malaysia-an-increasingly-favourite-destination-for-african-students-says-am/1773000>
- Marsudi, R.L.P. (2017. február 6). Indonesia and Africa: Beyond the Bandung Spirit. *The Jakarta Post*. <https://www.thejakartapost.com/academia/2017/02/06/indonesia-and-africa-beyond-the-bandung-spirit.html>
- Olorunfoba, S.O. & Ndlovu-Gatsheni, S. (2018). Africa and Asia Diaspora. reconstructing a neglected history. In Carvalho, P. M. A. R. de M, Arase, D. & Cornelissen, S. (eds.), *Routledge Handbook of Africa-Asia Relations*. (pp. 22-32.). Routledge.
- PakistanDefence (2021. január 05). Pakistan's Millat to export 600 Tractors to Angola <https://defence.pk/pdf/threads/pakistans-millat-to-export-600-tractors-to-angola.697028/>
- Paul, R., Ringstrom, A. & Bavier, J. (2020. december 9). Ethiopia's war risks leaving manufacturing dreams in tatters. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/ethiopia-conflict-manufacturing-idUSKBN28JOLG>
- Rubiolo, F. (2016). Southeast Asia in Africa: A partner for development? *Bridges Africa*. 5(7.) 22-25.
- Steinecke, T. (2016. május 30). Malaysia – Africa's Silent Partner. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2016/05/malaysia-africas-silent-partner/>
- Szentes T. (1967). *Kelet-Afrika a függetlenség útján*. Kossuth Könyvkiadó.
- Szilágyi I. (2021). Bevezető. *Eurázsia Szemle*. 1(1.) 4-6.
- Tarrósy I. (2006). Az el nem kötelezettek mozgalma (1955-2005). In Szabó, Péter (szerk.), *Pécsi Politikai Tanulmányok III*. (pp. 63-72.). PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék.
- Tarrósy I. (2016). *Afro-ázsiai dinamikák. Tanulmányok ázsiai államok afrikai szerepvállalásairól*. Publikon.
- Tarrósy I. (2019). A kínai „Övezet és Út Kezdeményezés” és Kelet-Afrika: geopolitikai térnyerés, infrastruktúra, függőség. *Területi Statisztika*. 59(6.) 669-692.

- Tarrósy I., Vörös Z. & Gebreslassie, S. H. (2020. április 16). China and Ethiopia, Part 4: Mekelle Industrial Park. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2020/04/china-and-ethiopia-part-4-mekelle-industrial-park/>
- The Financial Express (2021. november 1). Trade and investment summit ends with \$1.16b investment potential. <https://thefinancialexpress.com.bd/economy/bangladesh/trade-and-investment-summit-ends-with-116b-investment-potential-1635771786>
- The Nation (2020. december 30). Pakistan Envisages 'Engage Africa Policy' For Economic Diplomacy. <https://nation.com.pk/2020/12/30/pakistan-envisages-engage-africa-policy-for-economic-diplomacy/>
- Vörös Z. (2022). Kínai geopolitika a 21. században – A globális világrend megkérdőjelezése? *Eurázsia Szemle*. 2(1.) 8-28.
- Wasike, A. (2020, január 30). Pakistan-Africa Trade Conference Kicks Off in Nairobi. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/africa/pakistan-africa-trade-conference-kicks-off-in-nairobi/1719269#>

KOSZTUR ANDRÁS

Oroszország és India kapcsolata
a háború árnyékában

OROSZORSZÁG ÉS INDIA KAPCSOLATA A HÁBORÚ ÁRNYÉKÁBAN

KOSZTUR ANDRÁS¹

Absztrakt

India és Oroszország az elmúlt évtizedekben szoros kapcsolatokat ápoltak egymással, amelyeket sem a belpolitikai, sem a nemzetközi fordulatok nem tudtak kikezdeni. A jelenlegi orosz–ukrán háború, valamint a világrend elmúlt években tapasztalható átalakulása azonban új kihívások elé állítja Moszkva és Újdelhi viszonyát is. Jelen tanulmány az orosz–indiai kapcsolatok történelmi hátterének és háború előtti állapotának bemutatását követően megvizsgálja, milyen közvetlen hatással volt az elmúlt hónapokban a háború kitörése és a Nyugat arra adott válasza a két ország kapcsolatára a gazdaság és a politika területén. Másrészt arra a kérdésre keresi a választ, hogy közép- és hosszútávon milyen tényezők lehetnek hatással az orosz–indiai kapcsolatokra, és milyen tendenciák várhatóak a két ország viszonyában. Különösen fontos ebből a szempontból Kína és Oroszország közeledése, valamint a Nyugat és Oroszország elhidegülése. Az egymással való kapcsolat ráadásul mindkét ország számára fontos lehet a többpólusú világrend kialakítására való törekvésük során, valamint az eurázsiai hatalmak közötti egyensúly megteremtése szempontjából is.

Kulcsszavak: Oroszország, India, világrend, geopolitika, Eurázsia

Abstract

In the past decades, India and Russia have maintained close relations with each other, which neither domestic nor international developments have been able to break. Although, the current Russian–Ukrainian war and the transformation of the world order in the past few years present new challenges to the relationship between Moscow and New Delhi. After presenting the historical background and pre-war state of Russian–Indian relations, this study seeks to examine the direct

¹ Kosztur András, történész, abszolválta PhD hallgató, a XXI. Század Intézet vezető kutatója

impact of the eruption of war and the West’s response to it in the past months on both economic and political relations between the two countries. On the other hand, the study looks for an answer to the question of what factors can affect Russian–Indian relations in the medium and long term and what trends can be expected in the relations between them. From this point of view, the rapprochement between China and Russia and the alienation of the West and Russia are particularly important. In addition, the Russian–Indian relationship could be important for both countries, not only in their efforts to create a multipolar world order but also in terms of creating a balance between the Eurasian powers.

Keywords: Russia, India, world order, geopolitics, Eurasia

1. Bevezetés

A 2022 februárjában kezdődött orosz–ukrán háború következtében Oroszország és a nyugati államok kapcsolata szinte teljes mértékben elhidegült, amely felértékelte Moszkva számára az Európán és Észak-Amerikán kívüli gazdasági és politikai együttműködések jelentőségét. Ez persze nem volt előzmények nélküli: a Szovjetunió fennállása során szinte végig nagy érdeklődést tanúsított az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok iránt, és bár 1991 után ezek a kapcsolatok veszítettek intenzitásukból, az elmúlt években – ahogy a Nyugat és Oroszország konfliktusa egyre mélyült – sor került a régi együttműködések „újrafelfedezésére”.

A kapcsolatépítés egyik fontos régiója Oroszország számára Dél-Ázsia. Bár inkább a véletlennek köszönhető, de az első külföldi kormányfő, aki a „különleges hadművelet” kihirdetését követően Moszkvában találkozott Vlagyimir Putyin orosz elnökkel, Imran Khan pakisztáni miniszterelnök volt, aki éppen korábban tervezett látogatására érkezett Oroszországba a háború kitörésekor. Oroszország legfontosabb stratégiai partnere a térségben azonban India, amely már a világ egyik legnagyobb gazdaságává nőtte ki magát, és amely az elmúlt hónapokban elsősorban az orosz kőolaj egyik elsőszámú felvásárlójaként került a hírekbe. India súlyát a jelenlegi helyzetben tovább növeli, hogy az ország éppen az ENSZ Biztonsági Tanácsának egyik nem állandó tagja, és jóideje állandó tagságának kérdése is napirenden van.

Oroszország számos regionális és más nemzetközi együttműködésben vesz részt a dél-ázsiai országgal: a háromoldalú RIC (Kínával közösen) és az öttagú, de éppen bővülő BRICS (Brazíliával, Kínával és a Dél-afrikai Köztársasággal közösen) formátumokban is rendszeresen egyeztetetnek, de mindkét ország tagja a Sanghaji Együttműködési Szervezetnek is.

Az orosz–indiai kapcsolatok jelentőségét növelik az elmúlt években meghirdetett nagyszabású integrációs és gazdasági együttműködési projektek. Vlagyimir Putyin orosz elnök, aki a 2010-es évek elején még elsősorban Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő Nagy-Európáról beszélt, 2016-ban – a Nyugattal való kapcsolatainak elhidegülése után – már egy Nagy-Eurázsia projektet hirdetett meg, amely az orosz vezetésű Eurázsiai Gazdasági Unió más ázsiai integrációs projektekkal és egyes országokkal való együttműködésének/integrációjának szándékát takarja (President of Russia, 2016).

Mind Oroszországot, mind Indiát érintik Kína ambiciózus tervei (Övezet és Út), és azok hatással vannak a kétoldalú kapcsolatokra is.

Az alábbiakban India és Oroszország kapcsolatát kíséreljük meg bemutatni, kitérve az együttműködés mozgatórugóira, főbb területeire (gazdaság, biztonságpolitika, nemzetközi diplomácia stb.), történelmi előzményeire és lehetséges perspektíváira.

2. Hidegháborús kezdetek

Az Oroszországi Föderáció a dél-ázsiai országok közül kétségkívül az Indiai Köztársasággal ápolja a legrégebb és legszorosabb kapcsolatokat, amelyek sok szempontból a szovjet időszak együttműködésére támaszkodnak. A Szovjetunió és India 1947-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatokat, még néhány hónappal utóbbi állam függetlenné válása előtt (Kashin, 2022). Ennek ellenére a kapcsolatok – a szovjet „két tábor elmélet” gyakorlati következményeképpen – a nemzetközi kommunista mozgalom élén álló Szovjetunió és a semlegességre törekvő India között felszínesek maradtak egészen Joszif Sztálin haláláig.² 1953-tól azonban gyors közeledés jellemezte Moszkva és Újdelhi kapcsolatát: ebben az évben kötötték az első kereskedelmi egyezményt a két ország között, 1955-ben pedig előbb Jawaharlal Nehru indiai miniszterelnök látogatott a Szovjetunióba, majd év végén Nyikita Hruscsov szovjet pártfőtitkár és Nyikolaj Bulganyin, a minisztertanács elnöke utazott Indiába (Lunyov, 2017).

Az 1950–60-as években helyezték le azokat az alapokat, amelyekre India és a Szovjetunió kapcsolata utóbbi fennállása során mindvégig épült, és amelyek sok tekintetben az indiai–oroszlal kapcsolatok megörökölték. India és a Szovjetunió közeledését számos nemzetközi politikai körülmény segítette elő. Az egyik, hogy a hruscsovi „enyhülés” éveiben a Szovjetunió nyitni próbált az ún. el nem kötelezett országok³ felé, amelyek között – tulajdonképpen alapítóként – India bírt az egyik legnagyobb tekintéllyel. A másik közeledést segítő tényező az indiai külpolitika azon alapelve volt, miszerint India nem foglal állást olyan vitákban, amelyek nem érintik az érdekeit. Ahogy Nehru fogalmazott (idézi Kissinger, 2015. pp. 209–210): „abszurdum és politikai ostobaság volna, ha az indiai delegáció távol tartaná magát a szovjet bloktól abbéli félelmében, hogy ez irritálja az amerikaiakat.”

Az 1953-as évtől kezdve a két ország kereskedelmi kapcsolatai folyamatosan nőttek, 1971-ig közel százszorosára nőtt a kereskedelmi forgalmuk értéke, és a Szovjetunió India második legnagyobb kereskedelmi partnerévé vált (Lunyov, 2017). Az 1960-as évektől a Szovjetunió jelentős mennyiségű fegyvert adott el Indiának, sőt, a dél-ázsiai ország licensz alapján maga is több szovjet fegyvertípus gyártásába kezdhetett. Elsők között a MiG-21-es vadászgépek gyártása indulhatott be az 1960-as évek végén (Stein, 1967). A Szovjetunió jelentős segítséget nyújtott India nehéziparának fejlesztésében, elsősorban az acéltermelés területén, de az együttműködés kiterjedt az ország fosszilis energia-

² A közeledés már Sztálin uralmának utolsó éveiben elindult. Vö: Qureshi, 1963, pp. 346–347.

³ 1955-ben azon, elsősorban ázsiai és afrikai országok sora, amelyek sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió vezette tömbhöz nem kívántak csatlakozni, az indonéziai Bandungban fektették le a békés egymás mellett élés 10 alapelvét. 1961-ben Belgrádban formálisan is megalapították az El nem kötelezettek mozgalmát.

hordozóinak feltárására és kitermelésére is. A nyugatiak nem voltak képesek (Rothermund, 1969), vagy nem akarták (Lunyov, 2017) feltárni India olajkincseit, így ezt végül a szovjet mérnökök segítségével valósulhatott meg. Az Indiának nyújtott szovjet támogatások ráadásul ösztönzően hatottak a nyugati országok által nyújtott támogatásokra (Lunyov, 2017; Kissinger, 2015), míg máskor – mint a Bokaroban létesített acélművek esetén – éppen a szovjetek „ugrottak be” az amerikai támogatók helyére (Rothermund, 1969). 1968-ban a két ország tudományos együttműködésről szóló megállapodást kötött, 1972-ben pedig az űrkutatással kapcsolatos szerződést írtak alá, amelynek keretében a Szovjetunió nem csak a világűrbe juttatta India első műholdjait, de az első indiai űrhajós is egy szovjet expedíció során járhatott az űrben (Thakur, 1991).

A gazdasági együttműködésen túl politikai ügyekben is kiségtették egymást a felek, olykor akárcsak a hallgatást vállalva a másik ország „kényelmetlen” ügyei kapcsán. 1956-ban így Nehru miniszterelnök hozta magát már a szovjet – indiai közeledés kezdetén kellemetlen helyzetbe, hiszen míg Moszkvával együtt hangosan kiállt a szuezi válságba történő angol és francia beavatkozás ellen, addig a Szovjetunió magyarországi beavatkozását elítélő ENSZ közgyűlési határozat szavazásán tartózkodott (United Nations, 1956). A szovjetek és indiaiak között jelentős összhang alakult ki nemzetközi ügyekben, Újdelhi támogatta a szovjetek nemzetközi lefegyverzéssel és az atomfegyverek terjedésének akadályozásával kapcsolatos álláspontját, cserébe Moszkva képviselői megakadályozták az ENSZ Biztonsági Tanácsában az India goai, kasmíri és kelet-pakisztáni, azaz bangladesi fellépéseivel kapcsolatos elítélő határozatok elfogadását (Lunyov, 2017), sőt, India atomprogramja felett is szemet hunytak (Thakur, 1991). Ezekben az ügyekben India támogatását indokolta szovjet részről az is, hogy Pakisztán mindkét térségbeli nyugati vezetésű katonai tömbhöz, a CENTO-hoz⁴ és a SEATO-hoz⁵ is csatlakozott (Qureshi, 1963). Igaz, a Szovjetunió Pakisztánnal is kiegyensúlyozott viszonyra törekedett, így 1965-ben is jószolgálatot tudott teljesíteni a két ország konfliktusa során, amikor tető alá hozták az indiai és pakisztáni miniszterelnökök taskenti találkozóját (Stein, 1967).

Szintén fontos szempont volt a két ország kapcsolatában Kínával való viszonyuk átalakulása. Az 1950-es évek első felében a Kínai Népköztársaság a Szovjetunió szövetségesének számított. 1954-ben pedig India és Kína megkötötte az ún. *pancsa síla* egyezményt, amely elvileg rendezte a két ország kapcsolatát és lefektette a békés egymás mellett élés alapelveit (Horváth, 2022). Az évtized végére azonban mind az indiai–kínai, mind a szovjet–kínai kapcsolat elmérgesedett, előbbi területi viták miatt, utóbbi pedig ideológiai okokból, illetve a kommunista mozgalmon belüli vezető szerepért folytatott rivalizálás miatt. A Szovjetunió és India együttműködése így kézenfekvőnek tűnt a mindkettőjükre fenyegetést jelentő kínai külpolitikával szemben. Így 1962-ben a Szovjetunió nem támogatta Kínát annak Indiával szembeni háborújában, igaz, ekkor még nem álltak nyíltan India

⁴ A CENTO (Central Treaty Organization, Központi Szerződés Szervezete), 1959-ig METO (Middle East Treaty Organization, Közel-keleti Szerződés Szervezete) az Egyesült Királyság, Irak, Irán, Pakisztán és Törökország részvételével 1955-ben alapított szervezet, amelyet a NATO mintájára hoztak létre, célja a szovjet terjeszkedés feltartóztatása volt. 1959-ben Irak kilépett a szervezetről. A CENTO érdemi eredményeket nem tudott felmutatni, 1979-ben felbomlott.

⁵ A SEATO (Southeast Asia Treaty Organization) 1954-ben, a NATO mintájára alapított katonai tömb, Ausztrália, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, a Fülöp-szigetek, Pakisztán, Thaiföld és Új-Zéland részvételével. 1977-ben felbomlott.

mellé sem. Ennek egyik oka az ekkoriban zajló kubai válság volt, amely közepette Moszkva nem akart konfrontálódni egy másik kommunista hatalommal. Azonban azt sem engedhette meg magának, hogy India barátságát elveszítse, hiszen Peking támogatása egyértelműen Újdelhi el nem kötelezett pozíciójának végét jelentette volna (Rothermund, 1969). A szovjetek Indiával szembeni baráti semlegessége így is nagy szerepet játszhatott abban, hogy Kína nemcsak 1962-ben, de később, az 1971-es indiai–pakisztáni háború során sem próbált meg minden áron érvényt szerezni érdekeinek.

Kissinger (2015. p. 210) szerint India stratégiájának „az volt a lényege, hogy India a hidegháború mindkét táborától kaphatott támogatást – a szovjet bloktól katonai segítséget és diplomáciai együttműködést”, Amerikától pedig fejlesztési segélyeket és az amerikai értelmiségi elit erkölcsi támogatását. Ez a stratégia sikeresnek bizonyult, India mindvégig meg tudta őrizni semleges pozícióját, amely hozzájárult nemzetközi tekintélye növekedéséhez is. A másik fél pedig mindkét ország számára politikai és közvetetten katonai támaszt, illetve szövetségest jelentett fő geopolitikai riválisaikkal szemben. A szovjet kapcsolat India számára Pakisztán és Kína esetleges szövetségének „semlegesítése” szempontjából volt fontos, míg Moszkva India révén tudta elkerülni, hogy az ázsiai kontinens teljes déli része az Egyesült Államok és Kína ellenőrzése alá kerüljön. Ezek a stratégiai előnyök felülírták az ideológiai nézetkülönbségeket is: a Szovjetunió „elég” volt, hogy az indiai gazdasági rendszer szocialista jegyeket visel és az ország vezetése pedig a globális hidegháborús kérdésekben a hallgatást választja, Indiában pedig pártállástól függetlenül támogatták a szoros szovjet kapcsolatok fenntartását, mind a baloldalibbnak tekinthető Indiai Nemzeti Kongresszus, mind pedig a nacionalista Janata Párt kormányai idején.

3. A Szovjetuniótól Oroszországig: együttműködés és stratégiai partnerség

India és a Szovjetunió 1971-ben, nem sokkal az indiai–pakisztáni viszony soros elmérgesedése előtt kötött barátsági és együttműködési egyezményt, amely a Szovjetunió fennállásának végéig érvényben maradt. Ennek megfelelően az 1980-as években, amikor afganisztáni háborúja miatt a nyugati országok megpróbálták valamelyest elszigeteltségbe taszítani a Szovjetuniót, India továbbra is jó kapcsolatokat ápolt Moszkvával (Thakur, 1991).

A Szovjetunió széthullását követően egy rövid bizonytalan időszak következett India és a hivatalos szovjet jogutód, az Oroszországi Föderáció viszonyában, ezt azonban hamar ismét a közeledés váltotta fel. 1993 januárjában Borisz Jelcin Újdelhibe utazott, ahol aláírták az indiai–szovjet szerződést felváltó indiai–orosz barátsági és együttműködési szerződést (Joshi, 2002). Az ezt követő időszakban számos, legmagasabb szintű kölcsönös vezetői látogatásra került sor, a két ország kapcsolata pedig 2000-ben stratégiai partneri, 2010-től pedig különösen privilegizált stratégiai partneri szintre lépett (Kashin, 2022). A stratégiai partnerség éve alatt állandósult formátummá vált az indiai miniszterelnök és az orosz elnök éves csúcstalálkozója, ezen kívül pedig számos nemzetközi szervezet és együttműködés keretein belül nyílik lehetőség a közvetlen magas szintű kapcsolattartásra.

Az India és Oroszország közötti együttműködés alapját az 1991 utáni időszakban is a közös fenyegetettség határozta meg, amelyek közül az 1990-es években az iszlamista terrorizmus és a közép-ázsiai térség – főképp Afganisztán – stabilitása került a figyelem középpontjába. Ez a diplomácia terén a Moszkvai Nyilatkozat a Nemzetközi Terrorizmusról című dokumentumban nyilvánult meg, amelyet Atal Bihari Vajpayee indiai miniszterelnök oroszországi látogatásakor írtak alá 2001. november 6-án. A két ország akkori hasonló helyzetét jelzi a dokumentum azon passzusa, miszerint „olyan többnemzetiségű és demokratikus országokban, mint India és az Oroszországi Föderáció, az önrendelkezés nevében elkövetett erőszakos cselekedetek valójában terrorcselekmények, a legtöbb esetben kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal” (Ministry of External Affairs, 2001). Ez India esetében a kasmíri, Oroszországban pedig a csecsen szeparatizmusra tett utalás, amelyek akkoriban akut problémaként jelentkeztek és több szálon is kötődtek ahhoz a nemzetközi terroristahálózathoz, amelynek központja éppen Afganisztán volt. Az orosz–indiai kapcsolatok szovjet idők utáni továbbélése szempontjából fontos volt, hogy Moszkva álláspontja Kasmír kérdésében 1991 után sem változott, ahogy az is, hogy az afganisztáni eseményeket mindkét ország hasonló kockázatként értékelte (Harshi, 1998). Az említett dokumentum kitért Afganisztánra is, hangsúlyozva az orosz–indiai együttműködés folytatásának fontosságát az akkor még tálib uralom alatt álló ország kérdésében. Az Egyesült Államok vezette nemzetközi hadműveletet, amely éppen ekkoriban zajlott, mindkét állam támogatta.

A gyakorlatban pedig többek között ez a fenyegetettség is indokolta azt, hogy Újdelhi és Moszkva között a Szovjetunió bukása utáni időszakban is változatlanul erős maradt a védelmi együttműködés, és Oroszország továbbra is India elsősorú fegyverbeszállítója maradt. A Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet (SIPRI) által a fegyverkereskedelem térbeli és időbeli összevethetősége érdekében alkalmazott mutató, a *trade-indicator value* (TIV) az 1991 utáni időszakban orosz–indiai viszonylatban magasabb is, mint a történelmi szovjet–indiai fegyverkereskedelem hasonló értéke.

2021. december 6-án írták alá a két ország képviselői a haditechnikai együttműködés programjáról szóló megállapodást, amely az elkövetkező tíz évre szól. A megállapodás központi eleme az AK-203-as gépkarabélyok indiai gyártásáról szóló szerződés, amely az Indo-Russian Rifles Private Limited nevű, orosz–indiai vegyesvállalat korwai telephelyén, Uttar Pradesh államban valósul majd meg. A legyártandó fegyverek száma meghaladja majd a 600 ezret (Gavrilov, 2022; Embassy of India, 2022). Az együttműködés jelentősége a védelmi ipar területén oly nagy, hogy a téma önálló füzet is kapott India oroszországi nagykövetségének honlapján, amelynek tanúsága szerint a gépkarabélyokon kívül jelenleg T-90-es tankokat és Szu-30MKI repülőgépeket is gyártanak orosz licenzek alapján Indiában, MiG-29K repülőgépek és Ka-31-es helikopterek szállítása is folyamatban van, zajlik az indiai MiG-29-esek felújítása. A két ország katonai együttműködésének egyik kiemelkedő példája a közös fejlesztésű BrahMos „szárnyas rakéta”, azaz robotrepülőgép (Budhwar, 2007). Szintén a fontosabb hadiipari egyezségek közé tartozik az Sz-400-as védelmi rendszerek szállítása India részére. Mindezek eredményeképpen nem csupán Oroszország a legnagyobb fegyverszállító India számára, de India egyben az orosz fegyverek legnagyobb felvásárlója is.

Ez pedig különös jelentőséggel bír, tekintettel arra, hogy a két ország közötti kereskedelmi forgalom nem tekinthető kiemelkedő léptékűnek, és a 2021-es évben mindössze 13,5 milliárd dollár összértékre rúgott. Ez Oroszország esetében Indiának a 14. (Vedernikov, 2022), India esetében Oroszországnak a 25. helyre volt elég a legnagyobb kereskedelmi partnerek listáján (Department of Commerce, 2022). A szovjet időkhez képest jelentős tehát a visszaesés, hiszen a Szovjetunió még fennállásának utolsó évében is India 11. legnagyobb kereskedelmi partnere, és az indiai export harmadik számú célországa volt (WITS, 2022). A gazdasági kapcsolatok, pontosabban azok jelentőségének csökkenése több tényezőnek tudható be. Az egyik legkézenfekvőbb ezek közül a Szovjetunió széthullása, amely az addig egységes gazdaságot több, egymással is versengő gazdaságra bontotta. A felbomlás másik következményeként ezen gazdaságok teljesítőképessége is csökkent, az átmenettel járó válságjelenségek a szovjet/országi gazdaság számos szektorát súlyosan érintették, és persze csökkentették a lakosság felvásárlóképességét is. Az 1989-91 között végbemenő politikai fordulat egy harmadik következményeként a szovjet/országi gazdaság maradványai egyre inkább Nyugat felé fordultak, az orosz piacon megjelentek a nyugati és egyéb, korábban nem hozzáférhető áruk, ez is elősegítette a barátság számító India háttérbeszorulását. Az orosz gazdaság megroppanásával, majd lassú felállásával párhuzamosan azonban egy másik folyamat is lezajlott: India gazdasága folyamatosan nőtt, így a visszaesések, stagnálások és lassú növekedések hullámvölgyeibe keveredő Oroszországot is folyamatosan maga mögött hagyta.

A gazdasági kapcsolatok csökkenő jelentősége ellenére a védelmi ipar területén kívül is valósultak meg stratégiai fontosságú közös projektek a két ország részvételével, amelyek közül a Tamil Nadu államban található Kudankulam Atomerőmű volt az egyik legjelentősebb. Bár Moszkva és Újdelhi már 1961-ben megállapodást kötöttek az atomenergia békés felhasználásának területén történő együttműködésről (Stein, 1967), India végül nyugati segítséggel építette meg első atomerőműveit. 1988-ban azonban Moszkvával is megállapodást kötöttek egy atomerőmű építéséről, amely azonban a Szovjetunió széthullásából kifolyólag sokáig nem valósulhatott meg, és csak 1998-ban tértek vissza a tervekhez. Az első blokkot végül 2013-ban indították el, a másodikat Vlagyimir Putyin orosz elnök és Narendra Modi indiai miniszterelnök online jelenlétében 2016-ban adták át. További két blokk építéséről is megállapodtak a felek (RIA, 2016). Még a szovjet időkben számos vízerőmű épült Moszkva segítségével, a kapcsolatok tehát az energetika területén is rendkívül szorosak. Ezt, mint látni fogjuk, a legutóbbi időszak eseményei csak fokozták, hiszen India az orosz kőolaj egyik legfontosabb felvásárlójává vált. Azonban ezen a területen sem volt teljesen újkeletű az együttműködés, az indiai állami ONGC olajvállalat ugyanis 20 százalékos részesedéssel bír a Szahalin-1 nevet viselő kőolajkitermelési projektben, 2009-ben pedig felvásárolták a tomszki Imperial Energy nevű kőolajvállalatot is (Kundu, 2016).

4. Az ukrajnai háború és az orosz–indiai kapcsolatok

Oroszország Ukrajna elleni támadása 2022. február 24-én sok szempontból a hidegháború időszakába juttatta vissza a nemzetközi kapcsolatokat, hiszen a Nyugat és Oroszország közötti viszony az elmúlt harminc évben, de talán a szovjet időszak jelentős részében sem volt ilyen feszült. A hidegháború korai szakaszára emlékeztet, és így az indiai–szovjet barátság kiteljesedésének korszakától eltérő körülményeket mutat, hogy Moszkva és Peking kapcsolata barátságosnak tekinthető, a háború pedig ezt akár erősítheti is.

A háború azonban a nemzetközi erőviszonyokra való hatásain túl, amelyeket a későbbiekben vizsgálunk meg, az India és Oroszország közötti kapcsolatokra közvetlen befolyással is bír. Ez már az első napokban, sőt órákban kiderülhetett, amikor az Ukrajnában tanuló indiai diákok evakuációjáról volt szó. Ukrajnában a háború kezdetén közel 20 ezer indiai polgár tartózkodott, többségük diák. Az ország középső és nyugati területein tartózkodók könnyebben el tudták hagyni az országot Ukrajna szárazföldi határain keresztül, Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Románia felé, azok a diákok azonban, akik Harkivban vagy Szumiban tanultak, a harci cselekmények túszaivá váltak. Március elsején egy indiai diák meg is halt a harcok során Harkiv városában, ezt követően az indiai külügyminisztérium behívatta az orosz és az ukrán nagykövetet is, biztonságos folyosót követelve az indiai polgárok számára (TASS, 2022a). Az indiai vezetés polgárai kimenekítése érdekében meghirdette a Gangesz műveletet, és sikeresen evakuálta polgárai többségét Ukrajnával, Oroszországgal és a Nemzetközi Vöröskereszttel együttműködve. Bár az a tény, hogy az orosz támadások során egy indiai diák meghalt, egy pedig megsérült, feszültséget okozhatott volna Moszkva és Újdelhi viszonyában, az indiai külügy képviselői kerültek az egyik vagy másik oldallal szembeni vádak, ráadásul ezzel párhuzamosan a menekülő indiaiakat az ukrajnai határátkelőkön ért atrocitások és diszkrimináció híre is elterjedt, amely témát persze az orosz sajtóban is felkaptak (Strokan, 2016). Az orosz vezetés pedig az áldozatokért is az ukrán oldalt tette meg felelősnek, azt állítva, hogy túszként használják a külföldi polgárokat, köztük az indiaiakat, amit egyébként utóbbiak is cáfoltak (President of Russia, 2022).

India gyakorlatilag a szovjet időkben bevett gyakorlathoz tért vissza az elmúlt hónapokban, amikor nem vett részt a Moszkva elszigetelésére irányuló nyugati törekvésekben, de mellette sem foglalt állást. Bár India „nagyon aggódott” az „ukrajnai események alakulása” miatt, és az erőszak befejezésére, a párbeszéd folytatására és minden ország területi egységének és szuverenitásának tiszteletben tartására szólított fel már a háború elején (UN Security Council, 2022), következetesen tartózkodik mind az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjaként, mind az ENSZ Közgyűlésében minden olyan szavazásnál, amely az ukrajnai eseményeket érinti. Narendra Modi indiai miniszterelnök 2022 szeptemberében, a Sanghaji Együttműködési Szervezet szamarkandi csúcstalálkozója idején kétoldalú megbeszélést is folytatott Vlagyimir Putyinnal, amelyen azt mondta, hogy „ez a kor nem a háború kora.” A nemzetközi sajtóban ezt bírálatként értékelték: a *Financial Times* arról írt, Modi „megrótta” Putyint (Reed, Astrasheuskaya & Seddon, 2022), a *The Economist* pedig kritikaként szá-

molt be róla. Később az indiai külügyminisztérium titkára, Vinaj Kavatra hívta fel a sajtó figyelmét arra, hogy Modi kijelentéseit India február 24-e óta képviselt álláspontjának kontextusában érdemes értelmezni. Modi pedig „csodálatos találkozásként” értékelte Putyinnal folytatott tárgyalásait Twitter-oldalán (Chaudhury, 2022).

A diplomácián túl ugyanez a távolságtartás a nyugati állásponttól a gazdaság területén is megmutatkozott, sőt, India megpróbálta saját gazdasági előnyére fordítani a Nyugat és Oroszország elhidegülését. A szankciópolitika akár drasztikus változást, pontosabban növekedést is hozhat a két ország közötti áruforgalom terén. Az idei év április és augusztus közötti időszakát tekintve Oroszország már a hetedik helyre kúszott fel India kereskedelmi partnereinek listáján (Department of Commerce, 2022), elsősorban az orosz fosszilis energiahordozók nagymértékű felvásárlásának köszönhetően. Főképp a kőolaj került a figyelem középpontjába, amelynek India felé irányuló orosz exportja nyáron a napi 800 ezer hordót is meghaladta, júniusban pedig a dél-ázsiai ország által vásárolt kőolajmenyiség átlépte a havi 4 millió tonnát is, miközben egy évvel azelőtt ugyanebben a hónapban ez a szám mindössze 270 ezer tonna volt. A *Financial Times* közlése szerint az idei év első negyedévében vásárolt 0,66 millió tonna kőolajjal szemben a második negyedévben India már összesen 8,42 millió tonna kőolajat vásárolt (Lin, Reed & Seddon, 2022). Miközben 2021-ben az indiai kőolajimport kevesebb mint 4 százaléka esett Oroszországra (Tikhonov, 2021), addig ez a szám júniusban már 20, júliusban pedig 19% volt (Svincova, 2022). Ezzel Oroszország egy időre gyakorlatilag India legnagyobb kőolajbeszállítójává vált, igaz, ezt a pozícióját már elvesztette, sőt, felmerült az is, hogy Újdelhi – a kedvezőbbé váló árak miatt – ismét a Közel-Kelet és Afrika felé fordul, csökkentve az Oroszországból vásárolt kőolaj mennyiségét (The Times of India, 2022). Hasonló a helyzet a szén esetén is, amelynek India általi felvásárlása szintén jelentősen megnőtt, sőt, az orosz Energetikafejlesztési Központ (Centr razvitiya e'nergetiki, 2022) adatai szerint a korábban az Európai Unió felé irányuló, de szankciók által sújtott szénexportot teljes mértékben sikerült Kelet felé átirányítani, Kína és Törökország mellett többek között éppen India révén. Bár a nyugati országok jelenlegi és jövőbeli szankció-, illetve ársapkatervei még hatással lehetnek a két ország közötti kereskedelemre az energiahordozók területén, az elmúlt hónapok növekedése már így is jelentős gazdasági, de Oroszország esetén politikai haszonnal is járt. Ráadásul Irán és Oroszország fokozódó közeledése, valamint Oroszországnak a nyugati kereskedelmi hálózatokról való részleges leszakadása az India és Oroszország között működő, Irán területén keresztülhaladó Észak-Dél Nemzetközi Közlekedési Folyosó jelentőségét is növelheti a jövőben.

India a háború ellenére sem függesztette fel katonai együttműködését Oroszországgal, nem csak a fentebb említett hadiipari projektek folytatódhatnak, de egy kisebb indiai kontingens a Vosztok-2022 nevet viselő hadgyakorlaton is részt vett Oroszországban. Ez ki is váltotta az Egyesült Államok aggodalmát, azonban az indiai fél azzal hárította fel ezt, hogy a gyakorlaton rendszeresen részt vesznek, ahogy számos más hasonló eseményen is különböző országokban (TASS, 2022b). India ezen kívül részt vett az augusztusban megrendezett Nemzetközi Katonai Játékokon is, a két ország rendszeres, Indra nevet viselő közös hadgyakorlatát, amelyre szeptemberben került volna sor, viszont a 2023-as évre halasztották (Embassy of India, 2022).

5. Moszkva és Újdelhi az átalakuló világrendben

India és Oroszország kapcsolatait nagyban befolyásolja egyes harmadik országokhoz való viszonyuk, amelyek közül kétségkívül Afganisztán, az Egyesült Államok, Kína és Pakisztán a legfontosabbak. Afganisztán kérdése hagyományosan inkább Moszkva és Újdelhi közeledéséhez járul hozzá, a jelenleg tálibok uralta ország minden bizonytalansága és az iszlamista terrorizmus azzal járó fellángolásai ugyanis mindkét ország számára komoly és közvetlen biztonsági kockázatot jelenthetnek, így mindkettő a minél rendezettebb afganisztáni állapotokban érdekeltek.

Pakisztán már problémásabb kérdést jelent a két ország kapcsolatában, hiszen az elmúlt években Moszkva és Iszlámábád közeledése figyelhető meg, amelynek keretein belül orosz segítséggel terveznek gázvezeték építeni Pakisztán területén, de a két ország védelmi együttműködése is erősödik. A kiegyensúlyozott orosz–pakisztáni viszony azonban az elmúlt évtizedekben sem akadályozta Moszkva és Újdelhi kapcsolatát, az Iszlámábáddal való közeledésnek ráadásul valamelyest gátat szab utóbbi jó viszonya Washingtonnal és Pekinggel. Az Egyesült Államok geopolitikai, Kína pedig gazdasági riválisként nem nézi majd valószínűleg jó szemmel, ha Oroszország és Pakisztán együttműködése a hadiipar területén túl nagyra nőne, ez pedig eltántoríthatja Iszlámábádot a Moszkvához való közeledéstől (Joshi & Sharma, 2017).

Az orosz–indiai kapcsolat egyik kiemelt tényezője továbbra is a Kínához fűződő viszony. Miközben Moszkva és Peking egyre inkább közelednek egymáshoz, addig India és Kína viszonya inkább rendezettnek, mint barátinak tekinthető. Kína India második legnagyobb kereskedelmi partnere az Egyesült Államok után (Department of Commerce, 2022), mindkét ország tagja a BRICS-csoportnak, és India – Pakisztánnal együtt – 2017-ben csatlakozott a Sanghaji Együttműködési Szervezethez. A két ország között azonban még 2020-ban is kisebb összetűzések voltak azokon a területeken, amelyeknek vitatott hovatartozása miatt az 1962-es háború is kirobbant. A másik problémás pont Újdelhi és Peking viszonyában utóbbi szoros kapcsolatai Pakisztánnal. Ez utóbbi miatt nem vesz részt India a Kína által meghirdetett Egy övezet, egy út kezdeményezésben sem (Horváth, 2022). Jellemző erre, hogy a Sanghaji Együttműködési Szervezet csúcstalálkozójának idei zárónyilatkozatában külön sorolták fel azon tagországokat, amelyek támogatásukról biztosították a kezdeményezést, valamint az Eurázsiai Gazdasági Unió és a kínai projekt együttműködését. Egyedül India hiányzott a felsorolásból (Ministry of External Affairs, 2022), illetve, éppen India kimaradása tette indokolttá a részletes felsorolást.

A harmadik probléma az indiai–kínai viszonyban az, hogy a dél-ázsiai ország stratégiai elképzelései nem engedik, hogy „Ázsiában valamely más ország jusson egyeduradalomra” (Kissinger, 2015. p. 214). Márpedig Kínának a közeljövőben jó esélye lehet arra, hogy hegemon pozícióba kerüljön a kontinensen, így a kelet-ázsiai óriás ambíciói könnyen szembekerülhetnek Indiával. A hidegháború utáni években Kína és India konfrontációját Samuel Huntington (2014) is valószínűnek találta, miután a 21. század elejére utóbbi hatalmának jelentős növekedését vizionálta. „India minden erejével azon lesz, hogy a többpólusú világban független hatalmi centrummá nője ki magát, s kellően ellensúlyozhassa Kína erejét és befolyását” (J. Mohan Malik, idézi Huntington, 2014. p. 415). Kína

és India ambivalens viszonya kihathat az indiai–oroszl kapcsolatokra is, hiszen a Pekinget stratégiai riválisának tekintő Újdelhi a Nyugat felől remélhet támogatást. Ismét Kissingert idézve (2015. pp. 213–214), Újdelhi mai külpolitikája a brit birodaloméra emlékeztet, és India „Kínával, Japánnal és Délkelet-Ázsiával a 19. századi európai egyensúlyra hasonlító kapcsolatot” igyekszik kialakítani, ehhez pedig – Kínához hasonlóan – igénybe veszi „az olyan, távoli »barbárok« segítségét a regionális céljai eléréséhez, mint az Egyesült Államok.”⁶

India nyugati szövetségi rendszerhez tartozó államokkal való együttműködésének egyik formátuma a QUAD, azaz a Quadrilateral Security Dialogue (Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd), Ausztrália, az Egyesült Államok, India és Japán biztonságpolitikai együttműködése. Nem csak Oroszországgal vesz részt közös hadgyakorlatokon India: 2022 végén kétoldalú indiai–amerikai, és a QUAD-államok részvételével zajló gyakorlatokra is sor kerül (Peri, 2022). A QUAD tagjait elsősorban az a szándék tartja össze, hogy határt szabjanak Kína növekvő befolyásának a Csendes- és Indiai-óceán térségében. Az Egyesült Államok számára fontos szempont volt abban, hogy hagyományos kelet-ázsiai szövetségesein túl Újdelhivel is jó kapcsolatokra törekedjen, az is, hogy India az egyetlen állam „Irántól keletre, amelynek méretei és katonai célokra mozgósítható tartalékai párba állíthatók a Kínával” (Háda, 2021). Bár Peking viszonya az amerikai, ausztrál vagy éppen japán diplomáciával hagyományosan fagyosabbnak tűnik, vannak olyan vélemények, miszerint éppen az indiai–kínai határvidék a QUAD és a Kína közti esetleges összeütközés legvalószínűbb forró pontja (Andreopoulos, 2022). Való igaz, hogy egyedül itt került sor tényleges fegyveres összecsapásra a közelmúltban a nevezett országok viszonylatában.

A másik olyan formátum, amelyben India az USA-val vesz részt, az első vezetői szintű találkozási idén megtartó I2U2, Izrael, India, az Egyesült Államok és az Egyesült Arab Emírségek együttműködése, amely kooperáció az első vezetői nyilatkozat tanúsága szerint jelenleg a globális élelmiszerbiztonság elősegítésére és a tiszta energiával kapcsolatos projektek megvalósítására koncentrál (The White House, 2022).

India ráadásul számos kétoldalú, védelmi jellegű megállapodást is kötött az Egyesült Államokkal az elmúlt években, ilyen a BECA (Basic Exchange and Cooperation Agreement), amely földrajzi és navigációs adatok cseréjéről szól, a LEMOA (Logistics Exchange Memorandum of Agreement), amely a kölcsönös logisztikai támogatást biztosítja a felek hadierője számára, valamint a COMCASA (Communications Compatibility and Security Agreement), amely az Egyesült Államok titkosított kommunikációs rendszereinek használatát teszi lehetővé India számára a két ország közti kommunikációban (Javaid, 2020).

A helyzet tehát meglehetősen összetett: Kínával való rivalizálása – már csak a történelmi tapasztalatok alapján is – az Oroszországhoz való közeledésre sarkallhatná Indiát, ugyanakkor az Egyesült Államokkal való jó viszonyban is érdekeltté teszi Újdelhit. Huntington (2014. p. 415) az 1990-es évek közepén úgy vélte, „Indiának a kínai–pakisztáni [...] szövetséggel való küzdelmében egyér-

⁶ Az India és Kína közti kapcsolatok átfogó elemzése szétfeszítené e tanulmány kereteit. Érdemes azonban utalni azon indiai külpolitikai programokra, amelyek Kína befolyásának ellensúlyozására irányulnak, mint pl. az *Act East policy*. Mind az együttműködés, mind a rivalizálás, gazdasági és politikai téren egyaránt rendkívül kiterjedt a két ország között.

telműen az lesz az érdeke, hogy megőrizze szoros kapcsolatait Oroszországgal”, ugyanakkor „Kína megfékezésének közös érdeke valószínűleg közelebb hozza majd egymáshoz Indiát és az Egyesült Államokat”. Mindezidáig ez a forgatókönyv tökéletesen érvényesült is, Oroszország Huntington jóslatának megfelelően India legfontosabb fegyverbeszállítója maradt, de az indiai–amerikai közeledés is megvalósult. Peking és Moszkva elmúlt években tapasztalható egyre szorosabb kapcsolata azonban új helyzetet alakíthat ki, amelynek pontos következményeit nehezen lehetne előre jelezni, hiszen számos egymás ellen ható tényező egyszerre érvényesül.

Az nem kétséges, hogy Oroszország érdekelt az Indiával való jó kapcsolatok fenntartásában. Az Indiával való kiemelten privilegizált stratégiai partnerségi kapcsolatok fejlesztése a legújabb, 2021-es orosz nemzetbiztonsági stratégia szerint egyike azon feladatoknak, amelyek megoldása elősegíti az orosz külpolitika céljainak elérését (Prezident Roszsi, 2021). Mint fentebb láthattuk, ez a tézis a szankciópolitika negatív hatásainak elhárításakor gyakorlati értelmet is nyert. Oroszországnak sem érdeke, hogy Kelet felé fordulása során kizárólag Kínára támaszkodjon, Moszkva pedig aktívan keresi a kapcsolatokat Ázsia – és persze Afrika, valamint Latin-Amerika – számos országával, a hagyományosan szoros orosz–indiai kapcsolatok megtartása, sőt, erősítése így kézenfekvőnek tűnik.

India részéről már nem feltétlenül ennyire egyértelmű a helyzet, hiszen a Nyugat és Oroszország közti szakítás és az orosz–kínai közeledés Indiát is választás elé állíthatja. Az elemzők és kommentátorok körében az elmúlt időszakban számos olyan vélemény felmerült, amelyek szerint India végső soron távolodni fog Pekingtől és Moszkvától. Tyimofej Bordacsov, a Valdaj Klub programigazgatója még 2021 nyarán felvetette, hogy az orosz–kínai közeledés szükségszerűen közelebb hozhatja egymáshoz riválisaikat, akik a megpróbálják majd korlátok közé szorítani e szövetség befolyását. Példaként éppen India politikáját hozta fel, amely anélkül, hogy alárendelné magát az Egyesült Államoknak, taktikai előnyökhöz juttatja azt (Bordachyov, 2021). A *Foreign Affairs* című neves amerikai külügyi folyóirat honlapján megjelent írások szerint pedig a folyamat már el is kezdődött, Oroszország, ha nem is egyik napról a másikra, de elveszíti Indiát (Jacob, 2022), egy másik vélemény szerint pedig Kína az, amelytől valójában távolodik a dél-ázsiai ország (Madan, 2022). Az egyik legfontosabb orosz külügyi folyóiratban megjelent tanulmány három jelenleg lehetséges forgatókönyvet vizsgál (Suhag, 2022). Az első kettő szerint a jelenlegi, hidegháborús körvonalakat öltő helyzetben India távolodik majd az egyik szembenálló féltől – azaz a Nyugattól vagy Oroszországtól –, miközben szorosabbra fűzi kapcsolatát a másikkal. Az említett tanulmány szerzője azonban a harmadikat tartja valószínű forgatókönyvnek: India fenntartja a stratégiai együttműködést Oroszországgal, de kompromisszumokat köt az USA-val is.

Ez utóbbi fakadna egyébként India külpolitikai stratégiai hagyományáiból is, hiszen az ország az elmúlt évtizedekben a legsúlyosabb válságok közepette is igyekezett semleges maradni az őt közvetlenül nem érintő kérdésekben, Ázsiában pedig, ahogy említettük, egyensúlyi helyzet fenntartására törekszik. Ezt a távolodás mellett érvelők is elismerik, mondván, India nem hagyja majd el a Kínával és Oroszországgal közös szervezeteket, hiszen nem akar olyan vákuumot hagyni maga után, amelyet Kína tölthet ki (Madan, 2022). Az indiai stratégiai semlegesség fenntartása akkor válhat nehézséggé, ha Kína Oroszországhoz hasonlóan elhidegülne a Nyugattól – a gazdasági összefonódás ez ellen,

a fagyos politikai hangulat e lehetőség mellett szól –, és újra bipoláris világrend alakulna ki, ahol Washingtonnal szemben immár Peking állna. Ez csökkentené mind Moszkva, mind Újdelhi manőverezési lehetőségeit a kétoldalú kapcsolatokat illetően. Nem véletlen, hogy mind az orosz, mind az indiai külpolitika gyakran használja a többpólusú világ és többpólusú világrend kifejezéseket, sőt, Oroszország a jelenlegi ukrajnai háborúját gyakran egyenesen az egypólusú, Amerika-vezette világrend elleni küzdelemként írja le. Vlagyimir Putyin orosz elnök 2022. szeptember 30-án, az ukrajnai területek Oroszországhoz való csatolásáról szóló dokumentumok aláírásakor is arról beszélt, hogy a világ nagy átalakulás előtt áll, a világközösség nagy része pedig a többpólusú rendtől reméli szuverenitása védelmét (President of Russia, 2022. szeptember 30.). De a többpólusú világrend szerepelt a korábban említett Szamarkandi Nyilatkozatban is (Ministry of External Affairs, 2022), ahogy Modi és Putyin találkozásán is felmerült (l. pl.: Chaudhury, 2018). Kína és az Egyesült Államok fokozódó szembenállása közepette ugyanis Oroszország és India is szeretne önálló súlypontként részt venni a világpolitikai folyamatok alakításában, anélkül, hogy valamelyik nagyobb, akár globális elsőbbségre törő játékos mellé besorolna. Ugyanakkor a többpólusú világrend kialakítására irányuló szándék jelenleg nemcsak egymás, de Kína mellett is tartja mind a két országot, hiszen a multipoláris rend csak akkor jöhet létre, ha az Egyesült Államok 1991 után kialakított „unipoláris pillanata” (Krauthammer, 1990) végleg elillan. Márpedig, ha Oroszország a jelenlegi konfliktusban súlyos vereséget szenvedne, az az Egyesült Államok háborúban való komoly érintettségére és Moszkva narratívájára tekintettel, ha rövid időre is, de megerősíthetné Washington globális vezető szerepét, és elrettenthetné az esetleges kihívóit.

Szintén fontos szempont az orosz–indiai kapcsolatokat illetően a Szamarkandi Nyilatkozat által is sugallt, Oroszország és Kína által egyaránt támogatott tágabb eurázsiai integrációs folyamatok erősödése. India részvétele a RIC és BRICS formátumokban, valamint a Sanghaji Együttműködési Szervezetben, arra utalnak, hogy – bár a kínai kezdeményezésű Övezet és Út projektől, valamint a 2020-ban megalakult Átfogó Regionális Gazdasági Partnerségtől is távol maradt (Horváth, 2022) –, hogy Újdelhi sem tartja lehetségesnek, hogy az egyre szorosabbá váló kontinentális gazdasági összefonódásokból kimaradjon vagy azokkal egyedül rivalizáljon. Az eurázsiai kontinens gazdasági és politikai arénájában pedig India számára fontos lehet Oroszország – adott esetben akár egy erős, önálló Oroszország – támogatása, hiszen a két ország együtt már képes lehet ellensúlyozni Kína kontinentális erőfölényét.

6. Következtetések

Oroszország és India szoros kapcsolata tehát jelentős múltra tekinthet vissza, és azt eddig sem a két országban lezajló belpolitikai fordulatok, sem a nemzetközi környezet változásai nem tudták kikezdeni. Az orosz–ukrán háború sem okozott károkat Moszkva és Újdelhi viszonyában, sőt új területek is nyíltak az együttműködés előtt – igaz, ezek tartósságával kapcsolatban ma még nem lehet biztosat állítani. A következő években azonban a két állam továbbra is a „kiemelten privilegizált stratégiai partnerség” keretei között alakítja majd kapcsolatát. Ez Oroszország számára a Nyugattal való kap-

csolatainak megszakadása és az ebből (is) fakadó Kelet felé fordulás elősegítése miatt fontos, India számára pedig hagyományos, semlegességre és hatalmi egyensúlyra épülő stratégiája szempontjából.

Az orosz–indiai együttműködés előtt álló legfontosabb kihívás középtávon a világrend átalakulása lehet. A hidegháborúban a szovjet–kínai elhidegülés mellett az is segítette Moszkva és Újdelhi közeledését, hogy az Egyesült Államok eltűrte azt, így India egyszerre élvezhette a két vezető világhatalommal való jó kapcsolatok előnyeit. Ma azonban nemcsak Oroszország és Kína kapcsolata tűnik minden eddiginél szorosabbnak, ami már önmagában aggasztó lehet India számára, de a Nyugat és Oroszország viszonya is fagyosabbnak tűnik, mint a hidegháború leginkább konfliktusos időszakában. A globális szembenállás fokozódása, vagy akár háborúvá eszkalálódása esetén pedig nem zárható ki, hogy India is választásra kényszerül a felek között, de legalábbis sokkal nehezebbé válik egyensúlyi politikájának érvényesítése. Jelenleg azonban lehetetlen megjósolni, hogy ilyen esetben melyik oldalt választaná Újdelhi, hiszen a Kínától való félelmei a Nyugat felé, politikai és gazdasági kapcsolataiban inkább a Peking–Moszkva szövetség felé húznák. Jelenleg tehát, hacsak valamilyen drasztikus fejlemény nem következik be, mindkét ország saját pozícióinak kiépítésére és megerősítésére próbál majd törekedni egy új, többpólusú világrenden belül, amelyben vélhetően egymás támogatására is számíthatnak majd.

Felhasznált irodalom

- Andreopoulos, M. (2022. szeptember 30). The Sino-Indian Border: The Front Line of the Quad. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2022/10/the-sino-indian-border-the-front-line-of-the-quad/>
- Budhwar, P.K. (2007). India-Russia Relations: Past, Present and the Future. *India Quarterly* 63(3). 51-83.
- Chaudhury, D.R. (2018. május 22). Narendra Modi, Vladimir Putin agree on building multipolar world order. *The Economic Times*. <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/narendra-modi-vladimir-putin-agree-on-building-multipolar-world-order/articleshow/64266272.cms>
- Chaudhury, D. R. (2022. szeptember 17). Today's era is not of war: Modi to Putin. *The Economic Times*. <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/todays-era-is-not-of-war-modi-to-putin/articleshow/94255702.cms>
- Department of Commerce (2022). *Total Trade: Top n Countries*. <https://tradestat.commerce.gov.in/eidb/iecnttopnq.asp>
- Embassy of India (2022). *India-Russia Defence Cooperation*. <https://indianembassy-moscow.gov.in/india-russia-defence-cooperation.php>
- Háda, B. (2021). Geopolitikai játszmák és hatalmi építkezés Dél-Ázsiában a 21. század harmadik évtizedének elején. *Eurázsia Szemle* 1(1). 46-61.
- Harshi, R. (1998). India and Russia in a Changing World. *Economic and Political Weekly* 33(9). 457-460.
- Horváth L. (2022). *A kínai geopolitikai gondolkodás – „Egy övezet, egy út” kínai szemszögből*. Pallas Athéné Books.
- Huntington, S. (2014). *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa.
- Jacob, H. (2022. szeptember 22.). Russia Is Losing India. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/india/russia-losing-india>
- Javaid, A. (2020. november 2.). *What is the difference between BECA, LEMOA and COMCASA?* <https://www.jagranjosh.com/general-knowledge/difference-between-beca-lemoa-comcasa-1603451693-1>
- Joshi N. & Sharma, R.K. (2017). India–Russia Relations in a Changing Eurasian Perspective. *India Quarterly* 73(1). 36-52.
- Joshi, N. (2002). India and Russia: Enduring Partnership. *India Quarterly* 58(3/4), 113-128.
- Kissinger, H. (2014). *Világrend*. Antall József Tudásközpont.
- Krauthammer, C. (1990). The Unipolar Moment. *Foreign Affairs* 70(1). 23-33.
- Lin, A., Reed, J. & Seddon, M. (2022). India and China undercut Russia's oil sanctions pain. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/b38d3ab5-ea57-400e-87e9-f48eaf3e0510>

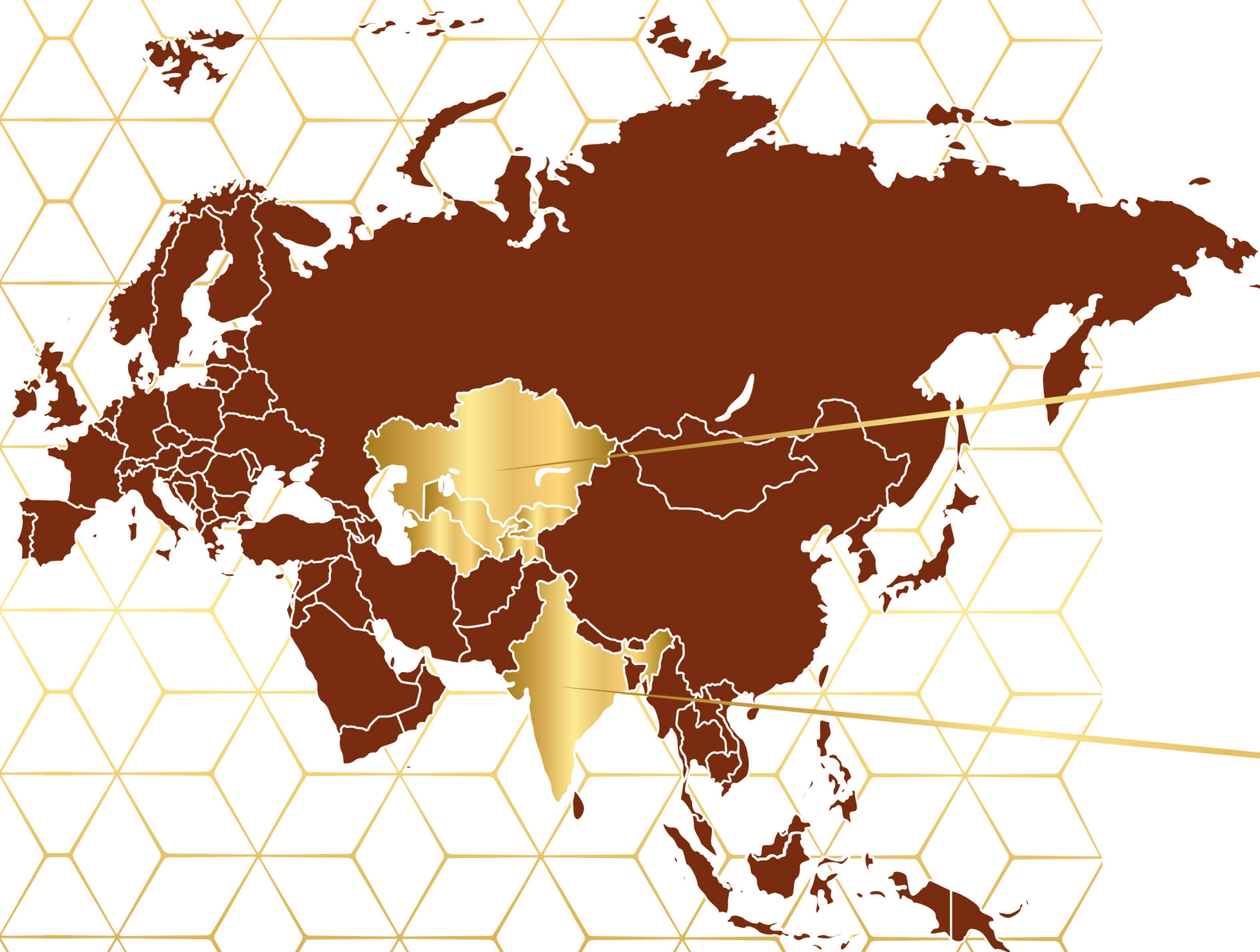
- Madan, T. (2022. október 4.). China Has Lost India. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/china/china-has-lost-india>
- Ministry of External Affairs (2001. november 6.). *Moscow Declaration between India and the Russian Federation on International Terrorism*. <https://www.mea.gov.in/articles-in-indian-media.htm?dtl/16923/Moscow+Declaration+between+India+and+the+Russian+Federation+on+International+Terrorism>
- Ministry of External Affairs (2022. szeptember 16.). Samarkand Declaration by the Council of Heads of State of Shanghai Cooperation Organization. <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/35724/Samarkand+Declaration+of+the+Council+of+Heads+of+State+of+Shanghai+Cooperation+Organization>
- Peri, D. (2022. október 9). Indian Navy to join Exercise Malabar in Japan next month. *The Hindu*. <https://www.thehindu.com/news/national/indian-navy-to-join-exercise-malabar-in-japan-next-month/article65989029.ece>
- President of Russia (2016. június 17). *Plenary session of St Petersburg International Economic Forum*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/52178>
- President of Russia (2022. szeptember 30). *Signing of treaties on accession of Donetsk and Lugansk people's republics and Zaporozhye and Kherson regions to Russia*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/69465>
- President of Russia (2022. március 2). *Telephone conversation with Prime Minister of India Narendra Modi*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67895>
- Qureshi, K. (1963). The Soviet Union, Pakistan and India. *Pakistan Horizon* 16(4), 344-355.
- Reed, J., Astrasheuskaya, N. & Seddon M. (2022). Narendra Modi chides Vladimir Putin over Ukraine war. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/d0ac0361-c101-4605-ba22-ee20f9f92233>
- Rothermund, D. (1969). India and the Soviet Union. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 386. *Protagonists, Power, and the Third World: Essays on the Changing International System*. 78-88.
- SIPRI (2022). *TIV of arms exports to India, 1950-2021*. https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php
- Stein, A. (1967). India and the USSR: The Post-Nehru Period. *Asian Survey* 7(3). 165-175.
- Thakur, R. (1991). India and the Soviet Union: Conjunctions and Discjunctions of Interests. *Asian Survey* 31(9), 826-846.
- The Economist (2022. szeptember 22). *Why Narendra Modi criticised Vladimir Putin in Samarkand*. <https://www.economist.com/asia/2022/09/22/why-narendra-modi-criticised-vladimir-putin-in-samarkand>
- The Times of India (2022. szeptember 22). *India set to skip buying Russia's ESPO crude in September as freight costs jump*. <https://timesofindia.indiatimes.com/business/india-business/india-set-to-skip-buying-russias-espo-crude-in-september-as-freight-costs-jump/articleshow/94379502.cms>

- UN Security Council (2022. február 25). *Statement by Ambassador T.S. Tirumurti, Permanent Representative. UNSC Meeting on the Adoption of Resolution on the situation in Ukraine*. <https://pmi-newyork.gov.in/IndiaatUNSC?id=NDUxNA,,>
- United Nations (1956. november 4.). *The situation in Hungary: resolution/adopted by the General Assembly A/RES/1004(ES-II)*. <https://digitallibrary.un.org/record/617426?ln=en>
- Бордачев, Т. (2021). Когда сближение Китая и России станет выгодным их противникам? *Россия в глобальной политике* 19 (4), 62.73.
- Kashin, V. (2022). Rossiya-Indiya: k ustanovleniyu diplomaticheskikh otnosheniy (Oroszország-India: a diplomáciai kapcsolatok létesítése alkalmából). *Mezhdunarodnaya zhizn'*, sentyabr' 2022, 16-33. (Oroszország-India: a diplomáciai kapcsolatok létesítése alkalmából.)
- Kundu, N.D. (2016. június 14). *Rossiysko-indiyskie otnosheniya: proshloe, nastoyashbee, budushbee* (Orosz-indiai kapcsolatok: múlt, jelen, jövő). <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/rossiysko-indiyskie-otnosheniya/>
- Lunyon S.I. (2017). Sovetsko-indiyskie otnosheniya (1955–1971 gg.): rozhdenie druzhby (Szovjet-indiai kapcsolatok (1955-1971): a barátság születése). *Vestnik MGIMO*, 2 (53), 24-51.
- Prezident Rossii (2021. július 2). *Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federacii ot 02.07.2021 g. № 400. O Strategii nacional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federacii* (Az Oroszországi Föderáció Elnökének 2021. július 2-i 400. sz. rendelete. Az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonsági stratégiájáról). <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046/page/1>
- Svincova, E. (2022. augusztus 8). Indiya v poslednie mesyacy' utroila ob'emy' importa nefteproduktov iz RF (India az elmúlt hónapokban megháromszorozta kőolajimportját az Oroszországi Föderációból). *Neftgaz.RU* <https://neftgaz.ru/news/petroleum-products/746258-indiya-v-poslednie-mesyatsy-utroila-obemy-importa-nefteproduktov-iz-rf/>
- Strokan', S. (2016). Indiya pod ukrainskim ognem (India ukrán tűz alatt). *Kommersant*" <https://www.kommersant.ru/doc/5239668>
- Suhag, V. (2022. március 3). Vnesnepoliticheskiiy vy'bor Indii v kontekste voennoy i e'nergeticheskoy bezopasnosti (India külpolitikai választása a katonai és energetikai biztonság kontextusában). *Mezhdunarodnaya zhizn'*, yun' 2022. 66-71.
- TASS (2022. szeptember 1). *MID Indii zayavil, chto strana reguljarno uchastvuet v voenny'kh ucheniyakh v RF* (India külügyminisztériuma kijelentette, hogy az ország rendszeresen részt vesz hadgyakorlatokon az Oroszországi Föderációban). <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15621959>
- TASS (2022. március 1). *MID Indii potreboval ot poslov Ukrainy' i Rossii obespechit' bezopasny'y vy'ezd indiycev* (India külügyminisztériuma Ukrajna és Oroszország nagyköveteitől az indiaiak biztonságos távozásának biztosítását követelte). <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/13913085>

- Tikhonov, S. (2021. december 7.). Rossiya uvelichivaet e'xport nefti na samy'y neudobny'y dlya sebya ry'nok (Oroszország növeli kőolajexportját a számára legkényelmetlenebb piacon). *Rossiyskaya gazeta* <https://rg.ru/2021/12/07/rossiia-uelichivaet-eksport-nefti-na-samyj-neudobnyj-dlia-sebia-rynok.html>
- Centr razvitiya e'nergetiki (2022). *Otchyot, avgust 2022* (Jelentés, 2022. augusztus). https://entran.ru/wp-content/uploads/2022/09/report_avgust2022.pdf

VERES SZABOLCS

A Közép-Ázsia és India közötti
kapcsolatok áttekintése, aktuális
helyzete és lehetőségei

A KÖZÉP-ÁZSIA ÉS INDIA KÖZÖTTI KAPCSOLATOK ÁTTEKINTÉSE, AKTUÁLIS HELYZETE ÉS LEHETŐSÉGEI

VERES SZABOLCS¹

Absztrakt

Az India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatok hagyományosan kiegyensúlyozottak, azonban az utóbbi néhány évtizedben mégis feledésbe merültek. Míg Közép-Ázsia ma a világ egyik leghatalmasabb energiakészletekkel rendelkező régiója, addig India a világ egyik leggyorsabb ütemben növekvő gazdaságának egyike. Az óriási növekedéshez azonban hatalmas energiaigény is társul. Növekvő gazdasági ütemének fenntartása érdekében Indiának gondoskodnia kell az ország energiaigényeinek megfelelő biztosításáról, amelyhez hosszútávon a legalkalmasabb partnerek egyike Közép-Ázsia lehet. Amellett, hogy földrajzilag India nem közvetlen szomszédja Közép-Ázsiának, mégis rendelkezik a hosszútávú partnerség kiépítéséhez szükséges régiós történelmi és kulturális kapcsolatokkal. A közép-ázsiai országok számára az Indiával történő kapcsolatok erősítése lehetőséget biztosít arra, hogy mérsékelni tudják Oroszország régiós dominanciáját úgy, hogy az Újdelhihez történő közeledés prosperáló kilátásai mellett India és Közép-Ázsia fokozódó gazdasági kapcsolatrendszere jól illeszkedik az orosz „Nagy Eurázsiai Partnerség” koncepciójába. Ugyanakkor India személyében Dél- és Közép-Ázsia bilaterális partnersége egyfajta alternatívát is biztosíthat az öt közép-ázsiai ország számára a harmadik régiós nagyhatalommal, Kínával szemben.

Jelen tanulmány célja, hogy tájékoztatást adjon az India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatok rövid múltjáról és aktuális helyzetéről, megvizsgálva India és az öt közép-ázsiai ország között kialakuló stratégiai érdekeket.

Kulcsszavak: Eurázsia, India, Közép-Ázsia, geopolitika

¹ Veres Szabolcs, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola Művelődéstörténeti tanszékének doktorandusza; a Neumann János Egyetem Eurázsia Központjának kutatója.

Abstract

The relations between India and Central Asia were traditionally balanced, but in recent decades they have been forgotten. While Central Asia is now one of the world's largest energy resource regions, India is one of the world's fastest growing economies. However, enormous growth is accompanied by a huge demand for energy. In order to maintain its growing economic pace, India must ensure adequate provision of the country's energy needs, for which Central Asia may be the most suitable partner in the long term. In addition to the fact that India and Central Asia are not geographically immediate neighbors, they still have the historical and cultural ties necessary to build a long-term partnership. For the Central Asian countries, the strengthening of relations with India provides an opportunity to moderate Russia's dominance in the region, so that in addition to the prosperous prospects of rapprochement with New Delhi, the increasing economic relations between India and Central Asia fit well into the concept of the Russian „Greater Eurasian Partnership”. At the same time, in the person of India, the bilateral partnership of South and Central Asia can also provide a kind of alternative for the five Central Asian countries against the third regional power, China.

The purpose of this study is to provide information on the short history and current situation of relations between India and Central Asia, examining the strategic interests of cooperation between India and the five Central Asian countries.

Keywords: Eurasia, India, Central Asia, geopolitics

1. Bevezetés

India és Közép-Ázsia kapcsolatrendszerének kezdete az ókori Selyemút idejének fénykorára vezethető vissza, amely szorosan összekapcsolta a mai Közép- és szűkebb értelemben vett Dél-Ázsiát. Az Indiát Kínával és Európával összekötő Selyemút gazdaságilag nemcsak a közép-ázsiai városok – mint Fergana, Szamarkand, Bukhara – játszottak fontos szerepet, hanem a térségben letelepedett indiai kereskedők, valamint a helyi kézművesek, kiskereskedők, parasztok is a gazdaság szerves részét képezték (Aradi, 2008). Az erős gazdasági kötelékek mellett a két régió közötti kulturális cserkapcsolatok is virágoztak. Ez többek között magában foglalta a buddhizmus Indiából történő elterjedését Közép-Ázsiában, valamint a Közép-Ázsiából származó szúfizmus² térnyerését Indiában.

A Selyemút hanyatlásával, „Európa hajnalával”, valamint az orosz és a kínai birodalom Közép-Ázsiában történő terjeszkedésével egy időben Közép-Ázsia számára India peremvidékké vált, ezzel egyidőben pedig a közép-ázsiai régió is fokozatosan „kiveszett” az indiai stratégiai elképzelésekből, aminek köszönhetően a mai India és Közép-Ázsia határvidéke a birodalmi Oroszország (1721-1917) és Brit India (1858-1947) 19. századi „Nagy Játékának” területévé vált (Adle et. al., 2005).

² Szúfizmus – a vallásgyakorlatok misztikus gyűjteménye, főleg a szunnita iszlámban, de a síita iszlámban is megtalálható, amelyet az iszlám spiritualításra, aszkézisre és ezoterizmusra való összpontosítás jellemez.

India függetlenné válását követően (1947) az ország külpolitikája nagyrészt közvetlen szomszédságpolitikára, a nemzetközi rendszer nagyhatalmaira és a korábbi brit afrikai és ázsiai gyarmatokkal való szolidaritásra összpontosított. Ez a fajta külpolitika azonban nem terjedt ki a posztszovjet Közép-Ázsiára. A Szovjetunió felbomlása előtt India 1987-ben létrehozta egyetlen közép-ázsiai konzulátusát Taskentben (Ministry of External Affairs Government of India).

Az 1990-es évek elején, amikor az öt közép-ázsiai köztársaság – Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán – elnyerte függetlenségét, Indiának kettős kihívással kellett szembenéznie. Alkalmazkodnia kellett a hidegháború utáni nemzetközi rendhez, valamint az ország által gazdasága által megkövetelt reformokhoz. Az azóta eltelt évtizedekben India közép-ázsiai kapcsolatai csak lassú ütemben fejlődtek. 1991 után a közép-ázsiai országok külpolitikája még nem tudott kellő mértékben alkalmazkodni a hidegháború utáni világrendhez, az indiai külpolitika viszont fokozatosan úgy fejlődött, hogy fokozatosan nagyobb hangsúlyt fektetett a szomszédságpolitikára, amely a közép-ázsiai régiót is magába foglalta.

2. Közép-Ázsia földrajzi jelentősége

A Szovjetunió felbomlása Euráziában egy új politikai és ezzel együtt egy új geopolitikai „valóságot” teremtett meg. 1991 után a közép-ázsiai régióban Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán személyében öt új, független ország jött létre, melyek mindegyikének a saját nemzeti és vallási problémáik mellett súlyos politikai és gazdasági nehézségekkel is szembesülniük kellett.

Földrajzi értelemben Közép-Ázsia úgy is definiálható, mint Ázsia központi része, amely távol esik a világ óceánjaitól és mélyen az Eurázsiai szárazföldi kontinens közepén található (Encyclopaedia Britannica, p. 119). Elhelyezkedéséből kifolyólag Közép-Ázsia Oroszország, a Közel-Kelet, Dél-Ázsia és a Távol-Kelet metszéspontjában fekszik, amely az egypólusú világrend kialakulását követően rendkívül fontos geo- és biztonságpolitikai, valamint kereskedelmi csomópontja lett az Eurázsiai kontinensnek.

A posztszovjet közép-ázsiai államok 21. századi nemzetközi és geopolitikai jelentősége jól tükrözi a régió gazdasági és demográfiai potenciálját, valamint földrajzi elhelyezkedéséből fakadó stratégiai előnyét más régiós országokkal szemben. Jelenleg majdnem 77 millió ember él ebben a természeti és gazdasági erőforrásokban, valamint humán és tudományos tőkében gazdag régióban (Worldometer, 2022). A transz-ázsiai vasúti projektek befejezésével és a közúti és légi közlekedés fejlődésével Közép-Ázsia kereskedelmi és gazdasági jelentősége tovább növekedett, mivel a régió keresztül jelentős (és megkerülhetetlen) nemzetközi áruforgalom halad át északról és keletről délre (Dél-Ázsiába és a csendes-óceáni térségbe), valamint keletről-nyugatra (Ázsiából Európába) és onnan vissza.

Ezen kívül a legtöbb közép-ázsiai ország hatalmas kőolaj- és földgáz, valamint vízforrás tartalékokkal rendelkezik (különösen Tádzsikisztánban és Kirgizisztánban). Ez a természeti erőforrásban gazdag régió pedig felkeltette több ország, köztük India figyelmét is. Számos orosz, amerikai, török

és iráni vállalat is verseng a kazah kőolaj és a türkmén földgáz kitermelésének, valamint ezen energiahordozóknak a világpiacokra történő szállításának jogáért.

Valójában ma Közép-Ázsia a nyugati országok, a dél- és a kelet-ázsiai nagyhatalmak külpolitikájának is a meghatározó területévé vált. Az Egyesült Államok Afganisztánból történt kivonulása és az ukrán-orosz háború eszkalálódása új irányt adott az amerikai közép-ázsiai régiós külpolitika számára (Parfinenko, 2022). A régióval szomszédos Oroszország Ázsia felé fordulása (elsősorban, de nem kizárólag a nyugati szankciók hatására) új együttműködési keretet próbál felépíteni a közép-ázsiai térség államaival, ahogy azt a régió keleti szomszédja Kína is teszi (Yarmolinsky, 2022).

Azonban India, mint Dél-Ázsia feltörekvő regionális nagyhatalma szintén érdekelt minden olyan változásban és térnyerésben, valamint gazdasági együttműködésben, amely a közép-ázsiai régió belül vagy annak közelében történik. Ugyanakkor Delhinek a közép-ázsiai kapcsolatainak bővülése érdekében a korábban említett három nagyhatalom mellett olyan regionális szereplőkkel is fel kell vennie a versenyt, mint Törökország, Irán, Szaúd-Arábia vagy Pakisztán, akik szintén komoly erőfeszítéseket tesznek közép-ázsiai stratégiai céljaik megvalósítása és régiós befolyásuk megteremtése érdekében.

3. Az India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatok kezdete

A történelem során a közép-ázsiai országok kölcsönös gazdasági kapcsolatban éltek a szomszédos Indiával, Kínával és Iránnal. Ma mind India, mind pedig az öt közép-ázsiai ország arra törekszik, hogy a régió és a Hinduszáni-félsziget közötti kereskedelmi kapcsolatok folyamatosan bővüljenek. Ennek egyik tényezője a 2022. januárjában megrendezett első India-Közép-Ázsia csúcstalálkozó, melyen deklarálták az India és az öt közép-ázsiai ország közötti gazdasági, politikai és stratégiai kapcsolatokat (Gupta, 2022).

Korábban az India és Közép-Ázsia közötti kereskedelmi kapcsolatok nagyon alacsony szinten voltak. Az indiai vállalatoknak az ismeretlen közép-ázsiai piacokra történő belépésének elmaradása abban keresendő, hogy a régió gazdasági fejletlensége és diktatórikus politikai berendezkedése a 2000-s évek közepéig messze alkalmatlan lett volna bármilyen külföldi tőke befogadására. Ilyen probléma volt például az úgynevezett kemény valuták elérhetlensége, a szovjet mintán alapuló politikai rendszerek megléte és az alapvető technológiai szolgáltatások (internet, villamosenergia szolgáltatás, stb) hiánya. Emellett még további problémát jelentett az ipari fejlettség és a megfelelő infrastruktúra (elsősorban vasút és közút) hiánya, valamint a szárazföldi és légi közlekedés elmaradottsága is, amely alapfeltétele a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok bővítésének. Mindez a Közép-Ázsiára jellemző gazdasági körülhatároltság csak a 2010-es évek közepétől kezdett megváltozni.

Mindazonáltal a két régió, Dél- és Közép-Ázsia komparatív (viszonylagos) gazdasági lehetőségeinek a száma mindig is óriási volt. Ma Közép-Ázsia egy nagy fogyasztói piac, amely „ki van éhezve” minden új termékre és szolgáltatásra, amelyet India (vagy más technológiailag fejlett ország) nyújtani tud

számára. Ezen kívül az erőforrások és a piacok tekintetében mind India, mind pedig Közép-Ázsia gazdaságilag jó kiegészítője a másoknak (Jakubov, 2020). A közép-ázsiai országok Indiával kapcsolatos célja nem más, mint saját sokrétű erőforrásainak összevonása egy szélesebb dél-ázsiai regionális együttműködéshez.

India számára a gazdasági együttműködés Közép-Ázsia országaival mára elsősorban a banki, a mezőgazdasági, az információ technológiai és a gyógyszeripari vegyesvállalatokon keresztül lehetséges.

Egyes indiai áruk, például az indiai fekete tea és az India által gyártott gyógyszerek (kivéve a homeopátiás gyógyszerműveket) és a mezőgazdaságban szükséges vegyszerek széles körben megvetették lábukat Közép-Ázsia piacain. India Közép-Ázsia külpolitikája ma keményen törekszik a régió országaiba irányuló indiai export növelésére, maximalizálva a kétoldalú kereskedelmi együttműködéseket és kölcsönös előnyöket ebben a 77 milliós fogyasztói piaccal rendelkező régióban. India és a közép-ázsiai országok kormányainak vezetői pedig a nehéz világ gazdasági helyzet ellenére folyamatos erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy megfelelő légkört teremtsenek a közép-ázsiai és indiai vegyvállalatok számára.

A 2010-es évek közepétől mind India, mind pedig a közép-ázsiai országok arra törekedtek, hogy javítani tudják a háttérbe szorult gazdasági kapcsolataikat. Azáltal, hogy mindkét fél fokozatosan elkezdte felülvizsgálni az Indiát és Közép-Ázsiát Iránon és Türkmenisztánon keresztül összekötő kereskedelmi útvonalak kibővítésének lehetőségét az indiai-közép-ázsiai kapcsolatok folyamatosan megélnékültek. Ugyanis Türkmenisztánban és Iránban a korábbi évektől eltérően már adottak voltak a megfelelő vasúti és közúti körülmények a környező országokkal történő kereskedelem elindításához.³

2000. szeptember 12-én Szentpéterváron Újdelhi, Moszkva és Teherán megállapodást írt alá, melynek értelmében létrehozzák az Észak-Déli közlekedési és kereskedelmi folyosót, amely Irán és Közép-Ázsia közreműködésével összeköti Oroszországot és Indiát (Kaspijskij Vestnik, 2018). Az eredeti megállapodás szerint a kereskedelmi folyosó útvonala az indiai Mumbaiból indult volna a Perzsa-öbölben lévő Hormuzi-szoroson keresztül Bandar Abbas iráni kikötőbe, ahonnan közúti és vasúti szállítóknak/vagonok segítségével az iráni, Kaszpi-tengeri Bandar-e Anzali kikötőbe szállítják az árukat (Ponomarev, 2014). A Bandar-e Anzaliban történő átrakodást követően pedig az árukat hajókra rakják, amelynek a következő állomása az oroszországi Asztrahányt, érintve Kazahsztán Kaszpi-tengeri kikötőit, ezzel bekapcsolva az India és Oroszország közötti kereskedelmi vérkeringésbe Közép-Ázsiát.⁴ Az Asztrahányból az orosz szárazföld felé vezető útvonal pedig Moszkván keresztül Szentpétervár volt, olyan európai célállomások felé, mint Helsinki és Hamburg.

A mára felélénkült Észak-Dél kereskedelmi folyosótól India nemcsak az Oroszországgal való gazdasági kapcsolatainak fellendítésében reménykedik, hanem az India és az öt közép-ázsiai ország közötti kereskedelem elmélyülését is várja, kibővítve az észak-dél folyosót a Kínával kötött megállapodás a Kirgizisztánba vezető út Hszincsiang tartományon keresztül történő használatáról (Morskije Vesti, 2022).

³ Leszámítva a Mashad és Sarakhs (Irán) és Tredzen és Sarakhs (Türkmenisztán) közötti vasúti teherforgalmi útvonalat.

⁴ Később ehhez a kereskedelmi útvonalhoz Azerbajdzsán is csatlakozott

Az Észak-Dél kereskedelmi folyosó kibővített terve (2022)

Forrás: Google Maps, saját szerkesztés

Indiának és a Közép-ázsiai országok mindegyikének jelentős régiós geostratégiai és gazdasági érdekei vannak. Az India és a Közép-ázsiai országok kapcsolatainak jövőjére nézve az energiabiztonság kérdése lehet kiemelt terület. India biztonsága szempontjából a béke és a stabilitás kérdése a közép-ázsiai országokban és Afganisztánban tűnik a legfontosabb tényezőnek, melynek elengedhetetlen feltétele a közép-ázsiai államok történő mélyebb együttműködés. India Közép-Ázsiával kapcsolatos megközelítése a térséggel való pozitív elkötelezettség lenne.

4. Közép-Ázsia és India kapcsolatainak geostratégiai érdekei

Az eurázsiai tér geopolitikájának a túlnyomórészt muszlim, de valójában többnemzetiségű (és valószínűleg) Közép-Ázsia (mint posztszovjet régió) 1991 utáni megjelenése új stratégiai dimenziót adott. Közép-Ázsia három atomhatalom, Oroszország, India és Kína⁵ stratégiai csomópontjában fekszik (Stockholm International Peace Research Institute, 2020). Emellett azonban Közép-Ázsia a keresztény Oroszország és az iszlám világ közötti „ütközőterület” is egy vallási szélsőségek által dominált Afganisztán szomszédságában.

Geostratégiai szempontból Indiának ezért is létfontosságú érdeke a közép-ázsiai régió biztonsága és politikai stabilitása. Mivel Újdelhi számára a közép-ázsiai térségben zajló bármilyen irányú politikai elmozdulás erős hatással lehet a Kasmír régióra. Ezen kívül az iszlám szélsőséges csoportok régiós felerősödése India számára állandó biztonságpolitikai kérdéseket is felvet.

⁵ Tágabb értelemben ide vehetjük még Pakisztánt és Iránt is. Bár Pakisztán rendelkezik atomfegyverrel, de nem nagyhatalom, Irán pedig az atomprogramja miatt vehető tágabb értelemben atomhatalomnak.

Földrajzi okok miatt India stratégiai és biztonságpolitikai aggályai elsősorban az ország északi és északnyugati régióihoz kötődnek (Rowden, 2020). Pakisztán továbbra is ellenséges viszonyt ápol Indiával szemben és támogatja a határokon átnyúló, Kasmírban történő eszkalációs tevékenységeket. India esetében Kasmír kérdése nemcsak a Kasmír-völgyben élőkre vonatkozik, hanem az India szerte élő több millió muszlimra is.

Kasmír mellett az India és Közép-Ázsia közötti geostratégiai és biztonságpolitikai kapcsolatok továbbra is közös érdeke Afganisztán stabilitása. Mivel az Afganisztánban kialakuló bármilyen instabilitás mind India, mind pedig a közép-ázsiai országok számára komoly régiós biztonságpolitikai kihívást jelent. Ugyanis az Afganisztánnal nem közvetlen szomszédos országok többsége, így az öt közép-ázsiai ország és India is meg van győződve arról, hogy a tálibok irányítása alatt álló Afganisztán képes lehet akár Közép- és Dél-Ázsia destabilizálására is. India és a közép-ázsiai országok is úgy vélik, hogy a tálibok terjeszkedése (a tálib jelenlétnek és szélsőségek megjelenése különösen Tádzsikisztánban van komoly kockázat) megnöveli a Kasmírra nehezedő nyomást, valamint Pakisztán stratégiai hatókörét is képes lehet kitolni egész Közép-Ázsia határáig (Rowden, 2020).

A közép-ázsiai országok és India kapcsolatrendszerében Afganisztán és Pakisztán továbbra is a destabilizációt előidéző meghatározó kulcsszereplő. Ennek tekintetében pedig mind India, mind pedig az öt közép-ázsiai állam hosszú távú stratégiai érdeke a szorosabb, nemcsak biztonságpolitikai együttműködés kialakítása.

Ezen kívül a Közép-Ázsia-India közötti stratégiai kapcsolatokban van még egy szempont, amit ki lehet emelni. Ez pedig az, hogy 2010-es évek második felére a közép-ázsiai régió Európa, Oroszország, az Egyesült Államok, Kína és Irán számára is rendkívül fontos geostratégiai területté vált (Batshiakhan & Dabrowski, 2017). Ugyanis pont a közép-ázsiai régió az a terület, ahol az Egyesült Államok megpróbálhatja (és próbálja is) aláásni az orosz és az iráni katonai és gazdasági együttműködést. A helyzetet pedig az összes régiós szereplő számára még bonyolultabbá teszi a Közép-Ázsiában már régóta tapasztalható kínai gazdasági jelenlét, ugyanis Kína már eddig is komoly összegekkel támogatta a közép-ázsiai országok kőolajmezőinek fejlesztésére irányuló terveket (Markova, 2022).

Mindez és az ehhez hasonló geopolitikai érdekek és érdekérvényesítések komolyan képesek lehetnek befolyásolni a Közép-Ázsiai régiót, melyet egyik régióban található ország vezetésének sem szabad figyelmen kívül hagynia.

Indiának pedig mérlegelnie kell, hogy közép-ázsiai kapcsolatainak alakulása mennyire befolyásolhatja saját politikai, gazdasági és biztonságpolitikai érdekeit. Az Indiát érintő kérdés az, hogy a közép-ázsiai országokban tapasztalható bármilyen külső befolyás komoly, közvetlen vagy közvetett következményekkel járhat e India gazdasági és külpolitikai stratégiáira nézve.

Emellett a régió geostratégiai jelentőségéhez kapcsolódik a vallási szélsőségesség felerősödése, a terrorizmus, valamint a kábítószér- és fegyverkereskedelem problémája is.

5. Gazdasági érdekek és energiaforrások

Az India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatoknak két alapköve van. Egyik, a földrajzi, kulturális és vallási közelség. A másik, a közép-ázsiai régió és a Kaszpi-tengeri medence energiatartalékokban bővelkedő lelőhelyei. Mivel földrajzilag India rendelkezik a világóceánokhoz való hozzáféréssel, ám energiában szegény, így a növekvő gazdaságának kiszolgálásához szüksége van az energiahordozók importálására, melyhez Közép-Ázsia és a Kaszpi-tengeri régió ideális partner. Szintén a földrajzi fekvéséből kifolyólag közép-ázsiai országainak – akik az eurázsiai kontinens közepén helyezkednek el – gazdaságilag is szükségük van arra, hogy a megtermelt értékeiket és energiakészleteiket képesek legyenek a világ bármely tájára eljuttatni. Közép-Ázsia országainak pedig e kérdésben India kikötői jelenthetik a megfelelő megoldást.

A közép-ázsiai országok gazdaságának és energiapolitikájának kiindulópontja a Szovjetunió összeomlását követő időszakra nyúlik vissza. A régió egyes országai jelentős kőolaj és földgáztartalékokkal, míg a térség más országai hatalmas víz és az ebből származó vízenergia potenciállal rendelkeznek. Ez az alapvetés, ami ma is meghatározza a közép-ázsiai országok energiapolitikájának fő irányvonalát (Markova, 2020).

A posztszovjet Közép-Ázsia a világ erőforrásokban leggazdagabb régiói közé tartozik, hatalmas szénhidrogén-tartalékokkal (olaj, gáz és szén), illetve jelentős megújuló energia potenciállal rendelkezik (nap-, szél- és vízenergia) (U.S. Energy Information Administration, 2021). A közép-ázsiai ötek közül Kazahsztán óriási kőolaj és széntartalékokkal, valamint kiváló nap- és szélenergia potenciállal rendelkezik. Üzbegisztánnak és Türkmenisztánnak is hatalmas, még kiaknázatlan földgáz tartalékai vannak és az ország földrajzi fekvéséből kifolyólag szintén hatalmas tartalékokkal rendelkezik a megújuló energiaforrások (kiváltképp a napenergia) területén. Tádzsikisztánban és Kirgizisztánban található a közép-ázsiai régió legnagyobb édesvíz tartaléka, melyet mindkét ország energia előállítás céljából is felhasznál.

Az energiabiztonság felé vezető úton Közép-Ázsia országainak hasonló kihívásokkal kell szembenéznie. Ilyen például a hegyvidéki és sivatagi terepadottságok, amelyek megakadályozhatják az energiaforrásokhoz történő hozzáférést vagy az elavult infrastruktúra, amely korlátozza az energia-termelést és az energiafelhasználásnak a hatékonyságát.

A szovjet időszakban Közép-Ázsia földrajzi adottságaiból kifolyólag egy komplex energiarendszer – a Közép-Ázsiai Egyesült Energiarendszer – jött létre, amely egyesítette a térség öt országának energiaszektorát, ahelyett, hogy az egyes tagállamok számára önálló villamosenergia termelő rendszereket építettek volna ki (Shamsiev, 2022). Ez a szovjet elképzelés pedig szorosan összekapcsolta a közép-ázsiai elektromos áram, üzemanyag, kőolaj és vízfogyasztást.

1. táblázat: Szénhidrogén készletek és a megújuló energiaforrás tartalékok Közép-Ázsia országaiban

	Kazahsztán	Kirgizisztán	Tádzsikisztán	Türkmenisztán	Üzbegisztán
Kőolaj	30 milliárd (2019)	5 millió (2020)	12 millió (2019)	600 millió (2019)	600 millió (2019)
Földgáz	2.7 trillió m ³ (2019)	6 milliárd m ³ (2020)	5.663 milliárd m ³ (2018)	19.5 trillió m ³ (2018)	1.2 trillió m ³ (2019)
Szén	26.6 milliárd tonna (2019)	1.3 milliárd tonna (2020)	4.5 milliárd tonna (2019)	Nincs adat	1.375 milliárd tonna (2019)
Vízenergia potenciál	199 TWh/év	163 TWh/év	527 TWh/év	24TWh/év	88.5 TWh/év
Napenergia potenciál	3760 GW	267 GW	195 GW	655 GW	593 GW
Szélenergia potenciál	354 GW	1.5 GW	2 GW	10 GW	1.6 GW

Forrás: British Petrol, Statistical Review of World Energy 2021. 70th edition, saját szerkesztés

A Kaszpi-medence kőolaj és földgáz tartalékainak a mértéke még ma is ismeretlen. Az itt található tartalékok mérete korábbi szovjet kutatásokon és feltételezéseken alapul. Azonban van néhány ésszerű becslés arra vonatkozóan, hogy a Kaszpi-tenger kőolaj- és földgázkészletei jelentősen magasabbak – sőt akár duplája is lehet –, mint az Északi-tengernek, ám messze elmarad az Oroszországban és a Perzsa-öbölben található kőolaj és földgáz mennyiségétől. Ez azt jelenti, hogy a világ bizonyítottan kitermelhető olajkészletének a 4-6, de akár a 7-10%-a és a világ kitermelhető földgáz készleteinek pedig a 8-11%-a a Kaszpi-tenger térségében összpontosulhat (Homutko, 2021).

A századforduló óta a Kaszpi-tengeri szénhidrogén mezőkkel kapcsolatban azonban két kulcsfontosságú dolog változott meg. Az első, hogy mára sokkal többet tudunk a Kaszpi-tenger mögöttes erőforrásbázisáról, amit az is jól jelez, hogy a 2000 óta eltelt több, mint két évtized alatt egy jelentős gázmezőt találtak a Kaszpi-tenger déli részén, Azerbajdzsán határa mellett és legalább ilyen jelentős mennyiségben találtak kőolajmezőket a Kaszpi-tenger északi részén, Kazahsztán határainál. Valamint Oroszország is jelentős erőfeszítéseket tett, hogy megszerezze a Kaszpi-tenger partjai mentén található kőolaj és földgáz kutatási és kitermelési jogokat. A második tényező a Kaszpi-tenger vonzereje. A nemzetközi vállalatok számára nem annyira méretétől, mint inkább elérhetőségéből adódóan lett fontos térség. A Kaszpi-tengeri tartalékok nagyrészt olyan régiókban helyezkedhetnek el, amelyek nem rendelkeznek tengerparttal, és amelyek kitermelése és szállítása jelentős politikai találmányosságot igényel, ha költséghatékony módon kívánják az itt kitermelt energiahordozókat a nemzetközi piacokra szállítani. A Perzsa-öbölben körülbelül 10-15-ször annyi olaj található, mint a Kaszpi-tenger medencéjében, de ez a kőolaj mennyiség szinte teljes egészében csak a fogadó országok olajvállalatai számára áll rendelkezésre.

5.1. India és Közép-Ázsia gazdasági együttműködéseinek első komoly kísérletei

India és a Közép-Ázsiai országok a 2000-s évek elejétől kiemelt figyelmet szenteltek a két régiót összekötő különböző projekteknek, amelyek képesek kiaknázni az India és Közép-Ázsia közötti szárazföldi kapcsolatok hiányosságait (Chand, 2012). Itt fontos megjegyezni, hogy az India és Közép-Ázsia közötti együttműködési elképzelések már régóta napirenden voltak, azonban ezek gyakorlati megvalósításához mindkét fél részéről hiányzott a politikai akarat.

Atal Bihari Vajpayee India korábbi miniszterelnöke már 2002-ben kezdeményezője volt egy indiai „Új Selyemút kezdeményezésnek”, amelynek célja „a barátság és együttműködés új selyemútja India és Közép-Ázsia között” (Prime Minister Shri Atal Bihari Vajpayee at the Press Conference in Almaty, 2002).

Később, 2012 júniusában a Vajpayee által megálmodott indiai selyemút kezdeményezést alapul véve India bejelentette a „Közép-Ázsia összekapcsolásának politikáját” (Connect Central Asia) annak érdekében, hogy a stagnáló India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatokat újjáélessze, azáltal, hogy az indiai külpolitikában az információtechnológiától a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokon keresztül az energiabiztonság területéig változásokat vezetett be. 2012. június 12-én India külügyminisztere, Edappakath Ahamed pedig ezen változásokra alapozva a következők szerint vázolta fel India közép-ázsiai politikájának egyes elemeit (Ministry of External Affairs Government of India, 2012):

- India megerősíti politikai kapcsolatait Közép-Ázsiában és további szoros együttműködések kialakítását kíván az öt közép-ázsiai országgal és fókuszba kell helyezni a katonai kiképzés és a terrorizmus elleni harcot.
- India a meglévő fórumokon, például a Sanghaji Együttműködési Szervezeten, az Eurázsiai Gazdasági Közösségen és az Eurázsiai Gazdasági Unió keresztül szeretné tovább fejleszteni a többoldalú együttműködést közép-ázsiai partnereivel.
- India Közép-Ázsiára hosszú távú partnerként tekint az energia és a természeti erőforrások terén.
- India felsőoktatási rendszere ösztöndíjat biztosít közép-ázsiai diákok továbbtanulása számára, illetve segítséget nyújt egy biszeki közép-ázsiai egyetem felállításában.
- India egy közép-ázsiai e-hálózat létrehozásán dolgozik, amely összeköti mind az öt közép-ázsiai államot a távoktatást kapcsolatos igényeket elégítheti ki.
- Vegyes vállalatok létrehozása az összes közép-ázsiai országban.
- India a közép-ázsiai országok bevonásával újraindítja a Nemzetközi Észak-Dél közlekedési folyosó Kazahsztánig terjedő szakaszát.

Azt követően, hogy 2014-ben India új miniszterelnöke Narendra Modi lett, aki India és a közép-ázsiai országok régiós kapcsolatát már a fentebb meghatározott külgazdasági irányelvek mentén

képviselte. Modi 2015 júliusában mind az öt közép-ázsiai országot felkereste, hogy az India és Közép-Ázsia közötti együttműködések megerősítése érdekében tett további megállapodásokat jeltessen be (Roche, 2015).

A 2015 óta eltelt évek során Delhi több hitelkeretet jelentett be a közép-ázsiai országok számára, amelyek közül az egyik legnagyobb egy 1 milliárd dolláros hitelkeretösszeg volt. Ennek célja pedig a közép-ázsiai régióval kapcsolatos kiemelt energetikai és információtechnológiai projektek megvalósítása (Bansal, 2021). Azonban Indiának a közép-ázsiai „ötökkel” kapcsolatos külpolitikai és külgazdasági stratégiája, nagyrészt Kína Övezet és Út kezdeményezésének (Belt and Road Initiative – BRI) köszönhetően rövid időre háttérbe szorult. Ugyanis Kína közép-ázsiai gazdasági jelenléte ma is problémás pont Újdelhi és Peking viszonyában, mivel India nem vesz részt a Kína által meghirdetett kezdeményezésben (Horváth, 2022).

A közép-ázsiai országok és India kapcsolatrendszerében az újabb „mérőöldkő” 2018 volt, amikor India hivatalosan is aláírta az Asgabati Megállapodást (Ministry of External Affairs, 2018). A dokumentum egy multimodális szállítási megállapodás létrehozására tett javaslatot, amelynek célja egy nemzetközi közlekedési folyosó létrehozása Közép-Ázsia és a Perzsa-öböl között.⁶ Ezen kívül az asgabati csúcstalálkozó során mind az öt közép-ázsiai ország vezetője egyetértését fejezte ki India javaslatával kapcsolatban, hogy a Chabahar kikötővel kapcsolatos kereskedelmi problémák elkerülése érdekében létre kell hozni egy közös munkacsoportot (Farooq, 2019).

6. Gazdasági kapcsolatok új lendülete

India és Közép-Ázsia kulturális, politikai és gazdasági kapcsolatainak történelme hosszú múltra tekint vissza, amelyek az elmúlt évek során egy átalakuló, ám stabil és megbízható partnerséggé fejlődtek. Indiának a közép-ázsiai régióhoz való közelsége a COVID-19 világjárvány, valamint az ukrán-orosz háború miatt kialakuló geopolitikai átrendeződés során felmerülő kihívások fokozott együttműködést eredményeztek. Ezzel egyidejűleg mind India, mind pedig az öt közép-ázsiai ország – Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán – folyamatosan növelte a közös együttműködések olyan kérdésekben, mint a kereskedelem, az energiabiztonság, gazdasági beruházások, valamint a regionális biztonsági kérdések (Afganisztán biztonságpolitikai kérdése).

Ugyanakkor az utóbbi időben a közös együttműködések előmozdítása érdekében India és Közép-Ázsia országai megerősítették elkötelezettségüket, kihangsúlyozva a biztonság, a stabilitás és a hosszú távú közös gazdasági kapcsolatok előmozdításának kritikus fontosságát az India és Közép-Ázsia közötti geopolitikai, gazdasági, energetikai kapcsolatok rendszerében.

Narendra Modi, indiai miniszterelnök 2015 júliusában az öt közép-ázsiai országba tett történelmi látogatása – a közép-ázsiai országok függetlenné válása óta ez volt az első alkalom, hogy indiai mi-

⁶ Jelenleg Kazahsztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán, Irán, India, Pakisztán és Omán aláírta a megállapodást.

niszterelnök egyetlen látogatás során mind az öt országot meglátogatta – vízváltó pillanat volt a két fél kapcsolatainak felélesztésében (Gazeta, 2015).

Az India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatok új lendületének egyik fontos eseménye a harmadik India–Közép-Ázsia párbeszéd volt, amelynek megrendezésére 2021. december 19-én Újdelhiben került sor (Ministry of External Affairs Government of India, 2021). A 2021-es Újdelhiben megrendezett találkozóhoz következőként az India–Közép-Ázsia közötti kapcsolatok irányának úgynevezett „4K” – kereskedelem, kapacitásépítés, kapcsolódás és kapcsolattartás –, irányú elmélyítése lett, amely ötvözte a biztonságot, a terrorizmust, a kereskedelmet és a gazdaságot, valamint a fejlesztési partnerséget és az energiabiztonság területének közép-ázsiai régiós kérdéseit (Augustine, 2021). A 2022-es év eleji indiai–közép-ázsiai együttműködésekkel kapcsolatban még Modi miniszterelnök is kihangsúlyozta, hogy Indiának helyre kell állítania történelmi kapcsolatait közép-ázsiai nemzetekkel, megerősítve a fokozott politikai és gazdasági elkötelezettségeket (Joshi, 2022).

Emellett a 2021-es India–Közép-Ázsia párbeszéd mindkét fél számára azonosította a közös kapcsolatrendszer stratégiai szerepvállalásának kritikus területeit, mint például a védelmi és biztonsági kapcsolatok, a gazdasági és kereskedelmi kezdeményezések, valamint az energiaügyi megállapodások megerősítése. Szintén az elmúlt néhány év jelentős fejleménye, hogy az öt közép-ázsiai ország és India vezetője megállapodott a régiós tranzit-, szállítási és kereskedelmi potenciálok továbbfejlesztésében, valamint a régió logisztikai hálózatainak modernizálásában. Ezzel egyidejűleg az India és a közép-ázsiai országok közötti kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok javítása érdekében informálisan is megvitatták az Észak-Dél kereskedelmi folyosó, valamint az Asgabat Nemzetközi Közlekedési és Tranzitfolyosóról szóló megállapodások optimális kihasználásának lehetőségeit (Nagial, 2022).

Ami a biztonsági kérdéseket illeti, 2022-re mindkét fél felismerte azt a tényt, hogy a békés és stabil Afganisztán stratégiai szempontból mindenképp számára nélkülözhetetlen (Jacob, 2022).⁷ Az Újdelhi párbeszéd lényegében világosan és egyértelműen megerősítette az ENSZ Biztonsági Tanácsának Afganisztánnal kapcsolatos biztonsági határozatát.

2021-t követően India és Közép-Ázsia öt országa átfogalmazta az energiabiztonság kérdésében korábban meglévő kapcsolatainak prioritásait és megerősítette hosszú távú elkötelezettségét a kapacitásépítés és az energiahordozók kereskedelmének bővítése mellett. Ennek lényeg, hogy míg Újdelhi elismeri és értékeli Közép-Ázsia jelentős, természeti erőforrásokkal kapcsolatos ellátottságát – különösen a nagy szén-, földgáz-, ásványkincs- és kőolajtartalékok miatt – addig az öt közép-ázsiai ország India technológiai fejlettségét szem előtt tartva komoly információtechnológiai és megújulóenergiatechnológiai együttműködések kezdeményezője lesz Indiával szemben.

A borzalmas események ellenére a COVID-19 világjárvány pozitív változást hozott India és Közép-Ázsia kapcsolatainak rendszerébe. A világjárvány korai szakaszában a közép-ázsiai országok nagyra értékelték India segítségét a védőoltások és alapvető gyógyszerek ellátásában, Újdelhi pedig köszönetét fejezte ki a Kazahsztánból és Üzbegisztánból kapott orvosi felszerelésekért, valamint a

⁷ Különös tekintettel Afganisztán Indiához való földrajzi közelsége, valamint három közép-ázsiai országgal, Tádzsikisztánnal, Türkmenisztánnal és Üzbegisztánnal való közös határa miatt.

Türkmenisztán által felajánlott segítségért. Ugyanakkor a koronavírus-világjárvány második hulláma idején India az oltóanyagdózisok és az oltóanyag előállításához szükséges technológia megosztása mellett növelte közép-ázsiai, helyi gyártási kapacitását a gyógyászati termékek előállítására is. India ezen kezdeményezése pedig közvetlen megalapozta azokat a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat, melyek korábban hiányoztak India egyes államai és a közép-ázsiai országok különböző régiói közötti kapcsolatok rendszeréből.

A világjárványtól számított elmúlt néhány évben az India–Közép-Ázsia kapcsolatok példátlan átalakuláson mentek keresztül és az egyre több kérdésben történő növekvő egyetértés a közép-ázsiai országok és India közötti kapcsolatok paradigmaváltását eredményezte, melynek alapja Narendra Modi, India jelenlegi miniszterelnökének 2015 júliusi Közép-Ázsiában tett körútja volt. Az a tény pedig, hogy az öt közép-ázsiai ország és India külügyminiszterei 2021 decemberében Újdelhiben részt vettek a harmadik India–Közép-Ázsia párbeszédén bizonyítja, hogy Közép-Ázsia országai kiemelt jelentőséget tulajdonítanak az Indiával fenntartott kapcsolatoknak.

2. táblázat: A közép-ázsiai országok és India közötti kereskedelem 2015-2021 között (millió dollárban)

Év	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21
Kazahsztán	504.84	642.17	1,032.81	851.91	2,458.29	1,030.92
Kirgizisztán	26.9	31.92	59.53	32.6	30.46	43.87
Tádzsikisztán	32.24	42.26	74.24	26.52	23.8	54.51
Türkmenisztán	115.5	78.92	80.46	66.27	37.89	60.64
Üzbegisztán	152.5	154.23	234.39	328.14	247.06	295.01

Forrás: Government of India Ministry of Commerce and Industry Department of commerce (2022), saját szerkesztés

Az India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatok kiemelt beruházása az 1814 kilométer hosszú Türkmenisztán–Afganisztán–Pakisztán–India (TAPI) gázvezeték projekt. Míg korábban, az 1990-es évek közepén a TAPI-t az orosz dél-ázsiai gázmonopólium visszaszorításának eszközeként képzelték el, mára a projekt India és Közép-Ázsia (elsősorban Türkmenisztán) régiós együttműködésének motorja lett. Amit az Ázsiai Fejlesztési Bank 2015-ben aláírta a TAPI megvalósíthatóságáról szóló dokumentuma és a Banknak a gázvezeték finanszírozása mellett való döntése is megerősített (Asian Development Bank, 2015). A vezeték sikeres üzemeltetése esetén a Türkmenisztánból Afganisztánon és Pakisztánon keresztül India lesz a közép-ázsiai (Türkmen) földgáz fő vásárlója. A projekt a nyugtalanító afganisztáni biztonsági helyzet miatt azonban elakadt, de 2021 őszén India és Türkmenisztán is folyamatos egyeztetéseket folytatott a kabuli tálib kormánnyal a vezeték Afganisztáni szakaszának gyorsított befejezéséről (Reuters, 2021).

6.1. Felmerülő kérdések az India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatokban

Újdelhi sokáig a kétoldalú megközelítést részesítette előnyben a közép-ázsiai országokkal szemben, amelynek elsődleges célja a posztszovjet térséggel való kapcsolatok (s ezáltal akár az Oroszországgal történő korábbi gazdasági kapcsolatok) folytatása, valamint a földgáz- és kőolajforrások, vagyis az indiai gazdaság számára nélkülözhetetlen energiaforrások beszerzésének a biztosítása volt. Azonban az India és Közép-Ázsia közötti politikai, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok különböző tényezők miatt, mint a kölcsönös figyelem hiánya, az energiaforrásokért folyó harc India és Kína között vagy az afganisztáni amerikai jelenlét sokáig nem tette lehetővé a közép-ázsiai régió és a Hindusz-táni-félsziget országának a közeledését.

Azonban az új lendületet vett India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatokban néhány kérdés továbbra is nyitott, például, hogy India túl későn kezdte-e meg a Közép-Ázsia országaival történő kapcsolatok elmélyítését? Ha igen, abban az esetben hogyan fog cselekedni Újdelhi, annak érdekében, hogy megerősítse jelenlétét Közép-Ázsiában? Továbbá, hogyan tud eligazodni az indiai külpolitika a közép-ázsiai orosz, kínai és amerikai jelenlét között?

A Közép-ázsiai országok – Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán – Indiával kapcsolatos érdeklődése az Afganisztánban állomásozó amerikai csapatok kivonásával részben kényszerből fakadt. Ugyanis az Egyesült Államok Afganisztánból történő kivonulása a közép-ázsiai országok számára Oroszországgal és Kínával szemben egy elveszített tárgyalási pozíció.

Ugyanakkor a világban történő globális átrendeződések hatására jelenleg könnyebb lehet létrehozni egy új regionális konszenzust a stabilitásról, gazdaságról és a terrorizmus elleni küzdelemről India és Közép-Ázsia között, mint korábban bármikor.

7. Összefoglalás

A közép-ázsiai térséget gyakran nevezik Oroszország hidegháború utáni geostratégiai „hátsó udvarának”. Emellett a régió Kína számára is kiemelt jelentőséggel bír, ugyanis Közép-Ázsia földrajzi fekvéséből adódóan központi helyet foglal el a kínai Övezet és Út kezdeményezésben. Ugyanakkor tágabb értelemben Közép-Ázsia egy új geopolitikai „alkotás” is, amelynek a 21. század következő éveiben valószínűleg fontos stratégiai szerepe lesz az eurázsiai térben. Emellett azonban Közép-Ázsia három óriáscivilizáció – az iszlám, a keresztény és buddhista – közepén helyezkedik el, ami a régiót a három kultúra között meglévő instabilitás egyik legsebezhetőbb területévé teszi, egy történelmileg kialakult pufferzónává, de akár az iszlám szélsőséges központja is lehet. Az eurázsiai kontinens közepén fekvő Közép-Ázsia minden ázsiai (vagy Ázsián kívüli) hatalom számára tökéletes ásványi anyagokban és természeti erőforrásokban gazdag kereskedelmi központ.

Indiai szemszögből azonban a régióval kapcsolatos értelmezés a „Nagy-Közép-Ázsiát” jelenti, amely kiterjedt szomszédja Dél-Ázsiának, s vele Indiának. Újdelhi Közép-Ázsia öt országával való szorosabbra fűzött kapcsolata India számára lehetőséget biztosíthat a Kína és Oroszország által uralt térségben történő nagyobb mozgástérre úgy, hogy az orosz-ukrán háború következtében kialakulóban lévő új világrendben az India és Közép-Ázsia közötti gazdasági integráció jól beleilleszkedik az orosz „Nagy Eurázsia” koncepcióba. Az India-Közép-Ázsia és Oroszország közötti háromoldalú együttműködés megújulása ugyanakkor Közép-Ázsia számára egyfajta gazdasági prosperációt is jelentene, Indiának pedig ez az együttműködés alternatív partnerséget biztosíthatna Kínával szemben. Azonban India és Közép-Ázsia közötti kapcsolatok elmélyülésénél mind az öt közép-ázsiai ország vezetőjének (és Újdelhinek is) óvatos lépésekre van szüksége annak érdekében, hogy elkerüljék a három hatalom közötti (Moszkva, Újdelhi és Peking) választást.

Felhasznált irodalom:

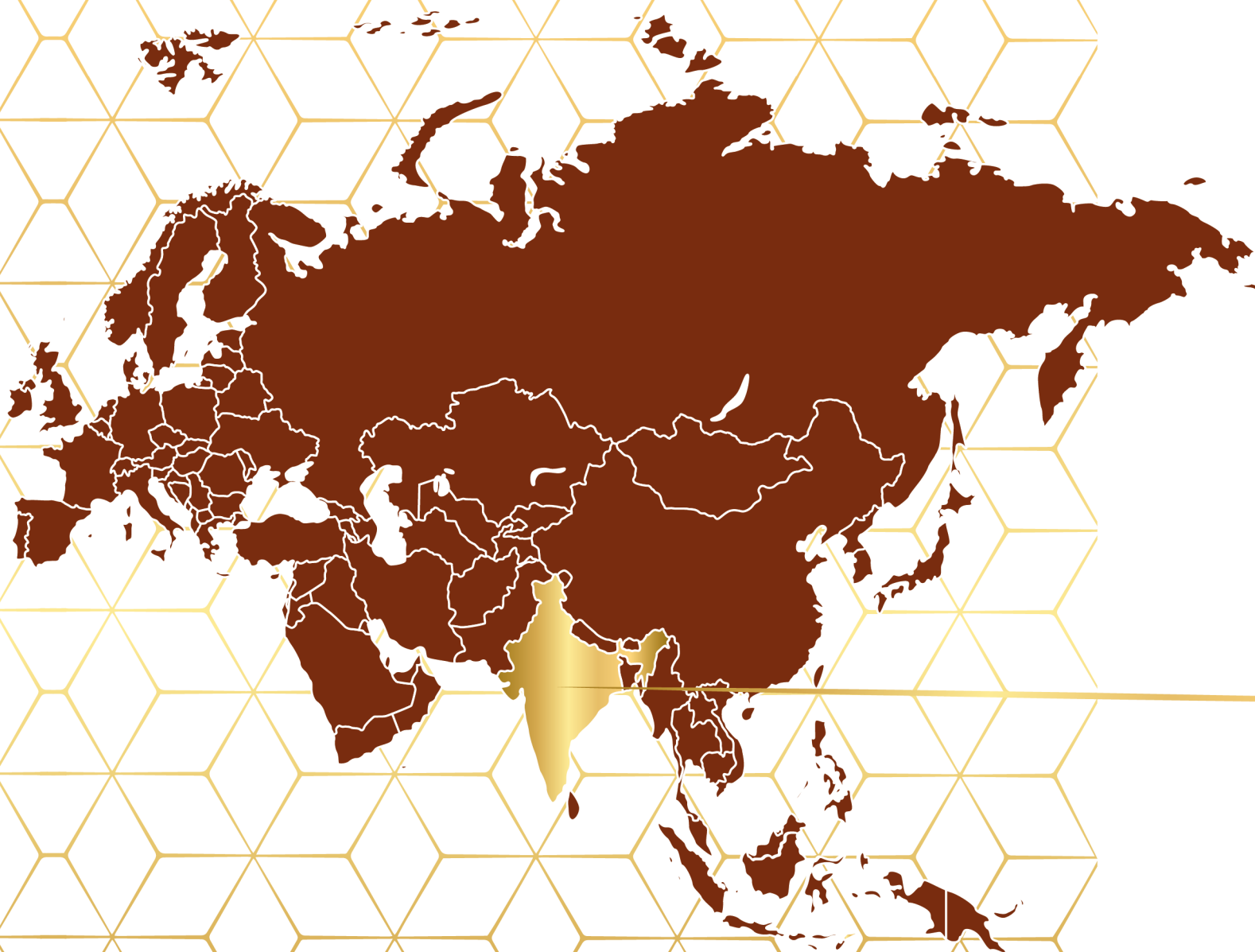
- Adle, C., Palat, M. K. & Tabyshalieva, A. (2005). *History of Civilization Central Asia*. UNESCO Publishing.
- Asian Development Bank (2015). *TAPI Shareholders Agreement Signed at Groundbreaking Ceremony*. <https://www.adb.org/news/tapi-shareholders-agreement-signed-groundbreaking-ceremony>
- Augustine R. (2021. október 13). *India's Act East Policy: Warning to China or Flawed Strategy?* <https://www.geopoliticalmonitor.com/indias-act-east-policy-warning-to-china-or-flawed-strategy/>
- Bansal, A. (2021. február 9). *Continuity in India's ties with Central Asia*. <https://www.orfonline.org/expert-speak/continuity-india-ties-central-asia/>
- Batsaikhan, U. & Dabrowski, M. (2017). *Central Asia — twenty-five years after the breakup of the USSR*. *Russian Journal of Economics*, 3(3), 296-320. <https://doi.org/10.1016/j.ruje.2017.09.005>
- British Petrol (2021). *Statistical Review of World Energy 2021. 70th edition*. <https://www.connaissances-energies.org/sites/default/files/pdf-actualites/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>
- Chand, M. (2012). *Rising India and Resurgent Africa: It's Time to Tango*. *Indian Foreign Affairs Journal*. 7(1), pp. 31-41. <https://www.jstor.org/stable/45341802>
- Encyclopaedia Britannica, C, *Central Asia*. Vol. 3, 1982, p. 119.
- Farooq, K.O. (2019). *Chabahar Port: A Step Toward Connectivity for India and Afghanistan*. <https://thediplomat.com/2019/07/chabahar-port-a-step-toward-connectivity-for-india-and-afghanistan/>
- Gazeta (2015. július 4). *Narendra Modi: „India zaintereshovana v razshirenii shvjazej sh Uzbekistanom (Narendra Modi: „India érdekelt az Üzbegisztánnal való kapcsolatok bővítésében”)* <https://www.gazeta.uz/ru/2015/07/04/indianpm/>
- Government of India Ministry of Commerce and Industry Department of commerce (2022). *Export-Import*. <https://tradestat.commerce.gov.in/meidb/default.asp>
- Gupta, P. K. (2022. január 31). *First India-Central Asia Summit: Some Major Takeaways*. <https://www.vifindia.org/article/2022/january/31/first-india-central-asia-summit-some-major-takeaways>
- Homutko, V. (2021). *Sovremennoe polozhenija dobichi nefti Kaspija (Az olajtermelés jelenlegi helyzete a Kaszpi-tengeren)* <https://neftok.ru/strany/kaspij-neft.html>
- Horváth L. (2022). *A kínai geopolitikai gondolkodás – „Egy övezet, egy út” kínai szemszögből*. Pallas Athéné Books.
- Jacob, H. (2022. február 7). *India's return to Central Asia*. <https://www.thehindu.com/opinion/op-ed/indias-return-to-central-asia/article38389346.ece>
- Jakubov, I. (2020). *Indija i Centralnaja Azija: trnistnij putj sotrudnichestva (India és Közép-Ázsia: az együttműködés rögzös útja)*. <https://cabar.asia/ru/indiya-i-tsentralnaya-aziya-ternistyj-put-sotrudnichestva>

- Joshi, H. (2022. szeptember 4). *India restores historic ties with Central Asian nations under PM Modi: Former envoy to Kazakhstan*. <https://www.aninews.in/news/world/asia/india-restores-historic-ties-with-central-asian-nations-under-pm-modi20220904022123/>
- Kaspijskij Vestnik (2018. április 19). *Transportnoj koridor Sever-Jug i jego rol v razvitii torgovno-jekonomicshkoho sotrudnichestva Rossii i Irana (Észak-Dél közlekedési folyosó és szerepe az Oroszország és Irán közötti kereskedelmi és gazdasági együttműködés fejlesztésében)*. <http://casp-geo.ru/rossiya-az-erbajdzhan-i-iran-sozdayut-usl/>
- Markova E. A. (2020). *Energeticheskaja politika stran Centralnoj Azii: osnovnije itogi. Problemi post-sovetskoho prostranstva (Közép-Ázsia energiapolitikája: Főbb trendek. A posztszovjet tér problémái)*. 7(3), 365-372. <https://doi.org/10.24975/2313-8920-2020-7-3-365-372>
- Markova E. A. (2022). *Politika Kitaja v Centralnoj Azije (90-e godi 20. veka – nachalo 21. veka)* 9(1), 121-129. <https://doi.org/10.24975/2313-8920-2022-9-1-121-129>
- Minister Shri Atal Bihari Vajpayee at the Press Conference in Almaty (2002). *Opening remarks of Prime Minister Shri Atal Bihari Vajpayee at the Press Conference in Almaty, 5 June 2002*, <https://archivepmo.nic.in/abv/speech-details.php?nodeid=9128>.
- Ministry of External Affairs Government of India (2012). *Keynote address by MOS Shri E. Ahamed at First India-Central Asia Dialogue, 12 June 2012*. <https://www.mea.gov.in/Speeches-Statements.htm?dtl/19791/>
- Ministry of External Affairs Government of India (2017). *India-Uzbekistan relations*. https://mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Uzbekistan_Jan_2017.pdf
- Ministry of External Affairs Government of India (2018). *India joins the Ashgabat agreement*. <https://mea.gov.in/press-releases.htm?dtl/29406/India+Joins+the+Ashgabat+Agreement>
- Ministry of External Affairs Government of India (2021). *Joint Statement of the 3rd meeting of the India-Central Asia Dialogue*. https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/34705/Joint_Statement_of_the_3rd_meeting_of_the_IndiaCentral_Asia_Dialogue
- Morskije Vesti Rossii (2022. szeptember 26). *MTK „Sever-Jugh” v novom vremeni (ITC „Észak - Dél” az új időben)* <http://morvesti.ru/analitika/1692/98285/>
- Nagial, S. (2022. január 6). *India and Central Asian dialogue*. <https://timesofindia.indiatimes.com/blogs/col-nagial/india-and-central-asian-dialogue/>
- Parfinenko, A. J. (2022). *Centralna Azija jak heostrategichnij rebion u suchashnomu heopolitichnomu protistojanni (Közép-Ázsia mint geopolitikai régió a mai geopolitikai konfliktusokban)*. 15, 24-36. DOI: 10.26565/2310-9513-2022-15-03
- Ponomarev, I. (2014. szeptember 9). *Novoe duhanije proekta "Sever-Jugh": ot Baltiki do Pershidshkoho zliiva (Az „Észak-Dél” projekt új lebelete: a Balti-tengertől a Perzsa-öböl felé)*. <http://tppinform.tpprf.ru/vedomosti/business/28490/>
- Pradhan, R. (2021). *Geopolitics of Energy in Central Asia. India's Position and Policy*. Routledge India.

- Reuters (2021. október 27). *Turkmenistan officials due in Afghanistan as Taliban back TAPI gas pipeline*. <https://www.reuters.com/business/energy/turkmenistan-officials-due-afghanistan-taliban-back-tapi-gas-pipeline-2021-10-27/>
- Roche, E. (2015. július 15). *Narendra Modi's visit brings Central Asia back in focus*. <https://www.livemint.com/Politics/7iJD1gyVb9VWUoIiPLHjQK/Narendra-Modis-visit-brings-Central-Asia-back-in-focus.html>
- Rowden, R. (2020. december 18). *India's Strategic Interests in Central Asia and Afghanistan Go Through Iran*. <https://newlinesinstitute.org/iran/indias-strategic-interests-in-central-asia-and-afghanistan-go-through-iran/>
- Shamsiev, H. A. (2022. január 28). *Cho takoe Jednaja Energosistema Centralnoj Azii, i pochemu ee nazivajut „Energeticheskim Kolcom” i zachem ona nuzhna? na vshe jeti voprosi Minenergo otvechajet (Mi az a közép-ázsiai egyesített energiarendszer, miért nevezik „Energiagyűrűnek” és miért van rá szükség? Az energetikai minisztérium mindenre válaszol)*. <https://minenergy.uz/ru/news/view/1777>
- Stockholm International Peace Research Institute (2020). *The World's Nuclear Weapons*. <https://www.sipri.org/yearbook/2020/10>
- Stodba, P. (2018. február 12). *Significance of India joining the Ashgabat Agreement*. https://idsa.in/idsa-comments/significance-of-india-joining-the-ashgabat-agreement_p-stobdan-120218
- U.S. Energy Information Administration (2021). *International Data Base*. <https://www.eia.gov/international/data/world>
- Worldometer (2022). *Population Central Asia*. <https://www.worldometers.info/world-population/central-asia-population/>
- Yarmolinsky, J. M. (2022. március 22). *Russia's Pivot to Asia policy in the wake of western sanctions*. <https://www.orfonline.org/expert-speak/russias-pivot-to-asia-policy-in-the-wake-of-western-sanctions/>

ZAGYI NÁNDOR

Társadalmi hadszínterek és frontvonalak
Indiában: Kritikai megjegyzések
az „Egység a sokféleségben” állameszméhez

TÁRSADALMI HADSZÍNTEREK ÉS FRONTVONALAK INDIÁBAN: KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK AZ „EGYSÉG A SOKFÉLESEGEBEN” ÁLLAMESZMÉHEZ

ZAGYI NÁNDOR¹

Absztrakt

India a társadalomszerkezeti, politikai, antropológiai, nyelvi és vallási sokszínűség mintáország. A diverzitás ilyen foka óhatatlanul együtt jár a különféle társadalmi-politikai törésvonalak mentén való széttagoltsággal. Ennek ellenében született meg az állami ideológia rangjára emelt egységes indiai nemzet eszméje, illetve ennek kifejezésére az „Egység a sokféleségben” államszlogen, amely a politikai szólamok és a vizuális propaganda szintjén számos esetben visszaköszön.

Ezt megcáfolandó, a való életben a belső társadalmi konfliktusok tömkelegével találkozhatunk nap mint nap, amelyeknek az okai éppen a sokféleségben gyökereznek. Tanulmányomban három – gyakran súlyos fizikai erőszakba torkolló, társadalmi hadszínterek és frontvonalak képét öltő – konfliktustípust elemzek: bizonyos társadalmi-politikai érdekközösségek és az állam közt húzódó frontokat, egyes vallásközösségek közti ellentéteket, valamint a nemek közötti értékkülönbségen alapuló szembenállást, azaz a nők ellen alkalmazott erőszakot.

Rámutatok a két hadszíntéren zajló szeparatista harcok, azaz a kasmíri és a maoista-naxalita felkelés történeti-társadalmi okaira és következményeire, a felekezeti konfliktusok kapcsán utalok a hindu-muszlim és hindu-keresztény konfrontáció természetére és társadalmi sajátosságaira, hangsúlyozva azt, hogy ez utóbbiak valójában nem is interkommunalista, hanem a többségi hindu társa-

¹ Dr. Zagyai Nándor, tudományos munkatárs, Pécsi Tudományegyetem Szentágotthai János Kutatóközpont, Történeti és Politikai Földrajzi Kutatási Centrum.

dalom érdekeit védő állam és az adott kisebbségi vallásközösség közti konfliktusok. Végül a férfiak és nők között húzódó társadalmi törésvonalak vonatkozásában kitérek a nőkkal szembeni erőszakos diszkrimináció egyik jellegzetes formájára.

Kulcsszavak: India, diverzitás, társadalmi konfrontáció, erőszak, szeparatizmus, felekezeti ellentét, nőkkal szembeni diszkrimináció

Abstract

India is a model country of social structural, political, anthropological, linguistic and religious diversity. Such a degree of diversity inevitably goes hand in hand with fragmentation along various socio-political fault lines. In contrast, the idea of an united Indian nation elevated to the rank of state ideology, and the slogan called “Unity in diversity” to express it, which in many cases resonates at the level of political rhetoric and visual propaganda, was born.

To refute this, in real life we may encounter a plethora of internal social conflicts day in, day out, causes of which are rooted actually in diversity. In my paper, I analyse three types of conflicts, often leading to severe physical violence, in the form of social battlefields and front lines: the fronts between certain socio-political interest groups and the state, the conflicts between particular religious communities and the opposition based on the difference in values between genders, i.e. violence against women.

I point out the historical and social causes and consequences of the separatist struggles taking place on two battlefields, namely the Kashmir and Maoist-Naxalite uprisings. In relation to inter-denominational conflicts, I refer to the nature and social peculiarities of the Hindu-Muslim and Hindu-Christian confrontation, emphasizing that the latter ones are not really inter-communalist conflicts but a counter between the state defending the interests of the majority Hindu society and the minority religious community. Finally, with regard to the social fault lines between men and women, I touch upon a typical form of violent discrimination against women.

Keywords: India, diversity, social confrontation, violence, separatism, denominational opposition, discrimination against women

1. Bevezetés: Az indiai sokféleség

India nem csupán társadalmi, hanem természeti adottságait tekintve is Földünk legsokszínűbb államai közé tartozik. A hatalmas, 3 287 263 km²-es területű ország óriási méretéből és domborzatának változatosságából következően a természetföldrajzi diverzitás egyik mintapéldája (Wilhelm, 2015). A szubkontinens észak-déli és kelet-nyugati irányban is hozzávetőleg 3 000 km kiterjedésű, a tenger szintje és a Himalájában található legmagasabb pontja (Khangchendzonga, 8 585 m) közti különbség pedig több mint 8 500 méter. Az ebből adódó szélsőséges éghajlati viszonyok eredményeként az

országban belül egyszerre fordulnak elő az örök fagy birodalmába tartozó magashegységi, a fullasztó klímájú, rendkívül csapadékos esőerdei és a tikkasztó hőséget árasztó, vízhiányos sivatagi térségek.

A természetföldrajzi környezet által részben determinált társadalmi jelenségek, illetve különbségek azonban témánk szempontjából sokkal inkább döntő jelentőségűek. Az ország népességének antropológiai változatosságát jelzi, hogy a negridek kivételével az összes nagyrasz (európidok, mongolidok, veddo- ausztrálidok), illetve ezek különböző változatainak, átmeneti és töredék típusainak (indidek, veddák, indomelanidok, andamanidok, negritók stb.) képviselője megtalálható az országban. Ennek a jelentősége a legkevésbé sem elhanyagolható, hiszen az egyes rasszokhoz, alrasszokhoz való tartozás, és az ezzel szorosan összefüggő bőrszín, valamint a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely közötti kapcsolat számos vonatkozásban megfigyelhető (Béteille, 1967).

A társadalom különböző rétegeinek alá-fölé rendeltségi viszonyai, belső megosztottsága tekintetében talán India a legklasszikusabb minta, ahol az egyes varnák és kasztok közötti értékülönbségek, a dalitok és a törzsi közösségek, vagy akár a falusiak és a nők hátrányos helyzete alapvető hatással van az egymással érdekellentétben álló hierarchiacsoportok kialakulására. A társadalmi dezintegráció vonatkozásában külön is kiemelendő a hagyományos szóhasználatban érinthetetlenekként, politikailag korrekt elnevezéssel dalitokként emlegetett, hivatalosan pedig az ún. jegyzett kasztokba tartozó közösség, valamint a törzsi népesség (jegyzett törzsek).

A legvalószínűbb elmélet szerint az eredendően a kasztok, illetve varnák életét szabályozó törvények megsértéséért a közösségükből kizárt, egzisztenciálisan ellehetetlenült, a szociális védőhálón kívül rekedt dalitok a leghátrányosabb helyzetű, hagyományosan és jelentős arányban még ma is szennyes, tisztátalannak számító munkát végző társadalmi réteg (Elder, 2006a). A köznyelvben adivasi, azaz őslakó névvel illetett jegyzett törzsek ugyancsak gyenge társadalmi érdekérvényesítő képességgel rendelkező, éppen ezért az állam részéről – a dalitokhoz hasonlóan – *de jure* alkotmányos védelmet és támogatást élvező őshonos közösségek, amelyek jellemzően elzárt térségekben, többnyire erdei, illetve hegyvidéki régiókban, korszerűtlen, számottevő jövedelemtöbblet előállítására alkalmatlan gazdasági környezetben élnek, fejlettségi mutatóik jóval az országos átlag alattiak. Kulturális és társadalmi integrációjuk – akárcsak a dalitoké – kifejezetten alacsony fokú: a társadalomszerveződés indiai sajátosságának számító varna-, illetve kasztrendszer előírásai helyett saját törzsi szabályaik irányítják az életüket, az állammal és a többségi társadalommal való kapcsolataik korlátozottak (Elder, 2006b). A legutóbbi, 2011. évi népszámlálás adatai szerint a jegyzett kasztokba és a jegyzett törzsekbe tartozók aránya elérte az ország népességének 16,6 illetve 8,6%-át (Census of India, 2011a, 2011b). E csoportok tagjai, amelyek tehát India lakosságának egynegyedét adják, a kereszténység felvétele, vagy a naxalita felkelésben való érintettségük miatt potenciális kárvallottjai a szélsőséges hindu nacionalista szervezetek, a kormányerők, vagy a maoista lázadók részéről jelentkező támadásoknak.

Az ország társadalmi megosztottságát jól jelzi az etnikai-nyelvi diverzitás mértéke, illetve a tagállamok nyelvi alapon történő elkülönülése is, ami az egységes indiai nemzet eszméjének ellentmondásos voltára talán a legegyszerűbben világít rá. Indiában négy nyelvcsalád (indoeurópai, dravida, tibeto-burmai és ausztróázsiai) 456 nyelve (Ethnologue, 2022) van jelen, a több mint egymillió fő által beszélt nyelvek száma 32, további 90-et pedig legalább tízezer anyanyelvi beszélő használ (Cen-

sus of India, 2011c). A minden indiai által ismert, a nemzeti egységet megtestesítő nyelv tehát nem létezik, illet az ország alkotmánya sem említi. Az alaptörvény a nyelvek vonatkozásában úgy rendelkezik, hogy a szövetségi szintű hivatalos kommunikáció munkanyelve a hindi és – ennek korlátozott lehetőségei miatt – az angol. Emellett 22 indiai nyelvnek (jegyzett nyelvek), ideértve természetesen a hindit is, és az angolnak hivatalos nyelvi státust biztosít, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy ezek az egyes tagállamokon belül a hivatalos, illetve közvetítő nyelv szerepét töltik be (Constitution of India, 2021). Nem tűnik tehát túlzásnak az a gyakran hallható megállapítás, amely szerint egy indiai, a társadalmi elitbe tartozók, azaz a közvetítő nyelvi készségekkel rendelkezők kivételével, amennyiben szűkebb-tágabb pátriáját elhagyja, viszonylag nagy eséllyel képtelen lesz kommunikálni környezetével. Ennek egzakt alátámasztását adja a nyelvi diverzitás mértékét jelző Greenberg-index, amely India esetében 0,93 (UNESCO, 2009); ez azt jelenti, hogy két véletlenszerűen kiválasztott indiai lakosnak az esetek 93%-ában más az anyanyelve.

A nyelvi sokszínűségből, az etnolingvisztikai alapú identitások szembenállásából fakadó konfliktusok leghatározottabb formában a dravida kérdés, vagyis a dravida nyelvű közösségek az indoárja magterület kulturális dominanciája ellenében megfogalmazott önrendelkezési törekvései kapcsán merülnek fel. Az Indiában őshonos dravida népek kompakt etnolingvisztikai tömbbe tömörülése az indoárjáknak az i. e. II. évezred közepe táján való megjelenésével vette kezdetét. Az ún. északi birodalmi térből betörő indoeurópai nyelvű árjak részben keveredtek a dravidákkal, részben pedig dél felé szorították őket; és bár azok a hinduizmus átvételével vallási értelemben akkulturálódtak a hódítókhoz, nyelvi-etnikai önállóságtudatuk olyannyira erős maradt, hogy az mind a mai napig az India integritását potenciálisan veszélyeztető társadalmi feszültségek egyik fontos tényezőjének számít (Balogh, 2002).

A dravida etnikai konföderációt négy nagyobb, saját szövetségi állammal rendelkező nép, a kannada (Karnataka állam), a malajálam (Kerala állam), a tamil (Tamil Nadu állam) és a telugu (Andhra Pradesh és Telangana állam) alkotja.² Létszáma a kisebb nyelvi szórványokkal nem számolva is meghaladja a 250 millió főt, azaz az ország népességének legalább 20%-át teszi ki (Census of India, 2011d).

Az identifikációs tényezők sorában a legnagyobb jelentősége mégis a vallási hovatartozásnak van, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a belső társadalmi feszültségek kiéleződése elsősorban felekezeti konfliktusok formájában ölt testet. Az ország vallási tekintetben is meglehetősen sokszínű: a népessége 0,9%-át kitevő számos kisebb közösség (zoroasztrianusok, bahá'í hívők, zsidók, különböző törzsi vallások követői stb.) mellett hat nagyobb, a statisztikai forrásokban külön nevesített vallási csoport létezik.

A legutóbbi, 2011-es census adatai alapján (Census of India, 2011e) India lakosságának 79,8%-át alkotják a hinduk, ami kultúraterjedésük több mint három évezredes múltját tekintetbe véve nem tűnik meglepőnek. Néhány kis népességű, keresztény többségű, illetve vallásilag diverz északkeleti

² A tanulmányban az indiai államok neveinek lejegyzésére az angol nyelvű alakot használok, elkerülve ezzel a magyar fonetikus átírás bizonytalanságaiból eredő esetleges tévedéseket.

állam, valamint Punjab, Jammu & Kashmir, illetve a Malabár-part mentén elterülő atollisor, az összességében elenyésző népességű Lakshadweep-szigetek kivételével mindenhol abszolút többséget alkotnak. Fő népességkoncentrációjuk a Hindusztáni-alföldön található, amelynek két államában, Uttar Pradeshben és Biharban, India összterületének alig több mint 10%-án él a hinduk egynegyede.

A második legnagyobb vallási közösséget a muszlimok alkotják. Hivatalos adatok szerint az összlakosság 14,2%-át adják (2011), noha mind maguk, mind pedig a hindu nacionalista szervezetek – a muszlim közösség valós erejének demonstrálása, a kisebbségi jogok bővítésének igénye, másrészt pedig a népességi részesedését tekintve valóban folyamatosan erősödő iszlám fenyegető veszélyét hangsúlyozva – igyekeznek eltúlozni tényleges arányukat. A Lakshadweep-szigeteken (96,6%), valamint Jammu & Kashmirban (68,3%) abszolút többséget alkotnak; emellett további négy iszlám tömb rajzolódik még ki: az indiai-pakisztáni határ mentén Rajasthan és Gujarat nyugati része, a Hindusztáni-alföld, a Malabár-part (Kerala) és a Dekkán középnyugati területe, amelyet a nagyjából Bangalore és Indore között húzódó 200–400 km széles sáv jelöl ki.

A harmadik legnépesebb vallási csoport a lakosság 2,3%-át kitevő, 27,8 millió fős (2011) keresztény közösség. A felekezeti struktúra legdominánsabb elemét a protestánsok alkotják, akiknek a részaránya kb. 60%, míg a katolikusoké nagyjából egyharmad, az ortodoxoké pedig (közéjük számítva az összes nem katolikus és nem protestáns keleti rítusú hívőt) hozzávetőleg 7% (Wilhelm & Zagyi, 2019; Zagyi & Ács, 2017). A 19. század második felétől kezdve megélénkülő missziós tevékenység eredményeként gyors növekedésnek indult keresztény társadalmi csoportok alakultak az India északkeleti részén élő proto-indokínai törzsek körében. Mára az e népességnek otthont adó kis területű és népességű államok egy részében a keresztények abszolút többségbe kerültek: részarányuk három itteni államban, Nágaföldön, Mizoramban és Meghalayában 75–88% között van. Itt, az ország területének kevesebb, mint 8%-nyi részén él a keresztények több mint 28%-a. Legnépesebb tömbjük viszont a szubkontinens déli részén található: Kerala és Tamil Nadu államok az ország keresztény lakossága 38%-ának adnak otthont. Az érzékelhető arányú keresztény jelenlét a leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportok, az intézményesült vallások doktrinális kötöttségeitől mentes és a spirituális megújulásra fogékonyak mutató törzsi népesség, illetve a konverzióval járó szociális előnyök és vívmányok iránt érdeklődést mutató jegyzett kasztok, valamint a kulturális integritásukra érzékeny dravida népek által lakott térségekre korlátozódik.

A keresztényekkel nagyságrendileg azonos demográfiai súlyú, közel 21 milliós szikh közösség területi koncentrációja a legmagasabbnak tekinthető Indiában. Szülőhazája, Punjab határain alig terjeszkedett tovább: a mai indiai Punjab állam összlakosságának 60%-át képviselő szikhek egyúttal az Indiai Köztársaság szikh népességének hozzávetőleg háromnegyedét alkotják.

A buddhisták, az egykoron oly befolyásos, de Indiában hatását veszített tan mai követőinek egy része a függetlenség után életbe lépő, 1950. január 26-tól hatályos alkotmány (*Bhāratīya Samvidhāna*) által biztosított jogokkal élve tértek buddhista hitre. A lakosság 0,7%-át kitevő, mintegy 8,5 milliós közösség legkoncentráltabb tömbjei az északi buddhista kultúrrégió peremvidékén, az Északkeleti-Himalája kis államaiban Sikkimben és Arunachal Pradeshben, valamint Ladakhban találhatók, de túlnyomó többségük – közel háromnegyedük – Maharashtra államban él.

A buddhisták népességbeli részarányának alig több mint a felét elérő Dzsainák az utolsó olyan vallásközösség, amelyik a népszámlálási adatfeldolgozásban önálló csoportot képvisel. A legnagyobb dzsaina centrum a Gujarat állam területén fekvő Kathiawar-félsziget, de a szomszédos Rajasthan, Maharashtra és Madhya Pradesh államok területén is megtalálhatók.

E fentebb vázolt társadalmi sokszínűség és az identitások ebből fakadó különbözősége láttán joggal vetődik fel a kérdés, hogy a valóságban miként érvényesül a gyarmati felszabadító mozgalom, majd a független India politikai vezetését rövid megszakítással az 1980-as évek végéig folyamatosan el látó Kongresszus Párt, illetve a gandhiánus-nehrui szellemi-politikai örökség által képviselt, állami ideológia rangjára emelkedett egységes indiai nemzet eszméje.

Az „Egység a sokfélelégben” (*„Unity in diversity”*) állameszme hivatalos politikai nyilatkozatokban, állásfoglalásokban ma is számos esetben visszaköszön (Ministry of External Affairs, 2020). Legfelsőbb szinten magában az alkotmányban is megjelenik, amennyiben az alaptörvény preambuluma az országot az indiai nép szekuláris – tehát antikommunista – államként definiálja, amely igazságot, szabadságot és egyenlő státust biztosít minden állampolgárának, főként pedig támogatja a testvériséget, ezáltal biztosítva az egyén méltóságát, valamint a nemzet egységét és integritását (Constitution of India, 2021). Ennek jegyében az állam fellép mindenfajta társadalmi megkülönböztetés ellen, sőt hátrányos helyzetű polgárait pozitív diszkriminációban részesíti. Az „Egység a sokfélelégben” eszme gyakorlati érvényesülése tagállami önrendelkezés létrejöttében, illetve annak kiszélesítésében is tetten érhető, amennyiben a föderalista berendezkedést a sokszínű, mégis egységes állam megtestesüléseként fogjuk fel. Az igazgatási decentralizációt, illetve annak az ún. állami reorganizáció keretében való bővülését azonban sokkal inkább a helyi nyelvi-etnikai autonómiaigények, mint az állam egysége ellen ható centrifugális erők semlegesítését szolgáló engedményekként értelmezhetjük.

A tagállami önigazgatást azonban a központi kormányzat a szövetségi állam szuverenitását ténylegesen veszélyeztető helyzetben megszüntetheti. Hogy a hivatalos állameszme által egységesként értelmezett indiai nemzetnek, illetve az azt reprezentáló államnak időnként területi integritása megbontásának valós kihívásaival is szembesülnie kell, jól példázza a többségi – magukat jellemzően nem indiaiként meghatározó, pakisztáni támogatást élvező – muszlimok és a központi kormányzat közt zajló permanens kasmíri polgárháború. Ennek a területi autonómiát érintő legutóbbi fejleménye Jammu & Kashmir 2019. évi felosztása, egyúttal tagállami státusának visszavonása, és központi igazgatás alá kerülő szövetségi területté nyilvánítása.

Természetesen több, szükségszerűen az állam egysége irányába ható centripetális tényező is nevesíthető. Ilyenek például a több mint három évezredes múltra visszatekintő hindu kulturális hagyomány, a szubkontinens szinte teljes egészét érintő, egyfajta közös indiai kultúrát reprezentáló „hinduizáció”, az önmagukban életképtelen, független politikai entitásként aligha értelmezhető szubnacionális egységek gazdasági-politikai egymásrautaltsága, illetve ezeknek a regionális nagyhatalmi státuszt élvező Indiai Köztársaság keretein belül érvényesülő biztonsági igényei.

Az alkotmányban rögzített elvek alapján megvalósuló egység tekintetében azonban mégiscsak az a döntő kérdés, hogy az eltérő identitások a kölcsönös tisztelet, egymás baráti elfogadásának jegyében

békésen együtt tudnak-e élni. E vonatkozásban fontos tisztában lennünk azzal, hogy az állampolgári vagy etnikai alapú nyugati és közép-európai nemzetfogalommal szemben Indiában elsődlegesen felekezeti, részben pedig egyéb – törzsi, kasztbeli, nyelvi stb. – elkülönülésen nyugvó, tehát kommunalista, egyúttal hierarchikus rendszerű identifikáció érvényesül, ami eleve az egységes indiai nemzet, illetve nemzetállam kialakulását hátráltató tényező.

Az alábbiakban három, gyakran valóságos hadszínterek képét öltő, erőszakba torkolló konfliktustípus, bizonyos társadalmi-politikai érdekcsoportok és a központi kormányzat közti frontok, egyes vallásközösségek közötti ellentétek, valamint a nemek közti értékkülönbségen alapuló, azaz a nőkel szembeni erőszak formájában jelentkező törésvonal példáján világítunk rá az „Egység a sokfélelégben” államszlogen gyakorlati érvényesülését egyértelműen cáfoló társadalmi folyamatokra.

2. Szeparatista mozgalmak napjaink Indiájában

2.1. A Kasmíri konfliktus

A Kasmíri konfliktus történelmi okai az indiai brit gyarmatbirodalom felbomlására, illetve India felosztására vezethetők vissza (Wilhelm et al., 2006). Kasmír, a 228 000 km² kiterjedésű, ma három ország – India, Pakisztán és Kína – területén elhelyezkedő történelmi régió, Baktay Ervin legendássá vált elnevezése szerint a „Boldog Völgy országa” (Baktay, 1934) valóban Földünk – természeti adottságait tekintve – legvonzóbb és legélhetőbb térségei közé tartozik. Az indiai szubkontinens északnyugati részén, Dél-, Délnyugat- és Közép-Ázsia határán, az Indus folyó vízgyűjtő területén fekszik. Centruma a magashegységekkel övezett, kellemes és kiegyensúlyozott klímájú, 1 500-1 900 m tengerszint feletti magasságban található Kasmíri-medence, Jammu & Kashmir szövetségi terület nyári fővárosával, illetve az egész régió történelmi igazgatási központjával, Srinagarral. A kedvező természeti környezetnek megfelelően kiemelkedő agrárpotenciállal rendelkező, magas népsűrűségű terület. Fentiek fényében még inkább elszomorítóak az India és Pakisztán, illetve a helyi muszlim közösség és az indiai központi kormányzat között 1947-től napjainkig kisebb-nagyobb rendszerességgel kiújuló véres erőszakcselekmények.

Az 1846 és 1952 között létezett Jammu & Kashmir fejedelemség Brit-India (British Raj) legnagyobb területű hercegi állama, azaz az India feletti brit fennhatóságot elismerő, és annak hűséget fogadó, ennek fejében önigazgatási autonómiát élvező, saját területe fölött teljhatalommal rendelkező uralkodó (maharádzsa) által irányított vazallus szövetségese volt. Jammu & Kashmirt a Dogra-dinasztiabeli hindu maharádzsák uralták, miközben az ország népessége, mint ahogy ma is, túlnyomórészt muszlim volt. Az India 1947. évi felosztása előtt mintegy 13 millió lakosú fejedelemség utolsó maharádzsája Hari Singh (1925-1952) volt, aki a muszlim többségű hercegi állam hindu uralkodójaként a megalakulóban lévő Pakisztánhoz vagy az Indiai Köztársasághoz való csatlakozás dilemmájában sokáig nem volt képes választani. 1947. október 26-án végül az Indiához tartozás mellett határozta el magát, ez a döntése azonban már túl késői volt: négy nappal korábban kezdetét vette az első indo-pakisztáni vagy Kasmíri háborúként elhíresült fegyveres összecsapás a terület fölötti fennhatóság

megszerzése érdekében. Ez végül az 1949. január 1-én életbe lépett tűzszüneti megállapodással, illetve az ebben rögzített, India és Pakisztán között ma is *de facto* államhatárként funkcionáló tűzszüneti vonal (1972-től Line of Control, LoC) kijelölésével zárult. A történelmi Kasmír mintegy kétharmadát India, egyharmadát Pakisztán szerezte meg.

Kasmír elkövetkező évtizedei sem szűkölködtek a szembenálló felek közt rendre kiújuló hadieseményekben (második indo-pakisztáni háború, 1965; Siachen-konfliktus 1984-2003; kargili háború, 1999). A területi erőviszonyok szempontjából az 1962. október 20-án kirobbant, és egy hónap alatt lezajlott indiai-kínai háború külön kiemelendő; ennek eredményeként Kína megerősítette a hatalmát a ma is a felügyelete alatt álló Aksai Chin nevű, a Xinjiang és Nyugat-Tibet közti közlekedési összeköttetés fenntartása miatt stratégiai fontosságú hegyvidéki terület fölött. Ennek valamint az 1963. évi kínai-pakisztáni megállapodásnak köszönhetően ma Kasmír régió 37%-a pakisztáni, 43%-a indiai, 20%-a pedig kínai fennhatóság alatt áll.

A kasmíri szeparatizmus vonatkozásában természetesen az India és Pakisztán közti ellenséges viszony bír jelentőséggel, hiszen a Jammu & Kashmirban zajló polgárháborús konfliktus a két állam közt időnként lappangó, időnként pedig nyílt fegyveres harc formáját öltő konfrontáció háttérrel bír. A sok szempontból az izraeli-palesztin szembenállással, illetve a palesztin felkeléssel rokonítható, 1989-ben kitört kasmíri intifáda az 1987-es választási eredményeknek a helyi iszlamista politikai erőket összefogó Egyesült Muszlim Front (United Muslim Front, MUF) térnyerését megakadályozó manipulálása eredményeként vette kezdetét (Bose, 2003). A Pakisztán által saját állítása szerint csupán morális, a valóságban politikai és fegyveres támogatásban részesített véres felkelés az indiai állam ellen folytatott muszlim vallásháborúvá, dzsiháddá nőtte ki magát. A háborús hadszíntérre váló, a települési *military landscape* számos elemét (állandó fegyveres katonai és rendőri jelenlét, tüntetések, zavargások, utcai összecsapások, tömegoszlatás, iszlamista falfeliratok stb.) felvonultató polgárháborús konfliktus áldozatainak számára vonatkozó hivatalos adatok szerint Jammu & Kashmirban 1988-tól napjainkig több mint 15 000 civil, 7 000 katona és rendőr, valamint 25 000 felkelő, összesen tehát mintegy 47 000 fő vesztette életét (South Asia Terrorism Portal, 2022).

Mindeközben az „Egység a sokfélelégben” politikai eszményképre rácsodálva, nemcsak az egység ideája kérdőjeleződik meg, de helyi szinten a sokfélelég is erodálódik: a Kasmír-völgy őslakos kisebbségi hindu népességéhez tartozó, a középkori iszlamizáció által érintetlen brahmin varnabeli panditok a kasmíri felkelés kirobbanását követően, az 1990-es évek első felében a fenyegetettség és kényszer hatására tömegesen hagyták el a muszlim dominanciájú és egyre inkább ellenségesé váló szülőföldjüket (Bose, 2021; Rai, 2021).

2.2. A maoista-naxalita felkelés

A hivatalos indiai terminológia szerint baloldali extrémizmus (*Left Wing Extremism*, LWE) névvel illetett maoista-naxalita felkelés a kasmírihoz hasonlóan az indiai államhatalommal szemben folytatott függetlenségi harc, amely eszmei bázisát tekintve attól különbözik ugyan, de céljai és eszközei utóbbiéhoz hasonlóak. Ezen a fronton ugyancsak szervezett fegyveres felkelés zajlik maoista ideológia alapján szerveződő lázadók részvételével.

Az India területi integritását veszélyeztető, a központi kormányzat szuverenitását időnként és helyenként megszüntető, napjainkig különböző intenzitással, de folyamatosan tartó harc kezdetének az 1967. évi ún. naxalbari zendülés tekinthető (Singh, 2016). A West-Bengal állam Darjeeling körzetében található Naxalbari nevű faluban kirobbant lázadás, amelyről a mozgalom a naxalita elnevezést nyerte, valójában egy radikális kommunista sejt által inspirált és irányított törzsi háttérű parasztfelkelés volt. A Bengálból indult, de a későbbiek során India keleti részén egyre nagyobb befolyásra szert tett, maoista, szélsőbaloldali-forradalmi naxalita mozgalom megerősödése vezetett a felkelést támogató radikális tábornak az Indiai Kommunista Pártból való kiválásához, majd az általuk alapított, rövid életű marxista-leninista pártnak különböző naxalita lázadó csoportokká történő szétadarabolódásához.

A naxalita felkelés társadalmi bázisát az ügynek könnyen megnyerhető, a társadalmi kitaszíttóság állapotában lévő, főként a jegyzett törzsek közül kikerülő, hivatalosan némi eufémizmussal gazdaságilag hátrányos helyzetűnek (*economically underprivileged sections*) nevezett népesség adja. Annak ellenére, hogy a szenvedések jelentős részben a kényszertoborzott, vagy a kormánnyal való kollaboráció miatt a lázadók által meggyilkolt civil lakosságot sújtják. A mozgalom politikai-ideológiai koordinációját napjainkban a három földalatti szélsőbaloldali párt fúziója nyomán 2004-ben megalakult, de továbbra is illegalitásban működő, terrorista szervezetté nyilvánított maoista párt, a Communist Party of India (Maoist) látja el, amely széles társadalmi háttérre támaszkodó, ifjúsági, diák- és nőszervezettel, kulturális intézményrendszerrel, saját szakszervezettel rendelkező „néppárt”-ként több tízezer fős paramilitáris gerilla hadszervezetre támaszkodva – saját programja szerint – népi-agrárius forradalmi háborúban küzd a félgymarmati, félfeudális indiai állam-berendezkedés megdöntése érdekében (South Asia Terrorism Portal, é.n.).

A váltakozó erejű és kiterjedésű, napjainkban éppen visszaszorulóban lévő naxalita felkelés által érintett, vörös korridorként (*Red Corridor*) elhíresült térség a lázadás legintenzívebb időszakában, a 2000-es évek második felében West-Bengaltól Tamil Naduig szinte egybefüggő folyosót alkotott az ország keleti-délkeleti részén. A belügyminisztérium 2021. évi adatai szerint azonban továbbra is tíz tagállam 70 körzetében, tehát a jelenlegi 773 indiai körzet közel 10%-ában vannak jelen maoista felkelők (Ministry of Home Affairs, 2021). A gerillaharcban legsúlyosabban érintett térségek közé tartozik az Odisha állam délnyugati részén fekvő, korábban három körzetre – Kalahandi, Balangir, Koraput – kiterjedő, az 1990-es évek elején nyolc kisebbre felosztott, az eredeti körzetnevekre utalva KBK-régióknak nevezett, éhségövezet jellegű terület, amely szélsőségesen alacsony társadalmi-gazdasági fejlettségi mutatókkal rendelkezik, a rurális népesség aránya 90% körüli, termés- és alapellátás-hiányos, alultápláltság, éhezés, elvándorlás, természeti katasztrófák által sújtott, magára hagyott, indiai viszonylatban is kifejezetten kilátástalan helyzetű régió (Kosal Discussion and Development Forum, 2010). Az indiai területfejlesztési politika egyik fő, bár átütő sikert ezideig nem produkáló prioritása az ilyen és ehhez hasonló sorsú térségek integrációja (Krishan, 2021), hiszen aligha képzelhető el a szecesszionista törekvésekkel szembeni eredményes harc az érintett népesség társadalmi felzárkóztatása nélkül.

Az ugyancsak jelentős véráldozattal járó, de a kasmírihez képest sokkal kisebb nyilvánosságot kapott, a szövetségi államhatalom részéről szándékosan elhallgatott naxalita felkelés nemzetbiztonsági kockázatának súlyát, a nemzeti-nemzetállami egységet, az ország területi épségét, szuverenitását talán legkomolyabban veszélyeztető jellegét mi sem igazolja jobban, mint Manmohan Singh, India 2004 és 2014 közt hivatalban lévő miniszterelnökének 2006-ban, a gerillamozgalom legaktívabb időszakában tett kijelentése, miszerint a maoista lázadás a legnagyobb belbiztonsági kihívás, amellyel az országnak valaha is szembesülnie kellett („*the single biggest internal security challenge ever faced by our country.*”) (Robinson, 2008).

3. Vallási tolerancia versus interkommunalista erőszak Indiában

3.1. A vallási tolerancia, mint az „Egység a sokféleségben” eszméjének alapja

A vallások, vallásközösségek, illetve azok kulturális teljesítményei az ország múltjának és jelenének mindennapjait alakító, azt pozitívan meghatározó, a sokszínűségre és toleranciára épülő civilizációs tényezőkként értékelhetők. Ezt az önmagát világiként meghatározó Indiai Köztársaság alkotmányának a szabad és államtól független vallásgyakorlással kapcsolatos rendelkezései is megerősíteni látszanak, amelyek a vallási alapú diszkrimináció minden formáját szigorúan tiltják (Constitution of India, 2021).

Noha napjaink és a közelmúlt valósága sokszor ezzel ellentétes képet mutat, érdemes felidéznünk azokat a vallási vonatkozású kulturális, és a vallási közösségeket érintő politikai momentumokat, amelyek a vallási türelem társadalmi hagyományaként, a változatosságot nemcsak, hogy elfogadó, de arra értékékként tekintő szemléletmód megtestesítőiként értelmezhetők.

Már a védikus vallási irodalomban felbukkan az egyetlen igazság többféle lehetséges interpretációjának gondolata (Doniger, 2000), a kései védikus korban keletkezett upanisadokban pedig több helyen is, legközvetlenebb módon a Maha Upanisadban megjelenik az egész világ egyetlen családként való értelmezése (Mahakavya, é.n.). A vallási türelem indiai továbbélésében fontos szerepet játszik a hindu világfelfogás egyéni értelmezése előtt nyíló nagyfokú szabadság, amely a blaszfémia és eretnekség ideája számára nem biztosított teret (Lingen, 2008).

A vallások közti egyenlőség, az általuk képviselt eszmék egyetemes igazságának gondolatát India számos uralkodója is magáévá tette. Ezek közül az e tekintetben legnagyobb hatású államférfiről érdemes külön is megemlékeznünk. E felfogás képviselője volt az indiai történelem mindmáig legemblemikusabb alakjai közé tartozó, a Maurja Birodalom (i.e. 322-185) keretei között az ország politikai egységét elsőként megteremtő, a buddhizmus indiai elterjedésében a legnagyobb szerepet játszó Asóka császár (i.e. 268-231), akinek híres, szikla- és oszlopfeliratok formájában fennmaradt

rendelkezései közül jó néhány a megbékélés, a vallási tolerancia politikájának érvényesüléséről tanúskodik (Tenigl-Takács, 1997). Az Indiát szintén egy óriás birodalomban egyesítő mogul Nagy Akbar császár (ur. 1556-1605) ugyancsak számos, a vallásközi békét erősítő intézkedést hozott, udvarában több vallás tanítója kapott lehetőséget a hithirdetésre. Részben ezek, részben hatalmi megfontolások vezettek az általa alapított, a különféle tanok egybeolvasztása révén kialakuló új, bár rövid életű eklektikus-szinkretista vallás, az Isteni Hit jelentésű Dín-i-Iláhi megszületéséhez (Antonova et al., 1981).

India történetét tulajdonképpen a békés úton vagy hódítókként érkező közösségek (muszlimok, keresztények, zsidók) és kultúrájuk, vallásaik befogadásának és integrációjának kontextusában is értelmezhetjük. E vonatkozásban külön is kiemelésre érdemesek azok a csoportok, amelyek éppen vallási meggyőződésük következtében voltak kénytelenek elhagyni eredeti hazájukat. A legtipikusabb példáját nyújtják ennek az iszlamizálódó Perzsiából az I. évezred második felében menekülni kénytelen zoroasztriánus vallású párszók, vagy az ugyancsak Perzsiában, a 19. században életre hívott bahá'í hit Iránban ma is üldöztetést elszenvedő képviselői.

Az indiai kisebbségi vallásközösségek rangját, megbecsültségét vélik néhányan felfedezni abban, hogy a társadalmi érvényesülés számára nagy lehetőségeket biztosító pályákon, például a filmszakmában, a hadseregben vagy a politikában e csoportok tagjai, főként a muszlimok és a szikhek népességbeli részarányukhoz képest felülreprezentáltak. Noha nem vallási vonatkozású fejlemény, de a kisebbségek nagypolitikában való jelenléte kapcsán e helyütt érdemes emlékeztetni arra, hogy éppen a napokban, 2022. július 25-én lépett hivatalba India első törzsi származású, egyben második női köztársasági elnöke, Droupadi Murmu, ami tehát kétszeresen is pozitív fejlemény.

3.2. Az egység látszatát kikezdő vallásközi konfliktusok Indiában

Ugyanilyen könnyen találhatunk azonban olyan példákat is, amelyek a fentebb jelzett tényekkel, és az azokból levonható, az indiai vallási toleranciára vonatkozó pozitív végkövetkeztetéssel szemben arra utalnak, hogy az előbbieken alapján kirajzolódó kép meglehetősen felszínes és idealisztikus, a valóság viszont ennél jóval összetettebb, sok tekintetben pedig egyenesen illúzióromboló (Zagyi, 2013).

A gyarmati múltba visszanyúló, mesterségesen gerjesztett hindu-muszlim konfrontáció továbbélését jelző erőszakcselekmények irodalmi feldolgozásai, illetve az ezekről tudósító média hírek viszonylag széles körben ismertek, így e helyütt most csupán az ezzel kapcsolatos legfontosabb történelmi-társadalmi körülményekről essék szó. Mindenekelőtt arról, hogy a hindu-muszlim szembenállás, természetét tekintve, részben politikai töltetű, részben a kulturális legitimitáció kérdésköre kapcsán, azaz a hindu India – muszlim India ellentét kontextusában felmerülő probléma. Gyökerei a szubkontinensen az indo-muszlim civilizációt kiteljesítő mughalok uralmának hanyatlásával, illetve az India fölötti muszlim politikai dominancia visszaszorulásával egyidejűleg, de attól nem függetlenül felerősödő hindu hatalmi törekvések megjelenésének idejéig, a 17-18. század fordulójáig vezethetők vissza. A hindu marathák és a muszlim mughalok közt a Dekkán északnyugati részén, jellemzően

a mai Gujarat, Madhya Pradesh és Maharashtra államok területén vívott közel harminc éven tartó háborúból győztesként kikerülő és India jelentős részét önálló birodalmukba integráló marathák diadala és a hosszú múltra visszatekintő fényes dicsőségű hatalmukat elvesztő mughalok közt erőszakos formát öltő legitimitációs küzdelem sok tekintetben a napjainkban sem csituló hindu-muszlim vallási ellentét egyik fontos tényezője.

Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a hinduk és muszlimok közötti összecsapások döntő részben ma is ezen a területen összpontosulnak. Ezek közül a vallási-kulturális legitimitáció, a szimbolikus jelentőséggel bíró szakrális terek fölötti önrendelkezés direkt vonatkozásai és az erőszakhullám mérete, az áldozatok nagy száma miatt talán a legemlékezetesebb eset a mai Uttar Pradesh állam területén található Ayodhyában a 16. század elején épült mughal kori Babri-mecset (Babri Maszjid) szélsőséges hindu nacionalista szervezetek (Vishva Hindu Parishad, Bajrang Dal) tagjai által 1992-ben történt lerombolását követően kitört, több ezer halálos áldozattal járó országos tömeglázáadás volt. Igazi jelentősége azonban mégis abban áll, hogy egy több mint 450 éves, a Mughal Birodalmat alapító Babur császár nevét viselő, az indo-muszlim civilizációt és politikai hatalmat, tágabb kontextusban a legalább ezeréves indiai muszlim jelenlétet szimbolizáló mecset pusztult el, amely a hinduk szerint a Rama isten szülőhelyeként tisztelt, vagyis sokkal erősebb legitimitációval bíró korábbi szentély helyén épült. Az épület elpusztításával tehát a hindu India jelképesen újabb győzelmet aratott a muszlim India fölött. A Babri Maszjid lerombolása nyomán fellángoló erőszak utóéletéhez tartozik a több száz halálos áldozatot szedő 2002-es gujarati lázongás, amely az Ayodhyából hazatérő hindu zarándokokat szállító vonatnak a Gujarat állambeli Godhra vasútállomásán történt kigyulladására nyomán tört ki. Az 59 ember halálával végződő vonattűz okozásával muszlimokat vádoltak meg, majd ítélték el, de az eset körülményei megnyugtatóan máig sem tisztázták (Metcalf & Metcalf, 2012).

A két közösség közötti, időnként véres és tömeges erőszakba torkolló szembenállás eddigi legbrutálisabb, egyes becslések szerint (Necrometrics, é.n.) akár egymillió halálos áldozatot is követelő eseménye azonban a Brit-India 1947. évi felosztását követően tömegessé váló, Pakisztán és India közötti menekültáradatban kirobbanó, az egymással szembeni kölcsönös félelem és gyűlölet szülte tömegmészárlás volt, amelynek előzményei nem kis részben a korábbi brit gyarmati adminisztrációnak a muszlimok és hinduk közti érdekellentéteket kiélező, az utóbbiak nacionalista-függetlenségi mozgalmának gyengítését célzó politikájában gyökereztek (Balogh, 1988).

A hindu India – muszlim India közötti legitimitációs harc kontextusában nyer értelmet a tagállami és szövetségi kormányzatok részéről hol színlelt módon, hol nyíltan támogatott, az ország hindu kulturális jellegének elvesztését, a hindu demográfiai túlsúly gyengülését, a felekezeti *status quo* megbomlását valós veszélyként láttató, a 21. század közepére muszlim többségű Indiát vizionáló, konfliktusgerjesztő hindu nacionalista politika, amelynek hivatkozási alapja a muszlimok valamelyest magasabb fertilitása és népességbeli részarányuk ebből következő mérsékelt növekedése. Az indiai népességből való részesedésük a 2001. évi 13,4%-ról, 2011-re 14,2%-ra nőtt ugyan, de továbbra sem jelentenek a hinduk számára valós demográfiai kihívást. Ennek ellenére egyre erősebben terjed ez utóbbi ténynek a muszlim térfoglalás eszközeként és potenciális erőszakforrásként való interpretálása (Brahmachari, 2017).

Napjaink sajnálatosan egyre gyakoribb, a vallásközi ellentétek újabb frontjának kiéleződését jelző eseményei, a régi múltra visszatekintő hindu–muszlim ellentéttel szemben csak kevésbé ismertek. Maga a jelenség pedig nem más, mint a hitelesítés, valamint a vallás és meggyőződés megváltoztatására vonatkozó szabadságjogok csorbulása, ami kormányzati oldalról főként az utóbbi években néhány tagállamban életbe lépő, vallásváltást korlátozó jogszabályokban, a társadalmi ellenségeskedés vonatkozásában pedig a szélsőséges hindu szervezeteknek a leghátrányosabb helyzetű csoportokat megcélzó, elsősorban keresztény missziók térítő tevékenysége által kiváltott erőszakos válaszlépésekben ölt testet.

Ha a népességszámukat, gazdasági erejüket tekintve kevésbé jelentősnek számító Himachal Pradesh és Arunachal Pradesh államoktól eltekintünk, azt látjuk, hogy az ilyen típusú törvényeket bevezető nagyobb államok Rajasthantól Madhya Pradeshen és Chhattisgarhon át Odisháig – Gujarat kivételével – gazdasági teljesítménye, életszínvonala az indiai átlag alatti, ugyanakkor a leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportokat alkotó jegyzett kasztok és jegyzett törzsek lakosságszámú arányát figyelembe véve az országos átlag fölötti értékekkel rendelkeznek (Zagyi, 2013).

A konverzió lehetőségét korlátozó első tagállami törvények az 1960–1970-es években születtek, majd az ilyen jellegű jogszabályalkotás, illetve –módosítás a 2000-es évek elején vett nagyobb lendületet. E szándékot a jogszabályok megalkotói nem vállalják, nem is vállalhatják fel nyíltan, és ez már a törvények elnevezéséből is kitűnik, hiszen azokat valójában vallásszabadsági törvényeknek hívják, fő céljuknak pedig a kényszer által motivált vallásváltások megakadályozását tartják.

E jogszabályokban a szándékazonosságot tükrözve sok közös vonás fedezhető fel: a kaszthierarchia alján elhelyezkedő hindukat megcélzó missziók tevékenységének korlátozása, a kialakult vallási arányokat módosító egyik lehetséges tényező kiiktatása, a hindu nemzet fenyegetettségének rémítő hirdető radikális mozgalmak, pártok politikai igényeinek kiszolgálása. De ilyen a kényszer fogalmának rendkívül széles értelmezési lehetőséget biztosító terminológia, melynek alapján személyek vagy csoportok számára vonzóknak tűnő perspektíva felmutatása, társadalmi, illetve lelki-spirituális előnyök kilátásba helyezését felhasználó missziós munkakényszernek minősül. Ez pedig az áttérést érvénytelenítheti, ezzel pedig a vallásközi arányok közti nagyobb mértékű átrendeződésnek is gátat szabhat.

Hogy e törvények valójában kiket akarnak megvédeni kiktől, az a konverzió fogalmának meghatározásából is nyilvánvaló, hiszen több esetben közvetve vagy közvetlenül kizárja a más vallásra történő áttérés köréből az egyén eredeti, ősiként, őshonosként, hazaiként, az ősök által követettként megjelölt vallásához való visszatérést, ami jogszabályi korlátozástól mentesen megtehető. Az újabb megalkotott törvények közös vonása továbbá a vallásváltás szándékának, illetve időpontjának előzetes bejelentési kötelezettsége, ami lehetőséget ad a konverzió körülményeinek törvényességi felülvizsgálatára, adott esetben annak megtagadására. A valláscserében érintettek és emberi jogi szervezetek állásfoglalása szerint viszont azt a célt szolgálja, hogy az esemény időben az ellenérdekeltektől hindu mozgalmak, aktivisták tudomására juthasson.

A jogszabályok egyébként akár három évig terjedő szabadságvesztést is kilátásba helyeznek a törvénybe ütköző módon végzett térítőmunkáért, a büntetési tételek pedig, jelezve a törvényalkotók va-

lódí szándékát a gyerekek és nők mellett a dalitok, azaz a legkönnyebben megnyerhető illegálisnak minősített áttérítése esetén még súlyosabbak lehetnek (Arora, 2012).

A téma egésze szempontjából kulcsfontosságú kérdés, hogy miként léphettek hatályba a köztársaság alkotmánya által garantált vallási szabadságjogokkal összeegyeztethetetlennek tűnő konverzióellenes tagállami törvények. Ez a helyzet a hitelesítés jelentéstartalmának sajátos értelmezése, bírósági ítélettel (Osuri, 2013) is alátámasztott felfogása következtében állhatott elő. E szerint a vallások, illetve azok hitelveinek terjesztése, népszerűsítése, propagálása nem foglalja magában szükségszerűen a szabad hittérítés jogát, ami egyúttal a meggyőzés lehetősége és a meggyőződés önkéntes megváltoztatásának szabadsága közötti logikai kapcsolat létezésének tagadását is jelenti (Suleman, 2010).

A vallásváltással összefüggő fizikai erőszak, ami nem ritkán halálos áldozatokat is követelő öszszecsapásokba torkollik (Pew Forum, 2009), az utóbbi években állandósult, minthogy a szélsőséges kommunalista mozgalmak és pártok a rögzült vallási arányokat módosítani képes lehetőségek között a muszlim népesség hindukénál magasabb természetes szaporodása mellett valós esélyként számolnak a keresztény missziós tevékenység demográfiai következményeivel is, aminek durva, sértő képi megjelenítései sem ritkák (Brahmachari, 2013).

4. A nőekkel szembeni negatív diszkrimináció egyik jellegzetes indiai példája: a hozományadás szokásának hagyományából fakadó erőszak

Az „Egység a sokféleségben” ideálkép gyakorlati érvényesülésének tehát a politikai és szociális érdekkellentétek, illetve a különféle hierarchiacsoportok által keresztül-kasul szabdalta, rendkívül sokrétű társadalmi közeg gátat szab. A fentiek mellett ennek egyik jellegzetes eleme a nők és férfiak közti értékülönbségből fakadó törésvonal is, amely a többé-kevésbé egységes és fenntartható társadalom létrejöttét ugyancsak akadályozza. A nőekkel, lányokkal szembeni negatív diszkrimináció számos példájával találkozhatunk Indiában, amelyek végső soron mind a nőknek a patriarchális családstruktúrában betöltött alárendelt szerepére vezethetők vissza (Zagyi, 2021). Ezek közül itt most a hozományadás kényszere következtében a nők által elszenvedett erőszak okait és következményeit mutatjuk be.

A jelentős nagyságú hozomány biztosításának, illetve az arra irányuló igénynek a tartós fennmaradása nyilvánvalóan összefügg a patrilineáris öröklési rendszerből eredő azon szociálökonomiai törvényszerűséggel, amely szerint a lányok, szemben a fiúkkal, különösen az elsőszülöttekkel, akik apjuk halála után a család továbbélését lehetővé tévő termelőeszközök és ingatlanok birtokába kerülnek, ún. premortem hagyaték gyanánt rendszerint jóval kisebb értékű, de még így is nagy terhet jelentő hozomány formájában részesülnek a szüleik által felhalmozott javakból, amellyel azonban házasságkötésüket követően férjük családi vagyonszösségét erősítik.

A hozományadás nagyrészt vallási hovatartozástól függetlenül létező gyakorlat, az elterjedtségének mértékében, illetve összegében mutatkozó különbségek inkább területi alapon, a patriarchális társadalmi berendezkedés hagyománya által erősen érintett indoárja Észak, és a nők gazdasági-szociális önállósága számára jóval nagyobb teret biztosító dravida Dél közötti viszonyrendszerben értelmezhetők. Északon a hozományt illető elvárások tekintetében sem a gazdasági létalapjának felszámolását célzó polgári jogi törvényalkotás, sem pedig a felkínálásának vagy elfogadásának kriminalizálására irányuló büntetőjogi intézkedések ellenére nem következett be érdemi változás (Dalmia & Lawrence, 2005).

A menyasszony családja számára óriási anyagi terhet jelentő, ezért a nők diszkriminációját generáló hozományforgalom visszaszorítása érdekében született meg 1961-ben az annak megszüntetéséről rendelkező, büntetőjogi szankciókat is tartalmazó törvény, a Dowry Prohibition Act (1961), amely az egyes tagállamokban azt megelőzően is létező hozományellenes jogszabályok tartalmi elemeinek egységes keretbe foglalásával és szövetségi hatáskörbe rendelésével konszolidálta a hozománnyal kapcsolatos tilalmi intézkedéseket (WCD, é.n.).

A törvény, amely egy mély gyökerekkel rendelkező hagyomány táplálta társadalmi norma felszámolásának céljával született, de amelynek a betartatása a tradíciók és szokások kötelékéből való szabadulást rendszerint határozottan és tartósan elutasító indiai társadalom ellenében, nem utolsósorban a tettenérés lehetőségének korlátozottsága okán is szinte lehetetlen, a rendelkezéseinek megszegése esetére nagyon súlyos büntetési tételeket helyez kilátásba. Mindazok, akiket hozomány átadásában és elfogadásában, vagy ezen cselekményekre való felbujtásban, illetve azok elkövetésének támogatásában bűnösnek találhatnak, minimum ötéves időtartamú szabadságvesztéssel és a hozomány értékének megfelelő nagyságú, de legalább 15 000 rúpia (kb. 60 000 Ft) összegű pénzbüntetéssel sújthatók. A vonatkozó jogszabály meglehetősen tág értelmezési keretet biztosító definíciója szerint hozománynak minősül minden, a házasságkötéssel összefüggésben felkínált és átvett, tulajdonba vehető, birtokolható jószág (*property*), sőt már az ennek felajánlását és elfogadását rögzítő megállapodás (*valuable security*) is, függetlenül attól, hogy a hozományra vonatkozó bármilyen kontraktust a törvény eleve (*ab initio*) semmisnek nyilvánít. Ráadásul nemcsak a ténylegesen megvalósuló hozományforgalom és az azt előkészítő szerződések, hanem az arra irányuló, direkt vagy indirekt módon megvalósuló igénybejelentés is jogellenes, és hat hónaptól két évig terjedő börtönbüntetéssel, valamint 10 000 rúpiás (kb. 48 500 Ft) pénzbírsággal sújtható.

A hozomány azonban nem egyszerűen csak a közvetlenül jelentkező anyagi terhek, illetve a lányokat érintő nemi diszpreferencia és diszkrimináció vonatkozásában, hanem az újonnan házasodott nők fizikai és pszichés biztonságának, vagy akár életének veszélyeztetettsége tekintetében is nagyon súlyos társadalmi kihívást jelentő tényező. A férfiak egy része ugyanis kizárólag a hozomány megszerzése miatt házasodik, ennek érdekében pedig nem ritkán ún. hozomány-bűncselekmények elkövetésével feleségüket megalázó, kegyetlen, erőszakos bánásmódban részesítik, öngyilkosságba hajszolják vagy háztartási balesetnek beállított, az indiai büntető törvénykönyvben (IPC, 1860) a szándékos emberölés speciális eseteként külön nevesített, és hét évtől életfogytig terjedő börtönbüntetéssel (§304B) szankcionálható hozománygyilkosságot elkövetve próbálnak tőlük megszabadulni. Bizonyos esetek-

ben az is előfordul, hogy a hozomány a védelmi pénz szerepét veszi át, amelyet a feleség testi épségének vagy életének garantálása fejében annak szüleit megzsarolva, tőlük rendszeres időközönként kikényszerítenek (Bloch & Rao, 2002), ennek visszautasítása esetén pedig a nőt gyakran valamilyen jól égő folyadékkal, benzinnel vagy fűtőolajjal leöntik és felgyújtják, azaz élve elégetik (Lakhani, 2005). Ez a hozománygyilkosság egyik tipikus végrehajtási módja (*bride burning*), ami Indiában nagyjából 2 500 halálos áldozatot szed évente (Kumar & Kanth, 2004).

A Nemzeti Bűnügyi Nyilvántartási Iroda (National Crime Records Bureau) összefoglalójának (NCRB, 2016) adatai szerint egyébként a kifejezetten nők ellen irányuló – széles skálát felölelő, a büntető törvénykönyv (*Indian Penal Code*, IPC), valamint az egyedi jelentőségű és lokális vonatkozású ügyek jogszabályi alapját képező ún. speciális és helyi törvények (*Special and Local Laws*, SLL) hatálya alá tartozó, a „leskelődés”-től (*voyeurism*) a nemi erőszakig, a rejtőzködve történő megfigyeléstől (*stalking*) a savas támadásig, a hozománnyal kapcsolatos szabályok megsértésétől az emberablásig stb. terjedő – cselekménytípusok összesített száma 2016-ban 338 954 volt, ami az Indiában elkövetett, pontosabban ismertté vált – az IPC és az SLL által együtt büntetni rendelt – 4 831 515 bűncselekménynek pontosan a 7%-a.

Az adatokból világosan kitűnik, hogy a nőkkel szemben elkövetett (nyilvánosságra került) összes erőszakos cselekmény közel egyharmadát a férj vagy annak rokonai által mutatott kegyetlen bánásmód, egytizedét pedig a nők házasság, illetve házasságra kényszerítés céljából történt elrablása, megszojtetése teszi ki. Ennek kapcsán hadd emlékeztessünk arra, hogy ez utóbbi bűncselekmény az, amelynek a relatív esetszáma és az indiai fiú-, illetve férfitöbbség nagysága (maszkulinitási index), ezzel együtt a férjhez adható lányok számában jelentkező hiány mértéke között a legszorosabb korreláció tapasztalható (Zagyi, 2021).

A vonatkozó statisztikai adatoknak az összindiai, illetve tagállami szint mellett az ún. metropolitán régiók, azaz a kétféle főnél népesebb nagyvárosi agglomerációk szerinti bontásban történő vizsgálata egyébiránt azt mutatja, hogy a hozománygyilkosság és a házasság (ra kényszerítés) céljából történő emberrablás vidéken, míg a feleséggel szembeni kegyetlen bánásmód inkább a nagyvárosokban gyakori.

5. Összefoglalás

A tanulmányban arra tettünk kísérletet, hogy a kongresszus párti, gandhiánus politikai nemzeteszményt kifejező az „Egység a sokféleségben” országgépet vizsgálva rámutassunk egyrészt az indiai sokféleséggel, másrészt az egység helyzetével kapcsolatos tényekre. India földrajzi, történelmi, kulturális, vallási etnolingvisztikai, társadalmi sokszínűsége valóban a trópusi dzsungelk áttekinthetetlenül zsúfolt, egymásba kapaszkodó növényvilágára emlékeztet (Hahn, 1980). Ez a változatosság azonban nemcsak gyönyörködtet, de óhatatlanul a társadalmi feszültségeket, konfliktusokat, számos esetben a fizikai erőszakig fajuló szembenállást gerjesztő adottság.

Az elfogadás, az egymás iránti türelem, mint a valódi egység záloga, azonban, bár találhatunk jó néhány példát erre is, valójában többnyire csak az elvek és a szimbolikus gesztusok szintjén léteznek. Az indiai hétköznapok gyakran véres, de nem feltétlenül kirakatba helyezett, noha oda sokszor beszüremelő valósága azonban sokkal inkább azt jelzi, hogy a változatosság különféle társadalmi törésvonalak formájában az egységnek láttatott Indiát bomlasztó tényező.

A diverzitásból fakadó társadalmi dezintegráció három típuspéldáján keresztül világítottunk rá az „Egység a sokféleségben” az állameszme ellentmondásos voltára. India politikai egységét két, egymástól ideológiai hátterét tekintve különböző, de céljaiban és jellegében nagyon is hasonló fegyveres szeparatista mozgalom igyekszik rombolni: a kasmíri muszlimok dzsiháddá fejlődő harcával és a maoista-naxalita lázadók szélsőbaloldali ellenállásával szemben a szövetségi kormány immár több évtizede, jelentős rendőri és katonai erőt lekötve kénytelen felvenni a küzdelmet. Nem kevésbé komoly kihívást jelentenek India nemzetállami egysége szempontjából a vallásközi konfliktusok, amelyeknek két különböző frontját, az alapvetően politikai-kulturális alapú legitimációs harcként értelmezett hindu-muszlim konfrontációt és a keresztény missziók tevékenysége nyomán jelentkező szembenállást vizsgálva megállapítottuk, hogy ezek valójában nem is klasszikus értelemben vett interkommunalista ellentétek, hanem a többségi hindu közösség mögött kiálló, szövetségi és helyi kormányok, valamint a kisebbségi vallásközösségek közötti konfliktusok.

Utolsóként egy, a társadalmi egység tekintetben nem kevésbé fontos momentumra, a férfiak és nők között feszülő, a társadalmi értékkülönbségen nyugvó konfliktusforrásra, a nőknek a hagyományos patriarchális családstruktúrában betöltött alárendelt szerepéből következő negatív diszkriminációjára, illetve ennek egy tipikus formájára, a hozományadás szokása által gerjesztett erőszakra hívtuk fel a figyelmet.

Felhasznált irodalom

- Antonova, K. A., Bongard-Levin, & G. M., Kotovszkij, G. G. (1981). *India története*. Budapest: Kossuth-Gondolat.
- Arora, T. (2012). India's Defiance of Religious Freedom: A Briefing on 'Anti-Conversion' Laws. *International Institute for Religious Freedom Report*, 1(2), pp. 1-16. https://www.iirf.eu/site/assets/files/92149/iirf_reports_2012_02.pdf
- Baktay E. (1934). *A Boldog Völgy országa: Barangolások Kasmírban*. Budapest: Franklin.
- Balogh, A. (1988). *Nemzet és történelem Indiában*. Budapest: Kossuth.
- Balogh, A. (2002). A dravida kérdés. In Balogh A. (szerk.), *Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*. (pp. 234-245). Budapest: Korona Kiadó.
- Béteille, A. (1967). Race and Descent as Social Categories in India. *Daedalus. Color and Race*, 96(2), pp. 444-463. <https://www.jstor.org/stable/20027046>
- Bloch, F., Rao, V. (2002). Terror as a Bargaining Instrument: A Case Study of Dowry Violence in Rural India. *The American Economic Review*, 92(4), pp. 1029-1043.
- Bose, S. (2003). *Kashmir: Roots of Conflict, Paths to Peace*. Harvard University Press.
- Bose, M. (2021). *Kashmir at the Crossroads: Inside a 21st Century Conflict*. Yale University Press.
- Brahmachari, U. (2013). *Can Islamic Fatwa and Christian Resolution for population increase in India be averted from the way of making Bharat (India) as a Hindu State?* <https://hinduexistence.org/2013/03/12/how-to-combat-islamic-fatwa-and-christian-resolution-to-increase-their-population-only-to-make-hindus-as-minority-in-india/>
- Brahmachari, U. (2017). *Muslims will be majority in India by 2050 and they will be majority in the world by 2070*. <https://hinduexistence.org/2017/03/18/two-dangerous-deadlines-for-islamic-growth-and-its-solution/>
- Census of India (2011a). *Scheduled Castes Population – Census 2011*. <https://www.census2011.co.in/scheduled-castes.php>
- Census of India (2011b). *Scheduled Tribe Population – Census 2011*. <https://www.census2011.co.in/scheduled-tribes.php>
- Census of India (2011c). *C-16: Population by mother tongue*. <https://censusindia.gov.in/census-website/data/census-tables>
- Census of India (2011d). *Population Finder 2011*. <https://censusindia.gov.in/census-website/data/population-finder>
- Census of India (2011e). *C-01: Population by religious community*. <https://censusindia.gov.in/census-website/data/census-tables>
- Constitution of India (2021) *The Constitution of India [As on 26th November, 2021]*. <https://legislative.gov.in/sites/default/files/COI...pdf>

- Dalmia, S., Lawrence, P. G. (2005). The Institution of Dowry in India: Why It Continues to Prevail? *The Journal of Developing Areas*, 38(2), pp. 71-93.
- Doniger, W. szerk. (2000). *Rig-Véda*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Elder, J. W. (2006a). Dalits. In S. Wolpert (Ed.), *Encyclopedia of India*. Volume 1. (pp. 281-286). Thomson Gale.
- Elder, J. W. (2006b). Scheduled tribes. In S. Wolpert (Ed.), *Encyclopedia of India*. Volume 4. (pp. 14-17). Thomson Gale.
- Ethnologue (2022). *What countries have the most languages?* <https://www.ethnologue.com/guides/countries-most-languages>
- Hahn, I. (1980) *Istenek és népek*. Budapest: Minerva.
- IPC (1860). *Indian Penal Code: Act No. 45 of 1860*. <https://devgan.in/ipc/>
- Kosal Discussion and Development Forum (2010). *Starvation deaths continue in Kalahandi-Balangir-Koraput area of Orissa, India*. <https://kddfonline.com/2010/01/03/starvation-deaths-continue-in-kalahandi-balangir-koraput-area-of-orissa-india/>
- Krishan, G. (2021). Political Economy of Backward Area Development Programmes in India. *Területfejlesztés és Innováció*, 13(1-2), pp. 3-11. http://epa.oszk.hu/01900/01951/00031/pdf/EPA01951_teruletfejlesztes_2020_01-02_03-11.pdf
- Kumar V., Kanth, S. (2004). Bride burning. *The Lancet. Medicine, Crime and Punishment*, 364, pp. 18-19. [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736\(04\)17625-3.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736(04)17625-3.pdf)
- Lakhani, A. (2005). Bride-Burning: The „Elephant in the Room” is Out of Control. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, 5(2), pp. 249-298. <https://pdfs.semanticscholar.org/c1b1/70a8d-b215a7e8fb592248174b240d85222e6.pdf>
- Lingen, de J. R. (2008). *An Introduction to the Hindu Faith*. New York: Sterling Publishers.
- Mahakavya (é.n.). *Read 108-Upanishad in English*. <https://www.mahakavya.com/108-upanishad-in-english/>
- Metcalf, B. D., Metcalf, Th. R. (2012). *A Concise History of Modern India*. Cambridge University Press.
- Ministry of External Affairs (2020). India's Demography: Unity in diversity. <https://indbiz.gov.in/indias-demography-unity-in-diversity/>
- Ministry of Home Affairs (2021). *Review of Categorization of Districts affected Left Wing Extremism*. <https://crpf.gov.in/writereaddata/images/pdf/815072021.pdf>
- NCRB (2016). *Crime in India 2016*. National Crime Records Bureau, Ministry of Home Affairs, Government of India. <https://ncrb.gov.in/sites/default/files/Crime%20in%20India%20-%202016%20Complete%20PDF%20291117.pdf>
- Necrometrics (é.n.). *Secondary Wars and Atrocities of the Twentieth Century. India (1947)*. <http://necrometrics.com/20c300k.htm#India>

- Pew Forum (2009). *Results by Country. Pew Forum on Religion & Public Life*. <https://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2009/12/restrictions-resultsbycountry.pdf>
- Rai, M. (2021). Narratives from exile: Kashmiri Pandits and their construction of the past. In Bose, S., Jalal, A. (eds), *Kashmir and the Future of South Asia*. (pp. 91-115). Routledge.
- Robinson, S. (2008, május 29). India's Secret War. *Time*. <https://web.archive.org/web/20080602152918/http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1810169-1,00.html>
- Singh, P. (2016). *The Naxalite Movement in India*. New Delhi: Rupa Publications.
- South Asia Terrorism Portal (é.n.). *Communist Party of India-Maoist (CPI-Maoist) all its formations and front organizations*.
- South Asia Terrorism Portal (2022). *Datasheet Jammu & Kashmir. Yearly Fatalities*. <https://www.satp.org/datasheet-terrorist-attack/fatalities/india-jammukashmir>
- Suleman, S. (2010). Freedom of Religion and Anti Conversion Laws in India: An Overview. *ILI Law Review*, 1(1), pp. 106-128. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1597854
- Tenigl-Takács L. (1997). *India története*. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- UNESCO (2009). *Investing in cultural diversity and intercultural dialogue: UNESCO world report*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000185202>
- WCD (é.n.). *The Dowry Prohibition Act, 1961*. Ministry of Women & Child Development. <http://wcd.nic.in/act/dowry-prohibition-act-1961>
- Wilhelm Z., Pete J., Kisgyörgy P. (2006). Adatok a kasmíri konfliktus politikai földrajzi elemzéséhez. *Földrajzi Értesítő*, 55(1-2). pp. 213-237.
- Wilhelm, Z. (2015). *India regionális földrajza*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Wilhelm Z., Zagyi N. (2019). Kereszténység és vallásszabadság Indiában. *Vigilia*, 84(1), pp. 12-19.
- Zagyi N. (2013). A vallásszabadság korlátai a mai Indiában. In Balogh R., Schmidt P. (szerk.), *A földtudományi kutatások új aspektusai*. (pp. 117-129). Pécs: Publikon.
- Zagyi N. (2021). *A nemiarány-eltolódás társadalmi és területi jellegzetességei Indiában. Doktori értekezés*. Pécsi Tudományegyetem.
- Zagyi N., Ács, M. (2017). Christian Missions as Civil Society Movements at the Service of the Indian Society. *Civil Szemle*, 14(3), pp. 105-120.

MAJOROS PÁL

India integrációs törekvései

INDIA INTEGRÁCIÓS TÖREKVÉSEI

MAJOROS PÁL¹

Absztrakt

India politikai és gazdasági súlya alapján a gyorsan növekvő ázsiai-csendes-óceáni térség egyik fontos állama. Gazdasági teljesítménye (GDP-je vásárlóerő paritáson) harmadik legnagyobb a világon.

A regionális integrációs tömörülésekhez való csatlakozás, és a globális értékláncokhoz való viszony a 21. század kezdetének talán legfontosabb kérdései. A világgazdaság változásai, a globális értékláncok (GVC) szerepének erősödése azt valószínűsítik, hogy a világgazdaságban a változásokra a regionalizációs tendenciák erősödése lesz a válasz. Az országok közötti makrointegrációk a világgazdasági beágyazódást segítik, a kialakuló új integrációk reakciók az ellátási láncok globálissá válására.

Tanulmányom fő kérdése, hogy milyen tényezők vezettek ahhoz, hogy India, amelynek az ezredfordulóig nem voltak szabadkereskedelmi megállapodásai, egyre több integrációs kezdeményezésben vesz részt. Mik azok a motivációk, amelyek kimozdították Indiát (és tulajdonképpen Kelet és Dél-Ázsia országait) az integrációs apátiából?

A válaszhoz röviden felvázolom India gazdasági fejlődésének elmúlt évtizedeit, majd egy rövid integrációelméleti kitekintés után bemutatom India preferenciális és szabadkereskedelmi megállapodásait. Kitérek az RCEP-ből való kimaradás kérdéseire is: ezt teljes politikai konszenzus támogatta. Az iparfejlődést (sok helyen iparosítást, munkahelyteremtést) a politikai elit fontosabbnak tartja, mint az integrálódást, a világgazdaságba, ezen belül a globális értékláncokba való bekapcsolódást.

A dél-ázsiai régió meglévő politikai feszültségei akadályozzák a kereskedelem természetes bővülésének folyamatát. India kezdeményezései a regionális béke és jólét célját helyezik előtérbe. India törekvése a régió politikai stabilitásának javítása, a szomszédok közötti békés kapcsolatok fenntartása. A szabadkereskedelmi megállapodások India külgazdasági politikájának fontos, de nem meghatározó részévé váltak. Rövidtávon India megteheti, hogy elutasítja az RCEP-t, a GVC-kbe való mélyebb bekapcsolódást, de hosszabb távon ez nem lehetséges. Az alacsony integráltsági szint, a

szabadkereskedelmi megállapodások hosszú negatív listái, az adminisztratív protekcionizmus magas szintje, a kritikus közlekedési-szállítási infrastruktúra akadályozza India fejlődését, versenyképességének javítását.

Kulcsszavak: India; integrációs megállapodások; RCEP; globális értékláncok; SAFTA.

Abstract

Based on its political and economic weight, India is one of the important countries in the rapidly growing Asia-Pacific region. Its economic performance (GDP at purchasing power parity) is the third largest in the world.

Joining regional integrations and the relationship with global value chains in the XXI. perhaps the most important questions of the beginning of the century. The changes in the world economy and the increasing role of global value chains make it likely that the response to the changes in the world economy will be the strengthening of regionalization tendencies. Macro-integrations between countries help embedding in the world economy, the emerging new integrations are reactions to the globalization of supply chains.

The main question of the study is what happened in India, which had no free trade agreements until the turn of the millennium. What are the motivations that moved India (and in fact the countries of East and South Asia) out of integration apathy?

For the answer, I will briefly outline the past decades of the development of India's economy, and then, after a brief overview of integration theory, I will present India's preferential and free trade agreements. I will also address the issue of not joining the RCEP: this was supported by a full political consensus. Industrial development (in many places, industrialization, job creation) is considered more important by the political elite than integration, joining the world economy, including global value chains.

The existing political tensions in the South Asian region hinder the process of natural expansion of trade. India's initiatives prioritize the goal of regional peace and prosperity. India's aspiration is to improve the political stability of the region and maintain peaceful relations among its neighbors. Free trade agreements have become an important but not a defining part of India's foreign economic policy. In the short term, India can opt out of RCEP, for deeper involvement in GVCs, but in the longer term this is not possible. The low level of integration, the long negative lists of free trade agreements, the high level of administrative protectionism, the critical transport and transportation infrastructure hinder India's development and the improvement of its competitiveness.

Keywords: India; integration agreements; RCEP; global value chains (GVC); SAFTA.

¹ Dr. Majoros Pál, CSc, főiskolai tanár, Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar, Jean Monnet Chair.

1. Bevezetés

India a kultúra, a vallások és nyelvek, a nyersanyagok és ásványkincsek olyan gazdagságával és sokszínűségével rendelkezik, amely a világ kevés országában fordul elő. Területét tekintve a világ hetedik legnagyobb és második legnépesebb országa. Politikai és gazdasági súlya alapján a gyorsan növekvő ázsiai-csendes-óceáni térség egyik fontos állama. Gazdasági teljesítménye (GDP-je vásárlóerő paritáson) harmadik legnagyobb a világon (az USA és Kína után – Worldbank, 2021). India több ezer éves kultúrájával, komoly védelmi, ipari és műszaki-tudományos potenciáljával egyrészt Ázsia jelentős hatalma, másrészt a világ szegény országainak egyike (az egy főre jutó mutató alapján), amelyet súlyos gazdasági, szociális és egyéb külső és belső politikai ellentétek feszítenek.

A függetlenné válás (1947. augusztus 15.) után Indiát a világ legnagyobb demokráciájaként írták le, ennek ellenére politikáját sokszor autokratikus módszerek jellemezték. Még ellentmondásosabb volt a gazdasági modellje, mely egyértelműen sem a szocialista, sem a kapitalista típusú modellhez nem volt sorolható. Fontos azonban, hogy nincs alapvető ellentét az ország politikai és gazdasági berendezkedése között. Itt él a világ talán legtöbb szegénye, és igen magas az írni-olvasni nem tudók aránya is. Fenyegető problémákat vet fel India külpolitikája és szomszédságpolitikája, mivel – akárcsak „ősellensége”, Pakisztán – rendelkezik atomfegyverrel, és évtizedek óta nem kielégítő a viszonya a szomszédos Kínai Népköztársasággal sem.

India az alapítója és az egyik vezetője a fejlődő, el-nemkötelezett országok mozgalmának. Az ezredforduló után létrejött BRICS csoport tagja, és részvevője a G-20-nak is.

Tanulmányom fő kérdése, hogy milyen tényezők vezettek ahhoz, hogy India, amelynek az ezredfordulóig nem voltak szabadkereskedelmi megállapodásai, egyre több integrációs kezdeményezésben vesz részt. Mik azok a motivációk, amelyek kimozdították Indiát (és tulajdonképpen Kelet és Dél-Ázsia országait) az integrációs apátiából? Vannak-e közös kulturális, civilizációs gyökerei annak, hogy a 21. század elején erős integrációs tendenciák kezdődtek a régióban, avagy szigorúan vett gazdasági tényezők vannak a háttérben?

India gazdaságát, integrációs kapcsolatait mutatom be, amelyhez hozzá tartozik röviden India bemutatása is, mert a magyar nyelvű szakirodalomban viszonylag kis figyelmet fordítanak erre a gazdasági szempontból nagyon fontos országra. Kiemelten foglalkozom integrációs törekvéseivel: ennek aktualitását az adja, hogy hosszas tárgyalási, egyeztetési folyamat után 2019-ben India nem írta alá az RCEP (Regional Comprehensive Economic Partnership)² szabadkereskedelmi megállapodáshoz való csatlakozását, pedig Dél-Ázsia, benne Indiával a világ talán legkevésbé integrálódott területe.

² RCEP – az ASEAN+5 (10 ASEAN ország + Kína, Japán, Dél-Korea, Ausztrália, Új-Zéland) integrációja, melyet 2019-ben írtak alá, és 2022-ben lépett életbe.

2. India integrációs lehetőségeinek történeti-gazdasági alapjai

India sok évezredes kultúra örököse. Az ókori India az akkori világ egyik legfejlettebb gazdaságával, iparával rendelkezett, és kapcsolatot tartott fenn más fejlett országokkal, köztük Egyiptommal és a Római Birodalommal. A régi India hanyatlása a brit gyarmatosítással kezdődött. Az indiai gazdaság a gyarmatosítás évei alatt a brit érdekek szerint szerveződött, ennek következtében tönkrement és eltűnt a világ egyik legfejlettebb kézműipara (szövés, fonás), hogy helyet adjon az angol gyáriparnak. A brit gyarmatosítók azt látták, hogy a föld nincs magántulajdonban, ezért törvényileg létrehozták azt, ezzel szétrombolták India organikus fejlődésének feltételeit, és a hindusztáni centrumot a Nyugat perifériájává züllesztették.

Miután a brit gyarmatosítók hosszú időszakon keresztül meghatározták az indiai gazdaságot és gazdaságpolitikát, nem lehetett csodálkozni azon, hogy a fiatal Indiai Köztársaság eleinte elzárkózott mindenfajta külföldi befolyástól. Indiában a függetlenség elnyerésétől kezdve gyors és tervszerű iparosítás vette kezdetét. A függetlenség iránti igény a külföldi vállalkozások visszaszorításában is megmutatkozott, ill. az állam fokozott gazdasági szerepvállalásában. Ezt az elvet szolgálta, hogy a nehéz- és alapanyagipart államosították, és a kialakult „dual” vagy „mixed economy” modell elméleti szempontból harmadik utat jelentett a kapitalizmus és a szocializmus között. India ezzel a megoldással az un. szocialista orientációjú fejlődő országokhoz hasonló fejlődési utat járt be. Ideológiai szempontból sok téren közelített a szocialista gondolkodáshoz (az állam gondoskodó szerepe), és gazdaságában is megjelent a központi tervezés (ezek ugyan inkább célkitűzésként, jövőképként voltak értelmezhetők), de megmaradt a magántulajdon és a profitérdekeltség is. Az alkalmazott gazdaságpolitika több torzulást hozott létre a gazdasági szerkezetben. Egyrészt az importhelyettesítő politika, a kötött devizagazdálkodás, a felülértékelt helyi valuta az exportszektor gyengeségét eredményezte. Másrészt az állami ipar támogatása miatt a mezőgazdasági és kisipari termelés szinte elsorvadt, és esetenként komoly hiányhelyzet lépett fel. A 60-as, 70-es években több súlyos pénzügyi és fizetési válságon ment keresztül az ország. A 80-as évekre egyértelművé vált, hogy a zárt gazdaságú fejlődés lehetőségei kifulladásra, és új növekedési stratégiára van szükség. A váltás szükségességét a nemzetközi folyamatok is elősegítették: a szocialista rendszer válsága és a Szovjetunó szétesési folyamata bizonyította, hogy gond van az ilyen típusú fejlődési modellel. Továbbá, bár a délkelet-ázsiai országok exportorientált gazdaságfejlesztési stratégiáját (a gazdasági nyitást) korábban nem támogatta az indiai értelmiség, ez a gondolkodás rohamosan megváltozott, amikor a térségbeli riválisnak, a szocialista Kínának a gazdasági nyitást követő eredményei nyilvánvalóvá váltak.

Az 1980-as évek óvatos nyitási kísérlete után, 1991-ben Indiában gazdasági stratégiaváltás következett be: a zárt gazdaság helyét egyre inkább a nyitott, piac- és exportorientált gazdaság vette át. Az 1991 nyarán hivatalba lépett új kormány átfogó gazdasági reformprogrammal állt a közvélemény elé. A Singh pénzügyminiszter nevével fémjelzett csomag legfontosabb intézkedéseiként az ipar 80%-át megnyitották a magánberuházások előtt, az állami szektor számára fenntartott területeket a stratégiai ágazatokra redukálták. Számottevően kiszélesítették a külföldiek befektetési lehetősé-

geit. A fogyasztási cikkek kivételével eltörölték az importengedélyezést és kvótarendszert, teljesen felszabadították a technológiaiimportot. Jelentősen csökkentették a vámokat és a nem vámjellegű korlátozásokat a beruházási javak esetében, növelték az exportőrök importlehetőségeit stb. Erőteljesen megkurtították az állami támogatásokat, állami nagyvállalatok részvényeinek eladása útján elindították a privatizációt (Nyusztay, 1995). 1992-1993-ban a folyamat folytatódott: a kormány tovább csökkentette az adókat és vámokat, és bevezette a rúpia konvertibilitását (a fizetési mérleg folyó tételeire). Bár a reformok valóban széles körűek voltak, a nyitás mélysége elmaradt Kína és Vietnám, ill. a kelet-közép-európai országok radikális nyitásától.

A liberalizációs törekvések egyike a külkereskedelmi nyitás, preferenciális és szabadkereskedelmi megállapodások kezdeményezése. Ezt szolgálta 1992-ben a „Look East Policy”, melynek célja az India és a Délkelet-ázsiai régió közötti gazdasági, kereskedelmi, kulturális kapcsolatok erősítése. A korábbi hasonló gyarmati múlt és a kulturális, vallási örökség, a tapasztalatcsere motiválta az együttműködés fejlesztését, azonban kevés megállapodás jellemezte ezt az időszakot.

A reformok bevezetése után a világban nagy várakozással tekintettek India gazdasági teljesítményének várható javulása elé. A várakozások beteljesedtek, hiszen 1994 és 1997 között a növekedés meghaladta az évi 7,5%-ot. Az inflációt sikerült leszorítani, és bővült mind az export, mind az import. A külföldi tőke növekvő mennyiségben érkezett az országba (de nem érte el az évi 10 mrd USD-t). A növekedési ütemhez mindenképpen hozzá kell tenni, hogy az egy főre jutó GDP lényegesen lassabban bővült, mivel a lakosság növekedési üteme megközelítette a 2%-ot évente. Az export és a beruházások növekedésének lelassulása több tényezőre vezethető vissza. Az exportot visszavetette a felülértékelt rúpia, továbbá a délkelet-ázsiai, ill. az orosz és brazil válság káros következményei, valamint a világgazdaság növekedési ütemének visszaesése is érzékelhető volt (Majoros, 2003).

A 2001-2002-es pénzügyi év³ igen jelentős fejleményt hozott az indiai kereskedelempolitika terén, ugyanis 2001. április 1-jével az indiai kormányzat a legtöbb termékkategória esetén eltörölte az importra vonatkozó mennyiségi korlátozásokat. Ennek lényeges következménye, hogy megszűnt az importengedélyezési rendszer, ami egyben az import növekedés akadályának elhárulását is jelentette (Neszmélyi, Kusai & Pap, 2007). Ugyanakkor a mennyiségi korlátok eltörlésével párhuzamosan a WTO által engedélyezett indiai vámtarifák átmeneti növekedése és az egyéb nem vámjellegű kereskedelmi akadályok (ún. adminisztratív protekciónizmus) erősödése volt tapasztalható. Az utóbbi tendenciának megfelelően szigorodtak például az állat- és növényegészségügyi előírások. Végeredményben tehát továbbra is az indiai volt az egyik legvédettebb piac az ázsiai térségben. 2000-től a gazdaság stabilizálódott: a világtárgalmat meghaladó GDP növekedés, enyhült az inflációs nyomás, újra növekedni kezdett az export, és az import is. Tovább liberalizálták a gazdaságot, újabb könnyítéseket vezettek be a külföldi működő tőke gyorsuló beáramlása érdekében, amely eredményeként az évi FDI beáramlás elérte a 40 mrd USD-t. India új növekedési és fejlődési pályára lépett (Imre, 2011).

³ Indiában a pénzügyi, így statisztikai számbavételi év április 1-től a következő év március 31-ig tart. Ez nehezíti a statisztikák összehasonlíthatóságát, és a csúszás miatt az adatok is csak jóval később állnak rendelkezésre.

A gazdasági nyitottsági mutató (a külkereskedelem GDP-ből való részesedése) az 1991-92-es 14%-os szintről az ezredfordulóra 20% fölé emelkedett, 2018-ra közelíti a 40%-ot (WTO, 2020), ami jól mutatja az indiai gazdaság fokozatos nyitását a világ felé. A külkereskedelmi forgalom az elmúlt 20 évben folyamatosan növekedett. Az áruexport értéke hétszeresére nőtt, de említést érdemel, hogy az elmúlt 3 évben megtorpant a növekedés (és ez nem egyszerűen a pandémia hatása). Az import növekedése jóval meghaladta az exportét, tízszeresére bővült (50 Mrd-ról 514 Mrd USD-ra). India kivitelének jelentős része nyersanyag, alacsony feldolgozottsági szintű alapanyag, ill. anyag- és munkaerőigényes, alacsony technológiai szintű termék (az arany, drágakő, ékszerek részesedése meghaladja a 12%-ot). Az ország behozatala erősen koncentrált: a nyers kőolaj, és kőolajszármazékok a teljes import közel 28%-át adják, ill. az arany, drágakő, ékszer behozatal súlya 12%⁴. Kereskedelmi partnerek tekintetében az export terén az USA, az Egyesült Arab Emírségek, és a Kínai Népköztársaság (következőkben Kína) a legfontosabb partnerek, míg import oldalról Kína, az USA, Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek és Irak a legfontosabbak. A külkereskedelmimérleg-hiány elsősorban a Kínával, és az OPEC országokkal folytatott kereskedelem következménye (Adatok forrása: Ministry of Commerce and Industry, India).

Az árukereskedelmi mérleg hiányát fele részben finanszírozta a pozitív, szolgáltatáskereskedelmi mérleg. Az elmúlt évtizedekben az indiai gazdaság húzószektora a szolgáltatási ágazat lett: a szolgáltatás export értéke 60-70%-a az áruexportnak – ezt kevés ország mondhatja el magáról. Kiemelkedő fontosságú a szoftver és az üzleti szolgáltatások (back-office szolgáltatások) területe.

A reformok külgazdasági hatásaként megfigyelhető, hogy erősödtek India gazdasági kapcsolatai az EU-val és az USA-val, viszont gyengültek Oroszországgal, és a kelet-közép-európai országokkal. Egyértelmű közeledés figyelhető meg Japán, az ASEAN országok, Kína részéről és a SAARC⁵ keretein belül is.

A gazdasági folyamatok megnyugtató képet mutatnak az elmúlt évtizedben, azonban kétségeket válthat ki az instabil bel- és külpolitikai helyzet.

⁴ Az arany, drágakő, ékszer termékcsoport mind a kivitelben, mind a behozatalban jelentős súlyú. Ennek magyarázata, hogy India híres a gyémánt csiszolásról, ill. ötvöseivel kiváló ékszerkészítők. Fő export piaca az arab világ és a fejlett országok, de jelentős a hazai forgalmazás is.

⁵ SAARC (South Asian Association of Regional Cooperation) Tagjai: Banglades, Bhután, India, Maldív-szigetek, Nepál, Pakisztán és Sri-Lanka. 1985-ben hozták létre. Afganisztán 2007-ben csatlakozott a megállapodáshoz. Az együttműködés célja a gazdasági növekedés felgyorsítása, a szociális és kulturális fejlesztés, legfőbb értéke, hogy tárgyalási fórumot biztosít a résztvevők részére. A tagállamok lakosság száma közelít az 2 milliárdhoz, amely a világ lakosságának kb. egy-negyede, de a világ GNP-jének csak 6 %-át adják. Az együttműködés jelenleg akadozik a résztvevők között.

3. Az integrációs törekvések elméleti keretei

A feltörekvő, fejlődő országok – benne India – külgazdasági stratégiája szempontjából kiemelt jelentőségű a világgazdasági környezet, a külső tényezők szerepe, a nagy belső piac ellenére is. Az elmúlt két évtizedben a nemzetközi kereskedelem multilaterális szabályai (WTO) nem változtak, ill. a bilaterális szabadkereskedelmi megállapodások elburjánzása rontotta India világpiacon esélyeit. Igaz ez a folyamat többoldalú: a bilateralizmus kialakulásában szerepet játszik a multinacionális cégek mozgásának keretek közé szorítása mellett Kína és Japán ázsiai dominanciátörekvései, integrációs megállapodásaik növekvő szerepe, továbbá az EU és az USA bilaterális megállapodásai. Ezek példaként is szolgálnak India számára. A hatás-ellenhatás dialektika következménye India számára kényszerhelyzet: a világban erősödő regionális együttműködési tendenciákra válaszolnia kell, neki is be kell kapcsolódnia a bilaterális kapcsolatok fejlesztésébe (Kawai & Wignaraja, 2011).

A (WTO 2022) szerint több mint 300 érvényben levő szabadkereskedelmi megállapodás van a világgazdaságban, amelyből 5% érinti Indiát. Ezen bilaterális (ritkábban multilaterális) megállapodások 90%-a preferenciális, vagy szabadkereskedelmi övezet jellegű, és 10% vámunió. A megállapodások nehezen áttekinthető hálóját a kifejező „spagetti tál” jelzővel⁶ illetik a szakirodalomban (Bhagwati, 1995; Baldwin, 2006; Kawai & Wignaraja, 2011; Menon, 2014). Az integrációk számának növekedése hátterében több tényezőt is megfigyelhetünk. Egyrészt a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) dohai fordulójának sikertelensége, vagyis a multilaterális megoldások elmaradása a tagállamokat új problémák elé állította. A megoldás a GATT/WTO alapelveiből következik: a szabályok szerint a szabadkereskedelmi övezeten, vámunióon belüli vámmentességet nem kell kiterjeszteni a többi WTO-tagállamra (ez kivétel a legnagyobb kedvezményes bánásmód alkalmazása alól). Másodszorban említeni kell a multinacionális cégek globális értékláncainak erősödését az elmúlt két évtizedben. A GVC-k térnyerése nem egyszerűen a multik új típusú termelés-szervezési megoldása: ez a nemzetközi kereskedelem jelentős bővülésével is járt. A nemzetállamok érdekeltek a multik megtartásában, mert azok munkahelyeket teremtenek, adót fizetnek stb. Ezért igyekeznek olyan feltételeket teremteni, hogy a GVC-n belüli kereskedelem feltételei megfelelőek, sőt, kedvezőek legyenek a multik számára. Tehát maguk a nemzetállamok is jobb kereskedelmi feltételeket igyekeznek teremteni a nemzetközi termelési együttműködések számára, ebben segítenek gazdaságdiplomáciai téren a kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodások (ezt gyakorlatilag elvárják a multik).

A szabadkereskedelmi megállapodások azonban nem egységesek, a gazdaságdiplomácia pragmatikusan közelítette meg a kérdéseket, és a szerződések tartalma, hatálya, hatóköre is eltérő. Áru- és/vagy szolgáltatás-kereskedelem, eredetvédelmi szabályok, beruházás-védelem, ritkábban a szellemi tulajdonjogok védelme, kettős adózást kizáró pontok is bekerültek a megállapodásokba. A szer-

6 A növekvő vállalati gazdasági együttműködések (mikrointegráció) és a közös gazdasági intézmények hiánya a 21. század elején arra készítette az ázsiai országokat, hogy a szabadkereskedelmi megállapodásokat támogató kereskedelmi politikákat fogadjanak el. A létrehozott bilaterális, egymást átfedő szabadkereskedelmi megállapodások útvesztőjét a kereskedelmi környezet növekvő bonyolultsága (a bilaterális megállapodások eltérő származási szabályainak, adózási rendjének, szellemi tulajdon jog szabályozása) összetettségé miatt „Spagetti Bowl Phenomenon” vagy „The Noodle Bowl Effect”-nek nevezték el. Elsőként Bhagwati használta a kifejezést.

ződések változatosságának tudható be, hogy a szakirodalomban egyre gyakrabban (Bartha, 2018; Hilpert, 2014; Kawai & Wignaraja, 2011) találkozhatunk az RTA /Regional Trade Agreement/, az EPA /Economic Partnership Agreement/, CEPA /Comprehensive Economic Partnership Agreement/, CECA /Comprehensive Economic Cooperation Agreement/ rövidítéssel, amely más, mint a korábbi terminológia szerinti FTA /Free Trade Agreement/ megállapodások. Hilpert (2014) szerint a bilaterális, regionális együttműködések nem tekinthetjük a multilaterális kereskedelmi szisztéma (WTO) alternatívájának, hanem annak kiegészítéseként kell felfognunk. Nem tudok teljes egészében azonosulni ezzel a nézettel, mert a világban történő változások azt mutatják, hogy a világkereskedelem szinte minden szereplője a bilateralizmus felé fordult. A WTO, mint általános rendszer működik, de a szereplők kihasználják a kikapukat saját helyzetük javítása érdekében. Az országok az ilyen bilaterális megállapodások révén tudják bővíteni termék és szolgáltatás-kereskedelmüket, megőrizni piaci előnyüket a földrajzi szempontból közeli országokban, biztosítani nyersanyag- és energiahordozó importjukat. India nagy részben ugyanezt teszi: esetében még szempont lehet az dél-ázsiai együttműködésben játszott gazdasági szerep mellett a politikai jelenlét erősítése, a szomszédokkal a kölcsönös bizalmon alapuló együttműködés javítása.

Nehéz helyzetbe került a szerző az alkalmazott szakmai terminológia ügyében: az eddig használt integrációelméleti kategóriák nehezen alkalmazhatók a 21. században, a változások következtében. Különösen igaz ez a Balassa Béla (1990) által a hatvanas években megfogalmazott integrációs tipológiára nézve. Tekintsük át Majoros P. (2019) felhasználásával a tanulmány szempontjából lényeges terminológiai változásokat a Balassa „integrációs univerzum”-ban.

Preferenciális megállapodás /PTA/: két vagy több partner megállapodik abban, hogy csökkenti, vagy megszünteti a vámokat a megállapodás szerinti termékek esetében. Ezek a listáját pozitív listának nevezzük.

Az Európai Unióban használt terminológia szerint első generációs, avagy hagyományos szabadkereskedelmi megállapodások, amelyek a GATT/WTO-megállapodáson alapulnak. Jellemzőjük, hogy általában ipari termékekre vonatkoznak, leépítik a részt vevő országok közötti vámokat, és törekednek a nem vámjellegű akadályok megszüntetésére is. Az FTA és a PTA közötti fő különbség az, hogy míg a PTA-ban van egy pozitív lista azon termékekről, amelyekre csökkenteni kell a vámot, addig a szabadkereskedelmi megállapodásban van egy negatív lista, amely a kivételeket tartalmazza, ahol a vámtételek nem változnak. A megállapodások nem terjednek ki a szolgáltatások és a mezőgazdasági termékek kereskedelmére – a gazdasági-kereskedelmi érdekek optimalizálását célozzák, vagyis érdekorientált megállapodásoknak nevezhetjük ezeket. Jellemző, hogy a részt vevő országok földrajzilag közel vannak egymáshoz, gazdasági fejlettségi szintjük sincs nagyon távol egymástól, és a megállapodások a kereskedelempolitikán kívül nem tartalmaznak nemzetek feletti megoldásokat. A világgazdasági és világpolitikai feltételek már ezen szerződések esetében is változtak, ezért a szerződések tartalmában is vannak kisebb eltérések. Egy tanulási folyamatot figyelhetünk (és figyelhetünk) meg: a vámok egyszerű leépítésén túl megjelentek a kereskedelmen túlmutatató pontok is a megállapodásokban.

Az újgenerációs vagy második generációs szabadkereskedelmi megállapodások a kereskedelmi kedvezményeket kiterjesztik a szolgáltatásokra, a mezőgazdasági termékek jelentős részére, és kitérnek a beruházások liberalizációjára is (de a befektetésvédelemre nem). Tartalmazhatnak előírásokat a közbeszerzési piacokhoz való hozzáférés, a szellemi tulajdonjogok védelme, versenyjogi szabályok vonatkozásában, és több egyéb szabályozási területet is érinthetnek (pl. állami vállalatok, kkv-k kezelése), tartalmazhatnak ágazatspecifikus előírásokat a nyersanyag- és az energiaszektorral kapcsolatban. Negatív listák vannak ezekben a megállapodásokban is, de viszonylag rövidek. Ezen új típusú megállapodásokban a földrajzi közelség szerepe csökken, esetenként egymástól lényegesen eltérő fejlettségi szintű partnerek társulnak. Jellemző, hogy a szigorúan vett gazdasági érdekek mellett politikai és társadalmi értékek is megjelennek a szerződésekben, megfigyelhető a társadalmi normák átadására irányuló törekvés is (pl. a demokratikus alapelvek, korrupcióellenesség, munkajogi kérdések). Az érdekek optimalizálása mellett megjelennek az értékviszonyok is a megállapodásokban. A szakterminológiában gyakran comprehensive (átfogó) avagy deep and comprehensive (mély és átfogó) megállapodásoknak is nevezik ezeket. (Jámbor & Török, 2019; Losoncz, 2011; Molnár, 2018; Szigetvári, 2019). Ezek közé tartoznak az Átfogó Gazdasági Együttműködési Megállapodás (CECA) és Átfogó Gazdasági Partnerségi Megállapodások is (CEPA).

A harmadik generációs megállapodások (Krajewski, 2015, idézi Bartha, 2018) kategóriája azzal lép túl a második generációs megállapodásokon, hogy tartalmaz a befektetések védelmével foglalkozó részeket is. A földrajzi szempontok gyakorlatilag nem játszanak szerepet, tehát egymástól nagyon távoli országok is kötnék megállapodásokat. Jellemző a globális érdekek és értékek megjelenése a megállapodásokban (pl. fenntartható fejlődés, így a klímamegállapodás tiszteletben tartása, környezetvédelmi elvek, továbbá az emberi jogok előtérbe kerülése).

Nehezíti a megállapodások csoportosítását, kategóriába sorolását, hogy több első generációs megállapodást aktualizáltak, modernizáltak az elmúlt években, és több, a második generációs megállapodásra jellemző részletet is beépítettek: akkor ezek most első vagy második generációs szerződések? A megállapodás tartalma mindig a felek közötti egyetértés függvénye: az országok nagyon eltérő értékrendjei nem teszik lehetővé az egyenszerződések megkötését. Vannak közös részek, és természetesen mindig akadnak országspecifikus megközelítések is.

4. India integrációs megállapodásai

Az 1990-es évek gazdasági nyitásának, a növekvő exportorientációnak és a világgazdasági kihívásoknak egyenes következménye volt a kereskedelmi megállapodások megjelenése, számuk a növekedése: ezek a megállapodások segítették az indiai termékek piacra jutását. India későn és óvatosan kezdte meg átfogó preferenciális/szabadkereskedelmi megállapodások megkötését, mert a multilaterális szabályozást (WTO) helyezte előtérbe: 1998-ig nem volt kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodása. Srí Lankával kötötték az első megállapodást. Ezt követően több preferenciális megállapodást írtak alá, majd 2009-2011 között több szabadkereskedelmi megállapodást. Ezt követően

újra „integrációs apály” a jellemző, majd az elmúlt években felgyorsult a megállapodások száma. Ennek oka, hogy az USA és az EU között kezdődő TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership) és a TPP (TransPacific Partnership) megintegrációs tárgyalások azzal fenyegették Indiát, hogy a fejlett gazdaságok külkereskedelmében diszkriminálják az országot. Az Ázsia-Európa csúcstalálkozókon (ASEM) is a kereskedelmi kapcsolatok bővítése a központi téma, vagyis az EU is bővíteni szeretné a délkelet-ázsiai térség államaival külgazdasági kapcsolatait (szabadkereskedelmi megállapodás Dél-Koreával, Japánnal, Szingapúrral, Vietnámmal). India ezt gazdaságstratégiai érdekeivel ellentétesnek vélte, és tárgyalásokat kezdett több országgal szabadkereskedelmi megállapodások kötése érdekében. Jelenleg (2022. június vége) Indiának 7 preferenciális és 11 szabadkereskedelmi jellegű aláírt megállapodása van (ebből kettő plurilaterális, 9 bilaterális megállapodás), melyek kb. 60 országot érintenek.

4.1. Preferenciális megállapodások

India tagja az Ázsiai-Csendes-óceáni Kereskedelmi Megállapodásnak (APTA, korábbi nevén Bangkoki Megállapodás), a 44 fejlődő ország által alapított Globális Kereskedelmi Rendszernek (Global System of Trade Preferences), a Dél-Ázsiai Preferenciális megállapodásnak (SAPTA – South Asian Preferential Trade Agreement) – ezek csak nagyon korlátozott piacra jutási előnyöket biztosítottak, ill. öt bilaterális preferenciális megállapodásnak.

1. táblázat: India preferenciális kereskedelmi megállapodásai

Rövidítés	Teljes név	Országok száma	Tagállamok	Aláírás éve
1	APTA	7	Banglades, Kína, India, Koreai Köztársaság, Srí Lanka, Laosz, Mongólia	1975
2	GSTP	44		1988
3		2	India, Afganisztán	2003
4		5	India, Brazília, Argentína, Uruquay, Paraguay	2004
5		2	India, Chile	2006
6		2	India, Bhután	2006
7		2	India, Nepál	2009

Forrás: WTO adatbázis, és Free Trade Agreements of India, Ministry of Commerce and Industry

A preferenciális megállapodások elsődleges célja a kereskedelmi lehetőségek bővítése, a Dél-Dél kereskedelem előmozdítása. India esetében azonban kiemelkedő fontosságú a politikai megközelítés, ezen belül a regionális érdekek kiemelt kezelése: egyrészt a régió feszült politikai helyzetének stabilizálása, másrészt a regionális jólét és a régió fejlesztése iránti elkötelezettség.

Az APTA létrehozásakor a politikai szempontok voltak az elsődlegesek: a Bangkoki Megállapodás,

1975-ben a Bretton-Woods-i rendszer megszűnte, a kőolaj árrobbanás okozta világgazdasági válság. Banglades önállósodásának időszakában pedig Banglades és India kezdeményezte a régióbeli öt fejlődő ország (Banglades, India, Koreai Köztársaság, Laosz, Srí Lanka.) gazdasági összefogását, melyhez 2001-ben csatlakozott Kína, 2020-ban Mongólia is. Jelenleg tárgyalásokat folytatnak az együttműködés mélyítéséről. Ma már történelmi távlatból láthatjuk, hogy a megállapodás a kezdetekben ugyan hatásos volt, de későbbiekben kiderült, hogy a csökkentett vámtételű pozitív listák nem túl hosszúak, az egyes országok belpolitikai és gazdasági gondjai akadályozzák a kereskedelem fejlődését.

A regionális gondolkodás a SAARC létrehozásával erősödött 1985-ben. Banglades együttműködést kezdeményezett a régióbeli országok között, ugyanis sok vita, feszültség, szembenállás jellemezte kapcsolataikat (a legfontosabbak: India-Pakisztán, Banglades-Pakisztán között). A létrehozott gazdasági kereskedelmi megállapodás nem besorolható, sem preferenciális, sem szabadkereskedelmi megállapodásnak nem nevezhető, fontosságát az adja, hogy megteremtette a kereteket a tagállamok közötti együttműködésre, tárgyalási fórumot biztosított a viták rendezésére. Ebből a megállapodásból nőtt ki a SAPTA, majd a SAFTA (ezekről a következő fejezetben részletesen).

1988-ban India kezdeményezésére – 44 afrikai, latin-amerikai, dél- és kelet-ázsiai ország hozta létre a globális preferenciális megállapodást, a GSTP-t. A politikai motiváció itt is tetten érhető: a fejlődő, többnyire el-nem kötelezett országok együttműködési törekvését szimbolizálta ez a megállapodás. Azonban a kedvezményes árukereskedelmi listák szűkössége, a világpolitika (szocialista rendszerek összeomlása), és a világgazdaság átrendeződési folyamatai nem kedveztek ennek az együttműködésnek.

Az ezredfordulót követően India kétoldalú, preferenciális megállapodásokat írt alá a régió belül Afganisztánnal (2003), Bhutánal (2006) és Nepállal (2009). Az Afganisztánnal kötött megállapodás előkészület a SAARC megállapodáshoz való csatlakozáshoz, míg a két kisebb szomszédos ország esetében India nagyobb hozzáférést biztosít számukra belpiacához (hosszabb pozitív listák).

A régióból való kitekintést szolgálták India latin-amerikai preferenciális megállapodásai. Bilaterális megállapodás a MERCOSUR (Southern Common Market, tagjai: Brazília, Argentína, Paraguay, Uruguay) integrációval (2004), és Chilével (2006). Ezen országok kb. 4%-kal részesednek India külkereskedelméből, de javuló a tendencia. Ebben vélhetően szerepet játszik a BRICS, ezen belül az indiai-brazil kapcsolatok fejlődése.

A preferenciális megállapodásokról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy nem játszanak nagyon fontos szerepet India külgazdaságában, A kereskedelmi forgalom jelentős részét adó termékek kimaradtak a kedvezményes listákról az érintett országok között. Egy fontos előnyt azonban említeni kell: ez a tanulási folyamat. Ismerkedés az integrációval, mint intézménnyel, megtanulni felmérni a lehetséges előnyöket, elkerülni az esetleges hátrányokat. Kiemelt szerepet kap az eredetvédelmi szabályok alkalmazásának az ismerete, ugyanis a kezdeti megállapodások sikertelenségében ez sok feszültséget okozott.

4.2. Szabadkereskedelmi Megállapodások

Az ezredforduló fordulatot hozott a mélyebb integrációk megvalósulása esetén is.

2. táblázat: India szabadkereskedelmi megállapodásai

Rövidítés	Teljes név	Országok száma	Tagállamok	Alírási éve
1	ISLFTA	2	India, Srí Lanka	1999
2	SAFTA	8	India, Pakisztán, Nepál, Srí Lanka, Banglades, Bhután, Maldív Szigetek, Afganisztán	2004
3	ISCECA	2	India Szingapúr	2005
4		2	India, Thaiföld	2006
5	IKCEPA	2	Dél-Korea, India	2008
6	India ASEAN TIG	11	Brunei, Kambodzsa, Indonézia, Laosz, Malajzia, Mianmar, Fülöp-szigetek, Szingapúr, Thaiföld, Vietnam és India	2009
7	IMCECA	2	India, Malajzia	2011
8	JICEPA	2	Japán, India	2011
9		2	India, Mauritius	2021
10		2	India, Egyesült Arab Emírségek	2022
11	INDAUS ECTA	2	India-Ausztrália	2022

Forrás: WTO adatbázis, és Free Trade Agreements of India, Ministry of Commerce and Industry

4.2.1. India – Srí Lanka FTA

India első szabadkereskedelmi megállapodását Srí Lankával kötötte 1999-ben (2000-ben lépett életbe). Srí Lanka számára India az egyik legfontosabb kereskedelmi partner (Japán és Kína mellett). A földrajzi közelség, a közös gyarmati múlt, a történelmi-kulturális kapcsolatok mellett az APTA-ban és a SAARC-ban már létező együttműködések predesztinálták a kapcsolatok magasabb szintre emelését. A megállapodás első generációsnak mondható, ugyanis csak az áruforgalommal foglalkozik, továbbá aszimmetrikus megállapodás, amelyben India kedvezményeket biztosít a partnerország számára. Ez több területen is megmutatkozik: a negatív kereskedelmi listákon India esetében 431, Srí Lanka esetében 1216 termék található, ill. India három, míg Srí Lanka nyolc év alatt bontja le fokozatosan a vámjait (Weerakoon & Thennakoon, n.d.) A szerződés hatályba lépését követően jelentősen növekedett a kereskedelmi forgalom a két fél között, jelentős indiai kereskedelmi mérleg többlettel. Srí Lanka számára előny, hogy az első szabad belépő lehetett a nagy indiai piacra. 2002-ben tárgyalások kezdődtek a megállapodás fejlesztéséről (szolgáltatás kereskedelem,

beruházások) – eddig eredménytelenül. A megállapodás jelentőségét (az elsőségen túl) emeli, hogy demonstrációs hatása volt a régióbeli országokra (bizonyította, hogy az együttműködés minden szempontból fontos), ill. tapasztalatait felhasználhatták a SAFTA létrehozásakor.

4.2.2. India – ASEAN CECA

Az 1991 évi gazdasági reformok nyilvánvalóvá tették, hogy India számára stratégiai jelentőségű a kelet-ázsiai térség. A Look East policy nyitást jelentett a régió felé. Az együttműködés alapjait segítette a hasonló gyarmati múlton és a kulturális örökségen túl, hogy India azonosulni tudott az ASEAN⁷ országok félelmével, az erősödő kínai és japán gazdasági befolyás növekedése miatt.

2003-ban, India és a tíz ASEAN-állam vezetője aláírta az Átfogó Gazdasági Együttműködési Keretmegállapodást. A 2005-ben életbe lépő szerződés intézkedéseket tartalmaz India és az ASEAN országok közötti kereskedelem liberalizálására. A piacnyitás, a liberalizálás több éves folyamat, amely a következő lépéseket tartalmazta:

- vámcsökkentési folyamat és a nem tarifális korlátozások fokozatos megszüntetése,
- a szolgáltatáskereskedelem akadályainak fokozatos felszámolása,
- a tőke mozgások szabadságának a megteremtése,
- speciális, differenciált bánásmód a kevésbé fejlett ASEAN országokkal szemben – India aszimmetrikus vámbontást tett lehetővé.

A fejlettebb ASEAN országok és India között 2010-re a vámok 70-80%-a megszűnt. Az India számára legfontosabb 3 tagállammal külön, mélyebb szabadkereskedelmi megállapodást (CECA) írtak alá. 2005-ben Szingapúrral (hat termék kivételével 0%-os vámot alkalmaznak az indiai termékekre), 2006-ban Thaifölddel és 2011-ben Malajziával. Ez a három ország a legfontosabb kereskedelmi (export) partner (lásd 3. táblázat), de Szingapúr és Malajzia beruházási szempontból is lényeges.

2009-ben aláírták az áru szabadkereskedelmi megállapodást, amely 2010-2011-ben lépett életbe. Ezt követően az ún. érzékeny és nagyon érzékeny termékek esetében is megkezdődött a vámbontási folyamat, szakaszosan és aszimmetrikusan. A fejlettebb ASEAN-országok India számára biztosítottak aszimmetrikus előnyöket, míg a legkevésbé fejlett ASEAN-országok esetében India elfogadta, hogy 12 évig tartson a vámok megszüntetési folyamata.

2015-ben szolgáltatás kereskedelmi és beruházás liberalizálási megállapodás is született a partnerek között. Ez tartalmazza a vitarendezési eljárások módját is. Vagyis ez a megállapodás már második generációsnak mondható, azonban továbbra is léteznek negatív listák, tehát olyan termékek listája,

7 A Délkelet-Ázsiai Nemzetek Szövetsége (ASEAN) 1967. augusztus 8-án Bangkokban, Thaiföldön jött létre. Az alapító atyák Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld. Brunei Darussalam 1984. január 7-én, Vietnám 1995. július 28-án, Laosz és Mianmar 1997. július 23-án, Kambodzsa pedig 1999. április 30-án csatlakozott, így ez a tíz állam alkotja ma az ASEAN-t. Az együttműködés elsődleges célját eleinte a politikai és biztonságpolitikai dimenziók jelentették. Ennek oka a kínai politikai veszély és Japán egyre erősebb térségbeli gazdasági befolyása volt. Csupán 1977-től adták meg egymásnak a kereskedelmi preferenciákat, majd 1992-től létrehozták az ASEAN szabadkereskedelmi teret az AFTA-t (ASEAN Free Trade Area). Az ASEAN céljai közé tartozik többek között a gazdasági növekedés felgyorsítása, a regionális béke és stabilitás támogatása, illetve a kölcsönös segítségnyújtás (<http://asean.org/> felhasználásával).

amelyre nem vonatkozik a liberalizálás (India elsősorban mezőgazdasági, élelmiszeripari termékeket tett ebbe a listába – Bhogal, 2018).

Jelenleg az INDIA-ASEAN CECA lakossága közel 2 milliárd fő, és a világ legnagyobb szabadkereskedelmi övezetei közé tartozik. India számára nagyon jelentős ez a megállapodás: egyrészt nagy piac a termékeik és szolgáltatásaik számára, a fejlettebb partnerek befektetőként, modern technológia szállítóiként is megjelennek, másrészt az ASEAN országok fontos energiahordozó és egyéb ásványianyag-szállítók. India számára lényeges politikai motiváció, hogy az ASEAN országokban jelentős számú indiai kisebbség él (noha a kínai kisebbség jelentősen nagyobb).

Fontos megjegyeznünk, hogy az ezredforduló utáni időszakban az ASEAN az Indiával kötött megállapodás időszakában hasonló szerződéseket írt alá Kínával (2002 keretmegállapodás, majd szabadkereskedelmi megállapodás 2009), és Japánnal (2008). Sőt megállapodásokat kötöttek Dél-Koreával Ausztráliával, Új-Zélanddal is. Kezdeményezték az RCEP megállapodást, és több tagállama részt vesz a CPTPP (Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership) megállapodásban is. Vagyis az ASEAN olyan kereskedelmi együttműködésekben vesz részt, amely a világ lakosságának több, mint felét átfogja és a világtermelés felét adja. Ez azt mutatja, hogy Délkelet-Ázsiában az integráció motorja az ASEAN.

A megállapodások eredményeként jelentősen bővült a kereskedelem a felek között, azonban meg kell említeni, hogy az árukereskedelem bővítésének akadálya az indiai infrastruktúra elhanyagolt állapota (Mikic, 2011; saját megfigyelés alapján). Indiának komparatív előnye van a szolgáltatási szektorban, amit jól ki is használ.

3. táblázat: India kereskedelme fontosabb szabadkereskedelmi partnereivel (az adott pénzügyi év export – importjának arányában)

	2015-16		2016-17		2017-18		2018-19		2019-20	
	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import
1. Japán	1,78	2,59	1,39	2,54	1,56	2,36	1,47	2,48	1,44	2,62
2. Dél-Korea	1,34	3,42	1,54	3,27	1,47	3,51	1,43	3,26	1,55	3,30
3. Malajzia	1,41	2,38	1,89	2,32	1,88	1,94	1,95	2,10	2,03	2,06
4. Szingapúr	2,94	1,92	3,47	1,84	3,36	1,60	3,51	3,17	2,85	3,11
5. Thaiföld	1,14	1,45	1,14	1,41	1,20	1,53	1,35	1,45	1,37	1,43
6. Indonézia	1,07	3,45	1,26	3,49	1,31	3,53	1,60	3,08	1,32	3,18

Forrás: Directorate General of Commercial Intelligence and statistics.

Az India és az ASEAN közötti szabadkereskedelmi megállapodás számos termék esetében elősegítette a globális és regionális ellátási láncok, a nemzetközi termelési hálózatok fejlesztését. Erre jó példa a textilipari együttműködés, továbbá a jármű- és alkatrészgyártás is. Továbbra is vannak azonban kihívások az ellátási láncok létrehozásával kapcsolatban, mint például a nem tarifális akadályok, a versenypolitikai viták, a kritikus állapotú indiai szállítási infrastruktúra.

4.2.3. INDIA és a SAARC, SAPTA, SAFTA

Az 1985-ben létrehozott SAARC tagországai közül Indiának szárazföldi határa van Nepállal, Bhutánal, Bangladdal és Pakisztánnal, tengeri pedig Srí Lankával és a Maldív-szigetekkel. Az egyetlen SAARC ország, amellyel nincs közvetlen határa ez Afganisztán. A kezdeti megállapodás (melynek alapítását India és Pakisztán is késleltette) gazdasági és politikai szervezatként definiálta magát, amely alapvetően jóléti célokat fogalmazott meg (gazdasági növekedés, életszínvonal javítás, kollektív önellátás, kölcsönös bizalom, területi integritás, politikai függetlenség, belügyekbe be nem avatkozás és segítségnyújtás). A szövetség tevékenysége gyakran kimerült rövid tanácskozásokban, fontos volt azonban, hogy fórumot biztosított a tagállamok számára a felvetődő problémák megvitatására.

1993-ban Srí Lanka kezdeményezte az együttműködés gazdasági oldalának az elmélyítését, preferenciális kereskedelmi övezet (SAPTA) létrehozását, amely 1995-ben hatályba is lépett. Közel ötezer termék szerepelt India vámcsökkentési (megszüntetési) listáján, de hosszú maradt a kedvezményes kereskedelemről kizárt termékek negatív listája is. Alig kezdtek neki a liberalizációnak, amikor 1998-ban India és Pakisztán is kísérleti atomrobbantást hajtott végre. Nehezen képzelhető el hatékony együttműködés az integráció két tagállama között, ha atomfenyegetés van a háttérben. Hosszú évekre volt szükség a kapcsolatok rendezéséhez.

2004-ben írták alá a Dél-Ázsiai Szabadkereskedelmi Megállapodást (SAFTA – South Asian Free Trade Area), majd 2007-ben csatlakozott Afganisztán is. A cél hasonló, mint a korábbiakban: emelt szintű gazdasági-kereskedelmi megállapodás létrehozása, a SAARC tagállamok közötti kapcsolatok erősítése, a földrajzi közelségből származó kereskedelmi lehetőségek kihasználása. A megállapodásban felhasználták az India-Srí Lanka FTA tapasztalatait. A vámcsökkentéseket fokozatosan valósították meg. India és Pakisztán 2006-hoz viszonyítva öt éven belül, Srí Lanka pedig hat éven belül 0 és 5%-ra csökkenti a vámtételeket. A többi kevésbé fejlett tagország tíz évet kapott a vámcsökkentésre. 2016-ot jelölték meg a teljes kereskedelmi liberalizáció céljévé. Ez a vámcsökkentés azonban nem vonatkozott az egyes országok negatív listáján szereplő tételekre. Egy becslés szerint a negatív listák a teljes importkereskedelem közel 53%-át kizárják a SAFTA szerinti vámliberalizációból, kezdve a legkevésbé fejlett országoktól, amelyek behozataluk 65-75%-át kirekesztik, egészen Srí Lanka (51,7) és India (38,4) viszonylag magas százalékáig (Nadkarni, 2014). (Pakisztán ugyan csak 17%-os negatív listát nevesít, de sok más, adminisztratív protekcionista eszközzel akadályozza a kereskedelmet). A SAFTA nem tartalmaz kötelezettségvállalást a kereskedelem nem vámjellegű akadályainak felszámolására, nem foglalkozik a szolgáltatások kereskedelmével és beruházási lehetőségek javításával. Egy szűkített, elsőgenerációs szabadkereskedelmi megállapodás született. Az India és Pakisztán közötti biztonsági deficit, a kasmíri helyzet megoldatlansága a kereskedelem bővülés legfőbb akadálya (Nadkarni, 2014). Kasmír mindkét ország nemzeti identitásának központi kérdése (és még Kínának is vannak területi követelései a régióban). A SAARC létrehozásának kimondatlan célja volt, hogy a potenciálisan javuló gazdasági-kereskedelmi kapcsolat segít az több évtizedes probléma kezelésében. Az institucionalista integrációelméleti irányzat alapja, hogy a jó gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok korrekt politikai kapcsolatokkal járnak, segítik a régió politikai

stabilitásának javítását, a szomszédok közötti békés kapcsolatok fenntartását. Sajnos ez kevésbé valósult meg. Indiának és Pakisztánnak is vannak tennivalói ezen a téren.

India nagyobb piaci hozzáférést biztosított Srí Lankának (a kettőjük közötti szabadkereskedelmi megállapodás alapján), és a két szomszédos alacsony fejlettségű ország (Nepál és Bhután) számára.

4. táblázat: India kereskedelme a SAARC országokkal 2016-2020 között (az adott pénzügyi év export – importjának arányában)

	2015-16		2016-17		2017-18		2018-19		2019-20	
	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import
S A A R C	7,09	0,78	6,97	0,73	7,61	0,69	7,68	0,85	6,99	0,81
1. Afganisztán	0,20	0,08	0,18	0,08	0,23	0,09	0,22	0,08	0,32	0,11
2. Banglades	2,30	0,19	2,47	0,18	2,84	0,15	2,79	0,20	2,62	0,27
3. Bhután	0,18	0,07	0,18	0,08	0,18	0,08	0,20	0,07	0,23	0,09
4. Maldív-szigetek	0,07	0,00	0,07	0,00	0,07	0,00	0,07	0,00	0,07	0,00
5. Nepál	1,49	0,12	1,98	0,12	2,18	0,09	2,35	0,10	2,28	0,15
6. Pakisztán	0,83	0,12	0,66	0,12	0,63	0,10	0,63	0,10	0,26	0,00
7. Srí Lanka	2,02	0,19	1,42	0,16	1,47	0,17	1,43	0,29	1,21	0,19

Forrás: Directorate General of Commercial Intelligence and Statistics, India.

Az utóbbi évek konkrét adatai (4. táblázat) azt mutatják, hogy India exportjának kb. 7%-a irányul a SAARC országokba, melyek közül kiemelkedik Banglades, Srí Lanka és Nepál (a SAARC export kb. 80%-a), de Banglades és Nepál felé bővült a forgalom, Srí Lankával enyhén csökkent. Meglepően alacsony az importban a SAARC országok súlya, nem éri el az 1%-ot. Ez azt jelenti, hogy Indiának jelentős kereskedelmi mérleg többlete van a partnerországokkal szemben. Az India és Pakisztán közötti forgalom nagyon alacsony szintű, és csökkenő irányzatú. India domináns helyzetben van a régió belüli bilaterális kereskedelemben. Az Indiával folytatott kétoldalú kereskedelem Banglades, Nepál és Srí Lanka régió belüli kereskedelmének 90%-át teszi ki; míg Pakisztán régió belüli kereskedelmének csaknem kétharmada az Indiával folytatott (mint láttuk nagyon alacsony szintű) kétoldalú kereskedelméhez kapcsolódik.

Felvetődik a kérdés, segíti-e a SAFTA integráció a régió belüli kereskedelem fejlődését? Úgy tűnik, hogy a SAFTA nem képes teljesíteni a megállapodással szemben megfogalmazott várakozásokat mindaddig, amíg Pakisztán nem kezdi el a kereskedelem liberalizálását Indiával és a többi partnerországgal (ill. fordítva, Indiának is lépéseket kell tenni pakisztáni importja növelése ügyében). Egyértelműnek tűnik, hogy India (a régió domináns állama) hozzáállása a kereskedelem liberalizációjához kulcsszerepet játszik a SAFTA fejlődésében, ami viszont attól is függ, hogy Pakisztán részt vesz-e a folyamatban.

Talán még fontosabb kérdés, hogy az integráció segítette-e a térség biztonsági kérdéseinek megoldását? Történt-e előrelépés a jóléti célok (gazdasági fejlődés elősegítése, a szegénység csökkentése) terén? Sajnos itt sincs lényeges haladás. Megrekedt az integráció, mind gazdasági-kereskedelmi, mind biztonságpolitikai téren. A kereskedelmi együttműködés fejlesztése feltételezi a biztonsági kérdésekkel foglalkozó intenzív párbeszédet, az előrehaladást ezen a területen is. Ez az egyetlen lehetséges módja a megrekedt integráció fejlődésének.

4.2.4. India-Dél-Korea és India-Japán CEPA

India két magas jövedelmű, ázsiai OECD országgal írt alá szabadkereskedelmi megállapodást a 2008-2009 évi világgazdasági válság időszakában.

India-Dél-Korea CEPA

India és a Koreai Köztársaság 2009. augusztus 7-én Szöulban aláírta az Átfogó Gazdasági Partnerségi Megállapodást (CEPA), amely a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat új, magasabb szintre emeli a két ország között. A tizenkét fordulón át, több mint három éven keresztül tárgyalta CEPA 2010. január 1-jén lépett hatályba. (A két ország között már létezett preferenciális megállapodás az APTA keretében.) A megállapodás értelmében mindkét ország tíz év alatt csökkenti vagy eltörli az áruk széles körére kivetett importvámokat, a nem-tarifális korlátokat és bővítik a befektetési és szolgáltatás-kereskedelmi lehetőségeket. Dél-Korea a következő évtizedben megszüntette vagy csökkentette a vámokat az indiai áruk 90%-ra, míg India a koreai áruk 85%-ra (Sudhakar & Choongjae, 2019).

A CEPA kezdeti hatásai nagyon biztatóak voltak. A dél-koreai üzletemberek gyorsan felismerték az 1,3 milliárd emberből álló indiai piac és ebben a 300 milliós, magas vásárlóerővel rendelkező középosztály hatalmas potenciálját. Az áruk és szolgáltatások széles skálája iránti indiai kereslet gyorsan növekedett az elmúlt tíz évben, de India is növelni tudta kivitelét, azonban jelentős a koreai mérleg többlete (lásd 3. táblázat). A kétoldalú kereskedelem 2011 végére meghaladta a 20,6 milliárd dollárt, ami közel 70%-os növekedést jelentett két év alatt. Ezt követően a gyors bővülés visszafogottabbá vált, de tíz év alatt megduplázódott a kereskedelmi forgalom. India sokat profitál a CEPA-ból, amely lehetővé teszi a szolgáltatás-kereskedelem bővülését, ill. számítástechnikai szakemberek és angol nyelvtanárok munkavállalását Koreában (163 szakmai területen léphetnek be az indiai szakemberek a koreai szolgáltatási piacra (Embassy of India, 2021).

India-Japán CEPA

2011-ben a két ország vezetői aláírták a mély és átfogó gazdasági partnerségi megállapodást. Az ezredfordulón megkezdődött tapogatózó tárgyalások egyszerű, elsőgenerációs szabadkereskedelmi megállapodást céloztak meg, azonban 2006-ban legfelső szinten döntés született arról, hogy mélyebb, a gazdasági élet szinte minden területére kiterjedő második generációs megállapodásra van szükség. (Az India-Korea CEPA tapasztalatait figyelembe vették a tárgyalásokon.) A CEPA megállapodás a kereskedelmi forgalom 94%-át lefedő áruk esetében tíz év alatt fokozatosan szünteti meg a vámokat: India a japán export 90%-a, míg Japán az indiai export 97%-ával szemben megszünteti a vámokat és az egyéb nem tarifális korlátozásokat. A szerződés aszimmetrikus, vagyis Japán ko-

rábban megadja a kedvezményeket, és csak a nagyon érzékeny termékek területén él a tízéves vámcsökkentési lehetőséggel. A megállapodás kiterjed a szolgáltatás-kereskedelemre, a beruházásokra, a szellemi tulajdon-védelemre, de tartalmaz versenypolitikai és vitarendezési fejezetet is. Az indiai export könnyebben léphet a japán piacra, és növekvő japán beruházási aktivitás is megfigyelhető volt az elmúlt időszakban (Bhattacharyay & Mukhopadhyay, 2014) A vámok csökkentése segíti a japán exportot a nagy indiai piac kiaknázásában. Tíz év után megállapíthatjuk, hogy a megállapodás hatására csak kismértékben, az átlagot alig meghaladóan növekedett a felek közötti kereskedelmi forgalom. India kivitelében kb. 1,5% Japán súlya, míg a behozatalban 2,5% (lásd 3. táblázat).

4.2.5. A legújabb integrációs kapcsolatok

Az elmúlt egy évben 3 szabadkereskedelmi megállapodást is aláírtak (ezek még nem szerepelnek a WTO RTA listáin, de az Indiai Kereskedelmi és Ipari minisztérium honlapján megtalálható a megállapodások szövege). Mindhárom megállapodás második generációs, vagyis az áruforgalmon túl tartalmaz szolgáltatás-kereskedelmi, és beruházást könnyítő fejezeteket is.

Mauritiussal 2021-ben született a megállapodás. Az Indiai óceán kis szigetországa kereskedelmi szempontból kevésbé fontos, (bár sok indiai él a szigeten), gazdasági jelentőségét az adja, hogy működőtőke exportőr Indiába (ez döntő többségében ún. round-tripping capital, x- indiai tőke, kis kiterővel), politikai jelentőségét elhelyezkedése adja. India meg akarja erősíteni jelenlétét az Indiai óceán térségében, ahol az elmúlt két évtizedben Kína és az USA jelenlétének fokozódása miatt enyhén visszaszorult.

India-Egyesült Arab Emírségek (EAE) CEPA

Az EAE kiemelkedően fontos kereskedelmi partner: India kivitelének 9-11%-a irányul ide míg importjában 5-7% az aránya. A jelentős kereskedelmi mérleg többlet forrása a drágakő, az ékszer, az élelmiszer export (tengeri halak, olajok, fűszerek stb.) és az ásványvíz kivitel. A behozatalban a kőolaj és kőolajszármazékok adják a forgalom jelentős részét. 2022-ben született meg a szabadkereskedelmi megállapodás.

India-Ausztrália ECTA

2022 májusában írták alá a megállapodást. 2006 és 2012 között bilaterális tárgyalások folytak, de ekkor megszakadt a közeledési folyamat (hogy pontosak legyünk, a tervezett RCEP megállapodás keretei között folytatódott multilaterális szinten). Miután India bejelentette, hogy visszalép az RCEP megállapodástól, felújították a kétoldalú tárgyalásokat, amelyek rövidesen eredményre vezetnek. Tipikus második generációs megállapodás született, amely az árukereskedelmen túl tartalmazza a szolgáltatások kereskedelmét, a beruházásösztönzést, de a szellemi tulajdonjogok kérdéseit is.

4.2.6. Tárgyalás alatt levő FTA tervezetek

The Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation (BIMSTEC)

A Bengáli-öböl kezdeményezése hét tagállamból (öt Dél-Ázsiából származik: Banglades, Bhután, India, Nepál, Srí Lanka; és kettő Délkelet-Ázsiából: Mianmar és Thaiföld) álló regionális szervezet, amely a Bengáli-öböl part menti és szomszédos területein fekszik, és összefüggő regionális egységet alkot. Ez a szubregionális szervezet 1997-ben jött létre a Bangkoki Nyilatkozat révén. A megállapodás hasonlít a SAARC megállapodáshoz. Jelenleg folyamatban van a BIMSTEC szabadkereskedelmi megállapodás tárgyalása. Említést érdemel, hogy az öt dél-ázsiai ország a SAFTA tagja, míg a két délkelet-ázsiai ország az India-ASEAN szabadkereskedelmi megállapodás részese. Cél a meglévő megállapodások magasabb szintre emelése, egységesítése.

Az Öböl menti országok (Bahrein, Kuvait, Katar, Omán, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek) fontosságát adja, hogy jelentős kőolajexportőrök, India fontos szállítói, és többségükkel negatív a kereskedelmi szaldó (kivéve az Egyesült Arab Emírségek, amely országgal 2022-ben mélyebb megállapodást kötöttek): India nyitni akar és nagyobb nyitást vár ezektől az államoktól. Azonban látni kell, hogy ebben a viszonylatban aszimmetrikus a függés, és India számára fontosabb ez a kapcsolat, mint fordítva.

EU – India szabadkereskedelmi tárgyalások

Miután az Egyesült Királyság csatlakozott az Európai Közösséghez erősödtek az indiai-európai kapcsolatok. A kereskedelmi adatok szerint India legfontosabb exportpartnere (17%) az Európai Unió, míg az import téren (11%) a második helyen van az Unió. (Az EU oldaláról nézve India a 10. legnagyobb partner.) A kereskedelmi mérleg kiegyensúlyozott, kis indiai többlettel. Az EU egyoldalú, preferenciális bánásmódot (GSP) biztosít az indiai termékek és szolgáltatások iránt. 2007-ben szabadkereskedelmi tárgyalások kezdődtek a felek között, azonban 2012-ben felfüggesztették azokat. 2021-ben döntés született a tárgyalássorozat újraindításáról. Az EU bilaterális (egy integráció és egy ország között), második generációs megállapodást szeretne elérni.

India – EFTA

India és az EFTA országok között multilaterális tárgyalások folynak. (Az EFTA szabadkereskedelmi megállapodás, amelyben az országok önálló külkereskedelmét folytatnak. Együtt tárgyalnak, de külön-külön írják alá a megállapodásokat.) Az EFTA országok súlya alacsony India exportjában (1%), de magas az importban (5%). Érdekes, hogy az import döntő többsége Svájcban származik, amelynek így jelentős kereskedelmi mérleg többlete van Indiával (ez a svájci luxustermékek exportja miatt alakult ki).

India-Southern African Customs Union (SACU)

A Dél-Afrikai Vámunió (Botswana, Dél-Afrikai Köztársaság, Lesotho, Namíbia, Eswatini – korábban Sváziföld) és India között az áru- és szolgáltatás-kereskedelmének liberalizálása terén folynak tárgyalások. A WTO felé előzetes bejelentés már történt, de végleges megállapodás még nincs.

4.2.7. És amiből kimaradt India – a RCEP

RCEP – ezt az együttműködést az ASEAN kezdeményezte 2012-ben, akkor még ASEAN+6 ország, köztük India részvételével. Az ASEAN országoknak ekkor már mindenkivel volt kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodása, míg a további országoknak is több működő bilaterális szerződése volt. Az ASEAN célja szabadkereskedelmi megállapodásainak egységes rendszerbe foglalása volt (Csáki, 2021), a korábbi bilaterális megállapodások multilaterális szintre emelése. A létrejött megállapodás azon országok között is megteremtette a szabadkereskedelmet, amelyeknek korábban nem volt bilaterális megállapodása.

Ez újgenerációs szabadkereskedelmi megállapodás, a vámok 90%-át számolják fel a következő 20 évben: ipari szabadkereskedelmek (tehát a tagországok felszámolják a vámokat és a kereskedelmet akadályozó egyéb tényezőket – az országok eltérő fejlettségi szintje miatt eltérő ütemezésben, vagyis a fejlettek gyakorlatilag a megállapodás életbe lépésekor, míg a kevésbé fejlettek néhány év késéssel, tehát aszimmetrikus ez a rész), mezőgazdasági preferenciális megállapodás, de több termékcsoportban szabad a kereskedelem, beleértve az élelmiszerek jelentős részét. A megállapodás tartalmazza a szolgáltatás kereskedelmének szabadságát, ill. a tőke mozgásának szabadságát (a munkaerő szabad mozgását nem). A származási szabályok egységesek a teljes RCEP blokkra (sok ipari termék esetében elégséges a 40% régió belüli hozzáadott érték a kedvezményes vámtarifák kihasználásához) – ez kifejezetten előnyös a multinacionális cégek értékláncai kialakítása szempontjából. Önálló fejezet a közbeszerzések, állami beszerzések témaköre, és a versenyszabályozás. A RCEP kiemelt figyelmet fordít a szellemi tulajdonjogok védelmére, az élelmiszerbiztonságra, a gyógyszer kereskedelemre. Kitérnek a környezetvédelmi szabályozásra is (a nemzetközi kereskedelemmel összefüggésben). Az RCEP fontosságát a sok földrajzi szempontból közeli ország részvétele adja: Délkelet-Ázsia egységes kereskedelmi zónává válhat. Az integráció elősegíti a régió belüli kereskedelem fejlődését, de továbbra is fennmarad a régió kívüli piacok kiemelkedő szerepe (tagállamok többségének aktív a kereskedelmi mérlege, amely export többletet mutatja).

Indiának már van bilaterális szabadkereskedelmi megállapodása az ASEAN-nal, Dél-Koreával, Japánnal, Ausztráliával. India az aláírásig részt vett a tárgyalási folyamatban, azonban 2019 novemberében nem írta alá az egyezményt. A Modi-kormány aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy India kereskedelmi mérleghiányának 70%-áért az RCEP országok a felelősek, elsősorban Kína, kisebb mértékben Új-Zéland és Ausztrália agrár exportja. A csatlakozással tehát az olcsó kínai termékek beáramlását, ezzel a hazai termelők versenyképtelenné válását kockáztatták volna (Imre & Remsei, 2022), ill. az indiai gazdaságfejlesztési tervek megghiúsulását (pl. Make in India terv).

Az RCEP India nélkül is a világ legnagyobb kereskedelmi blokkja (a világ GNP és lakosság kb. 30%-a), azonban kilépésével felértékelődött Kína szerepe. A megállapodásban résztvevő államok, elsősorban Japán és Dél-Korea úgy vélték, hogy Indiával együtt ellensúlyt képezhetnek Kínával szemben. A kínai dominancia az egyezmény bírálatának leggyakoribb tárgya (Csáki, 2021). A kérdés politikai dimenzióját még fontosabbá teszi, hogy az USA kimaradt mind az RCEP-ből, mind a CPTPP-ből, ezért nehezebb ellensúlyozni Kína szomszédaival szembeni növekvő gazdasági súlyát, befolyását.

Az RCEP-ből való kimaradás versenyképességi és kereskedelmi problémákat okozhat Indiának. A fennmaradó magasabb vámtételek kereskedelemelterelő hatást eredményezhetnek, továbbá az indiai vállalatok új piacoktól, új technológiáktól, és új külföldi tőkebevonási lehetőségektől esnek el (Imre & Remsei 2022). Az RCEP vonzó célpont a globális értékláncokba integrálódott vállalatok számára, míg Indiát továbbra is elkerülik az ilyen befektetések.

Indiában teljes politikai konszenzus támogatta az RCEP-ből való kimaradást. Bölcs döntés volt, vagy hiba? Mindkét oldal mellett lehet érveket felsorakoztatni, azonban úgy tűnik, hogy a hazai iparfejlődést (sok helyen iparosítást, munkahelyteremtést) a politikai elit fontosabbnak tartja, mint a világgazdaságba, ezen belül a globális értékláncokba való bekapcsolódást. India célja az időnyerés, a hazai problémák megoldása, csak ezután nyitni mélyebb integrációs elkötelezettség felé. (Erken & Every, 2020) Az RCEP tagállamok azonban továbbra is támogatják és várják India csatlakozását az integrációhoz.

5. A szabadkereskedelmi kapcsolatok építésének motivációi

5.1. India tárgyalási stratégiája

A dél- és kelet-ázsiai régióban az integrációk bonyolult rendszere alakult ki. A régió országai közötti szabadkereskedelmi megállapodások döntő többségében a 21. században jöttek létre, míg Európában ezek már az 1950-es évektől megjelentek. Az ezredfordulót követően a szabadkereskedelmi megállapodások száma gyorsan növekedett, mind a bilaterális szabadkereskedelmi megállapodásoké, de a multilaterális, a régió egészét, vagy annak egy részét átfogó megállapodásoké is (RCEP, CPTPP). Ezért a szakirodalomban későn érkezetteknek/későn jövőknek nevezik az ázsiai integrációkat (late comers).

India viszonylag későn kezdett bilaterális integrációs kapcsolat építésbe. A kezdetekben Srí Lankával, majd az ASEAN ill. SAARC tagországokkal voltak a tárgyalások: A kezdeti megállapodások jellemzője, hogy egyszerű, árukereskedelmi preferenciális megállapodások, melyeket viszonylag kis országokkal kötöttek (vagyis India volt a domináns partner). Ezek a tárgyalások tanulási folyamatot is eredményeztek: a preferenciális megállapodásokat felváltották a szabadkereskedelmi megállapodások, bővült a tárgyalási folyamatba bekapcsolt kérdések köre, a konkrét kereskedelmi kérdések mellett a származási szabályok, a szolgáltatáskereskedelem és a tőkemozgások kérdései is előkerültek. Érdemes arra is figyelni, hogy India nagy figyelmet fordított a partnerek érdekeire is annak ellenére, hogy ő az erősebb a kapcsolatban, és a kicsik nincsenek valódi alkupozícióban. Ennek alapvetően politikai okai vannak: a dél-ázsiai régió meglevő politikai feszültségei kifejezetten akadályozzák a kereskedelem természetes bővülésének folyamatát (a nemzetközi kereskedelem két-harmada a szomszédokkal, és a szomszédok szomszédaival folytatott kereskedelem). India kezdeményezései a regionális béke és jólét célját helyezik előtérbe. (Ez a hinduizmus elveiből – béke, tolerancia, megértés – származik.)

Nem egységes szerkezetű megállapodás tervezetekkel dolgozik, nem sablonokkal, hanem a kölcsönösen előnyös megoldásokra törekszik (win-win stratégia). A pragmatikus megközelítés eredménye, hogy a szerződések tartalma, hatálya, hatóköre is eltérő. A fejlett országokkal (Japán, Dél-Korea és Szingapúr) már ezen tanulási folyamat eredményeként kötötték meg mélyebb szerződéseiket.

5.2. India integrációs motivációi

Világgazdasági, nemzetközi tényezők

- **Kapcsolódás a regionális együttműködésekhez.** Az elmúlt két évtizedben a nemzetközi kereskedelem multilaterális szabályai (WTO) szinte nem változtak, ill. a bilaterális szabadkereskedelmi megállapodások elburjánzása rontotta India világpiaci esélyeit. Ez India számára kényszerhelyzetet teremt: ha nem akar véglegesen lemaradni, akkor neki is kapcsolódnia kell a világban erősödő regionális együttműködésekhez, neki is be kell kapcsolódnia a bilaterális szabadkereskedelmi kapcsolatok fejlesztésébe.
- **Félelem a kimaradás miatt.** Az 1997-1998 évi ázsiai pénzügyi válság közös kihívás elé állította Dél- és Kelet-Ázsia országait, hogy fenntarthassák korábbi gyors gazdasági növekedési ütemüket. Előbb az AFTA (ASEAN Free Trade Area) létrejötte, majd Kína, Japán és Dél-Korea integrációs törekvései Indiát is arra kényszerítik, hogy csatlakozzon ehhez a folyamathoz (Kawai & Wignaraja, 2011).
- **BRICS és a globalizáció.** Az ezredforduló utáni világgazdaság fontos jellemzője a BRICS országok (Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-Afrikai Köztársaság) gyors gazdasági növekedése, világpiaci helyük és szerepük javulása. Ezek az országok a világgazdaság és a világpolitika alakításában gazdasági súlyuknak megfelelően szeretnének részt venni. A nemzetközi intézményi és döntéshozatali rendszer azonban a második világháború után, a bipoláris világrend időszakában alakult ki. A bipoláris világrend az 1990-es évek elején megszűnt, de az intézményrendszer nem változott. Az ezt váltó unipoláris rend (USA), majd a multipolaritás felé tett tétova mozgások célja egy új világpolitikai, világgazdasági intézményi és döntéshozatali rendszer kialakítása, a BRICS országok részvételével. Az ilyen irányú lépéseket is szolgálják India szabadkereskedelmi megállapodásai.
- **Az USA kimaradása az ázsiai integrációs folyamatból.** Az Egyesült Államok kilépett a TPP megállapodásból, és nem vett részt az RCEP létrehozásában sem. Az USA-Kína kereskedelmi háború (melyet Trump után a Biden adminisztráció is fenntart) csekély eredményeket hozott. A két ország közötti geopolitikai rivalizálás eszközüvé vált az ázsiai integrációs folyamat. Kína már kezdeményezte csatlakozását a CPTTP-hez, míg az USA egy új megaregionális transzcsendes óceáni integráció létrehozására törekszik – Kína kihagyásával. India számára hosszú távon létkérdés a részvétel ebben a folyamatban.

Gazdasági tényezők

- **A piakra jutás segítése** az indiai munkaerő-intenzív ágazatok termékei számára nagyon fontos, mert egyre több versenytárs tűnik fel (részben a régióból, de más földrészekről is). Hasonlóan fontos a külföldi tulajdonú nemzetközi vállalatok magas technikai színvonalú termékei exportjának a segítése. A megállapodások révén az exportpiacait tudja növelni az ország.
- **Kereskedelmi prioritások.** Érdeemes figyelni arra, hogy az újgenerációs megállapodások (ill. a tervezetek) jelentős része olyan országokkal kötött, amelyekkel Indiának kereskedelmimérleg-hiánya van. Ez azt mutatja, hogy az indiai külgazdasági stratégiában kiemelt szerepet kap az ezen országokra való figyelem, ill., hogy India a szabadkereskedelmi megállapodásokkal piaci pozícióit szeretné javítani.
- **A magas színvonalú technikához való hozzájutás** a fejlett országokkal kötött (kötendő) megállapodások fontos motivációja, cél a csúcstechnológiai importlehetőségek javítása.
- **A tőkemozgások lehetőségeit** is szélesítik a megállapodások. Egyrészt a megállapodásokban részvevő partnerek vállalatai szívesebben telepítik termelésüket Indiába, mert a szabadkereskedelem miatt a termékek exportja sem ütközik akadályokba (nem is beszélve a nagy és bővülő piac nyújtotta lehetőségekről). Másrészt a megállapodások az indiai tőke számára is új befektetési lehetőségeket hordoznak: az alacsony bérszínvonalú országokba kihelyezhetik a termelést (pl. textilipari kooperáció a legkevésbé fejlett ASEAN-országokkal), míg a fejlett országokban felvásárolhatnak cégeket, amelyek technikai innovációit másként nem tudnák megszerezni.
- **A globális értékláncok igénylik a mély integrációt.** A nemzetközi termelési hálózatok, a globális értékláncok lényegesen megváltoztatták a világkereskedelem összetételét: a végtermék előállításába több ország termelői is bekapcsolódnak. A köztes termékek kereskedelme a világkereskedelem kb. 60%-át teszi (WTO, 2022). A fejlődő országok is intenzíven bekapcsolódtak a nemzetközi termelési hálózatokba, mert a GVC-k lehetőséget kínálnak a fejlődő országoknak a világgazdaságba való integrálódásra alacsonyabb költségek mellett, de a GVC-integrációból származó nyereség nem automatikus, csak azok képesek ebben részt venni, akik közel világszínvonalú minőségi és hatékonysági szinten termelnek. A GVC-t irányító vállalatok tudás- és technológiatranszferrel, működőtőke beáramlással segíthetik a kezdeti integrációt. A GVC-k erősítik a gazdasági együttműködést a résztvevő vállalatok, de a vállalatok országai között is. A fejlődő országok kezdetben a GVC-khez alacsony képzettséget igénylő, nyersanyag- és energiaigényes köztes termékek termelésével csatlakoznak. A jelenség a multinacionális társaságok szervezési alapelvevé vált. A globális értékláncok intenzív terjeszkedése és az országok integrációs hajlandósága között vélhetően ok-okozati kapcsolat van. Nyugat-Európában az országok között kialakult integrációs kapcsolatok megteremtették az értékláncok kialakulásának feltételeit (vagyis adottak a makrogazdasági feltételek a mikro-, vállalati-integrációk kialakulásához). Az ázsiai régióban később indult

el az országok közötti integrációs folyamat. A régió meghatározó tőkeexportőre a japán tőke offenzív terjeszkedése, az ún. „repülő vadliba modell” azt jelenti, hogy többretegű beszállítói, kooperációs kapcsolatok alakultak ki az országok termelői között (gyakori a tulajdonosi összefonódás is) már az 1970-es évektől. Ezek a jól működő ázsiai együttműködések (mikrointegrációk, amelyeket a piaci erők hoztak létre) hasonlóságot mutatnak a fejlett országok multinacionális cégei által létrehozott globális értékláncokkal, és az ezredforduló időszakától egyre jobban igényelték a makrokeretek, az államközi integrációk fejlesztését. Ez a magyarázata a kései indulásnak az integrációs folyamatban.

- Mikic (2011) szerint nem meggyőző a regionális integrációs erőfeszítések és a GVC-k közötti ok-okozati kapcsolat. Véleménye szerint a mély (újgenerációs) integráció és a nemzetközi termelési hálózatok együttléte között van meghatározó kapcsolat, amely stabil környezetet biztosít az értékláncok fejlődéséhez, megköveteli azon nemzeti politikák harmonizációját, amelyek elősegítik a gördülékeny üzleti tevékenységet. A GVC-kben résztvevő országok nagyobb valószínűséggel írnak alá mélyebb integrációs megállapodásokat. A politika gazdaságdiplomáciai lépéseivel támogathatja, de gátolhatja is ezt a folyamatot.
- India globális értékláncokba való beágyazódása meglehetősen alacsony (Imre & Remsei, 2022) a régió országaihoz viszonyítva. A GVC részvételt számos tényező befolyásolja, így az ország és belső piacának mérete, az iparosítás szintje és szerkezete, az export összetétele, az értékláncban elfoglalt pozíció, valamint a politikai légkör. India alacsony szintű bekapcsolódásának egyik oka a hagyományosan befelé forduló ipar és kereskedelempolitika, a politikai akarat hiánya, a források szűkössége, az erőforrásokkal való helytelen gazdálkodás, a technológiai elmaradottság (Ray & Miglani, 2020; Imre & Remsei, 2022).
- Azonban Ázsiában is a termelési kooperációk lesznek a regionalizmus meghatározó kerekei. Az indiai külgazdaságpolitika felismerte, hogy a GVC-kbe való bekapcsolódás hosszú távon létkérdés az ország számára, mert elősegítheti a strukturális átalakulást, az export diverzifikációt, a technológia és az ismeretek, tudás külföldről történő átvételének lehetősége révén. A nagy nemzetközi vállalatok régióbeli terjeszkedése saját céljaival is egybeesik, ezért kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodásokkal segíti, de egyben kissé tereli is a külföldi tulajdonú vállalkozásokat (a partnerek felé, ill. onnan India irányába). Az elmúlt évek újgenerációs szabadkereskedelmi megállapodásai (Ausztrália, Dél-Korea, Japán és Szingapúr) már ebbe az irányba mutatnak.
- **A spagetti táljelenség.** az egyre szaporodó számú ázsiai megállapodások bonyolult rendszere a vállalatok számára is kihívás: ki kell választaniuk a számukra legmegfelelőbb szabadkereskedelmi megállapodást az érintett országok között (és gyakran több is van). Ez elbizonytalanítja a gazdaság szereplőit, mert az eltérő megállapodások eltérő feltételrendszeren alapulnak. Ennek következménye, hogy az elmúlt 10 évben megnőtt az újgenerációs, multilaterális megállapodások száma, amely több ország viszonylatában azonos feltételeket alkalmaz.

Politikai motivációk

- **India geopolitikai érdekei.** Saját régiójában domináns (de nem monopol) szerepre törekszik. Ez magyarázza, hogy első szabadkereskedelmi megállapodásait a régió országaival kötötte.
- **Fontos cél az „India veszély” elhárítása.** A megállapodások azt sugallják, hogy India nem akar visszaélni aszimmetrikus gazdasági hatalmával és tárgyalási erejével. India a „jóindulatú” szomszéd szerepében mutatkozik, azt jelzi, hogy nem kell félni a gazdasági óriástól. Az institucionalista integrációelméleti irányzat alapja, hogy a jó gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok korrekt politikai kapcsolatokkal járnak. Vagyis India törekvése a régió politikai stabilitásának javítása, a szomszédok közötti békés kapcsolatok fenntartása. India számára a regionális béke és stabilitás az egyik legfontosabb stratégiai cél.
- **A régió belüli versengés.** A szabadkereskedelmi megállapodások India mellett, a Kína és Japán közötti versengés eszközei is. A két gazdasági nagyhatalom gazdasági és politikai rivalizálása hozzájárul a kelet-ázsiai integrációk bővüléséhez, ez a versengés azonban lassítja a régiót átfogó formális gazdasági intézményrendszer fejlődését (Völgyi, 2009, p. 5).
- **Az USA relatív hatalomvesztése a régióban** gazdasági téren egyértelmű, azonban politikai és katonai jelenléte (Japán, Tajvan, Dél-Kínai-tenger, Indiai-óceán) továbbra is meggyőző. Az indiai kormányzat többször kifejezte védelmi aggályait az Indiai-óceán térségében megnövekedett USA és kínai jelenlét miatt. Az integrációs folyamatban való részvétel India békés szándékai mellett a régió életében való aktív részvételt is jelképezi.

5.3. Az ázsiai integrációs folyamat SWOT elemzése

Foglaljuk össze röviden az ázsiai integrációs folyamat erősségeit (előnyeit), gyengeségeit (hátrányait), lehetőségeit és veszélyeit (fenyegetéseit) a saját kutatás és Oehler-Sincai (2014) alapján.

Az **erősségek** közé tartoznak

- a földrajzi helyzet (Kelet-Ázsia a világfejlődés motorja),
- kiemelkedő gyorsaságú gazdasági növekedés,
- szilárd gazdasági alapok,
- a belső piac mérete,
- az erőforrás-gazdagság,
- a feltörekvő, magas vásárlóerejű középosztály
- a hálózatba szervezett kooperációs kapcsolatok.

A **gyengeségek** kategóriába tartoznak:

- az emberi erőforrás problémák, különösen a magas képzettségű munkaerő hiánya,
- az intézményrendszer és az infrastruktúra hiányosságai,
- a lassú döntéshozatal (ASEAN szintjén),
- egy közös szolidaritási alap hiánya.

Ami a lehetőségeket illeti:

- a történelmi, civilizációs és a kulturális kapcsolatokat (amelyek bizonyos esetekben sajnos destabilizáló tényezőt is jelenthetnek),
- a nagy piacok, mint Kína, India, Japán, az ASEAN + 5 kapcsolatok, lehetővé teszik a méretgazdaságossági termelés, az optimális termelési méretek kialakítását.

Végül a főbb fenyegetések között vannak:

- a regionális konfliktusok kialakulásának veszélye (Dél-Kínai tengeren, India-Pakisztán határán, Kína és Tajvan kérdése, a két Korea viszonya, ...)
- a kétfókuszú integrációs folyamat, a Kína és Japán közötti versengés, amit az ASEAN kapcsolatok is befolyásolnak,
- az USA régióban való jelenlétének ellentmondásai.

6. Befejezés helyett, avagy merre tovább India az integrálódás útján

India a világ egyik legnagyobb gazdasága, a világgazdaság fontos szereplője. Mégis, azok a sajátosságok, amelyek e sokszínű, hatalmas országot jellemzik, nem tesznek lehetővé szokványos megoldásokat. A külföldi tőke beáramlását, a globalizáció folyamataiba való bekapcsolódást, az informatikai iparág látványos fellendülését és emellett a külföldön tanuló tehetséges fiatalok egyre szélesedő táborát olyan súlyos belső problémák árnyékolják be, mint a szegénység és az írástudatlanság. E problémák megoldásának kulcsa a gazdaság teljesítőképességétől függ, vagyis a gazdasági és társadalmi problémák egymástól elválaszthatatlanok.

India az elkövetkező évtizedekben egyre jelentősebb ipari nagyhatalommá válik. Nagy számú, jól képzett szakembergárdája révén éppen az új technológiák terén lesz képes megállni helyét a világpiaci versenyben. Egyéb területeken is várható változás. Így például olyan demográfiai elmozdulás, amely enyhíti az Indiára nehezedő népességrobbanás okozta nyomást. Továbbá az eddig erősen elhanyagolt indiai mezőgazdaság olyan termelési potenciált testesít meg, ami Indiát mindenfajta agrártermék exportőrévé tehetné.

India legnagyobb problémája a túlnépesedés és az ezzel járó mérhetetlen szegénység, amely a tendencia folytatódása esetén egész bolygónk jövőjére hatással lesz. Fontos cél, hogy az ország közel 300 millió mélyszegény lakosának sorsán változtassanak. Ehhez az alapozó, általános iskolai képzés fejlesztése, az egészségügyi ellátás kiterjesztése, az infrastruktúra javítása és a környezet védelme szükséges.

A 300 milliós – és egyre gyarapodó létszámú – indiai középosztály által támasztott keresletet egyetlen ország sem hagyhatja figyelmen kívül. Ezen réteg képviselői nagyobb áruválasztékra támasztanak igényt a fogyasztói kosarak feltöltésére, és nem számít nekik, ez milyen eredetű termékekkel

történik. Ez a tény alkalmat kínál a fejlett világ, benne Magyarország exportőreinek, hogy termékeik egész sorával jelenjenek meg az indiai piacon. India fokozatosan nyit, csupán az ár és a minőség fogják meghatározni a keresletet.

A világgazdaságban megjelenő új jelenségek új válaszokat várnak: a regionális integrációs tömörülésekhez való csatlakozás, és a globális értékláncokhoz való viszony a 21. század kezdetének talán legfontosabb kérdései. A szabadkereskedelmi megállapodások India külgazdasági politikájának fontos, de nem meghatározó részévé váltak: pozitív hatást gyakoroltak a külgazdasági teljesítményre, hasznosították az FTA-k kereskedelem bővítő hatásait.

India a későn induló országok egyike: az elmúlt évtizedben több bilaterális megállapodást kötött, azonban a WTO adta keretek továbbra is kiemelkedő jelentőségűek számára. A 21. század elejének világgazdasági változásai, a globális értékláncok szerepének erősödése, a negyedik ipari forradalom kezdeti megjelenési formái azonban azt valószínűsítik, hogy a világgazdaságban az átalakuló tendenciákra a válasz a regionalizációs tendenciák erősödése lesz. A szabadkereskedelmi megállapodások gyorsabban és jobban reagálnak a világgazdaság változásaira, a valós igényekre. Az országok közötti makrointegrációk a világgazdasági beágyazódást segítik, a kialakuló új integrációk reakciók az ellátási láncok globálissá válására. (A WTO-nak modernizálni kell saját magát, hogy megfeleljen az új kihívásoknak, és segítsen elkerülni a regionális integrációkból kimaradó országok esetleges negatív reakcióit.)

India a saját régiójában a békés egymás mellett élést szeretné megvalósítani. Politikai és gazdasági célkitűzései általában nem ütköznek. Rövidtávon India megteheti, hogy elutasítja az RCEP-t, a GVC-kbe való mélyebb bekapcsolódást, de hosszabb távon ez nem lehetséges. Az alacsony integrációs szint (a nem harmonizált kereskedelmi-, beruházási-, verseny-, pénzügyipolitika), a szabadkereskedelmi megállapodások hosszú negatív listái, az adminisztratív protekcionizmus magas szintje, a kritikus közlekedési-szállítási infrastruktúra akadályozza India fejlődését, versenyképességének javítását. A jelenlegi alacsonyabb szintű integrációk segítenek, jobb, mintha nem lennének, de a hosszú távú célok megvalósításához mélyebb integrációk kialakítása szükséges. Ez India számára hosszú távon létkérdés.

India a Föld egyik legnagyobb, és második legnépesebb állama. Ez a tény megköveteli, hogy a világ kiemelt kérdésként kezelje az ország helyzetét és fejlődését. Jelenleg azonban igen korlátozott azon magyar szakértők száma, akik India jelenlegi fejlődésének megfigyelésével foglalkoznak. Ebben a tekintetben a lehető leghamarább szükséges előrelépni, és elősegíteni a kölcsönös odafigyelést. India a világpolitika egyik meghatározó szereplője is. Atomhatalom révén a szavai mögött lévő nyomaték megsokszorozódott, ellenségeskedése szomszédjával, Pakisztánnal hatalmas veszélyt jelent a világ egészére nézve. Bár India továbbra is úgynevezett fejlődő ország, valószínűsíthető, hogy néhány évtizeden belül a világgazdaság egyik legfontosabb szereplője lesz, ezért megszívlelendő a tanács, miszerint Indiára jobban oda kell figyelni!

Felhasznált irodalom

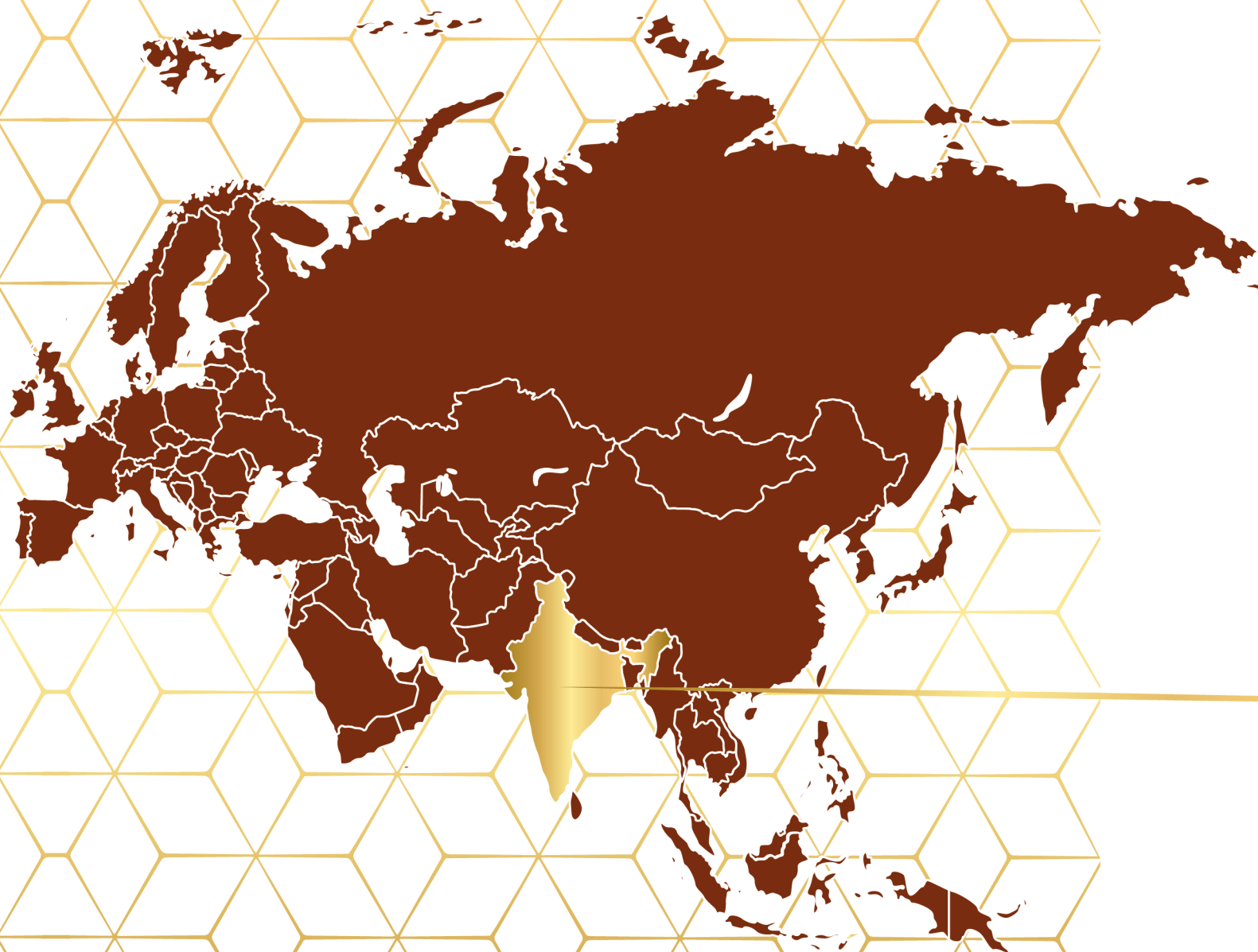
- Anukoonwattaka W. & Mikic M. ed. (2011). *India: a new player in Asian production networks*, Studies in trade and investment No. 75, <https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/Studies%20in%20Trade%20and%20Investment%20No.75.pdf#page=134>
- Balassa B. (1990). *Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Baldwin R. (2006). Multilateralising Regionalism: Spaghetti Bowls as Building Blocs the Path to Global Free Trade. *World Economy* 29, 1451–1518.
- Bartha I. (2018). Közszolgáltatási kivételek az Európai Unió kereskedelmi megállapodásaiban. In Horváth M. T. – Bartha I. – Bordás P. & Varga J. (szerk.): *Európai uniós erőforrások és tagállami államháztartás*. (pp. 168–185). Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- Bhagwati Jagdish N. (1995). *US Trade Policy: The Infatuation with FTAs*, <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8CN7BFM>
- Bhattacharyay B. & Mukhopadhyay K. (2014). *Economy Wide Impact of the Trade Integration between Japan and India: A Computable General Equilibrium Analysis*. CESifo Working Paper Series No. 4557 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2382477
- Bhogal P. (2018). *India-ASEAN Economic Relations: Examining Future Possibilities*. ORF Issue Brief, January 2018 Issue No. 221. https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2018/01/ORF_Issue_Brief_221_India_ASEAN.pdf
- Csáki Gy. (2021). Újabb megaregionális szabadkereskedelmi egyezmény: az Átfogó Regionális Gazdasági Partnerség (RCEP). *Külgazdaság*, 65(3-4) 69-89.
- Embassy of India (2021). *Seoul, Republic of Korea: India – ROK Comprehensive Economic Partnership Agreement (CEPA)*. <https://www.indembassyseoul.gov.in/page/cepa/>
- Erken, H. & Every, M. (2020). *Why India is Wise not to Join RCEP?* Raboresearch. <https://economics.rabobank.com/publications/2020/december/why-india-is-wise-not-to-join-rcep/>
- Free Trade Agreements of India. <https://commerce.gov.in/international-trade/trade-agreements/> és https://commerce.gov.in/wp-content/uploads/2020/02/FAQ_on_FTA_9April2014.pdf
- Hilpert, H. G. (2014 január). *China's trade policy (Dominance without the will to lead)*, SWP Research Paper, Berlin.
- Imre G. (2011). India, a lehetőségek földje. In Majoros P. (szerk.): *Régiók a világgazdaságban*. (pp. 236-255). Nyíregyháza: Perfekt Kiadó.
- Imre G. & Remsei S. (2022). Lehet-e India az új Kína? In Makkos Anikó; Kecskés Petra; Boldizsár Boglárka (szerk.): „A múltból táplálkozó jövő – hagyomány és fejlődés”: XXV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete 2021. (pp. 308-320). Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar.

- Jámbor A. & Török Á. (2019). A regionális kereskedelmi egyezmények létrejöttét meghatározó tényezők. *Közgazdasági Szemle*, 66(4), 418–433.
- Kawai M. & Wignaraja G. ed. (2011). *Asia's free trade agreements – How is business responding? (Asien Noodle Bowl)*. Asian Development Bank and Edward Elgar publ., Cheltenham, Northampton.
- Krajewski, M. (2015). Public services exemptions in EU free trade and investment agreements. In Krajewski (ed.): *Services in General Interest Beyond the Single Market*. (pp. 243–272). The Hague: T. M. C. Asser Press.
- Losoncz M. (2011). *Az Európai Unió külkapcsolatai és külkapcsolati politikája*. Trimester Kiadó.
- Majoros P. (2003). Az Európai Unió és India gazdasági-kereskedelmi kapcsolatai; EU Working Papers, 2003/4, p. 50-69.
- Majoros P. (2017). China in the network of regional integrations; In Csaba Moldicz (ed), *China's attraction: the case of Central Europe*. (pp. 31-50), Budapest Business School and Oriental Business and Innovation Center, Budapest.
- Majoros P (2018). Japan in the web of integrations, In. Moldicz Csaba (ed) *Economic development strategies of changing East-Asian countries after 2009*, (pp. 38-59). Budapest, BGE.
- Majoros P. (2019). Az Európai Unió kereskedelem-politikai törekvései az elmúlt évtizedben, *Prosperitás*, 6(2), 30-55.
- Menon, J. (2014). *From Spaghetti Bowl to Jigsaw Puzzle? Fixing the Mess in Regional and Global Trade, Asia and the Pacific Policy Studies*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/app5.57>,
- Mikic, M. (2011). Are the India's trade agreements deep enough to support production network? In Anukoonwattaka W. – Mikic M. (Eds): *India: a new player in Asian production networks*, *Studies in trade and investment* No. 75, (pp. 120-136).
- Molnár A. (2018). *Az Európai Unió külkapcsolati rendszere és eszközei*. Dialóg Campus Kiadó.
- Nadkarni, V. (2014). *India and SAARC*, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/FLACSO-ISA%20BuenosAires%202014/Archive/1226fcd8-083a-4d19-97bb-6f95edd84685.pdf>
- Neszmélyi Gy. I., Kusai S. Z. & Pap L. (2007). India – az új kihívás és esély, *Külügyi Szemle*, 122(1), 122-136.
- Nyusztay L. (1995). Elefánt a tigrisek között – India és az új világrend kihívása, *Külgazdaság* 39(5) 54-66.
- Oehler-Sincai, I. (2014). The Roles Played by China and Japan in the Asian Integration Process. https://www.researchgate.net/publication/266025697_The_Roles_Played_by_China_and_Japan_in_the_Asian_Integration_Process
- Ray, S. & Miglani, S. (2020). *India's GVC Integration: An Analysis of Upgrading Efforts and Facilitation of Lead Firms*. *Indian Council for Research on International Economic Relations*. Working Paper 386. https://icrier.org/pdf/Working_Paper_386.pdf
- Sudhakar Y. & Choongjae C. (2019). *The India-Korea CEPAA: An Analysis of Industrial Competitiveness and Environmental and Resource Implications*. Springer Briefs in Economics

- Szigetvári T. (2019). Az EU új típusú szabadkereskedelmi egyezményei. *Kihívások*, 234. szám, április 3. MTA KRTK Világgazdasági Intézet.
- Weerakoon, D. & Thennakoon, J. India-Sri Lanka FTA: Lessons for SAFTA <http://mail.cuts-citee.org/pdf/RREPORT08-AP-02.pdf>
- Völgyi, K. (2011 november). Hol tart ma a kelet-ázsiai regionalizmus fejlődése, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok 91. szám.
- WTO (2020). India, TRADE POLICY REVIEW, <https://docsonline.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/TPR/G403.pdf&Open=True>
- WTO (2022). Regional Trade Agreements India - <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=356&lang=1&redirect=1>

SZIVÁK JÚLIA

Válságban Bollywood? – Változó trendek
az indiai médiapiacra

VÁLSÁGBAN BOLLYWOOD? – VÁLTOZÓ TRENDEK AZ INDAI MÉDIAPIACON

SZIVÁK JÚLIA¹

Absztrakt

A bollywoodi filmipar, amely már jelentősen túlmutat a filmekben és olyan szórakoztatóipari konglomerátumot alkot, amely világszinten is megállja a helyét, az indiai szórakoztatóipar legjelentősebb entitása, amely sikert sikerre halmoz és úton van a globális elismertség felé. Vagy mégsem? A 2021-es és 2022-es év megrengette a bollywoodi film- és szórakoztatóipar megállíthatatlan sikerébe vetett hitet, ugyanis egymás után buktak meg a mozipénztárnál azok a nagy költségvetésű, A-listás sztárokat felvonultató produkciók, amelyekhez a pandémia után magához térő filmipar a legnagyobb reményeket fűzte. Emellett a hagyományosan hindi nyelvű tartalmakra fókuszáló, észak-indiai területeken is nagy sikereket értek el a dél-indiai filmgyártó központok termékei, valamint a streaming platformokon bemutatott eredeti tartalmak is egyre nagyobb rajongótáborra tesznek szert. Ezek a jelenségek több olyan anyagi, strukturális és kreatív problémára is rávilágítottak, amelyek megkérdőjelezzik Bollywood elsőbbségét és a figyelmet a dél-indiai filmiparokra, illetve a streamingszolgáltatókra tereli. Ez a cikk a médiapiac változásai mögötti strukturális, üzleti és kulturális jelenségeket elemzi.

Kulcsszavak: Bollywood, streaming, COVID, Tollywood, Netflix

Abstract

Until very recently, the narrative concerning the Bollywood industry has been that of success and constant growth. The erstwhile Hindi film industry has grown into conglomerate worth a multi-billion dollars encompassing various forms of entertainment and has been considered as the leading hub of entertainment in India, showing an example to other, regional hubs of film production.

¹ Dr. Szivák Júlia, tudományos segédmunkatárs, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport.

However, since 2021, we have witnessed a steady decline in the popularity of Bollywood both in India and abroad. A number of films, that could boast a stellar cast and an exorbitant budget ended up flopping at the box office. At the same time, films from the Southern film industries, especially the Telugu industry, as well as Hindi language original shows on streaming platforms have reached unprecedented popularity in North India as well. This article traces the financial, structural and cultural aspects of this shift and argues that the Indian media landscape is changing and Bollywood is yielding its supremacy to a variety of new and newly popular forms of cultural products.

Keywords: Bollywood, streaming, COVID, Tollywood, Netflix

1. Válságban Bollywood? – Változó trendek az indiai médiapiacon

Az indiai médiapiac szédítő sebességgel változik, és napjainkban évtizedek óta paradigmaként számontartott jelenségek kérdőjeleződnek meg. Ezek közül az egyik legjelentősebb ilyen alapvetés az, hogy a hindi nyelvű, Mumbai-központú bollywoodi filmipar az indiai szórakoztatóipar zászlóshajója, amely kiemelkedik a többi, regionális filmgyár közül, és az egész nemzeti identitásra kiható, meghatározó trendeket alkot. A bollywoodi szórakoztatóipar válságáról szóló narratíva egyre szélesebb körben terjed, melynek ékes bizonyítéka, hogy még a nem angolszász szórakoztatóiparnak hagyományosan kevés figyelmet szentelő magyar sajtóban is megjelentek ezzel kapcsolatos hírek (Varga, 2022). A COVID-járvány, a bollywoodi ipar kreatív válsága, a moziba járás szokásának változásai és a streaming platformok dinamikus növekedése mind olyan jelenségek, amelyek kétségessé teszik azt, hogy továbbra is a Mumbai-központú, hindi nyelvű filmipar diktálja a tempót Indiában. Ebben a cikkben a bollywoodi szórakoztatóipar válságának és a felemelkedő egyéb iparágak és regionális filmkészítő központok vizsgálatával vázolom fel az indiai médiapiac változásait.

2. Az indiai filmipar általános jellemzői

Az indiai szórakoztatóiparral foglalkozó piaci elemzők és tudósok érdeklődésének középpontjában hagyományosan a hindi nyelvű szórakoztatóipar állt, amelyet az elmúlt 20 évben Bollywood néven is ismerhetünk. Bár az indiai szórakoztatóipar olyan összetett, mint maga India, és ennek megfelelően híven tükrözi India regionális, nyelvi és kulturális különbségeit is, az 1950-es évek óta a hindi mozi dominál mind a bevételek, mind a kulturális befolyás tekintetében. Annak ellenére, hogy az Andhra Pradesh tagállamban található telugu nyelvű filmipar, a Tamil Naduban található tamil nyelvű filmipar, a Keralában található malajálami filmipar és egyéb, regionális filmgyártó központok is igen népszerű termékeket gyártanak, általános vélekedés, hogy a „nemzeti mozi” szerepét a hindi film tölti be (Virdi, 2003, p. 2).

A hindi nyelvű filmeket ugyanis egész India területén forgalmazzák, és ezzel ezen filmipar termékei sokkal szélesebb közönséghez jutnak el, mint a regionális logika szerint működő piacokon, ahol

sokkal korlátozottabb a potenciális közönség köre. Az 1990-es években zajló politikai és társadalmi folyamatok révén a hindi filmek piaca pedig nemzetköziesedésnek indult. A gazdasági liberalizáció egyik folyományaként a hindi nyelvű szórakoztatóipar is rohamos fejlődésnek indult: nyugati mintájú produkciós házak, átlátható finanszírozási modellek, nemzetközi terjesztési hálózatok jöttek létre, a bollywoodi színészek pedig világszerte ismert és világszínvonalon kereső celebekké váltak. A multiplex mozik megjelenése miatt növekvő jegyárak, a filmdalok monetizálása és a filmekhez kapcsolódó egyéb reklámbevételek mind fontos bevételi forrásokat jelentettek, amelyek egyre komolyabb befektetőket vonzottak a filmiparba (Punathambekar, 2013, p. 68). A szórakoztatóipar korporatizációja még hatékonyabbá tette a filmterjesztést és az elmúlt évtizedekben egyre csökkent a szakadék a mumbai és a nyugati filmkészítési módok és lehetőségek között.

Folyamatosan gyarapszik a bollywoodi filmek Indián kívüli közönsége is. Ez egyrészt a népes indiai diaszpóra tagjainak köszönhető, akik közül sokan a bollywoodi filmek fogyasztásával maradnak kapcsolatban indiai identitásukkal (Viridi, 2003, p. 2), azonban jelentős létszámú a bollywoodi filmek nem indiai származású rajongótábora is. Ha csak közvetlen környezetünket nézzük, megfigyelhetjük, hogy Magyarországon is egyre több a bollywoodi rajongó, több filmklub és rajongói csoport is létezik már, Németországban és Ausztriában pedig néhány évig külön csatorna is létezett, amelyen csak indiai, és főként bollywoodi filmeket vetítettek (Krieger, 2020). Bár ettől függetlenül az indiai tartalmak nem hódították meg a világot olyan iramban, mint a koreai vagy japán populáris kultúra termékei, az indiai kultúráról alkotott elképzeléseknek világszerte jelentős részét alkotják az indiai, és főként a bollywoodi filmek (amely kategóriába sokszor – helytelenül – a többi regionális filmipar termékét is beleszámítják).

Ugyan a legtöbb filmkészítő vágyott volna arra, hogy filmjeit a nemzetközi filmfesztiválokon és az indiai diaszpóra tagjain kívül más közönség is széles körben fogyassza, az indiai piac a valóságban bőven elég volt arra, hogy megtérüljenek a film készítésének kiadásai és megérje filmeket készíteni. 2022-ben azonban arról szólnak a hírek, hogy a bollywoodi filmipar válságban van. A tények valóban azt mutatják, hogy az év nagy bemutatóiként várt filmek igen gyéren szerepeltek a mozipénztáraknál, és a hatalmas büdzsével, nagy sztárokkal és még annál is nagyobb elvárásokkal készült filmek bizony veszteségesek lettek. Elemzők és kritikusok már megkongatták a vészharangot, és jelezték, hogy ez nem véletlenek sorozata, hanem egy kialakulóban lévő válság, amelynek okai strukturális és kreatív téren is kereshetők, amely okokat a továbbiakban részletesen bemutatunk.

3. A bollywoodi filmipar kihívásai

3.1. Bollywood és a COVID-19

A bollywoodi filmipar válságának legkézenfekvőbb magyarázata a COVID-járvány negatív hatásaiban kereshető. A különösen szigorú lezárások komoly befolyást gyakoroltak a filmiparra, mind a filmbemutatók, mind pedig a filmkészítés szempontjából. Az Indián belüli filmforgatások is hónapokra leálltak, azonban a nemzetközi légitársaságok korlátozása és az indiai állampolgárok utazási

korlátozásai is nehézségeket okoztak, mivel a bollywoodi filmek általában több forgatási helyszínen készülnek, amelyek közül sok külföldön található (Rashid, 2020). A forgatások állása miatt bekövetkező veszteségek mellett az újraindítást követően a filmkészítők előre nem látott költségekkel kellett, hogy számoljanak, ugyanis a COVID-biztonsági előírások betartása jelentősen megbonyolította a forgatásokat és gyakran külső munkavédelmi cégek bevonását is szükségessé tette a maszkviselési, távolságtartási és tesztelési szabályok betartása érdekében (Sequeira, 2020).

Tovább súlyosbította a filmipar anyagi helyzetét, hogy a mozik is hónapokra bezártak, így a mozi-belépők által jelentett bevételektől is elesetek a filmkészítők, holott továbbra is ez az egyik legfőbb bevételi forrás. Indiában a moziba járás nagy társadalmi eseménynek számít, gyakran a család aprajánagyja együtt megy megnézni a legújabb filmeket. Ráadásul általában a rajongók többször is elmennek megnézni ugyanazokat a filmeket a premiert követő hetek során, így ugyanarra a filmre több belépőt is megváltanak (Christopher, 2006, p. 22). Mivel a bollywoodi filmek bevételeinek tipikusan körülbelül 50%-a a mozijegyekből származik, a lezárások, majd pedig a szigorúan korlátozott, és limitált kapacitású újraindítás mind anyagi terhet róttak a filmkészítőkre. Némi segítséget jelentett, hogy bizonyos tengerentúli országokban, amelyek egyébként is a bollywoodi filmek piacaként szolgálnak, mint pl. az Egyesült Arab Emírátsok, az USA, vagy Nagy-Britannia viszonylag hamar lehetővé vált a filmforgalmazás, azonban az indiai piac a mai napig nem állt teljesen vissza a pandémia előtti szintre (Shackleton, 2022).

A filmkészítők számára a másik kiutat a streamingplatformok jelentették, amelyek fix összeget fizetnek a film forgalmazásának fejében. A koronavírus-járvány alatt szinte megszokottá vált, hogy nagy büdzsével készült, mozivászonra szánt alkotások is rögtön a streaming platformokon kezdtek, hisz teljesen kiszámíthatatlan volt, hogy pontosan mikor és hány mozivásznon tudják majd ezeket bemutatni. Ugyan már a mozibemutatók is visszatértek, de még mindig gyorsabban kerülnek fel a filmek a streaming platformokra, mint korábban. Ennek a tendenciának pozitív és negatív hatásai is egyaránt vannak. Egyrészt segíti a kisebb filmeket a közönséghez jutásban, ugyanis az indiai mozi-vásznakért zajló harcokban általánosságban a nagy stúdiók által finanszírozott filmek tudnak érvényesülni. A körülbelül 9000 mozi vásznaiért Indiában hagyományosan nagy háború zajlik a különböző filmgyártók között, és gyakran attól függ, hogy melyik filmet mikor, hogyan és mennyi ideig vetítik a mozik, hogy mennyi pénzt tudnak erre szánni a gyártók (Lodderhose, 2022). A streaming platformok révén így a kisebb költségvetésű filmek is jobban tudnak érvényesülni, másrészt pedig szélesebb közönséghez is eljuthatnak az indiai filmipar termékei, hiszen sok országban, például Magyarországon sem jellemző az, hogy indiai filmeket forgalmazzanak a mozik. A streamingnek hála a rajongók immár nem kénytelenek illegális módokon beszerezni a vágyott tartalmakat, hanem a streamingoldalon, bevételt generálva ezzel a filmkészítőknek. Azonban a gyors streaming bemutatónak árnyoldalai is vannak: azokon a piacokon, ahol egyébként ez a lehetőség elérhető volna, még azok sem ülnek be a moziba, akik egyébként tervezik megnézni a filmet, hiszen úgy gondolják, hogy hamarosan már otthonuk kényelméből, a streaming szolgáltatás áráért is megtekinthetik a legújabb filmeket is, és nem kell extra kiadásokkal terhelniük magukat (Kumar, 2022).

A különböző kényszermegoldások ellenére a filmkészítők a hosszú lezárások és jelentős bevételkie-sés után ki voltak már éhezve arra, hogy 2022-ben bemutathassák a régóta produkcióban lévő, nagy sztárokat felvonultató *blockbustereket*. Ehhez képest az elmúlt években számos olyan nagy költségvetésű hindi film készült, (pl. Shamshera, 2022, rend. Karan Malhotra; Bachchan Pandey, 2022 rend. Farhad Samji), amelyek csúfos kudarcot vallottak a mozipénztáraknál. Ez különösen meglepő volt a húzónévnek számító főszereplők (Ranbir Kapoor, Akshay Kumar) és a feldolgozott témák (nacionalista, mitológiai témák és gengszterhumor) népszerűségének okán is. Bár a legnagyobb bollywoodi sztároknak olyan kultusza van, hogy lényegében már a felbukkanásuk is elegendő szokott lenni ahhoz, hogy egy-egy film anyagilag is sikeres legyen, azonban ez a trend az elmúlt években változni látszik. A filmkritikusok véleménye szerint a közönség elvárásai változóban vannak, és már nem elegendő egy húzónév a film eladásához. A producerek abban is látják a problémát, hogy a nagy húzónevekkel fémjelzett produkciók költségvetésének aránytalanul nagy részét, az A-listás férfi főszereplők esetén időnként a büdzsé akár felét is elviszik a sztárgázsik, és emiatt kevesebb pénz jut a produkció minőségi kivitelezésére (Gupta, 2022). Bár ez a jelenség már a pandémia előtt is megjelent, és több nagy filmsztár hatalmas büdzsével készült filmje (pl. a Vijay Krishna Acharya által rendezett 2018-as Thugs of Hindostan Aamir Khan és Amitabh Bachchan főszereplésével, vagy az Anand L. Rai által rendezett 2018-as Zero, Shahrukh Khan főszereplésével) megbukott (Financial Times, 2020), de az egyébként is gyengélkedő hindi filmipart ez még rosszabbul érinti.

A filmipar anyagi és strukturális problémáin kívül voltak olyan egyéb, COVID-hoz kapcsolható ügyek, amelyek szintén megtépázták Bollywoodot, de inkább a presztízs szempontjából. Nem tett jót a filmipar hírnevének, hogy a leállások nyomán a reflektorfény ráirányult arra a kb. 500 000 munkásra, akik a szürkegazdaság keretein belül, gyakran munkaszerződés nélkül végeznek kevésbé megbecsült, ám igen fontos munkát a forgatásokon, mint táncosok, statiszták, díszletépítők, azonban a koronavírus-járvány idején nagyon csekély segítségre számíthattak a munkáltatóiktól (Srivastava, 2020). Ezen kívül a COVID-hoz kapcsolható negatív hatás a Sushant Singh Rajput 2020 júniusi öngyilkossága után a bollywoodi filmipar ellen indult lejárató kampány is. Sushant Singh Rajput fiatal, ámde népszerű színész volt, aki évek óta súlyos depresszióval küzdött és végül tragikus körülmények között vesztette életét, amely sokkolta a bollywoodi filmek közönségét. Azonban ahelyett, hogy a mentális egészség fontosságáról zajló párbeszéd erősödött volna fel a közbeszédben, hamar összeesküvés-elméletek kaptak szárnyra arról, hogy Rajput halálát a bollywoodi filmipar morális korrupciója okozta. A pletykák szerint mivel nem a bollywoodi filmipar nagy sztárjait tömörítő filmes családokból származott, ezért hátrányos megkülönböztetés érte, amely az öngyilkosságba hajszolta. Sushant Singh Rajput halála utáni közfelháborodás több közösségimédia-kampányhoz is vezetett, amelynek a célja a „bennfentes” színészek és filmjeik bojkottja volt (Bose, 2021, p. 686). Online kampányok indultak bizonyos filmes személyiségek, filmes családok és az egész bollywoodi filmipar bojkottálására is. Ez feltételezhetőleg a kormány aktív támogatásával jött létre, ugyanis addig is elterelte a figyelmet a koronavírus-járvány tragikus következményeiről, illetve jól illeszkedik a konzervatív, hindu nacionalista kormánynak a kozmopolita bollywoodi filmipar ellen vívott harcába is. Annak megítélésére, hogy ezek a bojkottra szólító kampányok ténylegesen hozzájárultak-e a filmek bukásához, nincs objektív adat, de a Bollywood válságáról szóló narratívát mindenképp erősítik (Rao, 2022).

3.2. Bollywood kreatív válsága

A Bollywood mélyrepülését elemzők között gyakran felmerül Bollywood kreatív válságának a kérdése is. Megfogalmazódtak olyan vélemények, melyek szerint az igazi probléma nem azzal van, hogy a pandémia során megrendült a filmipar anyagi alapja, vagy hogy a filmsztárok gázsija megviseli a filmek büdzsáját, hanem azzal, hogy Bollywood egyszerűen már nem képes olyan új tartalmakat előállítani, amelyek lebilincselnék a nézőket és arra sarkallnák őket, hogy jegyet váltsanak és a moziban nézzék meg a filmeket, ahelyett, hogy illegális forrásokból jussanak hozzá, vagy a streaming platformokon nézzék azokat (Gupta, 2022; Narayanan, 2022). Valóban, az elmúlt években számtalan kritika jelent meg akár a színészek szerepválasztásával kapcsolatban (gyakori téma a férfi és a női szereplők közötti hatalmas korkülönbség vagy az, hogy bizonyos filmsztárok, pl. Akshay Kumar vagy Salman Khan mindig hasonló jellegű szerepeket vállalnak), az uralkodó politikai ideológia szolgálalkú átvételével és tolmácsolásával kapcsolatban (az indiai történelem átírására, illetve a kormányprogramok népszerűsítésére törekvő filmek esetén), vagy a rosszul megírt, repetitív és logikai bukfencekkel operáló történetekkel kapcsolatban. Az eredetiség hiánya és a kreatív válság témája bár már hosszabb ideje jelen van az indiai szórakoztatóiparban, mégis nehezen értelmezhető abból a szempontból, hogy a bollywoodi filmek mindig is egyfajta formula-jelleget öltöttek, amellyel a közönségnek egészen a legutóbbi időkig nem volt jelentős problémája.

A bollywoodi filmekben már az 1950-es évek óta jelen van az a tendencia, hogy korszakonként különböző történetmesélési formulák alakulnak ki, amelyek az adott időszak filmjeit átfogóan jellemzik. Léteznek korszak-specifikus formulák, pl. az 1950-es években a szétszakított testvérek toposza, az 1970-es években a haragvó ifjú toposza, aki saját kezébe veszi az igazságszolgáltatást, vagy az 1990-es években a gazdag, tengerentúli indiai családok motívuma, amelyek a korszak filmjeit jellemzik, de léteznek ennél átfogóbb tendenciák is. A jelenség értelmezéséhez szükség van annak megértésére is, hogy a bollywoodi filmeket jellemzően nem tudjuk műfaj szerint kategorizálni, ugyanis az 1970-es évek óta a legutóbbi időkig a legtöbb film úgynevezett *maszálá* film volt, vagyis több műfaj elemeit vegyítette. A műfajok vegyítése létrehozott egyfajta sikerformulát, amelyet hagyományosan a legtöbb bollywoodi film követ. A filmben tehát van egy szerelmi szál, néhány humoros jelenet (amelyet általában egy karakterhez köthetünk), átlagosan hat dalnak kell szerepelnie, és a szereplők is egy limitált karakterkészletből kerülnek elő. Ezen kívül a filmnek fontos pozitív módon zárulnia, melynek során a főhős visszaállítja a társadalmi rendet, amelyet a film elején a konfliktus megzavart (Prasad, 1998, p. 31). Ennek következményeként a filmek nagyon széles közönségnek szólnak: a család összes tagja megtalálhatja benne azt, ami számára vonzó, de ezen kívül széles érzelmi spektrumon is végig vezették a nézőket, akik így egy film futási ideje alatt érzellemmel és hangulattal is tudnak azonosulni (Ganti, 2013, p. 147).

Mindennek következtében az elmúlt évtizedekben viszonylag kevés hangsúlyt fektettek a filmkészítők az eredeti történetekre és az innovatív történetmesélésre, sokkal inkább a bevált formulák használata volt a jellemző. Filmesztéták már régóta igyekeznek a formula sikerét megfejteni és több elmélet is létezik ezzel kapcsolatban, mint például az ismertség érzése, amikor az első vetítés is olyan már mintha egy ismerős történetet látna a közönség (Mazumdar, 2019). Emiatt hagyományosan

nem feltétlenül a történetek újdonsága számít, hanem inkább az, hogy az ismerős történeteket milyen „fűszerezéssel” prezentálják a filmkészítők. Fontos szerepet játszik ezen kívül az intertextualitás, a filmtörténet klasszikusaira való gyakori hivatkozás, híres jelenetek újjáteremtése, klasszikus párbeszéd felidézése is. Ezen kívül gyakori jelenség az is, hogy a filmek nemcsak a korábbi bollywoodi filmekre, de indiai legendákra, hindu mítoszokra, az indiai irodalomtörténet klasszikus szerelmespárjaira hivatkoznak, és a jelen filmet is annak a történetnek a feldolgozásaként, modern kori megjelenéseként értelmezik (Vajdovich, 2018, p. 177).

A kulturális univerzum, a filmkészítési tradíciók tisztelete és a formulák népszerűsége ellenére olybá tűnik, hogy a jelenlegi bollywoodi filmek nagy része már nem tud beilleszkedni ezekbe a sémákba és nem tud megfelelni a közönség elvárásainak. Ez a változóban lévő közízléssel lehet kapcsolatban, amely immáron újdonságot és kreativitást vár el a kreatív tartalmak készítőitől. Hasonló narratíva van jelen a filmzenékkel kapcsolatban is, ahol szintén létezik a klasszikusok tisztelete és a szten-dardizált énekhangok és hangzásvilág kánonja (Beaster-Jones, 2009), de már évek óta kritizálják a filmzenéket az eredetiség hiányával kapcsolatban. Ennek oka az, hogy az elmúlt években elterjedt az a gyakorlat, hogy új filmzenék komponálása helyett inkább régi filmzenék feldolgozásai kapnak helyet a filmekben. A bollywoodi – és az indiai filmeknek általánosságban, – integráns részét képezik a betétdalok, amelyek sokszor a történetet is előrelendítik, ugyanis ami a filmdalokban történik, gyakran része a történetvezetésnek, ugyanis a filmdalokat a nyugati musicalekhez hasonlóan a filmszereplők előadják, táncolnak és énekelést mímelnék. Azonban annak ellenére, hogy ennyire bele vannak ágyazva a történetbe, a filmdaloknak a filmekben kívül külön élete is van. A filmdaloknak saját premierje van, már a film bemutatója előtt játsszák őket a zenei rádió és tévécsatornákon, így tehát a film promóciójában is fontos szerepet játszanak. Ennek megfelelően komoly büdzsét szoktak fordítani a filmdalok zenei és képi világának megalkotására is. Az elmúlt években azonban a költségek csökkentésének és haszon maximalizálásnak jegyében elindult az a tendencia, hogy az 1980-as és 1990-es évek bollywoodi slágereit dolgozzák fel az új filmekbe, ahelyett, hogy új dalokat készítenének. Elméletileg így csökkentik a kockázatot is, azzal, hogy az eredeti dal népszerűségére építve abban reménykednek, hogy a feldolgozás is sikeres lesz (Ghosh, 2019). A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a feldolgozások sokak tetszését nem nyerik el, és rámutatnak arra, hogy a régi kedvencek megszenstelenítésén kívül ez valójában azt is jelenti, hogy a kreatív önkifejezésnek kevesebb tere marad (Ameer, 2022, p. 72).

Bollywood kreatív válsága tehát egy ellentmondásos témakör. A közönség ragaszkodik a konvenciókhoz, kedveli a klasszikus filmeket és zenéket, és vágyik az intertextualitásra és arra, hogy az új filmek és zenék kapcsolódjanak az indiai kulturális tradíciókhoz és ahhoz az ízlésbeli univerzumhoz, amelyet jól ismer, mégis a legújabb és kevésbé sikeres bollywoodi filmekkel kapcsolatban megfogalmazódik az az elvárás, hogy mutassanak valami újat és kreatívat. Ennek elsődleges oka feltételezhetőleg a közönség igényeinek változásában érhető nyomon, amely a streamingplatformok megjelenését követi.

4. Az új kihívók

4.1. A streaming platformok

Indiában 2016-ban jelent meg az első streaming szolgáltató, az Amazon Prime, majd pedig 2017-ben a Netflix. Azóta számos egyéb nemzetközi (Hulu, Disney), és hazai cég (Voot, Hotstar, MUBI stb.) követte a példájukat és indított streaming szolgáltatást. Ezek egyelőre nem érték el a legrégebb óta működő YouTube népszerűségét, azonban komoly erőfeszítéseket tesznek az indiai nézők kegyeinek elnyeréséért. Figyelembe véve az indiai piac méretét² és a filmeknek és az egyéb mozgóképes tartalmaknak az indiai kultúrában játszott jelentős szerepét, nem meglepő, hogy hamar prioritássá vált az indiai piac kiaknázása ezen cégek számára, és ezért különféle stratégiákat dolgoznak ki az indiai közönség igényeinek megismerésére és kiszolgálására.

Természetesen a streaming-szolgáltatóknak igencsak kapóra jött a világvárvány okozta lezárások sora, ugyanis a moziba járás ellehetetlenülésével nem csökkent az új tartalmak iránti igény, ami alaposan fellendítette a streaming platformok iránti igényt. Azonban más társadalmi és gazdasági folyamatok is állnak a háttérben, amelyek megteremtették a streaming platformok felfutásához a technológiai és kreatív hátteret. Indiában az elmúlt évtizedben rohamléptekkel zajlik a digitális forradalom, amelyben fontos szerepet játszott a Digitális India kormányprogram és a kormányközeli Reliance Jio-konglomerátum 2016 és 2017 között zajló kampánya, amelynek során az indiai piacra fejlesztett olcsó okostelefonokat és nagy mennyiségű mobiladatot tartalmazó csomagokat dobtak piacra olyan nyomott áron, amely radikálisan átalakította az indiai telekommunikációs piacot és a fogyasztási szokásokat. Ennek következtében a szegényebb rétegek is csatlakozhatnak az internethez,³ illetve emiatt a helyi nyelveken készült tartalmakra is nagy igény mutatkozik (Deck, 2020). A streaming szolgáltatók így kénytelenek voltak rádöbenni, hogy az indiai piac sajátosságainak megfelelően adaptálniuk kell az üzleti modelljeiket. Mivel Indiában sokan leginkább az okostelefonjukon interneteznek és fogyasztanak médiatartalmakat (sokaknak nincs is számítógépük vagy wifijük) ezért a Netflix is előállt egy csak-mobil előfizetési rendszerrel. Ez jelentősen olcsóbb, mint a hagyományos, több eszközön is elérhető előfizetési modell (Biswas, 2022).⁴

Az indiai közönség megnyerésének másik módja a saját, indiai készítésű tartalmak gyártása. Indiában először a példátlanul sikeres YouTube kapcsán merült fel, hogy mekkora igény is van a helyi nyelvű és a helyi kulturális kontextusnak megfelelő tartalmakra. Hatalmas, kiaknázatlan piaca van azoknak a felhasználóknak, akik nem tudnak eléggé angolul ahhoz, hogy kövessék az angol nyelvű influenszereket és csatornákat, viszont rendelkezésükre áll annyi adatforgalom, hogy lényegé-

² 2021-ben Indiában már közel 40 millió háztartás rendelkezett összesen 80 millió előfizetéssel, azonban a szektor továbbra is szédítő gyorsasággal terjeszkedik: 2020 és 2021 között 29%-kal növekedett a digitális platformok előfizetőinek száma (E&Y 2022, p. 12), és jelentős visszaesés a jövőben sem várható.

³ A nagy társadalmi és gazdasági különbségek megmutatkoznak a digitális penetrációban is, de ennek ellenére 2021 szeptemberében már 834 millió internetelőfizetés, 503 millió okostelefon-felhasználó, és 10 millió okostévé volt Indiában (E&Y 2022).

⁴ 2022 júliusában a csak-mobil előfizetési modell havonta 169 rúpia (822 Ft), míg a prémium, full HD-s előfizetési csomag 649 rúpia (3159 Ft) (Biswas, 2022).

ben folyamatosan streamelhessenek különböző tartalmakat (Poonam, 2019). Ennek megfelelően a streaming platformok egyre többet fektetnek be a saját készítésű, indiai tartalmak gyártásába is, így igen fontos számukra, hogy legyen, aki ezt fogyasztja. A streaming platformok, amelyeket az indiai angol zsargonban jellemzően OTT platformoknak („*Over the Top*” platform) neveznek, olyan diverzifikációt hoztak az indiai médiapiacra, amelyet talán a szatellit mősorszórás megjelenéséhez hasonlítható.

A streaming szolgáltatók megjelenése újfajta tartalmak gyártásához vezetett műfaj és tartalom szempontjából egyaránt: létrejöttek a hat-nyolc epizódból álló minisorozatok. Az indiai sorozatok hagyományosan a szappanopera modelljét követték, vagyis sok évadon keresztül, kifejezett cél vagy irány nélkül folyt a cselekmény a mederben. A streaming platformokon azonban megjelentek a *limited series* jellegű tartalmak, vagyis azok a rövid sorozatok, amelyek egy konkrét problémakört járnak körül, gyakran olyan témákat tárgyalva, amelyek korábban ritkán jelentek meg a mainstream médiában a cenzúra vagy az öncenzúra miatt. A hagyományos filmkészítésben nagyon fontos szerepet játszott az, hogy az elkészült film minél szélesebb rétegek számára legyen vonzó, ugyanis az eladott jegyek árából keletkezett bevétel az, ami a filmkészítők számára a hasznot jelenti. A streaming szolgáltatások megjelenésével ez megváltozott. Ennek egyenes kihatása van arra, hogy megjelentek azok a tartalmak is, amelyeket hagyományosan nem mutattak volna be moziban. Ehhez képest a streaming platformokon megjelenő tartalmak sokkal realiztikusabbak és olyan témákat is elővesznek, amelyek a filmvászonon, a mainstream filmgyártás körében csak ritkán, vagy sokkal visszafogottabban jelennek meg. Ezen témák közül az egyik a nők helyzete és a nők elleni erőszak kérdése. Indiában sajnos hétköznapiak számítanak a nők elleni szexuális erőszakos cselekmények, ezek közül azonban csak nagyon kevés az, amely átlépi az ingerküszöböt és az egész országot megmozgatja, ugyanis ez a társadalom nagy részének számára a hétköznapi élet és a férfiközpontú társadalom sajnálatos velejárója és a nagy publicitást kiváltó és közfelháborodást keltő esetek⁵ hatására sem változik. Mindez egy nagyon akut és ellentmondásos téma, hiszen a társadalom széles rétegei tartoznak az áldozathibáztatók közé, illetve a szex minden formája továbbra is tabunak számít, ezért az egész család szórakoztatására törekvő bollywoodi filmek ezzel a témával csak ritkán foglalkoznak.⁶ Ehhez képest a streaming platformokon teljesen más a helyzet, ugyanis számtalan nőközpontú film és sorozat jelent meg. Ezek közül kiemelhető a Nirbhaya-esetet tárgyaló Bűntény Delhiben című sorozat (2019, rend. Richie Mehta), a társadalom összes rétegét érintő nemi diszkriminációt tárgyaló Bombay királynői (2021, rend. Alankrita Shrivastava), a szórakoztatóipar férfiközpontúságát firtató A hírnév mögött (2022, rend. Bejoy Nambiar) stb.

5 Az egyik olyan eset, amely még az indiai közvéleményt is megmozgatta az a 2012-es Nirbhaya-eset volt, amikor egy 22 éves orvostanhallgató vált csoportos nemi erőszak áldozatává. Az eset különös brutalitása és egyéb körülményei (pl. Delhi egyik elit, gazdagok által lakott környékén történt az eset, a rendőrség inkompetenciája – a busz, amelyen éppen a nemi erőszak zajlott áthaladt egy rendőrségi ellenőrzőponton is, illetve az áldozat hősiességének küzdelme az életéért) miatt hosszú heteken át maradt az eset a közvélemény homlokterében. Gyertyafényes tüntetések zajlottak India-szerte és valószínűleg a remény, hogy ez a borzasztó eset hosszú távú változást fog tudni hozni, ugyanis úgy tűnt, hogy a törvényhozás fog tudni reagálni az esetre és innentől fogva gyorsabban és hatékonyabban fognak a bíróságok ítélezni a nemi erőszakos cselekmények esetében, illetve a rendőrség hatékonyabban fog fellépni a nők védelmében.

6 Néhány kivétel közé sorolható az Angry Indian Goddesses (2015, rend. Pan Nalin) vagy a Pink (2016, rend. Aniruddha Roy Chaudhuri) inkább a művészfilmek közé sorolhatók.

Ezek a sorozatok nemcsak a kritikusok tetszését nyerték el, hanem kiemelkedően népszerűekké is váltak a nézők körében, amely azt is jelentheti, hogy létezik egy széles réteg Indiában, amely igenis nyitott ezekre a típusú, társadalomkritikus tartalmakra és úgy is lehet nagy bevételt generálni, ha a társadalom nem minden rétegét igyeksenek megnyerni a készítőik. Fontos kiemelni még, hogy ezek a sorozatok már csak azért is festhetnek sokkal realiztikusabb képet az indiai társadalmat sújtó problémákról, mert kívül esnek az indiai Cenzori Testület hatáskörén, vagyis nem köti meg a Cenzori Testület a kezüket, mint a moziban bemutatott filmek esetében, ahol gyakran kell kivágni olyan részeket, amely a konzervatív és politikailag gyakran elfogult cenzorok szerint sértene a közszemérmert vagy a vallási érzékenységet (Shaw, 2021).

A streamingplatformokkal kapcsolatban még érdemes megjegyezni az indiai közönség számára újdonságnak számító nemzetközi tartalmak bemutatását, illetve India más tájairól származó tartalmak könnyebb elérhetőségét. Ezek szintén hozzájárulhattak a közízlés megváltozásához és a bollywoodi filmekkel szemben támasztott elvárások megváltozásához. A nagyvárosi fiatalok körében Indiában hagyományosan nagy piaca van az angol nyelvű filmeknek, de a streamingplatformoknak köszönhetően egyéb, idegennyelvű tartalmak, elsősorban koreai sorozatok is igen népszerűek lettek (Kanozia & Ganghariya, 2021, p. 224). Másrészt pedig az Indián belüli regionális filmiparok termékei is elérhetővé váltak a streamingplatformokon a feliratozásnak és szinkronizálásnak köszönhetően.

4.2. Régi kihívók új lendületben: A regionális filmiparok felemelkedése

Fontos hangsúlyozni, hogy az indiai médiapiacra nem arról van szó, hogy a filmnézés helyét átvették volna a sorozatok, sokkal inkább a hindi filmek népszerűségének csökkenéséről beszélhetünk. A bollywoodi filmipar válságával egyidőben ugyanis példátlan népszerűségre tettek szert a különböző regionális filmgyárak filmjei a hindi övben. 2021-ben a streaming platformokon megjelenő saját gyártású tartalmak 47%-a és a nem saját gyártású tartalmak 69%-a nem hindi, hanem valamilyen másik indiai nyelvek készült (E&Y 2022, p. 63) Az előrejelzések szerint a regionalizáció trendje folytatódni fog: szakértők szerint 2025-re már a televíziós tartalmak 60%-át és az OTT tartalmak 50%-át a regionális tartalmak fogják adni, a 2020-as 55% és 30% helyett (E&Y, 2022, p. 15).

Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hagyományosan hindi és angol nyelvű kettősségében létező Észak-India is egyre nyitottabb a déli nyelveken készült tartalmakra. Mindez abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy Észak-Indiában általánosságban kevésbé ismert Dél-India kultúrája, és a közbeszédet a dél-Indiával kapcsolatos kulturális sztereotípiák uralják. Az észak-dél nyelvi és kulturális különállás már évezredek óta fennáll, de kiélesedett a 20. század derekán, amikor a déli államok lakosai egyre hangsúlyosabban azt érezték, hogy az Észak politikai és kulturális dominanciája túlsúlyba kerül. Az 1947-es függetlenedést követően a déli tagállamok értelmisége és politikai vezetői nem nézték jó szemmel azt, hogy az újonnan születő indiai állam nemzetépítési törekvéseinek során a nemzeti kultúra kialakításakor az észak-indiai hindi nyelvet és az észak-indiai kultúrát vették alapul. A hindi nyelvet államnyelv szintjére emelő törvény meghozását Dél-Indiában hindielenes agitáció és függetlenségi mozgalom létrejötte követte. A központi kormányzat is kénytelen volt

meghátrálni és nagymértékű nyelvi és kulturális autonómiát engedélyezni a déli államoknak, de a hindi fenyegető réme⁷ azóta is gyakran felmerül a déli politikai életben és közbeszédben (Punathambekar & Mohan, 2021, p. 176). Északon pedig továbbra is inkább a sztereotípiák uralkodnak a déli államokkal és lakóikkal kapcsolatban. A déli szereplők gyakran jelennek meg bollywoodi filmekben karikatúraszerűen, a hindiül rosszul beszélő „idegent” testesítik meg, aki humorforrásként szolgál. Az elmúlt években több olyan film is volt, amely dél-indiai szereplőkre fókuszált, pl. 2 States (2014, rend. Abhishek Varman), Meenakshi Sundareshwar (2021, rend. Vivek Soni), azonban ezeket számos kritika érte amiatt, hogy a dél-indiai kultúrát felületese és sztereotip módon mutatják be (Gupta, 2014; Kumar, 2021; Menon, 2021).

Éppen ezért meglepő, hogy a dél-indiai filmek milyen népszerűsége tettek szert az elmúlt néhány évben. Különösen sikeresek lettek a telugu filmipar termékei közül a Baahubali: *The Beginning* (2015, rend. S. S. Rajamouli) és a Baahubali: *The Conclusion* (2017, rend.: S. S. Rajamouli), Pushpa: The Rise (2021, rend. Sukumar), az RRR (2022, rend.: S. S. Rajamouli), a kannada filmiparból a K.G.F. filmek (2019 és 2022, rend.: Prashanth Neel), illetve a malajálami filmek közül a művészfilmesebb jellegű filmek, elsősorban Fahadh Faasil főszereplésével (Menon, 2021).

Annak ellenére, hogy a domináns észak-indiai nézőpont hajlamos a dél-indiai filmiparokat egy lap alá venni és a termékeikre is csupán „déli filmekként” hivatkozni, de a dél-indiai filmipar természetesen nem egységes. A tamil, telugu, malajálami és kannada nyelvű filmiparok külön-külön entitásként működnek, mind saját nyelven, saját sztárokkal és rendezőkkel és saját közönséggel rendelkeznek. Ennek ellenére viszonylag nagy az átfedés közöttük, ugyanis nem ritka, hogy egy-egy nagyobb költségvetésű filmet egyszerre több, dél-indiai nyelven forgatnak, és a sztárok is gyakran fordulnak meg több regionális filmipar filmjeiben is.

Mindeddig azonban az észak-indiai közönség ezekből a filmes áramlatokból jórészt kimaradt, most viszont nagy mennyiségben fogyasztják Északon is a déli filmes tartalmakat, akár a moziban, akár a streaming platformokon. Fontos megemlíteni, hogy a telugu és tamil nyelvű produkciók közül nem a realiztikusabb, szofisztikáltabb és finomabb érzelmi húrokat pengető filmek lettek igazán népszerűek, hanem a monumentális látványvilágot és alternatív mitológiát megteremtő filmeposzok, mint például a Baahubali vagy a RRR. Ezek a filmek meglehetősen hasonlítanak az északi társaikra férfiközpontúságukban, azonban az akciójelenetek még virtuózabbak és a speciális effektusok is sokkal grandiózusabbak, mint a hasonló típusú bollywoodi filmekben, és a jelek szerint ez roppant vonzó az észak-indiai közönség számára is.

A dél-indiai filmek népszerűsége természetesen a bollywoodi filmkészítők figyelmét sem kerülte el, és valamilyen módon igyekeznek lépést tartani a sikeresebb déli szomszédokkal. Az egyik taktika, amellyel Bollywood próbál kompenzálni, az a roppant sikeres déli filmek adaptációinak elkészítése. Arra már régebben is volt példa, hogy egy-egy nagyon népszerű déli rendező (pl. Mani Ratnam) vagy déli szupersztár (pl. Rajnikanth) filmjeit szinkronizálják hindire, ritkábban, de előfordul az is,

⁷ A hindi nyelv szerepét némiképp árnyalja, hogy a bollywoodi filmek széleskörű forgalmazása a nemzeti nyelvként propagált hindi nyelv viszonylag „fájdalommentes” terjesztéséhez is hozzájárult (Virdi, 2003, p. 19).

hogy egy produkciót több nyelven készítenek egyszerre.⁸ A leggyakoribb módszer azonban mégis az, hogy egy sikeres filmet újraforgatnak az adott regionális piac nagy sztárjaival. A dél-északi irányú kulturális transzferre már korábban is volt példa (pl. a 2011-es Bodyguard című film, amelyet a telugu nyelven aratott sikere után, Siddique, az eredeti film rendezője alkotott újra hindi nyelven, a bollywoodi szupersztár, Salman Khan főszereplésével, vagy a malajálami nyelvű, S.S. Rajamouli által rendezett Vikramarkuduból Akshay Kumar főszereplésével a 2012-es Prabhu Deva által rendezett Rowdy Rathore), azonban az elmúlt években ez a tendencia felerősödött. A legsikeresebb ezek közül az Arjun Reddy című telugu film (2017, rend. Sandeep Reddy Vangha) Kabir Singh című (2019, rend. Sandeep Reddy Vangha) hindi változata volt, amely bár a kritikusok és nézők szerint is kifejezetten regresszív és problematikus volt a két főhős toxikus kapcsolatának idealizálása és a főhős diszkriminatív viselkedésének idealizálása miatt, de ettől függetlenül elképesztő sikert aratott a mozipénztáraknál, és a 2019-es év harmadik legjobbat kaszáló filmje lett.

Egy másik stratégia a déli filmsztárok bollywoodi produkciókban való szerepeltetése. Ez azért fontos, mert a sztárközpontúság nemcsak a bollywoodi filmipar sajátja, de a különböző déli filmközpontokban is megvannak azok a kultikus sztárok, akikért rajongóik életüket és vérüket is adnák. Bizonyos szempontból a sztárcentrikusság Dél-Indiában még jelentősebb is mint Északon, ugyanis főként Tamil Naduban évtizedek óta létező jelenség a politika és a filmipar összefonódása (Christopher, 2011, p. 103). M.G.R. és Jayalalithaa nemcsak a tamil filmipar jelentős alakjai voltak, de évtizedeken keresztül tagállami főminiszterként is szolgáltak (MGR 1977 és 1987 között, Jayalalithaa pedig 1991-től 2016-os haláláig összesen hatszor volt Tamil Nadu főminisztere). Napjaink nagy dél-indiai filmsztárjai, például Allu Arjun, Mahesh Babu, Prabhas, Dhanush és mások, nézők millióit tudják bevonzani a moziba, ezért a bollywoodi producerek talán abban reménykednek, hogy ha sikerül őket megnyerni egy-egy projektnek, akkor a déli rajongók is beülnek megnézni egy-egy bollywoodi filmet.

Ennek ellenére nem úgy tűnik, hogy ez a taktika működne, és elsősorban azért, mert dél-indiai férfi sztárok ritkán vállalnak szerepet bollywoodi filmekben, amikor pedig igen, akkor gyakran vallanak egészen csúfos kudarcot. Erre jó példa a telugu szupersztár, Vijay Deverakonda első hindi nyelvű projektje, a *Liger* (2022, rend. Puri Jagannadh), amely a bemutató utáni első héten, amely minden film számára a legfontosabb időszakot jelenti az indiai piacon való teljesítménye szempontjából, mindössze a készítési költségeinek 24%-át tudta visszahozni, amely nagyjából a férfi főszereplő gázsijának feleltethető meg (AsiaNet, 2022). Hasonló élménye már több dél-indiai színésznek is volt, ezért nem is nagyon törekszenek arra, hogy megvessék a lábukat Bollywoodban. Feltételezhetőleg anyagi és marketing okok is állnak a filmiparok átjárhatatlansága között. A dél-indiai színészek

⁸ Ez általában azokban az esetekben fordul elő, amikor a főszereplő több filmpiacon is népszerű. Jó példa erre az 1980-as évek divájának, Sridevinek visszatérését jelentő filmje, az English Vinglish (2012, rend. Gauri Shinde). A háztartásbeli szerepből előtörő és önmagát megvalósító nő története egyébként is meglehetősen nemzetközi és nem helyhez kötött volt, ugyanis a történet szerint Sridevi az Egyesült Államokba utazik és ott megismerkedik egy francia férfival, aki elkezd csapni neki a szelet. A film egyszerre készült tamil és hindi nyelven, amelyet az is indokolt, hogy Sridevi alapvetően tamil származású volt és ebben a filmiparban alapozta meg a karrierjét, mielőtt Bollywoodban is befutott volna. A tamil és hindi közönség így egyaránt nagyon várta a visszatérést és a két nyelven való párhuzamos forgatás sem okozott problémát a színésznőnek (NDTV, 2013).

egyrészt attól is tartanak, hogy a bollywoodi ipar nem honorálja őket ugyanolyan szinten, mint a saját filmiparuk, másrészt pedig amíg a bollywoodi projekten dolgoznak, addig az otthoni filmiparban nem tudnak szerepet vállalni és azt is kockáztatják, hogy elveszítik az otthoni bázist (Rajendran, 2022). Ezek a megfontolások és félelmek Indián belül és nemzetközileg is megállják a helyüket, hisz annak ellenére, hogy az indiai filmsztároknak hatalmas követőtábora van, csak nagyon ritkán jelennek meg Hollywoodban. Az egyetlen indiai férfi színész, aki komolyabb hírnévre tudott szert tenni a hollywoodi filmiparban, az Irrfan Khan volt, aki viszont Indiában sosem számított egy klasszikus értelemben vett, fősodorbelti sztárnak, sokkal inkább a populáris film és művészfilm határmezsgyéjén egyensúlyozó filmjeiről volt ismert (Mukherjee, 2020, p. 279). A hollywoodi filmipar nem nyitott arra, hogy a más színészeti hagyományból érkező, nem fehér dél-ázsiai színészek főszerephez jussanak a filmekben (jó példa erre a bollywoodi megasztár Amitabh Bacchan elhanyagolható szerepe A nagy Gatsby című filmben, vagy a tamil színész Dhanush mellékszerepe A szürke ember című netflixes produkcióban), az Indiában a híresség legmagasabb fokát elért színészek pedig érthető módon nem szeretnék kis halak lenni a nagy tóban.⁹

A harmadik stratégia pedig a déli filmes formulák lemásolása. Mivel a streamingplatformokon kényelmesebb és olcsóbban hozzájuthatnak a felhasználók az új filmekhez, mint a mozikban, ráadásul a bemutató után nem is kell sokat várniuk arra, hogy a filmek felkerüljenek, ezért a nézők nem motiváltak arra, hogy pénzt és energiát áldozzanak arra, hogy moziban nézzék meg ezeket a filmeket. Kivéve, ha a filmek olyan látványvilágot ígérnek, amely az otthon kényelméből kevésbé élvezhető. A déli, és különösen telugu nyelvű filmek látványvilága pedig elsősorban a mozivásznon érvényesül. A Baahubaliban is a VFX és az egyéb animációs technológiák voltak igazán lenyűgözőek, ami az RRR-re is igaz. A tömegjelenetek, a harcjelenetek és a látványos animációs megoldások miatt a nézők hajlamosak a mozijegyet is megvenni, csak hogy valami igazán látványosat lássanak. Hasonló próbálkozások a hindi filmiparban is történtek, az egyébként népszerű és elismert színész, Ranbir Kapoor legújabb két filmjével, a *Shamsherával* (2022, rend. Karan Malhotra) és a *Brahmastrával* (2022, rend. Ayan Mukherjee). A *Shamshera* nagyon csúfos kudarcot vallott a mozipénztáraknál, amelynek egyik oka az lehet, hogy a film még a COVID-járvány és a lezárások előtt forgott, vagyis a speciális effektusok már kissé idejétmúltak tűnnek, illetve a történetmesélés sem eléggé lenyűgöző. A *Brahmastrára* már több pénzt fordítottak, ráadásul a film a rendkívül népszerű színész-szerelmespár Alia Bhatt és Ranbir Kapoor első közös filmje is, ezért kiemelkedő figyelem ötvözte a készülését is, és a film beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Már az elővételben megváltott jegyek száma is elégedettségre adott okot, azonban azóta is olyan töretlen a film népszerűsége a mozikban, ami miatt még a nemzeti filmnapot is el kellett halasztani Indiában, hogy nehogyan ne tudják vetíteni a filmet

⁹ Fontos megjegyezni, hogy mindez elsősorban a férfi színészekre igaz, ugyanis több bollywoodi színész nő ért el sikereket Hollywoodban (pl. Aishwarya Rai, Priyanka Chopra Jonas, Freida Pinto). Dél-indiai színésznők pedig gyakran használják ugródeszkának a tamil és telugu filmipart a bollywoodi karrierjük előtt. Elég Deepika Padukone-ra vagy Sridevire gondolni, akik bár dél-indiai filmiparokban kezdték a karrierjüket, Bollywood legjobban fizetett és legbefolyásosabb színésznőivé váltak a maguk korában. A jelenség okát az indiai filmiparok férficentrikusságában kereshetjük, amely nemcsak azt jelenti, hogy a színészek és színésznők között hatalmas bérkülönbségek jelennek meg, de abban is, hogy a filmek általában igen férfiközpontúak. A történet abszolút főszereplője a férfi, így a férfi színészeknek egyrészt sokkal munkaintenzívebben telik a forgatás, vagyis nem tudnak párhuzamos projekteket vállalni, akár más filmiparokban, illetve a filmet övező marketingkampánynak is ők a főszereplői (Rajendran, 2022).

egy napig (Mhatre, 2022). A film sikerét elsősorban az akciójeleneteknek és a látványos VFX-technológiának köszönheti, amellyel egy mitológiai szálakat napjainkba keverő, szuperhősfilmeket imitáló történet jött létre. Ezzel lényegében csatlakozott a hindu mitológiát látványos elemekkel és nagy sztárokkal vegyítő filmek táborához, amelyben jórészt telugu filmek találhatóak.

Konklúzió

A fentiekben áttekintettünk néhány az indiai szórakoztatóiparra vonatkozó kurrens trendet, ami alapján megállapíthatjuk, hogy az indiai közönség médiafogyasztási szokásaiban jelentős változások zajlanak. A tartalomfogyasztás mikéntje, illetve a fogyasztott tartalmak jellege is gyorsan változik. A moziba járás megkérdőjelezhetetlen elsőségét lassan, de biztosan átveszi a streaming platformok révén az otthoni tartalomfogyasztás, és a moziba járás sokkal inkább alkalmi szórakozássá válik. A fogyasztott tartalmak is változnak, mind a bollywoodi filmek, mind a hagyományos sorozatok nézettsége is eltöprel a konfliktusos, társadalmi tabukat feszegető sorozatok népszerűsége mellett. A bollywoodi filmeknek pedig más kihívókkal, a dél-indiai, főleg telugu filmekkel is fel kell venniük a versenyt.

Amennyiben a szórakoztatóipar üzleti folyamatainak szintjén kívánjuk vizsgálni a helyzetet megállapíthatjuk, hogy a koronavírus járvány megfékezésére tett intézkedések feltételezhetőleg örökre megváltoztatták azt a környezetet, amelyben a bollywoodi filmek készültek és amelyben fogyasztották őket. A közönség elvárásai megváltoztak, a streaming platformoknak köszönhetően gyorsan és egyszerűen, otthonukban kívánnak filmeket fogyasztani, azonban a fogyasztott tartalmak minősége is jobban számít már. A nézők egyre nagyobb része viszonyul kritikusan a hagyományos formula-jellegű kortárs filmekhez, amelyek elsősorban korábbi filmes fordulatok és építőelemek ismétlésére korlátozódnak és ugyanazokat a színészeket vonultatják fel repetitív szerepekben. Elképzelhető, hogy az egyébként is megtépzott renoméjú Bollywoodnak is szembe kell néznie azzal, hogy már nem elegendő nagy neveket felsorakoztatnia, fontos elegendő pénzt és figyelmet fordítani a megfelelő történetszövegre is. Emellett fontos példát vennie a déli filmiparokról, amelyek képesek voltak a saját stílusukat kialakítani és a megfelelően grandiózus látványvilág megalkotásával relevánsak tudtak maradni és továbbra is moziba tudják csábítani nézőiket.

Azonban, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az indiai szórakoztatóipar változásai nemcsak anyagi jellegűek, hanem ideológiai tartalmat is hordoznak, sokkal érdekesebb kérdésekhez jutunk el. Mit jelent az, ha az évtizedeken keresztül az indiai nemzet szimbólumának számító hindi nyelvű mozi ennyire gyengélkedik? Megváltozott volna az indiai társadalomnak a magáról alkotott képe? Véleményem szerint a bollywoodi filmek kihívóiban ugyanaz a kettősség reflektálódik, amelyet az indiai társadalomban egyéb helyzetekben is felfedezhetünk. Létezik egy liberális értékrenddel rendelkező, elsősorban nagyvárosi, felső-középosztálybeli réteg, amely szívesen fogyasztja a nyugati mintára készült társadalomkritikus tartalmakat. Emellett azonban létezik egy olyan réteg is, akik számára a nemzeti büszkeség érzése a legfontosabb és a filmvásznon elsősorban az olyan tartalmakat szeretnék viszont látni, amelyek grandiózus látványvilággal számolnak be India dicső kultúrájáról és mitológiájáról. A trendek pedig azt mutatják, hogy ezt a kormánypárt által ideológiailag támogatott hindi

filmeknél sokkal jobban tudja teljesíteni a telugu mozi, amelyet pedig hagyományosan a bollywoodi filmipar után másodvonalbelinek tartottak. De egyelőre úgy tűnik, hogy a közönség elvárásai pedig akár még a hagyományos Észak-Dél ellentétet is leküzdhetik, legalábbis a filmiparok versengésének terén, amely pedig tényleg radikális változás volna az indiai nemzeti identitás és regionális identitások viszonylatában.

Felhasznált irodalom

- Ameer, S. (2022). Manifestation of Remix Culture in Bollywood Songs: A Postmodern Analysis. Erothanatos. *A Peer-Reviewed Quarterly Journal on Literature*, 6(1), 69–82.
- AsiaNet. Newsable. (2022). *Liger box office collection: Vijay Deverakonda's film registers poor performance over weekend*. <https://newsable.asianetnews.com/gallery/entertainment/liger-weekend-box-office-collection-vijay-deverakonda-ananya-panday-film-registers-poor-performance-on-sunday-drb-rhctvf#image1>
- Beaster-Jones, J. (2009). Evergreens to Remixes: Hindi Film Songs and India's Popular Music Heritage. *Ethnomusicology*, 53(3), 425–448.
- Biswas, A. (2022). Netflix subscription plans in India 2022: best Netflix plans with monthly and yearly membership prices, benefits and more. *Pricebaba Daily*. <https://pricebaba.com/blog/netflix-plans-india>
- Bose, N. (2021). Asian celebrities and the pandemic: misreading the room? A perspective from India. *Celebrity Studies*, 12(4), 685–688.
- Ernst & Young LLP Associates and Ficci. (2022). *M&E Report. Tuning into Consumer: Indian M&E rebounds with a customer-centric approach*. https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_in/topics/media-and-entertainment/2022/ey-ficci-m-and-e-report-tuning-into-consumer_v3.pdf
- Deck, A. (2020). How Mukesh Ambani won India's mobile data price war. *Rest of world*. <https://restofworld.org/2020/how-india-mobile-data-became-worlds-cheapest/>
- Financial Express. (2020). India box office collections: Regional cinema led by Telugu, Tamil movies overtakes Bollywood. *Financial Express*. <https://www.proquest.com/newspapers/india-box-office-collections-regional-cinema-led/docview/2422402295/se-2>
- Ghosh, D. (2019). Tanishk Bagchi doesn't care for the 'remix king' label: 'I am making music for millennials.' *Scroll*. <https://scroll.in/reel/913835/tanishk-bagchi-doesnt-care-for-the-remix-king-label-i-am-am-making-music-for-millennials>
- Kanozia, R. & Ganghariya, G. (2021). Cultural proximity and hybridity: popularity of Korean pop culture in India. *Media Asia*, 48(3), 219–228.
- Kumar, A. (2021). „Meenakshi Sundareshwar' movie review: Story of a mismatch. *The Hindu*. <https://www.thehindu.com/entertainment/movies/meenakshi-sundareshwar-story-of-a-mismatch/article37344369.ece>
- Kumar R., M. (2022). To OTT or not to OTT: Aamir Khan says wait for six months, but other stakeholders differ. *The Indian Express*. https://indianexpress.com/article/entertainment/tamil/to-ott-or-not-to-ott-aamir-khan-says-wait-for-six-months-but-other-stakeholders-differ-8083340/?fbclid=IwAR1boBM7D6sFsJ5s5vps0Ki8VjKKnA-XzlCHuw8BH0bf0jDZljwex-C_1lego

- Ganti, T. (2013). *Bollywood: A guidebook to popular Hindi cinema*. London: Routledge.
- Gupta, S. (2014). 2 States movie review: Alia Bhatt is easy, fresh and natural. *The Indian Express*. <https://indianexpress.com/article/entertainment/movie-review/2-states-movie-review-alia-bhatt-is-easy-fresh-and-natural/>
- Gupta, S. (2022). Sinking Bollywood, inflated star fees. *The Indian Express*. https://indianexpress.com/article/opinion/columns/sinking-bollywood-inflated-star-fee8070974s-/?fbclid=IwAR0mJkA48Z3aX3Wz7BrH_z3_Kf1PD0FGuxSX016xOyGCqcxEcabH6n4a21I
- Krieger, J. (2020). German Bollywood channel Zee. One to close. *Broadband TV News*. <https://www.broadbandtvnews.com/2020/05/20/german-bollywood-channel-zee-one-to-close/>
- Lodderhose, D. "Netflix India's Monika Shergill Talks Local Content Strategy, Success Of 'RRR' & 'Gangubai Kathiawadi' & Why Streaming Has "Revolutionized Cinema In India." *Deadline*. <https://deadline.com/2022/07/netflix-indias-monika-shergill-talks-local-content-strategy-success-of-rrr-gangubai-kathiawadi-why-streaming-has-revolutionized-cinema-in-india-1-235072176/>.
- Mhatre, T. (2022). Multiplexes Postponed National Cinema Day Because of Brahmastra. *Film Companion*. <https://www.filmcompanion.in/trending/multiplexes-postponed-national-cinema-day-because-of-brahmastra/>
- Menon, V. (2021). Netflix's Meenakshi Sundareshwar is all about the 'South Indian aesthetic'. It lacks basics. *The Print*. <https://theprint.in/features/reel-take/netflixs-meenakshi-sundareshwar-is-all-about-the-south-indian-aesthetic-it-lacks-basics/762297/>
- Menon, V. (2021). How Closed Theatres And The Pandemic Opened Many Doors For Fahadh Faasil. *The Film Companion*. <https://www.filmcompanion.in/features/malayalam-features/malik-movie-fahadh-faasil-amazon-prime-how-fahadh-faasil-became-the-malik-of-ott-joji-cusoon/>
- Mukherjee, S. (2020). Transnational Rites of Passage, National Stardom: Irrfan Khan's Presence in Hollywood Cinema. In A. I. Viswamohan & C. M. Wilkinson (Eds.), *Stardom in Contemporary Hindi Cinema: Celebrity and Fame in Globalized Times* (pp. 279-289). Springer.
- Narayanan, S. (2022). What is powering South cinema: Decoding the success of Sita Ramam, Karthikeya 2 and Thiruchitrabalam. *The Indian Express* https://indianexpress.com/article/entertainment/opinion-entertainment/south-cinema-decoding-the-success-of-sita-ramam-karthikeya-2-thiruchitrabalam-8112700/?fbclid=IwAR0r_jiTB9m4XVfpyxfXqonj6VeXHsg8EK-cYWQdOYWZSoHkA73mFztLMCM
- NDTV (2013). 2013: the year of multi-lingual films in Bollywood. *NDTV.com*. <https://www.ndtv.com/entertainment/2013-the-year-of-multi-lingual-films-in-bollywood-630902>
- Prasad, M. (1998). *Ideology of the Hindi Film. A Historical Construction*. Oxford University Press.
- Poonam, S. (2019). How India conquered YouTube. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/c0b08a8e-4527-11e9-b168-96a37d002cd3>
- Punathambekar, A. (2013). *From Bombay to Bollywood: The making of a global media industry*. NYU Press.

- Punathambekar, A. & Mohan, S. (2021). Language, Culture, and Streaming Video in India. The Pragmatics and Politics of Media Distribution. In P. McDonald, C. Brannon Donoghue, and T. Havens (eds.). *Digital Media Distribution. Portals, Platforms, Pipelines*. (pp. 164-182). NYU Press.
- Rajendran, S. (2022). Lost in Translation: The Problems of a Crossover Hero. *Film Companion*. <https://www.filmcompanion.in/features/telugu-features/movies-vijay-deverakonda-liger-dulquer-salman-sita-ramam-the-problems-of-a-crossover-hero-dhanush-kiccha-sudeep/>
- Rao, J. J. (2022). Decoding Boycott Bollywood trends: How the Hindi film industry is grappling with fear, hate and hashtags. *The Indian Express*. <https://indianexpress.com/article/entertainment/bollywood/decoding-boycottbollywood-how-the-hindi-film-industry-is-grappling-with-fear-hate-and-hashtags-8103584/>
- Rashid, H. (2020). Bollywood: Coronavirus brings India's mega movie industry to standstill. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-52198588>
- Shackleton, L. (2022). *India's Cinema Sector Re-Opens But Continues to Count the Cost of Covid-19*. Hong Kong Trade Development Centre Research. <https://research.hktdc.com/en/article/OTY4ODM2MTE3>
- Shaw, A. (2021). Censorship and OTT Platforms: Critical Analysis. *Latest Laws*. <https://www.latestlaws.com/articles/censorship-and-ott-platforms-critical-analysis>
- Sequeira, G. (2020). Inside The Rise Of Bollywood's New On-Set 'Covid Departments'. *Film Companion*. <https://www.filmcompanion.in/features/bollywood-features/hindi-movies-what-its-like-to-keep-bollywood-sets-safe-during-a-pandemic-covid-19/>
- Srivastava, R. (2020). Coronavirus halts Bollywood filming, puts spotlight on casual workers. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-bollywood-trfn-idUSKBN21A1C5>
- Vajdovich Gy. (2018). Isten, ember vagy szuperhős? Rámájána-átiratok a kortárs bollywoodi filmben. In Válóczy R. (szerk.) *Isten. | Nő. A Dévi-kultusz és a hagyományos női szerepek Indiában*. Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum.
- Varga Cs. V. (2022). Bollywood az indiai mozi halála: a Netflix keze mindenhova elér. *Index*. <https://index.hu/kultur/2022/09/01/bollywood-film-mozi-valsag-india/?fbclid=IwAR23Ij6fT824xb-hEN4BnMGEfITbjEUa6tz6vPx5vH9Q9E7TuIpVu1XUawFc>
- Viridi, J. (2003). *The cinematic imagiNation [sic]: Indian popular films as social history*. Rutgers University Press.

LÁZÁR IMRE

Magyar női utazók Indiában
a 19. században és a századfordulón

MAGYAR NŐI UTAZÓK INDIÁBAN A 19. SZÁZADBAN ÉS A SZÁZADFORDULÓN

LÁZÁR IMRE¹

„Előítélettel megküzdeni győzelemhez szokott erő kell.”

Absztrakt

A 19. században és a századfordulón a Kelet iránt fokozódó érdeklődés volt tapasztalható Magyarországon, amelynek eredményeként egyre több magyar jutott el Indiába. A tudományos kutatás eddig elsősorban az Indiába utazó férfiakkal foglalkozott és figyelmen kívül hagyta, hogy ebben az időszakban számos magyar nő is eljutott a szubkontinensre. A tanulmány elemzi, hogy az Indiába utazó nőknek milyen társadalmi előítéletekkel kellett megküzdeniük, mennyire változott az utazó nők társadalmi megítélése és anyagi helyzete, mennyire tudtak elszakadni a konvencionális nőszerepektől, és a férfiakkal összehasonlítva milyen eséllyel tudták alakítani a magyarországi India-képet. Az utókorra maradt útibeszámolóik elemzésével arra keressük a választ, hogy a magyar utazó nőknek mennyire volt más a viszonyuk Indiához, mint a férfiaknak, és útleírásaik tematikája, hangsúlyai, stílusa mennyiben tért el a kortárs férfi-útleírásoktól. Az Indiában járt magyar nők munkásságának elemzése meggyőző bennünket arról, hogy tehetség, képzelőerő, akarat, eltökéltség, merészség és kitartás tekintetében egyáltalán nem maradtak el férfitársaik mögött.

Kulcsszavak: magyar-indiai kapcsolatok, női utazók, női egyenjogúság, utazási motivációk, India-recepció Magyarországon

¹ Dr. Lázár Imre, diplomata, India-szakértő, a Delhi Magyar Tájékoztatási és Kulturális Központ volt igazgatója, a Magyar-Indiai Baráti Társaság alelnöke.

Abstract

In the 19th century and at the turn of the century, there was an increasing interest in the East in Hungary, as a result of which more and more Hungarians left for India. So far, the scholarly research has mainly dealt with men who travelled to India, and ignored the fact that many Hungarian women also reached the subcontinent during this period. This paper analyses the social prejudices that the women who travelled to India had to face, how the social status and financial situation of the travelling women changed, how far they were able to break away from conventional female roles, and how they could shape the perception of India in Hungary compared to men. By analysing their travelogues left for posterity, we are looking for the answer to how different the attitude of Hungarian women travellers was to India compared to men, and to what extent the theme, emphasis, and style of their travelogues differed from contemporary men's travelogues. The analysis of the work of the Hungarian women who visited India convinces us that in terms of talent, imagination, will, determination, boldness and perseverance, they were by no means behind their male counterparts.

Keywords: Hungarian-Indian relations, female travellers, female equality, travel motivations, reception of India in Hungary

1. Bevezetés

A magyar-indiai kapcsolatok régi idők homályába nyúlnak vissza. Minél messzebbre tekintünk a múltba, annál kevesebb a konkrét, megragadható adat. Az azonban már a kapcsolatok legkorábbi ismert adataiból kimutatható, hogy a magyarok mindig különleges rokonszenvvel tekintettek az indiai kultúrára, és ez a nagy érdeklődés India művészete, történelme, nyelvei és vallásai iránt az idők során egyre erősödött.

Ebben a rokonszenvben és felfokozott érdeklődésben nem kis szerepet játszik a magyarság keleti származásának tudata. Európában nincs még egy olyan nép, amelyet annyi szál fűzne az ázsiai kontinenshez, mint a magyarokat. A Kelet a magyarok számára nem csak egy földrajzi fogalmat jelent. Népünk eredete és történelmünk számos fejezete odaköt bennünket. A magyarok, miután a letelepedett európai világ részévé váltak, mindig nosztalgikus érzelmekkel tekintettek vissza Ázsiára, keresve elvesztett őshazájukat, és minden ázsiai ország lakosaiban a közös ősök lehetséges leszármazottjait látták.

Magyarországon viszonylag korán felfedezték az indiai kultúrát. Már középkori kódexeink tartalmaznak olyan szövegeket, amelyeknek indiai párhuzamai mutathatók ki. A *Pancsantra* című szanszkrit állatmese-gyűjtemény egyes darabjainak latin változatai már a 15. századtól, magyar fordításai a 17. századtól ismertek voltak Magyarországon (Bethlenfalvy, 1980, p. 5).

Az első hírek a távoli országból az ott megfordult utazók beszámolóiból jutottak el hazánkba. Nem tudjuk, hogy mikor lépett India földjére az első magyar, de az ott járt kereskedők, katonák és miszcionáriusok között minden bizonnyal már évszázadokkal ezelőtt is voltak hazánkfiak. Az Indiába

eljutott korai magyar utazókkal és útbeszámolóikkal azért is érdemes behatóan foglalkoznunk, mert ezen úttörő próbálkozások révén jutottak el az első információk a szubkontinensről hazánkba, és sokáig ezek határozták meg a magyar India-képet. Mondhatjuk azt is, hogy ők fektették le a magyar-indiai kapcsolatok alapjait.

Az első magyar, aki dokumentáltan eljutott Indiába, Raszinyai Huszti György (cc. 1512–1566 után) volt, aki 1538-ban katonazenészként Nagy Szulejmán török szultán flottájával vett részt Diu ostromában (Lázár, 2008, p. 42). Őt követi a 17-18. században több magyar misszionárius: Erber György, Beniczky Ferencz, Kovács Pál, Wisser Antal (András) és Hausegger József.² Krausz Jakab a Holland Kelet-indiai Társaság katonájaként jutott el Indiába (Lázár, 2008, p. 48).

A Kelet iránti érdeklődés különösen a 18. század végén, a 19. század elején vált jelentőssé, amikor Magyarország, a nemzeti megújulás korszakába lépve, tudományos eszközökkel igyekezett feltárni őstörténetét. Magyarországon a keleti származás tudata soha nem merült feledésbe, és a nép, a nyelv eredetével kapcsolatos kérdések a tudósok figyelmét Ázsiára irányították. India hatalmas kultúrája inspirációként hatott a magyar nemzeti identitás megerősítéséhez, és egyre több magyarban keltette fel a vágyat, hogy személyesen is megismerje ezt a távoli országot.

A 19. században már nagy számban keltek útra Indiába magyarok, mint például Kőrösi Csoma Sándor, Schöffl Ágoston, Honigberger János Márton, Duka Tivadar, Berzenczey László, Rehatsek Ede, Andrásy Manó, Leitner Gottlieb Vilmos, Széchenyi Béla, Lóczy Lajos, Szentkatolnai Bálint Gábor, Déchy Mór, Gáspár Ferenc, Hopp Ferenc, Telléry János – hogy csak az ismertebbeket említsük (Bangha, 2022, pp. 9-23). A 20. században pedig már utazók, felfedezők, művészek, tudósok, professzorok, diákok, kereskedők, diplomaták, turisták, sportolók, vadászok stb. tömegei követték őket.

Ha végigtekintünk azoknak a listáján, akik India-utazásuk, vagy Indiában valamilyen formában végzett tevékenységük miatt híresek lettek, rögtön feltűnik, hogy csupa férfinévvel találkozunk. Ennek alapján azt gondolhatnánk, hogy magyar nők a 20. század előtt nem is utaztak Indiába, vagy ha el is jutottak oda, nem vittek végbe olyan fontos tetteket, hogy emlékezni kellene rájuk. Hogy ez mekkora tévedés, arra ebben a tanulmányban szeretnék több példával rávilágítani és rámutatni arra, hogy már akkor is több bátor magyar nő eljutott a titokzatos szubkontinensre, akik férfitársaik árnyékában olyan dolgokat vittek végbe, amelyekért kiérdemlik legnagyobb tiszteletünket és csodálatunkat. Ezek a nők nem csak, hogy eljutottak Indiába, de az a teljesítmény, amely nekik köszönhető, egyáltalán nem marad el a férfiaké mögött. Ma már nem számít kivételnek, ha egy magyar nő az Indiával kapcsolatos tudományokban, az indiai művészetek ismeretében és gyakorlásában, Indiáról szóló ismereteink gyarapításában – a helyszínen szerzett tapasztalatokkal felvértezve – élen jár. Keveset gondolunk azonban arra, hogy az első nőknek, akik el akartak jutni Indiába, szinte elháríthatatlan akadályokat kellett leküzdeniük.

Az első bizonyíték arról, hogy magyar nő járt Indiában, a 19. század első feléből származik. Ez persze nem jelenti azt, hogy előtte nem juthattak el magyar nők oda. Egyedül, kísérő nélkül nem

² Szinnyei (1891-1914) alapján összegyűjtötte: Bangha, 2022, pp. 10-11.

valószínű. Egyházi küldetésben, misszionáriusként, vagy férjük, esetleg más férfi családtagjuk kíséretében azonban minden bizonnyal igen. Külföldre házasodva, egy-egy gyarmatosító ország tisztviselőjének, kereskedőjének, vagy katonájának oldalán hosszabb időt is eltölthettek magyar nők Indiában. Talán további kutatás majd az ilyen esetekre is fényt derít.

Ez a tanulmány a 19. századtól a századfordulóig kísérel meg nagy vonalakban áttekinteni az Indiában járt magyar női utazók munkásságát. Tapasztalataik ismertetése e dolgozat szűk keretei között szükségképpen csak vázlatos lehet. Ezek a nők nem mindennapi körülmények között kerültek Indiába, és nem akármilyen harcot kellett vívniuk azért, hogy ott elfogadják őket. Az Indiával való találkozás élménye azonban olyan alkotó energiákat szabadított fel bennük, amelynek eredménye a legnagyobb elismerést váltja ki belőlünk.

2. Akadályok a női utazók előtt

Az utazás sokáig nem mindennapi próbatételnek számított. Rendkívül veszélyes, kockázatos és fárasztó volt, és még rövidebb távon is sok időt vett igénybe. Különösen érvényes ez az Európán kívül található vidékekre merészkedőkre. Járható utak és megfelelő járművek hiányában lovon vagy tevéen, karavánokban lehetett haladni, éhség, szomjúság, ragályos betegségek, rablók állták útját az utazónak. Nem volt sokkal biztatóbb a tengeri átkelés sem. A kis hajók ki voltak szolgáltatva az időjárás kénye-kedvének, az utasok, ha meg is menekültek a hullámsírtól, még mindig áldozatul eshettek a kalózok támadásának és a rabszolgapiacon köthettek ki. Annak, aki életét kockáztatva mégis útnak indult, nagy fizikai állóképességgel és kitartással kellett rendelkeznie, gyakorlatilag mindent ki kellett bírnia. Nem csoda, ha ilyen körülmények között nők csak akkor indultak útnak, ha elkerülhetetlen volt.

A 19. századra az infrastruktúra fejlődésével az utazás már lényegesen kényelmesebbé vált. A jobb utak, a vasút, a gőzhajózás megkönnyítette és megrövidítette az utazást, azok a távoli úticélok is megközelíthetőbbé váltak, amelyek korábban elérhetetlennek tűntek. Egyre többen utaztak, és a kényszerű utazások mellett mind többen indultak el pusztán kedvtelésből. Megszületett a modern értelemben vett turizmus, annak minden szolgáltatásával, szállodákkal, éttermekkel, üdülések, városnéző és természeti túrák szervezésével együtt. Ezek a kényelmi szolgáltatások már a nők számára is könnyebben elviselhetővé, sőt, egyenesen kellemessé tették az utazást.

Az infrastruktúra hiánya mellett azonban voltak más akadályok is, amelyek legalább annyira hátráltatták a nők útnak indulását. Ezek pedig a nőkkel szemben támasztott társadalmi elvárások és előítéletek voltak. A hagyományos női szerepek szerint a nők nem utazhattak, hanem mint anyáknak, jó feleségeknek és háziasszonyoknak, őrizniük kellett a házi tűzhelyet, és otthon kellett, hogy várják az utazásból megtérő férjüket. A 19. században még forradalmi tettnek számított, ha egy nő útnak indult, különösen, ha egyedül és Európán kívülre utazott. Elsősorban a kiváltságos osztályba tartozó nők utazása volt könnyebben elfogadható a társadalom számára.

A nők társadalmi helyzetében és a közfelfogásában csak lassan következtek be változások. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban már a 19. században kibontakoztak a női emancipációs mozgalmak, amelyeknek része volt a választójogért, a munkavállalásért és a felsőoktatási intézmények megnyitására folytatott küzdelem. Csak a 19. század végére, az emancipáció előrehaladtával nyílt meg a lehetőség a nők számára, hogy kilépjenek a számukra kijelölt sztereotip szerepekből.

Magyarországon a 19. században a nők helyzete még a középosztálybeli családokban is a konvencióknak megfelelően alakult, feleségként, anyaként, háztartásvezetőként kellett helyt állniuk. Az emancipáció előfeltétele a nők anyagi függetlensége volt. A 19. század elején a nőknek még nem lehetett külön vagyonuk, a férjük rendelkezett fölöttük. Önálló döntésekről és önálló életvitelről szó sem lehetett. A nőkre ruházott szerepekkel kapcsolatos elégedetlenség azonban egyre nagyobb lett, és a vágy az önállóságra, a munkavállalásra, a közéletben való részvételre, ha lassan is, de utat tört magának. A nők csak a 19. század végén harcolták ki maguknak a jogot a tanuláshoz és szakképzéshez, vállalhattak munkát, s jutottak ezzel saját jövedelemhez. Magyarországon 1885-ben engedélyezték a nők hivatali munkavállalását. Az első népoktatási törvény 1868-ban született meg, amely 6 és 12 év között kötelezővé tette az oktatást, nem csak a fiúk, de a lányok számára is. Népiskolákat hoztak létre, amelynek látogatottsága a tizenkilencedik század végén 79%, 1913-ban pedig 93% volt. A középosztálybeli nők sorsát nagyban befolyásolta, hogy középfokon, nőképezdékben tanulhattak nyelveket, zenét, történelmet, irodalmat, kézimunkát, miniatűr portréfestést és vallást. Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter rendelete 1886-ban a nők számára is lehetővé tett bizonyos egyetemi képzéseket. Először az orvosi, gyógyszerészeti és bölcsészkaron, majd mérnökin és a természettudományin is tanulhattak. A nők különböző szintű oktatásban való részvétele megnyitotta az utat előtük a munkavállalás, és ezzel az anyagi függetlenség felé. A tanulóval öntudatosabbá vált nők a 20. század elején már számos nőszervezetet alapítottak, és a politikai jogok megszerzéséért indultak harcra (Pető, 2008, p. 98).

Az egyedül utazó nőknek nem csak hazájuk, de az idegen ország elvárásainak is meg kellett felelniük, az ottani előítéletekkel is meg kellett küzdeniük, az eltérő kultúrával, vallásokkal, szokásokkal és morális elvárásokkal is szembesülniük kellett. Az utazáshoz szükséges praktikus velejárok beszerzése is gondot okozhatott. A kor női viselete kevésbé volt alkalmas utazásra, városnézésre, túrázásra, az otthonitól eltérő éghajlat is más öltözködést igényelt. Az ilyen céloknak megfelelő ruhát és lábbelit nem volt egyszerű beszerezni.

3. Női útleírások

A 19. századi és a 20. század eleji magyar utazónőket fennmaradt útleírásaik révén ismerjük. Magyarországról akkor még csak nagyon kevesen jutottak el a távoli kontinensekre. Az érdeklődő közönség felfokozott izgalommal olvasta az utazók kalandjairól szóló beszámolókat, útleírásokat. Ezek a bátor kalandorok, akik sokszor az életüket kockáztatva sodródtak egyik veszélyből a másikba, szinte kivétel nélkül férfiak voltak. Nem kis feltűnést keltett hát, amikor megjelentek az első női útleírások. Az olvasók nem győztek csodálkozni az utazó asszonyok merészségén, kitartásán, hogy akár kísérővel, vagy netán egyedül neki mertek vágni a nagyvilágnak.

Akkoriban nem csak az volt szokatlan, ha egy nő utazott, de az is, ha az útiélményeit papírra vetette. Az pedig különösen kivételnek számított, ha az írását még publikálta is. Ezeket a korlátokat áthágni nagy bátorságra, eltökéltségre és nem kevés dacra volt szükség. „Miért hágom át azon, honomban még divatozó előítéletet: hogy szerénység nememnek tiltja szépségen kívül minden más tulajdonnal a sorból kiválni, igazán nem tudom, annál inkább, mert azt igen is tudom, hogy előítélettel megküzdni győzelemhez szokott erő kell.” – írta Wesselényi Polixéna, az egyik legkorábbi ismert magyar női utazó (Wesselényi, 1981, p. 5).

A nők által készített utazási beszámolókat nem tartották olyan értékesnek, mint a férfiak által írtakat. A nők maguk sem feltétlenül tekintették mesterségüknek az írást, és útirajzaik előszavában gyakran az olvasó bocsánatát kérik, hogy illetéktelenül, nőként írni merészelnek, és hangsúlyozzák, hogy nincs szándékukban versenyezni a férfiakkal az útleírás műfajában sem.

A 19. századi magyar utazókról részletesen beszámol a szakirodalom, arról azonban vajmi kevés szó esik, hogy köztük, az akkori utazások nehézségei ellenére már számos nő is volt. Márki Sándor történész a *Földrajzi Közleményekben* 1889-ben megjelent *Magyar nők utazásai* című cikkében csaknem 40 női utazót említ, akik közül legalább húszan meg is írták és ki is adták úti élményeiket. Márki Sándor felhívta a figyelmet a magyar nők által készített utazási beszámolók jelentőségére, és hangsúlyozta, hogy új perspektívákat nyújtanak a meglátogatott országokkal kapcsolatban, és jól kiegészítik még a férfiak által írt legjobb útleírásokat is (Márki, 1889, pp. 89-157).

Felmerül a kérdés, hogy ezek a női útleírások mennyiben mások, mint férfi kortársaiké, és kitérnek-e belőlük egy sajátos, a férfiakétól eltérő látásmód, amellyel leírták a meglátogatott idegen világot?

Ha tanulmányozzuk a 19. századi magyar női útleírások szövegeit, és összevetjük azokat a korabeli férfiak beszámolóival, megállapíthatjuk, hogy a női útleírás tényleg más. Más dolgok keltették fel az érdeklődésüket, és a látottak más reakciókat váltottak ki bennük. A női útirajzok sokkal személyesebbek és érzelmesebbek, nagyobb figyelmet fordítanak a részletekre. Témaválasztásuk is eltér a férfiakétól. Általában jobban érdekli őket a meglátogatott országban élő nők élete, társadalmi helyzete, az irántuk érzett szolidaritás sugároz az írásaikból. Kevésbé érdekli őket ugyanakkor a politika és a gazdaság, mint a férfi utazókat. A nők írásai inkább irodalmi szövegek, a férfiaké gyakrabban tudományos jellegűek. Ez nem is csoda, hiszen a nők „csak” utazók voltak, nem felfedező, általában nem végeztek földrajzi, geológiai, természettudományos, néprajzi vagy nyelvészeti megfigyeléseket.

A kétségtelen különbségek ellenére mégsem mondhatjuk, hogy létezik külön „női” útleírás. A női és a férfiutazók beszámolóinak eltérései ugyanis nagyrészt nem a nemek közötti különbségekre, hanem sokkal inkább személyes tulajdonságokra, valamint társadalmi, kulturális okokra vezethetők vissza. Az utazó nők gondolkodását leginkább a társadalom által megszabott viselkedésminták befolyásolták. Mivel az utazó nők egészen a század végéig nem végezhetek magasabb iskolákat, nem képezhették magukat tudományosan és nem vehettek részt a közéletben, figyelmük természetesen elsősorban nem ezekre a dolgokra irányult. A nők útibeszámolói ugyanakkor nagyon fontos és érdekes források, hiszen a maguk sajátos látásmódjával sokat tettek hozzá a férfiak által megírt ismeretekhez.

4. Az első magyar női utazók Indiában

Magyarország földrajzi helyzete és történelmi viszonyai nem biztosítottak kedvező feltételeket az Európán kívüli utazáshoz. A hatalmas földrajzi távolság ellenére azonban több magyar is útnak indult, hogy megismerkedjen a tágabb világgal. A 19. század során már jó néhány olyan magyar nő is volt, aki Európán kívülre, a Közel-Keletre, Afrikába, Ázsiába és Amerikába is eljutott. Nem csak férfikísérettel utaztak, de többen önállóan is, nem kevés kockázatot vállalva. Többen közülük eljutottak Indiába is.

A magyar utazók közé sokféle ember tartozott, akik különféle célokat követtek. Néhányan csak kedvtelésből utaztak, másoknak politikai üldözés miatt kellett elhagyniuk az országot, megint másokat művészi inspiráció, vagy családi kötelék vitt oda. De legtöbbször a kíváncsiság, a világ jobb megismerésének a vágya vezette. Ezt a kíváncsiságot azonban, ellentétben Európa nyugati felével, a magyaroknál nem a gyarmatosítás szándéka motiválta. Az Indiába látogató magyarok elsősorban a tudományt szolgálták. Utazásukat a keleti tanulmányok, a geológia, a földrajz, a nyelvészet, a régészet és a művészettörténet kérdéseinek alapuló vizsgálati szándékok inspirálták. Számos olyan világhírű magyar tudós volt, aki saját akaratából, saját költségén vándorolt az indiai szubkontinens legtávolabbi vidékeire. Voltak, akiket India szellemisége, spirituális vonzása késztetett indiai tartózkodásra. India magyar vándorai gyakran számoltak be újságcikkek és könyvek formájában az élményeikről. Ezek az írások tovább fokozták az érdeklődést India építészeti, kulturális kincsei és festői szépségei iránt.

A fentiek a női útleírásokra is jellemzőek. Mégis, azoknak a nőknek, akik készen álltak arra, hogy erre a kockázatos és erőt próbáló útra elinduljanak – főleg az első utazóknak, akiknek az utazást kényelmessé és elviselhetőbbé tevő eszközök még nem álltak rendelkezésükre – sok akadállyal és előítéllettel kellett megküzdeniük.

Az Indiába útnak induló magyar nőknek az otthoni társadalom aggályoskodásai mellett meg kellett küzdeniük az őket Indiában ért civilizációs megrázkódtatással, alkalmazkodniuk kellett az otthonitól oly annyira eltérő környezethez is. Ők azonban bátran vállalták a kockázatot, és sikeresen küzdöttek meg a nem kevés nehézséggel, ami ott rájuk várt. Benyomásaikból izgalmas útleírások születtek, amelyek közvetíteni tudták Magyarországra felé az indiai kultúrával való találkozás élményét, gyakran újszerű nézőpontot és megközelítést nyújtva a távoli országgal kapcsolatban. Az átélt tapasztalatok által gazdagodtak, és másokat is gazdagítottak.

Ezeknek az úttörő női utazóknak a beszámolóit azért is jelentősek, mert – mint Jill Stewart megjegyzi – „a női olvasó számára a nők által írt, idegen helyekről készített beszámolók tapasztalata fontos elem volt. Arra ösztönözte őket, hogy képzeljék magukat turistának, és ők is vágyjanak arra, hogy külföldre utazzanak.” (Stewart, 1998, p. 88).

A 19. században Ázsia távolabbi részeibe még csak néhány magyar nő jutott el. Az első magyar (pontosabban: a földrajzi szakirodalomban magyarként számontartott) (Márki, 1889, p. 143) nő, akinek indiai útjáról tudunk, a francia születésű, de Magyarországon élő, és magyarul is jól tudó Nostiz Józsefné Des Granges Matild Paulina (1801-1881). A francia bárónőnek a magyar gróf Nostiz József

volt a második férje. Első férjével, Helfer János Vilmostal 1836-ban Perzsián át jutott el Indiába (Kásipurba és Kalkuttába). Férje halála után visszatért Európába, ahol azután Nostiz grófhhoz ment férjhez. Első férjének tudományos értekezéseit és megfigyeléseit a bécsi cs. kir. Földrajzi Társulatnak, kelet-indiai rovargyűjteményét pedig a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Keletről hozott természetrajzi tárgyait a Cseh Múzeum vásárolta meg (Ibid., p. 144).

A következő magyar női utazó, aki hallatott magáról, Győrffy Etelka volt. Róla nagyon keveset tudunk. Nostiz Józsefnénál közel fél évszázaddal később járt Indiában. 1885. december végén ment oda, és hosszabb ideig tartózkodott ott. Indiából hazaküldött leveleit a *Magyar Háziasszony* közölte 1886-ban. A hetilap a Kiegyezés utáni időkben volt népszerű, egyedüli szaklapnak számított, amely tisztán nőérdeket képviselt. Főleg a háziasszonyokat foglalkoztató praktikus kérdésekről, a háztartás körüli tudnivalókról, gyermeknevelésről és gondozásról, nőegyleti ügyekről, az élelmiszerekről, kertészetről és háztáji gazdálkodásról közölt írásokat, de egészségügyi tanácsokat is adott, sőt, színházi, irodalmi és zenei hírekkel is szolgált. A női jogokért való küzdelmet is nyíltan felvállalta. A nagyvilágból is közölt tudósításokat (Nagydiósi, 1958, p. 222).

Győrffy Etelka első indiai tudósítása, amely a *Magyar Háziasszonyban* megjelent, a szárnyasok ottani tenyésztéséről szól, igazi kuriózumnak számított, amiről a gazdálkodó háziasszonyok korábban aligha olvashattak (Győrffy, 1886a, pp. 4-5).

A lap *Munka Után* címmel szépirodalmi mellékletet is megjelentetett. Győrffy Etelka további indiai tudósításai itt voltak olvashatók. Az első levél 1886. február 28-ai keltezésű, a *Messze keletről* címet viselte, és két részben jelent meg. Az első a hajóútról, a Port Szaidban, Szuezbén és Ádenben töltött időről szól (Győrffy, 1886b, pp. 1-2) A levél második része már a bombayi élményeket tárgyalja. Őt magát is meglepte, hogy az indiai metropoliszban mennyi magyar vonatkozású esemény zajlott. Megemlíti, hogy két héttel megérkezése után befutott Bombay kikötőjébe a Frundsberg nevű hadihajó, amelynek magyar parancsnoka volt, egy bizonyos Semsey kapitány, de a személyzet között is találkozott jónéhány földijével. Stockinger Ferenc osztrák-magyar konzul díszbédet adott a tiszteletükre, amelyet két ízben a kikötőben is viszonztak. Kellemesen meglepte, hogy a matrózok az ebéd alatt magyar dalokat énekeltek. Bombayi tartózkodása alatt lépett fel Reményi Ede világhírű magyar hegedűművész, akinek a koncertjére már hetekkel előtte elfogytak a jegyek. Személyesen is találkozott a magyar zenésszel, aki elmondta neki, hogy hangverseny-körútja 8-10 hónapig tart, csak utána tér haza Magyarországra. Volt egy majomszínházban is, ahol a programban szerepelt egy magyaros szám. Egy magyar falu díszlete előtt egy kutya hátán magyar zenére lovagolt egy magyar csikósnak öltöztetett majom.

Győrffy Etelka kifejezetten rokonszenvvel nyilatkozik az indiaiakról, amelynek alig találjuk párját a férfiak által írt tudósításokban, különösen nem a gyarmatosító angolok által írtakban.³ Így ír erről:

Nostiz Józsefné Des Granges
Matild Paulina (1801-1881)
Kép forrása: a szerző gyűjteménye

³ A 19. századi magyar útleírásokban megjelenő sztereotípiákról ld.: Gergely, 2017.

„Végül megemlékszem még az indiai bensülöttekről, kiknek finomságok, jóságok, szolgálatkészségek s főleg jószívűségök, már eleinte is oly annyira feltűnt, hogy ma szégyenkezve kell mondanom, hogy illem tekintetében az európai, nemcsak alsó, de középosztálybeliek is nagyon sokat tanulhatnak azon emberektől, kiket a legtöbb európai műveletlen vad fajnak tart, sőt némelyek alig különböztetnek meg az állattól. Ha általában beszélek rólok, azt kell mondanom, hogy India egy városában sokkal több erényességet lehet találni, mint nálunk egy egész országban.” (Győrffy, 1886c, pp. 1-2).

Levele végén megjegyzi, hogy írna még többet, de meg van győződve arról, hogy „nem nehezen nélkülözik az efféle cikkeket”. A lapszerkesztő erre lábjegyzetben hozzáfűzi: „Ellenkezőleg, igen kérjük a nagybecsű folytatást.”

A folytatás nem is maradt el. A lapban a nyári szezon sajátos műfaja volt a „fürdőlevél”, amelyben a lap egy-egy ismert szerzője nyári vakációjáról, rendszerint egy fürdőhelyről jelentkezett színes tudósítással. Bár Győrffy Etelka egyáltalán nem fürdőhelyről írt Indiából, „Indiai fürdőlevélfele” címmel jelentetett meg újabb tudósítást (Győrffy, 1886d, p. 1). Ezt a levelet már Matheranból, a Nyugati Ghátokban található hegyi állomásról írta, ahová a hőség elől menekült, keltezése 1886. május 22. Részletesen ír az indiai nők fényűző ékszerveiseletéről, amely alól még a legszegényebb osztályok sem kivételek, legfeljebb olcsóbb díszekkel aggatják tele magukat. Beszámol a gazdag párszik márványpalotáiról és leír egy párszi esküvői szertartást is.

A „fürdőlevélfele” második részében (Győrffy, 1886e, p. 1) beszámol a mesés női selyemruhákról, amelyek „szépségét a pusztá leírásból el sem lehet képzelni.” Szemléletesen írja le a monszun évszak drámai érkezését, az elsötétülő eget, a tomboló viharokat, a megeredő esőt, és a nedves talajból előbújó kígyókat és skorpiókat.

Bár Győrffy Etelka indiai levelei az indiai kultúrának csak egy kis szegmensét mutatják be, hiteles képet nyújtanak a párszokról, azok társadalmi életéről, szokásairól, öltözködéséről, amely a magyar női olvasók számára különösen érdekes lehetett. Legnagyobb erénye azonban az Indiával való rokonszenv, amely nagyban árnyalta a kortársak Indiáról festett negatív képét.

Gillmingné Fischer Hermina (Márki, 1889, pp. 149-156) egy világszerte utazó állomásaként jutott el Indiába. 1875-1877-ben férjével együtt körbejárta az Egyesült Államokat, Kubát, Dél-Amerikát, Japánt, Kínát, és útjának utolsó állomása volt India. Hátsó-Indiát megkerülve érkezett a Hugli torkolatába, s másnap Kalkuttába. Pár nap múlva vasúton indult a Gangesz völgyén fölfelé. Először Benaresben állt meg, majd Lakhauban és Agrában időzött. Megtekintette Delhi műemlékeit, onnan pedig a Himalája előhegyein fekvő Simlába kirándult. Indiai körutazása utolsó állomása Bombay volt, ahol a híres Elephanta-szigetre is kiruccant, bár útirajzában annak igazi kincseiről, a sziklafaragásokkal teli barlangokról nem számol be.

Utazása tapasztalatait öt év múlva, 1881-ben terjedelmes német nyelvű könyvben örökítette meg. Munkáját hű útítársának, férjének ajánlotta, ezüstlakodalmuk alkalmából (Gillmingné, 1881, p. 427).

Gillmingné hosszú, két és fél évig tartó útja során 38 ezer kilométernyi utat tett meg. Ő az első magyar női utazó, aki ilyen nagy útra vállalkozott. Világszerte utján éles megfigyelőkészségről tett

tanúbizonyosságot. Nem a turisták szokásos türelmetlenségével utazott, elegendő időt szánt az út minden állomására, és minden egyes helyet behatóan megvizsgált. Kedves modorával mindenütt szerzett ismerősöket, akiktől az útikalauzok száraz felvilágosításain túl is sok mindent megtudhatott. Útközben értékes megfigyeléseket tett, útirajzában sok érdekes részletről tájékoztat. Mindenről megírja a magánvéleményét is, és különösen szeret elidőzni azokon a dolgokon, amelyek elsősorban a nőket érdekelhetik. A társadalmi viszonyokról, a szokásokról megismerte nem csak az angol gyarmatosítók, de az indiaiak álláspontját is, még ha az az európai olvasónak meglehetősen is volt. Leírja például, hogy útközben egy bráhma azt fejtegette neki, milyen baj, hogy az angolok nem engedik meg az özvegyek elégetését, mert azok így örök kínra vannak kárhoztatva, amennyiben másodszor nem mehetnek férjhez, rokonságuktól pedig rengeteg megaláztatást szenvednek (Márki, 1889, p. 156).

A 19. században viszonylag kevés Indiában járt magyar női utazó került eddig látókörünkbe. További kutatások bizonyára még új adatokat is feltárhatnak, hiszen lehettek olyanok, akik különféle marginális újságokban tettek közzé úti beszámolókat. Valószínűleg voltak olyan esetek is, amikor a nők férfi álnéven írtak. De olyanok is, akik férjükkel közös kiadványokba építették be meglátásaikat, átadva a férfinak a dicsőséget.

Ilyen árnyékban maradt női útleíró volt Ujfalvyné Bourdon Mária (Claire-Virgine-Marie Bourdon) (1842-1904), a magyar születésű, később francia állampolgárrá váló Mezőkövesdi Ujfalvy Károly Jenő (Charles de Ujfalvy) (1842-1904) nyelvész, néprajzkutató, antropológus⁴ felesége, akit férje miatt a magyar földrajz- és irodalomtudomány – Nostiznéhoz hasonlóan – magyarként tart számon (Balázs, 1993, p. 399).

Bourdon Mária Chartres-ban született. Párizsban ismerkedett meg a nem sokkal előtte odaköltözött magyar tanárral, Ujfalvy Károlylyal, akihez 1868-ban feleségül ment. Ez a házasság nagy szerepet játszott abban, hogy Ujfalvy úgy határozott, végleg Franciaországban telepedik le. Felesége nem csak hűséges társa, de szellemi partnere is volt, áldozatosan segítve őt sokrétű tudományos munkájában. Élete és munkássága szorosan összefonódott férje pályájával. Önálló szellemi teljesítményekre is képes lett volna, de szerényen mindvégig megmaradt az ő árnyékában.

A francia kormány megbízásából és anyagi segítségével Ujfalvy 1876-ban kutatóútra indult Közép-Ázsia földrajzi viszonyainak tanulmányozására, majd 1880-ban második útjára, amelynek célja Türkmenisztán és a Pamír népcsoportjainak antropológiai és etnográfiai tanulmányozása volt. Bourdon Mária követte férjét a nehézségekkel teli, viszontagságos tanulmányutakra. Férjének nem csak hű kísérője volt utazásaiban, de neki köszönhető, hogy az expedíció eredményei népszerű formában, egy kalandos útleírásban is megőrződtek (Ujfalvy-Bourdon, 1880). A második kutatóútról

Ujfalvyné Bourdon Mária (1842-1904)
Kép forrása: a szerző gyűjteménye

⁴ Ujfalvy Károly életéről és munkásságáról ld. Le Calloc'h, 1986.

szóló beszámolója magyar nyelven is megjelent (Ujfalvyné, 1885).

A francia kormány 1881-ben megbízta Ujfalvyt egy újabb expedíció lebonyolításával, ezúttal Indiába. Ennek a harmadik útnak célja az angol fennhatóság alá tartozó Nyugat-Himalájában fekvő Ladakh, Gilgit és Baltisztán lakóinak etnográfiai tanulmányozása volt. Erre az útra is felesége társaságában utazott, akinek segítségét most sem nélkülözhetette. 1881. április 20.-án Marseilles-ből indultak hajóval Bombaybe. Innen Allahabádba mentek, majd Delhin át utaztak tovább Észak-Indiába, a Himalája lábánál fekvő Ambalába, onnan pedig a hegyek között lévő Simlába. A hegyvidék lenyűgöző természeti szépségeivel és különleges etnikai összetételével mély benyomást tett rájuk. Simlában ismerkedtek meg Leitner Gottlieb Vilmosmal, a pesti születésű orientalista professzorral, aki a lahori Punjab Egyetem alapítója és rektora volt. Leitner kiváló nyelvészként jól beszélt a környék több nyelvjárását is. Segítségével számos antropológiai vizsgálatot tudtak elvégezni. Leitner Vilmos sok ajánlással, információval és tanáccsal segítette további útjukat. Július elején indultak az Indus völgyében felfelé. Átkeltek a termékeny Kullu-völgyön és Csambán át eljutottak Kasmírba. Onnan kopár, vagy hóval borított hegyeken átkelve érkeztek 1881 augusztusában Skarduba, amely az akkori Baltisztán központja volt. Innen mentek tovább Ladakhba, majd a Drász folyó mentén, Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain haladva jutottak vissza az év végén Kasmírba. Innen Bombaybe utaztak, és ott hajóra szállva 1882 elején érkeztek vissza Franciaországba.

Ujfalvyék a harmadik kutatóútjukról a korábbi expedícióikat is felülmúló, minden eddiginél gazdagabb gyűjteménnyel tértek vissza. Erről az útról két könyv jelent meg. Ujfalvy német nyelvű könyvét 1884-ben Lipszében adták ki (Ujfalvy, 1884), Ujfalvyné francia nyelvű útleírását pedig 1887-ben Párizsban vehették kézbe a lelkes olvasók (Ujfalvy-Bourdon, 1887). Férje szembetegsége miatt több utazásra már nem vállalkozhattak.

5. A századforduló

A 19. század végén és a 20. század elején egyre szaporodott az Indiába eljutott nők száma. Közülük kiemelkedik Mocsáry Béláné Fáy Mária (1845-1917), aki az egyik legtöbbet utazó magyar nő volt. Pomázon született, földbirtokos családban. 1862-ben ment férjhez Mocsáry Béla (1835-1890) földbirtokoshoz. Nógrád megyében, Ipolynagyfaluban telepedtek le, ahol Mocsáryné főleg kertészkedéssel töltötte az idejét.

Mocsárynéban azonban folyamatosan erősödött a vágy, hogy időről időre kitörjön a vidéki kúria korlátai közül. A házaspár – minden bizonnyal az asszony szorgalmazására – sokat utazott Európa-szerte, többször ellátogattak Svájcba, Olaszországba, de jártak Párizsban, Londonban, Ostendében és Berlinben is. „Szerettünk fesztelenül a világban bolyongani” – írta (Mocsáry, 1901a, p. 354).

Mocsáry Béla 1890-ben meghalt, felesége özvegyen maradt. A birtok igazgatása és a korábban olyanira kedvelt kertészkedés már nem kötötte le. Elhatározta, hogy a birtokait bérbe adja, és az utazásokban talál vigasztalást. Először bejárta Európa legszebb vidékeit, egyre inkább érezte azonban, hogy a kontinens már szűk neki. Más tájakra vágott, távoli földrészeket és kultúrákat szeretett

volna meglátogatni. „Az elhagyatottság érzete család nélkül ödöklővé vált és messzebbre vágytam a világra” – írta (Ibid., pp. 35-55). Először Egyiptomba utazott, visszaútján elzárándokolt a Szentföldre, majd Görögországot és Törökországot is megnézte.⁵

1893-ban már egyedül vágott neki Ázsiának. Az úticél gyermekkori vágya, India és Ceylon (mai nevén Sri Lanka) szigete volt. Brindisiből indult a tengeri útra. A Szezi-csatornán át Ádenig utazott, majd onnan hajót váltva jutott el Bombayig. Három hónapig tartózkodott Indiában, vonattal bejárta az ország nevezetesebb városait és látnivalóit. Bombayban, különösen a Malabár-hegy „paradicsomi szépsége” nyűgözte le. Megfigyelte az ún. „csendes tornyokat”, ahová a párszi vallásúak halottaikat a keselyűk táplálékául kiteszik. Felkereste Telléry János régiségüzletét is. Telléry magyar volt, aki Indiában telepedett le, és ott régiségboltok egész láncolatát működtette (Mocsáry, 1899, p. 37). Bombay mellett megnézte az Elephanta-szigetet, s az ott lévő sziklabarlangban a Brahmá-Siva-Visnu istenháromság szobrát, valamint több más szép faragványt (Mocsáry, 1899, p. 40). Bombayből Khandalába utazott, ott töltötte a karácsonyt. Megnézte a híres kárlái buddhista barlangot (Mocsáry, 1899, p. 53).

Onnan Ahmadabadba, majd Jaipurba utazott (Mocsáry, 1899, pp. 65-66), később Delhibe ment tovább. Itt is egyik első dolga volt Telléry üzletét felkeresni, melyet egyik fivére vezetett. „Tellerék szokta képviselni az indiai kormányt mindenfelé a kiállításokon. Akkor is ő maga a chicagói kiállításán volt, mialatt családja Budapesten tartózkodott. Sok ezer ember dolgozik üzletei számára, s szönyegek igen híresek az egész világon. Telleréknél vásároltam a haza hozott emlékek legtöbbjét Delhiben, ezüstféle, rézmunka, márvány faragvány, hímzések, poona kendők, faldíszek, tigris- és párdükkörmök stb.” (Mocsáry, 1899, pp. 75-77). Tellerék segítségével végiglátogatta Delhi muszlim hódítók által emelt műemlékeit (Mocsáry, 1899, p. 82).

A következő állomás Agra volt, ahol megnézte a Tádzs Mahalt. Ez volt indiai útja legnagyobb élménye (Mocsáry, 1899, pp. 90-94). Agrából Laknauba, majd onnan Benaresbe, a hinduk szent helyére ment tovább. Alaposan megfigyelte az ottani szokásokat, a hívek folyóban való megmártóztatását és a temetkezési rítusokat (Mocsáry, 1899, pp. 110-113).

Eljutott Darjeelingbe, felkereste Kőrösi Csoma Sándor sírját, és egy teavirágokból álló csokrot helyezett el rajta. Mai tudásunk szerint ő volt az első magyar nő, aki elzárándokolt a magyar tudós nyughelyéhez. Útleírásában megemlíti, hogy a sír gondozott, tiszta a sírhalom, minden oldalát fehér, csiszolt gránit borítja. Darjeelingben találkozott a tibeti buddhista kultúrával, amely szintén mély benyomást tett rá (Mocsáry, 1899, p. 150).

Darjeelingből Kalkuttába ment, majd ezt követően hajóval átkelt Ceylon szigetére. Útitervében volt, hogy időz egy darabig Dél-Indiában is, de a hajó a Madrasban dühöngő kolerajárvány miatt nem kötött ki. Így a dél-indiai útnak el kellett maradnia, pedig útjegyge oda is szült. Kalkuttából tehát

Mocsáry Béláné Fáy Mária
(1845-1917)

Kép forrása: a szerző gyűjteménye

⁵ Az egyiptomi és szentföldi utazás részletes leírását ld.: Mocsáry, 1901b.

egyenesen Colombóba utazott, onnan pedig Kandybe, a buddhisták fontos zarándokhelyére. A város főtemplomában őrzik a buddhizmus egyik legfontosabb ereklyéjét, a Buddha fogát (Mocsáry, 1899, pp. 179-180). Kandyból kiindulva bebarangolta az ország központi hegyvidékét, mélyen behatolva a dzsungelékre. Különösen nagy figyelmet szentelt a magyarországitól olyannyira eltérő természetnek. Egzotikus növényeket gyűjtött, amelyeket könyvek lapjai közt préselve szállított haza. A botanika iránti érdeklődése, jelentős ismeretei különösen szembeötlőek a Ceylonról szóló írásaiban. Itt igazi tudósnek mutatkozik, aki akármelyik korabeli botanikus férfi tudásával felvehetné a versenyt (Mocsáry, 1899, p. 194).

A ceyloni utazás befejeztével Fáy Mária Colombóból indult vissza hajóval Európába, ahová 1894. március 10-én tért vissza. Három évvel később beutazta az Egyesült Államokat is (Mocsáry, 1902).

Hazaérkezve hozzálátott az összegyűjtött anyag feldolgozásához. Utazásainak emlékét sok, olvasmányos, élénk megfigyelésről tanúskodó, fényképekkel gazdagon illusztrált cikkben, úti beszámolóban és könyvben örökítette meg. Elsősorban ismeretterjesztő szövegeket írt. Írásaiban tárgyilagos, pontos beszámolót nyújt az utazás körülményeiről, a közlekedésről, a szállodákról, az útitársakról, a látottakról, a természetről, a műemlékekről, a társadalomról, a szokásokról és az emberekről. Az általa meglátogatott távoli vidékekről a magyar olvasónak akkor igen kevés és homályos információi voltak, így Mocsáry Béláné beszámolóit meglehetősen népszerűségnek örvendtek. Több írását a képes magazinok folytatásban közölték, mint például az Ország-Világ (*Kalkuttából Derjelingbe*, 1899) és a Magyar Szalon (*Keleti utazásom emlékeiből*, 1901). A Herczeg Ferenc által szerkesztett Új Idők folyóirat 1905-től tette közzé írásait. Egy idő után az olvasók már türelmetlenül várták a kalandos utazások újabb folytatásait, és az utazónő életének minden mozzanatát figyelemmel kísérték.

A legnagyobb sikereit azonban a könyveivel aratta. *India és Ceylon uti jegyzetek* című művét 1899-ben Budapesten az Athenaeum R. Társulat könyvnyomdája adta ki. A könyvben 80 db, a szerző által készített fotó található illusztrációként. Ennek a könyvnek egy bővített és önéletrajzi adalékokkal kiegészített változata, a *Keleti utazás* 1901-ben jelent meg. Elsősorban ezeknek a könyveknek köszönheti, hogy a földrajztudomány is számon tartja (Balázs, 1993, p. 274). Az ő esetében fordult elő először Magyarországon, hogy egy nő útleírása igazi bestseller lett, és nagyon sokan az ő könyveiből alkothattak fogalmat arról, hogy milyen lehet India.

6. A Keleti utazás című könyv borítólapja és címlapja

Mocsáryné gyakran az első magyarországi női útleíróként emlegetik (Venkovits, 2014, p. 227), ami semmiképpen sem állja meg a helyét. Ahogyan láttuk, még az Indiáról tudósító magyar női szerzők között is többen megelőzték. Mégis egészen kivételes útleírónak tekinthető, mind munkája tartalmát, mind utazásának körülményeit tekintve. Bár társadalmi háttérét illetően nem különbözött sokkal a korabeli utazó nőktől, hiszen ő is viszonylag kiváltságos társadalmi csoportba tartozott, és önként vállalkozott az utazásra, teljesítménye még kiemelkedőbb, ha meggondoljuk, hogy elődjével

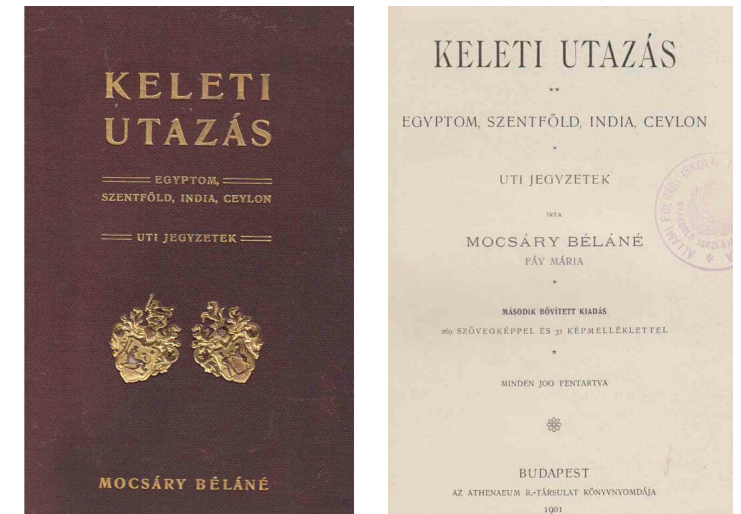
ellentétben ő teljesen egyedül utazott, viszonylag idős korban, ötven év felett.

Hasonlóan sok más akkori női utazóhoz, az *India és Ceylon* című könyve bevezetőjében ő is bocsánatkérő hangot ütött meg. „Sokan hibáztattak, hogy nem írtam le indiai utazásomat. Azt gondoltam, nem írom le, mert nálamnál már hivatottabb utazók úgy is írtak Indiáról. De most engedek a rábeszélésnek, haza írt leveleim és emlékeim alapján, jótékony célra leírom utamat, – nem tudományos szempontból, hiszen egyszerű falusi asszony létemre, úgysem azért keltem útra, hanem szórakozásul hölgytársnőim számára. Ezért a magyar hölgyeknek ajánlom munkámat.” (Mocsáry, 1899, p. 3).

Mocsáryné volt az, aki először tudósított részletesen Indiáról és Ceylonról a magyaroknak, mégpedig egy nő szemén keresztül. Bár más női utazók írásai Indiáról – mint utaltunk rá – már korábban is elérhetőek voltak Magyarországon, Mocsáryné új nézőpontot kínált Indiáról. Más stílusban és más céllal írt, amely addig nem volt jellemző az Indiáról szóló magyar útleírásokra. Ezzel nem csak egy új írásmódot vezetett be, de jelentősen befolyásolta az Indiáról Magyarországon alkotott képet is. Indiát úgy mutatta be, mint egy biztonságos országot, ahol még egy nő is egyedül utazhat. A táj és a látványok szépségére, egyedülálló mivoltára, a kulturális örökség gazdagságára koncentrált, amelynek befogadását nem zavarják meg a sztereotípiák által hangsúlyozott nehézségek, a társadalmi nyugtalanság, a kedvezőtlen klíma, a higiéniai hiányosságok és a helyi lakosok eltérő szokásai és szemlélete.

Mocsáryné stílusa objektív, szinte távolságtartó. Csak egyetlen esetben válik indulatosá – amikor a nők helyzetéről ír: „A leány tizenkét éves kora előtt férjhez megy (különben megvetnék), az öreg, az özvegy nő pedig tíz, tizenkét éves fiúhoz megy nőül. Az angolok szabályozni szerették volna ezen esztelenséget, de a hindu fenntartja régi jogát, hogy elég a szülők beavatkozása a gyermekek házasságához. Természetes, hogy nagy a boldogtalanság ezen osztály asszonyai között, kik különben a legnagyobb tudatlanságban tengenek. A hindú vallása azt mondja: másért minden jót megtenni, önmagáért semmit sem s mindenkinek élni kell. Mily gúny az előbbi pont, midőn nejét semmibe sem veszi!” (Mocsáry, 1899, p. 113).

Írásai a maga korában egy modern szemléletű turista-beszámolóknak számítottak, amelyeknek objektív, leíró stílusa mögött az író személyisége, gondolatai és véleménye gyakran rejtve maradt. A saját személyiségét soha nem tolta túlságosan előtérbe. Jól kitaposott turistaútvonalakon haladt, jól kipróbált szervezői mechanizmusokra hagyatkozott. A legnagyobb városokat és a legismertebb turisztikai attrakciókat látogatta meg, és ezzel mintegy pótolta egy magyar nyelven hiányzó, Indiáról szóló

A Keleti utazás című könyv borítólapja és címlapja

Kép forrása: a szerző gyűjteménye

útikönyvet. Útmutatót kínált az indiai útra vállalkozó magyar turisták számára, jó tanácsokkal látta el őket a jó szállodákról, a különféle szolgáltatásokról, a szükséges úti holmiról, a klímának megfelelő öltözködésről, ahogyan ez az útikönyvekben szokásos. Mivel azonban olvasóinak csak kis töredéke gondolhatott egy valóságos indiai utazásra, élvezetes, olvasmányos stílusával, a sok fénykép-illusztrációval kielégítette azok igényét is, akik csak a karosszékből ismerhették meg India szépségeit.

Annak ellenére, hogy Mocsáryné nem volt tudományosan képzett szakíró, sem földrajztudós, érdemeit a Magyar Földrajzi Társaság is elismerte és a tagjai közé választotta. A tudományos társaság nagyon nyitott volt, nőket is felvett a tagjai közé. Tagságukat mindenekelőtt azért tartották szükségesnek és hasznosnak, mert a tanítónőknek földrajzzal is foglalkozniuk kellett, s célszerűnek találták, ha ezt minél magasabb színvonalon teszik. A legkiemelkedőbb női utazók nemcsak hogy tagok lehettek, de előadások tartására is felkérték őket a jeles tudós tagok előtt. Útjairól Mocsáryné többször is tartott előadást (India és Ceylon, 1901). A Földrajzi Közlemények tudományos folyóiratba is írt útibeszámolókat, amely azt jelzi, hogy a nagyközönség érdeklődése mellett a tudományos szakma figyelmére is igényt tartott. Az utazások során szerzett tapasztalatai, megfigyelései akkoriban nagyon értékes információknak bizonyultak Magyarországon.

Mocsáryné nem csak abban a tekintetben volt úttörő, hogy nő léte egyedül utazott, de abban is, hogy önálló véleményt formált mindarról, amit látott. Ez sokakban ellenérzést váltott ki, ugyanakkor példaképül szolgált az emancipálódó nőknek. Kalandjai egy magát emancipálnak tartó nyugat-európai, de még egy amerikai nő számára is nagy tettek számítottak volna. Annak ellenére azonban, hogy sok tekintetben átlépte a nők hagyományos szerepének konvencióit, a szélsőséges feministákkal ellentétben mindig hangsúlyozta a család és az otthon jelentőségét a nők életében. „Kinek csak némileg is meleg családi tűzhelye van, gondozza azt hűségesen, mert hiába keresne megnyugvást – északtól az egyenlítőig – a szeretet, mely egyedül boldogítja a nőt, csak ott található fel.” (Mocsáry, 1899, p. 4).

Mocsáryné azzal is kiérdemelte a népszerűséget, hogy könyvei jövedelmét is különféle nemes célok érdekében ajánlotta fel. Írásai bevételeiből és birtokainak jövedelméből szegény gyerekek taníttatását finanszírozta, és több jótékonyági egyletet is támogatott (Mocsáry, 1899, p. 3). Utazásaiból hazatérve, mozgalmas élete utolsó tíz évét feltehetően szülőfalujában, Pomázon töltötte. 1917-ben halt meg.

Ha férfinak születik, talán híres felfedező vált volna belőle. De nőnek született, és így is többet látott, mint a legtöbb férfi kortársa. Egyik könyvének végén így összegezte utazásai tapasztalatát: „Hogy én az utazást megtettem, nem bántam meg. (...) Azóta, ha régi, szomorú múltamra gondolok – érzem, hogy utazásom alatt szerzett tapasztalataim, a sok felséges szép látvány – átalakították egész lényemet. Megnyugodtam: minden úgy van jól, ahogy az Isten rendelte!” (Mocsáry, 1899, p. 5).

7. Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált időszakban, a 19. századtól a századfordulóig az Indiában járt magyar utazó és alkotó nők helyzete sokat változott. A technikai fejlődéssel egyre könnyebbé vált az utazás, egyre kevésbé jelentett olyan veszélyt, hogy a nők ne tudtak volna vállalkozni egy ilyen hosszú útra. Változott az utazó nők társadalmi megítélése és anyagi helyzete. A női egyenjogúságért küzdő mozgalmak sikerei révén a nők egyre inkább el tudtak szakadni a konvencionális nőszerepektől, és a férfikkal összehasonlítva növekvő eséllyel tudtak szerepet vállalni a magyar-indiai kapcsolatok alakításában. A nők munkavállalási és tanulási lehetőségeinek kibővülésével egyre nagyobb anyagi függetlenséggel és egyre felkészültebben tudtak eljutni Indiába, és egyre nagyobb eséllyel tudták leküzdeni az Indiával kapcsolatos előítéleteket. Mindez előkészítette a talajt ahhoz, hogy a 20. században a nők már jelentős szerepet játszanak a magyar-indiai kapcsolatokban. A 20. század eleji életreform-mozgalmak ösztönzőleg hatottak a magyar nők India iránti érdeklődésére, és az indiaihoz hasonló értékrend és gondolkodás elfogadásával könnyebben be tudtak illeszkedni az indiai életbe, annak a miénktől eltérő jelenségeit nagyobb empátiával tudták szemlélni. A magyarországi felsőfokú India-tanulmányok intézményi kereteinek megteremtésével egyre több nő tudott indiai nyelveket tanulni és Indiáról elmélyültebb ismereteket szerezni. A két ország közötti kulturális egyezmény és csereprogramok az Indiával foglalkozó nők szélesebb köre előtt nyitották meg az Indiába történő utazás és az ott folytatott tanulmányok lehetőségét.

Tanulmányunkban olyan magyar nőket mutattunk be, akik valamilyen formában Indiával jegyezték el magukat, és jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a távoli szubkontinens közelebb kerüljön a magyarokhoz. Munkásságuk meggyőző bennünket arról, hogy a nők tehetség, képzelőerő, akarat, eltökéltség, merészség és kitartás tekintetében egyáltalán nem maradnak el férfitársaik mögött. Teljesítményük a női nagyságról szól, és tiszteletet parancsol. A magyar utazó nők élményeiről szóló írásokat még ma is, több mint száz évvel a megjelenésük után is érdemes kézbe venni. Hiteles beszámolókat ezek a világ akkoriban még nehezen megközelíthető, egzotikus részeiről, pontos krónikái a korabeli viszonyoknak, egy-egy, sokszor már végérvényesen letűnt világnak. Hű lenyomatai ugyanakkor egy bátor női lélek rejtjelmeinek is, többet tudunk meg belőlük a férfiakat megszégyenítő női képzelőerőről, akaratról, eltökéltségről, merészségről és kitartásról, mint a kortárs feminista irodalom erőszakosan egyenjogúságot követelő tirádáiból. A magyar nők példáján megtanulhatjuk, hogyan építhetők erős hidak a Kelet és a Nyugat, India és Magyarország között. Tapasztalataik megismerése megerősít bennünket abban, hogy lehetséges a kölcsönös megértés és az együttműködés a különböző kultúrák között. És erre ma nagyobb szükség van, mint valaha.

Felhasznált irodalom

- Balázs, D. (szerk.) (1993). *Magyar Utazók Lexikona*. Budapest: Panoráma.
- Bangha, I. (2022). Magyarországról származó utazók a 19. századi Indiában. *Modern Geográfia*. 17(2). 9-23.
- Bethlenfalvy, G. (1980). *India in Hungarian Learning and Literature*. Munshiram Manoharlal, New Delhi.
- Gergely, A. (2017). Sztereotípiák és előítéletek a 19. századi magyar útleírásokban. *Történeti Tanulmányok* XXV. 223-243.
- Gillmingné, F. H. (1881). *Notizen unserer Reise um die Welt in den Jahren 1875—1877*. (Nevét csak az ajánlásnál említi.) Budapest.
- Győrffy, E. (1886a március 14). Szárnyasok tenyésztése Indiában. *Magyar Háziasszony*, 5(11), 4-5.
- Győrffy, E. (1886b április 11). Messze keletről. *Magyar Háziasszony* 5(15). Munka Után melléklet 1-2.
- Győrffy, E. (1886c április 18). Messze keletről. *Magyar Háziasszony* 5(16). Munka Után melléklet 1-2.
- Győrffy, E. (1886d június 27). Indiai fürdőlevélféle. *Magyar Háziasszony* 5(26). Munka Után melléklet 1.
- Győrffy, E. (1886e július 04). Indiai fürdőlevélféle. *Magyar Háziasszony* 5(27). Munka Után melléklet 1.
- India és Ceylon. (1901. április 27). *Budapesti Hírlap*.
- Lázár, I. (szerk.) (2008). *Hungarian Explorers and Travellers in India*. Hungarian Information and Cultural Centre etc., New Delhi.
- Le Calloc'h, B. (1986). Egy feledésbe merült magyar—francia földrajztudós: Ujfalvy Károly. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 2. 9-13.
- Márki, S. (1998 március). Magyar nők utazásai. In *Földrajzi Közlemények*, 89-157.
- Mocsáry, B. (1901a július). *Magyar Szalon*, 354.
- Mocsáry, B. F. M. (1899). *India és Ceylon, Uti jegyzetek*. Athenaeum R. Társulat, Budapest.
- Mocsáry, B. F. M. (1901b). *Keleti utazás. Egyiptom, Szentföld, India, Ceylon*. Uti jegyzetek. 2. bővített kiad. Budapest, Athenaeum.
- Mocsáry, B. F. M. (1902). *Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein*. Útleírás. Budapest: Fritz.
- Nagydiósi, G. (1958). *Magyarországi női lapok a XIX. sz. végéig*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Budapest.
- Pető, A. (2008). *Nők és férfiak története Magyarországon a hosszú 20. században*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest.
- Stewart, J. (1998). „The 'Travel Romance' and the Emergence of the Female Tourist” *Studies in Travel Writing* 2, no. 1.

- Szinnyei, J. (1891-1914). *Magyar írók élete és munkái*. 14 kötetben. Hornyánszky Viktor akadémiai könyv-kereskedése, Budapest.
- Ujfalvy, K. E. von (1884). *Aus dem westlichen Himalaya*. Leipzig.
- Ujfalvy-Bourdon, M. D. (1880). *De Paris à Samarkand, le Ferghanah, le Kouldja et la Sibérie occidentale: impressions de voyage*, Paris.
- Ujfalvy-Bourdon, M. D. (1887). *Voyage d'une parisienne dans l'Himalaya occidentale*. Paris.
- Ujfalvyné, B. M. (1885). *Ujfalvy Károly utazása Párizstól Szamarkandig*. Budapest: Révai, Utazások Könyvtára.
- Venkovits, B. (2014). „We Are Clearly Deceived at Home” *Inter-American Images and the Depiction of Mexico in Hungarian Travel Writing During the Second Half of the Nineteenth Century*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, BTK.
- Wesselényi, P. (1981). *Olaszhoni és schweitzzi utazás 1842*. Magvető Kiadó.

JONG-WHA LEE: EZ LENNE ÁZSIA ÉVSZÁZADA?

BÓZSÓ PÉTER TAMÁS¹

Kiadó: Pallas Athéné Könyvkiadó

Kiadás éve: 2019.

ISBN: 978-615-5884-42-9

Oldalszám: 132

A Harvard Egyetemen doktorált dél-koreai Jong-Wha Lee, a közgazdaságtan professzora a Koreai Egyetemen, ahol az Ázsiai Kutatóintézetet is vezeti. A Koreai Gazdasági Szövetség elnöke, előtte pedig a Koreai Nemzetközi Gazdasági Szövetség első embere volt. Korábban Dél-Korea volt elnökének nemzetközi gazdasági ügyekért felelős vezető tanácsadójaként is tevékenykedett. Ezt megelőzően az Ázsiai Fejlesztési Bank vezető közgazdászaként, valamint gazdasági és kutatási osztályának főigazgatójaként, de a Nemzetközi Valutaalap közgazdászaként is dolgozott, tanított az Ausztrál Nemzeti Egyetemen, a Harvard, a Columbia és a Pekingi Egyetemen. Emellett pedig sokat írt és publikált vezető tudományos folyóiratokban a humántőkével, a növekedéssel, a pénzügyi válságokkal és a gazdasági integrációval kapcsolatos témákról. Korábban megjelent könyvei a *Crisis and Recovery: Learning from the Asian Experience* (Válság és újrakezdés: az ázsiai események tanulságai, 2016) és a Robert Barróval közösen írt *Education Matters: Global Schooling Gains from the 19th to the 21st Century* (Az oktatás számít: a globális iskolázottság eredményei a 19-21. században, 2015).

A könyv cikkgyűjtemény

A könyv cikkgyűjtemény, a szerzőnek 2012 és 2017 között, az amerikai Project Syndicate weboldalon megjelent 25 írását tartalmazza, amelyeket négy fő téma köré csokorba gyűjtve rendezte és így a könyv fejezeteit is adják: növekedés, együttműködés, pénzügyek és oktatás. A prominens döntéshozók eredeti, néha kissé provokatív gondolatait közreadó fórum kérte fel Jong-Wha Leet hogy publikáljon, ezzel nyitva meg az utat ahhoz, hogy az online folyóirat egyre több aktív ázsiai döntéshozó és gondolkodó nézeteit közölje, így serkentve a globális eszmecsereit. A szerző szerint a regionális és globális vezetők közötti információmegosztás és politikai párbeszéd hozzájárul az eltérő nézetek összehangolásához és képes konkrét eredményeket is elérni.

¹ Bozsó Péter Tamás, a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi és Földtudományi Intézetének PhD hallgatója.

A növekedésről

A szerző a könyv első fejezetének kilenc cikkében a növekedéssel és az azt támogató gazdaságpolitikával foglalkozik, mellyel fő célja az ázsiai növekedés támogatása és megóvása. A szerző szerint az ázsiai gazdaságok a 2010-es évek elején a fejlett országok gyenge keresletével néztek szembe, és a hazai és regionális piacok felé fordultak annak érdekében, hogy új forrásokat biztosítsanak gazdasági növekedésükhöz. Kína a régió termelésmegosztási hálózatának középpontjává vált, amiből adódóan belső problémái már tovagyrúznak a régióban. valamint az önálló megrázkódtatások forrásává is vált. Erre a helyzetre reagálva – hisz épp az ázsiai pénzügyi válság után járunk – a szerző az ázsiai feltörekvő gazdaságok számára pénzügyi rendszerük stabilitásának külső sokkokkal szembeni megvédését, a piaci átláthatóságot, a kockázatkezelés fejlesztését és a hatékony piacsabályozás sürgetését ajánlja. Ezzel együtt a belső kereslet élénkítését és az árfolyamrendszer rugalmassá tételét is szorgalmazza.

A szerző Indiával kapcsolatban a Kínához való felzárkózás lehetőségeit vizsgálja, és a 2014-ben, az akkor még frissen az indiai miniszterelnöki pozícióba került Narendra Modi kormány terveit értékeli. India előnye, hogy lakossága fiatal, ellenben a kínai populációval, amely egyre inkább elöregedik. A szerző megállapítja, hogy az előrejelzések szerint India munkaképes lakossága 2015 és 2040 között 190 millió fővel fog növekedni, miközben Kínában ugyanez a szám 115 millióval csökken. Ez nagyobb növekedési potenciált ad az országnak, amely korábban csak kisebb növekedési rátát tudott felmutatni a mára a világ második gazdaságává vált országgal szemben. Jong-Wha Lee azt tanácsolja az indiai vezetőknek, hogy hasznosítsák ezt a munkaerőforrást, és mindenekelőtt a nagy tömegű képzetlen munkaerőre támaszkodjanak. A szerző túlzottan bürokratikusnak tartja a munkaerőt érintő szabályozást, és nagyobb rugalmasságot hozó reformokat sürget. Javasolja, hogy fokozzák a befektetéseket az oktatásba, az egészségügybe, a közlekedésbe, valamint a kommunikációba és az energetikai szektorba is.

Jong-Wha Lee a 2012-ben újonnan kinevezett Abe Sinzo japán miniszterelnök „Abenomomics” névre keresztelt gazdaságpolitikáját üdvözli, mivel az „végre megmozdította” Japán gazdaságát. Megállapítja, hogy az új kormány expanzív monetáris és költségvetési politikája sikeres lehetett belföldön a jókora kibocsátási rés és az alacsony inflációs nyomás miatt, de Japán szomszédai joggal vetették fel, hogy a jen leértékelése az ő kárukra erősíti a japán exportot és növekedést. A szerző felhívja a japán döntéshozók figyelmét arra a veszélyre, hogy a kompetitív valutaleértékelés és a protekcionizmus politikája „ördögi kört” hozhat létre a régió egymással versengő országai között. Lee emellett kifejti, hogy vétek volna, ha a japán gazdaságpolitika rövidtávú célt követne az agresszív monetáris és fiskális expanziót kihasználva. Sokkal inkább olyan hosszútávú célokat kellene kitűznie, amelyek a versenyt és innovációt fokozó szerkezeti reformprogramokon alapulnának.

A szerző szerint Dél-Korea növekedése a 2010-es évek elejére túlzottan exportfüggővé vált. „2013-ban az export tette ki a bruttó nemzeti jövedelem körülbelül 56%-át, szemben a 2002. évi 34%-kal, és az 1970. évi alig 15%-kal.” (32. o.) Emiatt az ország rendkívül kiszolgáltatottá vált a külső kereslet változásaival szemben. A Kínába irányuló export részaránya 12%-ról 24%-ra duplázódott 2001 és 2013 között. Ezért a szerző szerint az ország új növekedési startégiának a keresleti oldal egyensúlyá-

nak helyreállítására és a kínálati oldal termelékenységének növelésére kell irányulnia. Kifejti, hogy a 2010-es évek elején a dél-koreai munkavállalók több mint háromnegyede a szolgáltatási ágazatban dolgozott, de alacsony termelékenységük miatt az egy főre jutó hozzáadott érték csak alig 40%-a volt a feldolgozóipari munkásokénak. A szerző szerint ebből a helyzetből a háztartási kiadások növelése kínál kiutat, továbbá meg kellene fordítani a közepes jövedelmű háztartások kiadási részarányának csökkenő tendenciáját. Emellett a szolgáltatási ágazat, az induló vállalkozások és a KKV-k, azaz a „kreatív gazdaság” támogatását javasolja a munka termelékenységének növelése érdekében.

A szerző Észak-Koreával kapcsolatban az ország összeomlásának, és a vele való katonai konfliktus elkerülését tartja kívánatos célnak, mivel ezek az eshetőségek aláásnák a régió biztonságát és rendkívül megterhelnék a szomszédos országokat is, többek között a menekültek millióinak ellátási, illetve az újjáépítés költségei miatt. A kommunista országnak a vietnámi, illetve kínai reformok példájának követését ajánlja.

Jong-Wha Lee szerint a kínai lassulás mérséklésére „egy ilyen roppant nagy és kiszámíthatatlan gazdaságban a kormány nem támaszkodhat közvetlen beavatkozásokra vagy makrogazdasági intézkedésekre.” (37. o.) Úgy tűnik, hogy ezt a tanácsot nem fogadta meg a kínai vezetés, mivel ennek épp az ellenkezőjét tapasztalhatjuk napjainkban. A kínai gazdasági növekedés lassulásának térségbeli orvoslására az országok közötti fokozottabb, a makrogazdasági és pénzügyi szabályozási koordinációra fókuszáló, együttműködést javasol. „A kínai lassulással és a lefelé mutató kockázatokkal szembenézve Ázsia többi részének szakítania kell azzal a gyakorlattal, hogy túlzottan támaszkodik az exportorientált fejlesztési stratégiákra, és stabil, fenntartható hazai és regionális növekedés elérésére kell törekednie.” (24. o.) A szerző szerint ez a belső kereslet megerősítését és a Kínába irányuló kivitelüktől való függőség csökkentését kívánja meg.

A pénzügyekről és gazdasági együttműködésről

A könyv további fejezetei nem feltétlenül követik szigorúan a témahatárokat, ezért inkább a fő témák mentén tekintsük át a többi cikket. A szerző kívánatosnak tartja a regionális pénzügyi együttműködést, például a kölcsönös devizacsere megállapodások megkötését, és az erre irányuló úgynevezett CMIM felállítását, de úgy, hogy a vezető nemzetközi, illetve amerikai szervezetekkel (pl. a Valutaalap, Fed) való együttműködés megmaradjon, mivel ezek az intézmények mindenképpen nagy hatással vannak a térség országaira. Érzékeli a feszültséget Kína megnövekedett gazdasági befolyása és a nemzetközi intézményekben ehhez képest elenyésző szavazataránya között, ezért érthetőnek tarja, hogy Kína alternatív, általa vezetett nemzetközi intézményeket állít fel. De mindenképp a kooperáció fontosságát, a reformokat és a feszültségek oldását javasolja.

Jong-Wha Lee 2015 májusában amellelt érvelt, hogy a kínai renminbit vegyék be a Valutaalap SDR devizakosarába – ami 2016 októberében be is következett – ami szerinte hozzájárul egy stabilabb és hatékonyabb globális tartalékrendszer létrehozásához. Megjegyzi, hogy ha a kínai fizetőeszköz alternatív tartalékvalutává válik, akkor Kína kihasználhatja a pénzkibocsátásból származó jövedelem előnyeit, az amerikai dollárhoz hasonlóan. Megállapítja, hogy a globális fizetőeszközök dominanciája általában fokozatosan alakul át, felcserélődésük nem hirtelen folyamat.

2016 májusában úgy látta, hogy a „helikopterpenz” osztogatása rendkívül kockázatos, mert aláásná a központi bankok függetlenségét, továbbá a kormányok visszaélhetnek vele és a pénz „bizonyos” csoportok kezébe kerülhet. A szerző úgy érvel, hogy ha a fejlett országok a likviditásnövelő laza pénzügypolitika megszüntetéséről döntenek, akkor mindenképp együtt kellene működniük a fejlődő országokkal, mivel rájuk ez külső sokként hathat.

Az ázsiai kontinens humán erőforrás kihívásokkal néz szembe, miután három évtizeden keresztül élvezte a nagy tömegben rendelkezésre álló minőségi munkaerő által nyújtott előnyöket, viszont a lankadatlan technikai fejlődés mellett az iskolákban megszerzett ismeretek és készségek gyakran már nem elegendők. Ennek következtében fokozódik a fiatalok munkanélkülisége, az alulfoglalkoztatottság és a munkahelyi elégedetlenség is. A szerző véleménye szerint „a kormányoknak ... a tényleges gyakorlati képzést a magánszektorra kéne bízniuk, átalakítva a jelenlegi kínálatvezérelt oktatást egy olyan rendszerre, amely rugalmasan képes reagálni a változó piaci igényekre.” (91. o.) A tantervek és tanárképzés területén a régió kormányainak együtt kellene működniük, valamint a szakértőknek, hallgatóknak és munkavállalóknak nagyobb mobilitást kellene biztosítaniuk.

Jong-Wha Lee a dél-koreai, többnyire családi kézben lévő, nagy ipari konglomerátumok, a *csebolok* szerepét is átértékeli. Leírja, hogy „Volt idő, amikor a *csebolok* és Dél Korea érdekei egybeestek. De ezek az idők elmúltak és a *csebolok* rendszere ma több kárt okoz, mint amennyit használ” (100. o.).

Női szerepek, oktatás és demokrácia

A szerző a nők fokozottabb munkaerőpiaci megjelenése mellett érvel, azért, hogy az előregedő társadalommal bíró Dél-Korea maximálisan kihasználhassa emberi erőforrásait. A 15–64 éves dél-koreai nőknek alig 55%-a jelenik meg a munkaerőpiacon, ami kevesebb mint a fejlett gazdaságokban mért 65%. Ellenben a férfiak részvételi aránya 77%. A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők aránya 64%, míg az ennél alacsonyabb végzettségűeké 35%, ami azt jelzi, hogy a nők képzettségének növelésével emelkedhet részvételük a munkaerőpiacon. Az előregedés elleni küzdelem egy hatékony megoldása a születésszámok növelése lehet, amihez a dél-koreai nőknek nagyobb támogatásra van szükségük, mint például, hogy legyen elérhető árú gyermekgondozási intézményrendszer, rugalmasabb és részmunkaidős foglalkoztatottság, elfogadóbb vállalati kultúra és hogy engedélyezzék külföldi háztartási munkaerő alkalmazását.

A szerző szerint „az oktatás az egyéni, nemzeti és globális fejlődés alapvető meghatározó tényezője” (112. o.). Jong-Wha Lee már 2014-ben bízott abban, hogy az új technológiák határok nélküli hálózatot hoznak létre az iskolák között, amely globális szinten is kiegyenlítőleg hathat, csökkentve az egyenlőtlenséget a szegényebb és a gazdagabb országok tanulói között. „Az oktatás fejlesztésének nincsenek hátulütői” (114. o.).

A középosztály kiszélesedésének pozitív szerepet tulajdonít. Szerinte „A növekvő ázsiai középosztály át fogja alakítani a jelenleg globális feldolgozóipari csomópontként ismert régiót fogyasztási szuperhatalommá.” Továbbá bízik abban, hogy e képzett, relatív jómódú csoport a demokratikus in-

tézmények meghonosítására is pozitívan hat. „Az elkövetkező évtizedekben ez a virágzó demográfiai szegmens a régió gazdasági és politikai fejlődésének pilléréként fog szolgálni, és jelentős hatást fog gyakorolni a világ többi részére” (116. o).

A könyv tanulságai

A könyv nem kerülheti el a cikkgyűjtemények sorsát, ugyanis a rövid, általában néhány oldalas aktuálpolitikai írások frissessége gyorsan avul, valamint üzeneteik nem fűződnek fel egy előre felépített gondolatívra. Mindemellett a szerző látásmódja, megközelítése konstans, és átüt az írásain, magában hordozza a Harvardon képzett koreai gazdaságpolitikus látásmódját. Viszont a könyv címben feltett kérdésre, miszerint, hogy a 21. század Ázsia évszázada-e, csak közvetett módon válaszol. A cikkgyűjtemény megjelenése óta a forrást jelentő Project Syndicate oldalon 2021 júniusában egy további interjú és egy cikk jelent meg a szerzővel, melyekben Dél-Korea egészségügy-központú fejlődési modelljét elemzi. Újabb cikkében kifejti: „Dél-Korea több évtizedes erőfeszítése egy rugalmas univerzális egészségügyi rendszer kiépítésére követendő mintát jelent a mai fejlődő országok számára. Először is, az alacsony jövedelmű gazdaságok döntéshozóinak az egészséget olyan alapvető emberi jognak kell tekinteniük, amely kritikus fontosságú mind a személyes fejlődés, mind az ország fenntartható gazdasági növekedése szempontjából”.

Általánosabb tanulságként megállapíthatjuk, hogy Jong-Wha Lee elemzési kerete egyaránt azonos Japán, Korea és Kína felzárkózásának tanulmányozására. Úgy látja, hogy egy gyors növekedéssel kísért utolérési szakasz után – ami a nagytömegű munkaerő beáramlásának köszönhető a feldolgozóiparba, főleg a vidéki mezőgazdaságból – lassulás majd stagnálás következik be. A gyors felzárkózást az iskolázottság rohamos javulása kíséri. A tömeges munkaerőforrások kimerülése után következik be a lakosság előregedése. E modellt követve Kína most ér a lassulás szakaszába. E probléma megoldására általános tanácsként a belső kereslet élénkítését, a szolgáltató szektor hatékonyságának növelését, a szakképzés erősítését, a kisvállalatok támogatását javasolja. A könyv a múlt elemzésén kívül talán ehhez, a mai Kína és a hozzá kapcsolódó térség problémáinak megértéséhez ad a legtöbbet. Forgassuk bátran, szemezgessünk a minket érdeklő témák között!

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

Az Eurázsia Szemle felhívja a tisztelt olvasók, leendő szerzők figyelmét, hogy szívesen fogad olyan tanulmányokat, amelyek multidiszciplináris megközelítésben Eurázsia egészét érintő és átfogó kérdésekkel foglalkoznak. A szerkesztőség az egyes rovatoknak megfelelően, Kína, Délkelet-Ázsia, az Iszlám világ, Oroszország, India és Dél-Ázsia témában várja a kéziratokat. A tanulmányok mellett konferenciabeszámolók és könyvismertetések közlésére is lehetőséget biztosítunk.

Az Eurázsia Szemle csak eredeti, máshol meg nem jelent tanulmányokat publikál, amelyek kettős vaklektorálást követően kerülnek közlésre.

Formai követelmények

A tanulmány hossza hozzávetőlegesen 6.000 szó

Szöveg

- MS Word formátum
- A4-es méretű papíron a baloldali, a jobb oldali, az alsó és a felső margó egyaránt 2,5 cm
- A használandó betűtípus: Times New Roman
- Fejezetek: 13 pt, normál, szimpla sorköz, térköz: 6 pont a bekezdések után, sorkizárt igazítás.
- Alfejezetek: 12 pt, normál, szimpla sorköz, térköz: 6 pont a bekezdések után, sorkizárt igazítás.
- A fejezetek és alfejezetek számozása decimális rendszerben történik. (1. fejezet, 1.1. alfejezet, 1.1.1. al-alfejezet stb.)
- Szöveg: 11 pt, normál, szimpla sorköz, térköz: 6 pont a bekezdések után, sorkizárt igazítás.

Táblázatok, ábrák, térképek

- Minden táblázatot, ábrát és térképet szerkeszthető formában (excel, word) kell elhelyezni a tanulmányban.
- Kép formában pl. (jpg-ben küldött) táblázatot, ábrát, és térképet nem tudunk elfogadni.
- Táblázatok és ábrák formai követelménye:
 - Cím: Times New Roman, 11 pt, normál (a cím a táblázat felett)
 - Forrás: Times New Roman, 11 pt, normál (a forrás a táblázat alatt)

Kivonat

- A tanulmányoknak kivonatot (absztraktot) kell tartalmazniuk: legalább 150, legfeljebb 300 szó terjedelemben mind magyarul és angolul.
- Az absztrakt alatt 4-5 kulcsszó megadása kötelező magyarul és angol.
- Teljes nevet, titulust és intézményi affiliációt kérjük megadni.

Hivatkozások

- A hivatkozásokat az APA formátumnak megfelelően kérjük elkészíteni. Részletesebben lásd: <https://libguides.library.usyd.edu.au/c.php?g=508212&p=3476096>
- Jegyzetek szerepeltetése a tanulmány végén végjegyzet formájában történhet.
- A tanulmány végén szerepeljen egy bibliográfiai jegyzék, ABC sorrendben

Az Eurázsia Szemle legfőbb célja egy olyan nemzetközileg elismert tudományos fórum létrehozása és megteremtése, amely multidiszciplináris megközelítésben a szűkebb régiók helyett Eurázsia egészét érintő és átfogó kérdésekkel foglalkozik. Céljaink szerint lehetőséget és keretet kívánunk biztosítani a különböző tudományágak képviselői között kibontakozó szakmai diskurzusra, az eltérő nézőpontok ütköztetésére, találkozására, továbbá mindazon trendek, kihívások és lehetőségek elemző bemutatására, amelyekkel a 21. század Eurázsiaja és a nemzetközi rendszer szembenéz.

A szerkesztőbizottság tagjai:

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Szilágyi István

Dr. Bernek Ágnes

Dr. habil. Csicsmann László

Dr. Csizmadia Norbert

Dr. habil. Csoma Mózes

Prof. Dr. Dövényi Zoltán

Dr. Háda Béla

Prof. Dr. Hamar Imre

Prof. Dr. Hidasi Judit

Dr. Horváth Levente

Dr. habil. Ittész Máté

Dr. Klemensits Péter

Dr. Lehmann Kristóf

Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet

Dr. Obrusánszky Borbála

Prof. Dr. Popp József

Dr. P. Szabó Sándor

Prof. Dr. Rostoványi Zsolt

Dr. Szatmári Péter

Dr. Szerdahelyi István

Prof. Dr. Tarrósy István

Prof. Dr. Tózsza István

Prof. Dr. Vasa László

Dr. habil. Wilhelm Zoltán

Zoltai Alexandra

